
Ethnographia

A Magyar Néprajzi Társaság folyóirata

126. évfolyam

2015

4. szám

Tesfay Sába

Ajándékozás és vendéglátás az eritreai tigrinya társadalomban

E dolgozatban eritreai példákon keresztül azt mutatom be, hogy hogyan válnak a tárgyak és látogatások viszonyokat és társadalmi kapcsolatokat kifejező jelzőkké. Az ajándékok formájában forgalomba került tárgyak és a látogatások a személyek közötti kapcsolatot fűzik szorosabbra, vagyis integrálják a társadalmat, határokat jelölnek ki, egyeseket beengednek, másokat kizárnak, tehát feladatuk, hogy „rendet vigyen(ek) a társadalmak máskülönben kaotikus világába”.¹

Eritreai terepemen,² illetve a külföldön élő eritreaiak körében egyaránt azt tapasztalom, hogy a rokonság és barátság fogalmai olyan nem szerződéses alapot jelentenek, melyekben az egyénekre meghatározott kötelezettségek vonatkoznak. A rokoni és baráti kapcsolat előírja, hogy szükség esetén anyagi vagy másfajta segítségre számítható. Ebben a viszonyban ezt a jogot a kapcsolattartás biztosítja, ami azt is előre vetíti, hogy a külföldön élő eritreaiakkal és városi rokonokkal a telefonos beszélgetések, látogatások nagy jelentőséget kapnak, éppen úgy, ahogyan az ajándékok.

A dolgozat első felében az elméleti háttér felvázolása után az eritreai terepemen tapasztalt ajándékozások jellegzetes típusainak bemutatásával amellet érvelek, hogy a tárgyak mozgása a társadalomban a társadalmi kapcsolatok intenzitását, minőségét, az érintett személyek viszonyát jelzik. Arra keresem a választ, hogy mi jellemzi ezeket a típusokat.

A dolgozat második felében pedig a tárgyak, személyek és alkalmak jelzőként való értelmezésén keresztül a tigrinya társadalom általános jellemzőit igyekszem megragadni.

ELMÉLETI HÁTTÉR

Mondanivalóm kifejtése előtt alábbiakban összegzem, hogy az ajándékozásról írt antropológiai irodalom mely gondolatai voltak hatással a terepemen gyűjtött adatok

¹ Eriksen ezt a találó frázist a rokonságról írja (Eriksen 2006:155).

² 2004 óta végzek az eritreai magassíkon kutatást, összesen másfél évet töltöttem terepen.

értelmezésére. Az elméleti háttér főbb pontjai a következők: a) az elidegeníthetetlen fogalma; b) státuskülönbségek demonstrálása; c) az ajándék mint jelölő szolgálat („marking service”).³

Az adatok feldolgozása során a Mauss (2004) által lefektetett alapokra építve a javak és személyek társadalom által meghatározott viszonyát vizsgálom. Mauss elemzésében az ajándékozás társadalomintegráló erőként jelenik meg. Az adás, elfogadás és viszonzás hármasa az egymással kapcsolatban álló egyénekre és csoportokra nézve kötelező, ezen aktusok tehát kulturálisan meghatározottak és erkölcsi kódok szabályozzák.⁴ Számára az ajándék egyben a háború ellenpólusa is, („Az ajándékadás megtagadása, meghívás elmulasztása vagy visszautasítása felér egy hadüzenettel.”)⁵ Ezek a megállapítások alapvetően határozzák meg azt, ahogyan az eritreai adatok elemzéséhez nyúlok.

A maori hau fogalma további elemzési szempontokat is igényel. Mauss egyik központi kérdésére, hogy miért viszonzózzák az emberek az ajándékot, a haut hozzá felmagyarázatként.⁶ Polinéziai leírásra épülő elemzése azonban korántsem nevezhető általános érvényűnek, de még a maori társadalomra is csak fenntartással vonatkoztatható, ahogyan azt későbbi szerzők megállapították,⁷ bár az is igaz, hogy az ajándékozott tárgy személyes jelleget ölt azok számára, akik viszonyában annak szerepe van.⁸ Egyébiránt a tárgyban rejlő erő gondolata a saját terepemen gyűjtött adatokra egyáltalán nem alkalmazható.

Godelier (1999) elemzését az ajándékozásról alapvetően határozza meg Mauss tanulmánya. Átvieszi és továbbgondolja megállapításait, majd végül jelentős mértékben eltér tőle és hozzáad elemzéséhez akkor, amikor saját baruja kutatása alapján az elidegeníthetetlen tulajdon kérdésével kezd el foglalkozni. Mausst elsősorban a cserék érdekelték, emiatt alig foglalkozott az ezekből kimaradó, egy-egy csoport tulajdonában szakrális értékkel bíró tárgyakkal.⁹ Lévi-Strauss ugyancsak a csere fontosságát hangsúlyozza a társadalom reprodukciójában. A Weiner nyomdokain haladó Godelier szerint viszont nem létezik olyan társadalom, ahol minden csere tárgya lehet, és a szakrális tárgyak jelenléte nélkül a társadalom megőrzése sem képzelhető el.¹⁰ Mauss munkáját főként úgy értelmezik, mint ami a cserék azon tulajdonságára hívja fel figyelmünket, hogy totális szolgáltatás lévén képes integrálni és reprodukálni a társadalmat.¹¹ Weiner viszont azt hangsúlyozza, hogy az ajándékozásra épülő társadalmakban bizonyos tárgyak nem a cserékben, hanem az önazonosság megőrzésében kapnak szerepet.¹² Godelier az ilyen jellegű tárgyaknak „képzetes” hatalmat tulajdonít, és kifejti, hogy

³ Douglas és Isherwood 1996: 50–52.

⁴ Mauss 2004: 212–215)

⁵ Mauss 2004: 213.

⁶ Mauss 2004: 208–212)

⁷ Sahlins 2004: 149–183.; Lévi-Strauss 2004: 36.; Godelier 1999: 16.; Firth 1967: 9.

⁸ V.ö. Godelier 1999: 14.

⁹ Mauss 2004: 195–283.

¹⁰ Lévi-Strauss 1969: 52–68.; Godelier 1999: 45.

¹¹ Eriksen 2006: 234.

¹² Godelier 1999: 36.

ezek bírnak a legnagyobb szimbolikus értékkel.¹³ Az elidegeníthetlenség Godelier elemzésében el nem választható a hatalomtól, hiszen az elidegeníthetetlen tárgyak meghatározzák a csoportok politikai viszonyait annak köszönhetően, hogy értéküket nem a társadalomból eredeztetik. Ezt épp úgy érvényesnek látja a barujáknál, mint ahogyan a nyugati társadalmak esetében is.¹⁴ Elemzésem során felhasználtam Weiner és Godelier nyomán az elidegeníthetlenség fogalmát, ami az eritreai példák sorában a csoportos tulajdon esetében alkalmazható. Miközben a cserékben ma jellemzően egyének hozzák meg döntéseiket, anélkül, hogy abba rokoni csoportjuk többi tagja beleszólhatna, addig az elidegeníthetetlen tulajdonnak elsősorban csoportos formájával találkozunk.

Sillitoe megkérdőjelezi az ajándékok elidegeníthetlenségét, és ezáltal azt az éles határvonalat az árucikkek és ajándékok között, amit Mauss után Weiner, Godelier és talán legmarkánsabb formájában Gregory (1982) hangsúlyozott. Szerinte „az, hogy az átadott tárgyak elidegeníthetetlenek, feltételezi, hogy azok vándorlási útvonala visszavezethető az eredeti tulajdonosig”, amit saját kutatásai nem erősítenek meg”.¹⁵ A tartós értékű tárgyakat Sillitoe véleménye szerint bárki birtokolhatja, de csak addig, amíg azt egy tranzakció során át nem adják valaki másnak. Az antik tárgyak annak köszönhetik magas értéküket, hogy több tulajdonosuk volt, miáltal jelentős érzelmi-társadalmi töltetet hordoznak (ibid). Ezzel ő is elismeri, hogy a tárgyak által hordozott érzelmi töltet különösen fontos társadalmi értéket jelöl. Állítása így semmiképp nem cáfolja meg az ajándékozásnak azon tulajdonságát, hogy képes a társadalmi kapcsolatok létrehozására és megerősítésére.

Az egyik gondolat, ami alapján az ajándékot elidegeníthetetlennek tartják,¹⁶ Mauss tanulmányában így hangzik: „ha valaki ajándékot ad egy másiknak, akkor saját magából ad”.¹⁷ Gregory szerint az ilyen tárgyak cseréje egymással kapcsolatban álló felek között jön létre, miközben az árucikkek cseréje elidegeníthető javakra vonatkozik olyan felek között, akik nem függnek egymástól. Az elidegeníthetlenségből pedig szerinte az ered, hogy a résztvevő egyéneket a kölcsönös elvárások sora hozza össze egymással.¹⁸ Mausst ugyanakkor nem az ajándék elidegeníthetetlen jellege foglalkoztatta, és nem is azok a jogok, melyek vándorolnak a tárggyal, hanem hogy az miként tud személyeket helyettesíteni.¹⁹ Érdemes megfigyelni, hogy az elidegeníthetlenség fogalma kétféleképpen került be az irodalomba. Az egyik az imént említett formájában, amikor a tárgyat felruházzák a donor személyes attribútumaival. A másik formája ugyancsak megjelenik Maussnál. Ő ugyanis megjegyzi, hogy léteznek olyan tárgyak a kvakiutloknál, melyeket nem lehet elcserélni, mert szent tárgyak. Az értékes, de nem szentnek tartott tárgyak azonban ünnepélyes keretek között átadhatók, bár ezt inkább a kölcsönhöz, mintsem valódi átruházáshoz hasonlítja, emiatt nem javasolja, hogy elide-

¹³ Godelier 1999: 32–36.

¹⁴ Godelier 1999: 171–200.

¹⁵ Sillitoe 2006: 15.

¹⁶ Lásd Carrier 1993: 55–56, Godelier 1999: 48.

¹⁷ Mauss 2004: 212.

¹⁸ Gregory 1980: 640.

¹⁹ Godelier 1999: 46–47.

genítésnek nevezzük.²⁰ Eszerint az értékes tárgyak mozgása az azoknál is értékesebb, szent tárgyak körül forog, mely utóbbiak a közösségi tulajdonban álló földekkel együtt a javak elidegeníthetetlen kategóriáját képezik²¹. A – kulában is részt vevő – értékes tárgyak azonban szintén elidegeníthetetlenek, olyan értelemben, hogy nem az eredeti tulajdonos használatában vannak.

Godelier az elidegeníthetetlenség e két értelmezésének szintéziséből alkotja meg elméletét. Az ajándékozott tárgyaknak létezik egy anyagi valósága, amiben benne van az elkészítés módja, a felhasznált anyag ritkasága. Ugyanakkor még ennél is fontosabb a tárgy „képzetes” valósága, amelyben a tárgy szimbólumokkal és ideákkal telítődik. Mindennek olyan ereje van, ami lehetővé teszi a résztvevő feleknek, hogy társadalmi kapcsolataikat alakítsák, újakat hozzanak létre vagy fenntartsák a régieket. Az átadott tárgy a két fél közti szerződéses kapcsolatból fakadó kötelezettség záloga. Az ember megválaszthatja, hogy kinek ad, vagy kinek nem ad, de ha fenn akarja tartani kapcsolatait, vagyis társadalmi szereplőként részt akar venni ezekben a társadalmakban, akkor nem szűnhet meg adni és kapni.²² Vagyis a tárgyak az azt használók számára értéket hordoznak, ez az érték pedig a társadalomból ered. Godelier szerint az ajándékok esetén az a valami, amit a tárgy tartalmaz, ugyanaz, mint a szent tárgyak esetében. A cirkuláló tárgyak valójában a szent tárgyaknak csak utánzatai, másolatai. A szent tárgyakhoz hasonlóan ezek sem elidegeníthetőek, ugyanakkor folyamatos körforgásban vannak.²³ Az értékes tárgyakat egyszerre adják és őrzik („are given while being kept”).²⁴ Miközben tehát a szent tárgyak a csoport elidegeníthetetlen tulajdonát képezik, még akkor is, ha az egy uralkodó vagy főnök birtokában vannak, azok utánzatai lehetnek egyének tulajdonában és használatában. Az elidegeníthetetlenség következképpen a társadalom által biztosított tartalommal bír.

Az elidegeníthetetlenség Godelier szerint onnan ered, hogy az átadott tárgyban az őrzői szerint valamilyen erő lakozik, vagyis a természetfeletti van kapcsolatban. A természetfeletti pedig a társadalom eredetével, a társadalom csoportjait egymáshoz fűző viszonytal van összefüggésben, mindazzal, ami a társadalom alapját képezi, és arra magyarázattal szolgál. Az ajándékozás tehát a társadalmi viszonyokat, kapcsolatokat jeleníti meg.²⁵ Weiner szerint azok a tárgyak, melyektől nem válunk meg könnyedén, tulajdonosaik identitásával vannak „átítatva”, éppen ezért transzgenerációs értéket hordoznak. E tárgyak család vagy rokoni csoporton belül öröklődnek tovább, ezáltal a társadalmi csoportok folytonosságát biztosítják.²⁶ Az elidegeníthetetlen tárgyakat az teszi értékesebbé más tárgyaknál, hogy eredetük az ősök, uralkodók történeteivel vagy Istennel kapcsolja össze a tulajdonosokat.²⁷ Bizonyos értelemben ugyanakkor a tulajdonosok és örökösök ugyancsak ideiglenes használói e tárgyaknak, ugyanis

²⁰ Mauss 2004: 269–270.

²¹ Godelier 1999: 46.

²² Godelier 1999: 67.

²³ Godelier 1999: 72.

²⁴ Godelier 1999: 100.

²⁵ Godelier 1999: 100–102.

²⁶ Weiner 1992: 6.

²⁷ Weiner 1992: 34.

elidegeníthetlenségük azt a kötelezettséget rója rájuk, hogy a következő generáció számára megőrizték.

Mauss az ajándékozásról szóló tanulmányában csoportok közötti ajándékozás kapcsán alkotta meg elméletét, Firth ugyanakkor gondolatait az egyéni cserékre vonatkoztatva átformálja, tikopiai kutatása során azzal szembesült, hogy főként egyének és nem csoportok vesznek részt a cserékben.²⁸ Adataim ismertetése során azt igyekszem bemutatni, hogy azokban az esetekben, ahol az ajándékozó egy egyén, ott a tárgy jellemzően összefonódik eredeti tulajdonosának személyével, és őt helyettesítheti. Az az elképzelés, miszerint a tárgy képes a személyt helyettesíteni, Mauss és Godelier munkáiban merül fel. Másrészt viszont a közösségi tulajdonra vonatkozó értelmezéseim során a Weiner-féle megközelítés bizonyult találóbbnak, ami alapján a földek más nem materiális értékekkel együtt a rokoni csoport folytonosságát képesek jelölni.

Sárkány ugyancsak foglalkozik az eltérő csereformák közti különbségekkel. *A közösségek közötti csere*²⁹ című tanulmányában a szerző többször utal arra, hogy az általa bemutatott négy csoport egymástól eltérő fejlettségi szinten álló társadalmakat képvisel, és ez a következtetéseire is hatással volt. Így várhatóan egy város vonzáskörzetében található falu vizsgálata részben más eredményt hoz majd, ami remélhetőleg kiegészíti az általa választott csoportok összehasonlítására épülő meglátásait.

Az arnhemföldiekről leírja, hogy a „wetj” rendszer egy olyan ajándékadási kötelezettségrendet takar, amiben minden férfira a rokonságában elfoglalt helye szerinti elvárások vonatkoznak. Ezáltal a rokonokkal ajándékok sora alakít ki szorosabb kapcsolatot.³⁰ Ily módon a javak mozgása kirajzolja a rokoni szálakat. „Szemükben az ügylet lényege nem a cserélt javak értékében, hanem magában az adásban van, és hogy ők is kapnak valamit.” – állapítja meg Sárkány, aki motiváló tényezőként az örömszerzést és a személytelen varázserő továbbadását jelöli meg.³¹ Mauss szerint az ember azért ad, mert ezzel társadalmi elvárásokat közöl, kapcsolatait építi, kötelezettséget ró másokra, vagy azoknak tesz eleget. Az arnhemföldiek példáján láthatjuk, hogy a résztvevő felek ezt belső érzelmi motivációként élik meg. Hiszen ha a társadalomban mindenkinek kötelessége a csere – ahogyan azt Sárkány leírja –, akkor annak teljesítése elégedettséggel tölti el a rokont. Ezek alapján úgy tűnik, érdemes a belső motiváltságot figyelembe venni, és azt szembeállítani azzal, hogy maga az ajándékozás rendszere hogyan tud fennmaradni, ahogyan azt Mauss szemléli.

Az okiotok társadalmában Sárkány három forgalmi szféráról tesz említést a vásárlástól az ajándékcseréken keresztül a házassági ajándékokig. A második és harmadik kategória magasabb társadalmi-rituális értékkel bír, mint az első.³² A házassági ajándékok csoportja a tartós társadalmi kapcsolatok kialakítása miatt vélhetően a legnagyobb figyelmet kapja: a legértékesebb dolgok ebben a szférában cserélnek gazdát. „Ezeknél a cselekményeknél a gazdasági viszony veszít ridegségéből, és tartósítódik azáltal,

²⁸ Firth 1967: 9.

²⁹ A könyv 1989-ben jelent meg, a szerző szakdolgozatként 1968-ban írta.

³⁰ Sárkány 1998: 36–40.

³¹ Sárkány 1998: 40.

³² Sárkány 1998: 55.

hogy társadalmi viszony humanizálja.”³³ Eszerint a gazdasági érdeket felválthatja a társadalmi érték, s a kapcsolat minősége ez esetben is mérvadó.

A trobriandiak kapcsán Sárkány rámutat arra, hogy az ipari és más falvak közötti kapcsolatot a személytelen jellegű közvetlen cserék jellemzik, miközben az élelmszertermelő települések között a „gazdasági kapcsolat társadalmi jelleget ölt”.³⁴ Tehát ott, ahol a társadalmi kapcsolat fenntartása kívánatos, a javak mozgásának társadalmi értéket tulajdoníthatunk, illetve a tranzakciók ebben az esetben is képesek a társadalmi kategóriák láthatóvá tételére. A lovedukról megjegyzi, hogy az ajándékcserék során, melyek a tranzakciók több mint felét teszik ki, „nem a javak értékének egyenlőségén van a hangsúly, hanem kölcsönösségen, jóakaraton, viszonyosságon. [...] A cél az, hogy főként olyan rokonokkal erősítsék a köteléket, akikkel a kapcsolat erős megterhelésnek van kitéve.”³⁵ Ezen belül a loveduknál is házassági ajándékok a legjelentősebbek. A közvetlen cserék esetében ugyanakkor „a hangsúly a javak cseréjén és nem a cserélők társadalmi kapcsolatán van”.³⁶

Sárkány bemutatott példái árnyaltabb képet nyújtanak arról, hogy mi különbözteti meg a közvetlen cseréket az ajándékozástól. Nem elégszik meg a termékek és ajándékok saját kategóriáinkra épülő megkülönböztetésével, ehelyett minden taglalt társadalomban megvizsgálja, hogy mi jellemzi a különböző csereformákat. Így jut el következtetéséhez, miszerint az, hogy egy közösség milyen cseréket részesít előnyben, nem a társadalom komplexitását tükrözi, viszont mindegyik vizsgált népcsoport jellemezhető a társadalom és ajándékozás sajátos viszonyával. Például a loveduk esetében az ajándékcserék előnyben részesítését Sárkány azzal magyarázza, hogy a gazdaság önellátó, éppen ezért gazdasági értelemben nem szükséges a javak cseréje.³⁷ Ez teszi indokolttá, hogy az eritreai példák sorában a csereformák olyannyira eltérő kategóriáival foglalkozzunk, mint a házassági tranzakciók, személyes, családi tárgyak ajándékozása, látogatások és végül a pénz mint ajándék.

Sárkány elemzésével körüljárja azt a kérdést is, hogy az ajándékozás hátterében leginkább társadalmi vagy gazdasági okokat sejtethetünk-e. Nem sorolja az ajándékozást kizárólag a társadalmi kategóriába, meglátásai ennek kapcsán is sokkal árnyaltabbak. Nem fogadja el azt a nézetet, amely az ajándékadásnak a társadalmi oldalát tekinti elsődlegesnek, ehelyett magát a cserét tekinti hangsúlyosabbnak ott, ahol a társadalom nem tudja a javakat a számára szükséges mennyiségben előállítani – ahogyan az a lovedu példában is megfigyelhető. Ezen a szinten két fajta ajándéktípust különböztethetünk meg: az egyik az, amelyiknek társadalmi jelentősége nagyobb, a másik az, melyiknek gazdasági szerepe jelentősebb.³⁸ Tehát ott, ahol az ajándékcserék nem a létfenntartásban játszanak szerepet, annak jelentősége nem gazdasági, hanem társadalmi.³⁹ Megállapításai arra intenek, hogy az eritreai példáim elemzése során számba

³³ Sárkány 1998: 55.

³⁴ Sárkány 1998: 74.

³⁵ Sárkány 1998: 83.

³⁶ Sárkány 1998: 85.

³⁷ Sárkány 1998: 96.

³⁸ Sárkány 1998: 91.

³⁹ Sárkány 1998: 88.

vegyem a cserék mögött rejlő társadalmi, illetve gazdasági tényezőket. Sárkány műve abban is megerősített, hogy a házassági ajándékozást és az élelmiszer cseréjét érdemes az egyszerű ajándékoktól elkülönült kategóriákként kezelnem.

Az ajándék eszköze lehet a hatalmi viszonyok demonstrálásának, jelölésének, rögzítésének, sőt, megváltoztatásának is. Azt, hogy a státuskülönbségekre oda kell figyelni az ajándékozás elemzése során, már Mauss „vetekedő típusú szolgáltatás” fogalma egyértelművé teszi, majd aztán Godelier is jelentős teret szentel a kérdésnek, és hangsúlyozza az aktus kettős természetét, mivel a szolidaritással superioritás társul.⁴⁰ Firth foglalkozik a kutató és kutatott közösség közti státuskülönbségekből fakadó ajándékozási kötelezettségekkel, és leszögezi, hogy a kutató antropológus és a közösség tagjai között meghatározóak az eleve adott státuskülönbségek.⁴¹ Ez utóbbi szerzők nyújtottak támpontot a külföldön élő eritreaiak és az otthoniak közti ajándékozáshoz kapcsolódó elvárások elemzéséhez. Az ilyen jellegű cseréken keresztül az otthoniaknak nemcsak az elszármazottak felé támasztott igényeik fogalmazódnak meg, hanem saját nemzeti identitásuk is az ismerősökön és családtagokon keresztül, a többi országról nyert információk fényében. A cserék az otthon és diaszpóra közti viszony nem verbális kifejezői.

Bloch ugyancsak rövid utalást tesz az interkulturális ajándékozás jellegére, amiben az ajándékozott tárgyra vonatkozó kulturális elvárások ütköznek.⁴² A madagaszkári merinák között a pénz ajándékozása rendszeresen előfordul, ami a szerzőt kényelmetlen helyzetbe sodorta. Bloch ennek alapján írja le a madagaszkári pénzhasználat jellemzőit, számomra viszont ez az eset azt támasztja alá, hogy a kulturális határokat átfelölő ajándékok eltérő jelentéssel bírhatnak az adó és kapó számára, illetve amennyire az átadott tárgy kapcsolatot jelöl a két fél között, épp annyira lehetőséget biztosít arra, hogy a véleménykülönbségek felszínre kerüljenek.

Tanulmányomban jelentős mértékben támaszkodom Douglas és Isherwood „marking service” (jelölő szolgálat) és „consumption ritual” (fogyasztási rítus) fogalmaira,⁴³ melyeket azért tartok ugyancsak találónak, mert általuk egy elméletben írható le az ajándékok, tárgyak mozgása, illetve a látogatások, udvariassági formulák. A szerzőpáros bemutatja, hogy a javak miként alkotnak egy információs rendszert, használatuk és birtoklásuk miként közöl információkat a társadalmi csoportokról, azok viszonyáról, tagjairól, hovatartozásukról, valamint az emberek és tárgyak miként szolgálnak jelzőként és biztosítják ezáltal a társadalmi folyamatok értelmezhetőségét.

A fent vázolt elméleti háttér alapján kialakított szempontrendszer szerint a következőkben az eritreai adatokat elemem, a terepen szerzett tapasztalatok feldolgozásával és értelmezésével.

⁴⁰ Godelier 1999: 12.

⁴¹ Firth 1967: 11–13.

⁴² Bloch 1996: 165–166.

⁴³ Douglas – Isherwood 1996: XXII.

A HÁZASSÁGKÖTÉST KÍSÉRŐ AJÁNDÉKOK

Legidősebb apai nagynéném, Ilen falun házasodott. Leendő férjének apja már nem élt, így anyja elhunyt férjének fivérét kérte meg, hogy barátjának házában eladósorban lévő lány után érdeklődjön. Ilen apja a kérést először elutasította, arra hivatkozva, hogy a legidősebb lánya is csak 7 éves. A nő azonban nem hagyta annyiban a dolgot, és ragaszkodott ahhoz, hogy valamilyen megállapodás szülessen a két család között. Ennek megpecsételéseként a leendő anyós egy nyakláncot tett Ilen nyakába. Három évig jó kapcsolatban maradtak, majd a lány 10 éves volt, amikor eljegyezték. A fiú ajándékot hozott neki az eljegyzésre: arany keresztet, ruhát, cipőt. Megegyeztek, hogy másfél év múlva sort kerítenek az esküvőre.

Amikor leendő anyósa Ilen nyakába helyezte a nyakláncot, mindenki számára jelezte, hogy a lányt már elígérték. Az ajándékkal kötelezettséget rótt a családra, és gondoskodott arról, hogy az ígéret ne vesszen el. Mauss gondolatmenetét követve, a lányos család a fiús család adósa lett.⁴⁴ A tartozás cserék sorozatát indította el, aminek legvégén a lány átköltözött a fiú családjához. Az eljegyzésen, majd esküvőn átadott ajándékok értékben messze felülmúlták az első nyakláncot, ennek megfelelően a két fél elköteleződése is jelentősen növekedett. Sahlins szerint a házasságkötést kísérő ajándékozást a kiegyensúlyozott reciprocitások körében nem tekinthetjük tökéletesen kiegyensúlyozottnak, ugyanis az ajándékok nem teljesen egyenértékűek. Véleménye szerint, ha ez másként lenne, bármely fél könnyen felbonthatná megállapodását, a kapcsolatuk törékennyé válna.⁴⁵ Annak ellenére sem beszélhetünk tökéletes szimmetriáról a tigrinya társadalomban, hogy itt folytonosan a kapott ajándékok azonnali kiegyenlítésére törekednek. A sűrű ajándékcserék a tárgyak mozgásának köszönhetően az anyagi javak megosztását jelentik, ami alapvetően a család sajátossága. Azáltal, hogy a tranzakciók túllépik a család határait, az intim közeg kiterjedtebbé válik.

Az eljegyzésen ajándékba kapott ruhákat és ékszereket a lány leendő anyósa segítségével felveszi, és az eseményen azokban ékeskedik. Ez az elfogadás gesztusához tartozik. Az ajándékokat a lány családja többnyire azonnal viszonzozza. Ez *menleszi igre* (hogy haza tudjanak menni) néven ismert, és míg régebben, vagy akár falun ma is, főként szarvasmarha teszi ki, addig városban ezt ma már pénzben fizetik meg. A lányos család mindig igyekszik legalább akkora értékben viszonzni a kapott ajándékot, amekkora értéket az képvisel. A viszontajándék célja tehát nem az, hogy adósává tegye a fiús családot, vagy hierarchiát állapítson meg közöttük, hanem az, hogy kifejezze a lányos család beleegyezését és elszántságát az esküvőre, ugyanakkor kötelezzék is a fiús házat, hogy folytassák a leánykérést. A cserék pedig arra szolgálnak, hogy nagylelkűségükről biztosítsák egymást, ami a rokoni kapcsolat alapja.

A legértékesebb ajándékokat rendszerint az esküvő napján adják át egymásnak a felek. A fiú ekkor ajándékozza meg a lányt a neki szánt arany, illetve ezüst ékszerekkel, aminek hozzávetőleges árát a lányos család megtéríti. Másol bemutattam, hogy a kifizetett összeg, illetve a menyasszonynak járó ajándékok értéke annyira megnőtt, hogy

⁴⁴ Mauss 2004: 259–268.

⁴⁵ Sahlins 2004: 223.

ma a házasság komoly terhet jelent mindkét család számára.⁴⁶ A dolgozat szempontjából érdekesebb azonban azt megnézni, hogy a házassági és az azt megelőző ajándékok hogyan illusztrálják a kapcsolatok változását. Az eljegyzésen és esküvőn keresztül a közvetett ismeretségből vagy éppen barátságból affinális rokon kapcsolat lesz. Ezt a minőségi váltást, ami alatt a kiegyensúlyozott reciprokviszony irányából az általánosított felé történő elmozdulást érthetjük,⁴⁷ az ajándékok sűrű cseréje és találkozások kísérik. Különösen nagy hangsúlyt kapnak ezek a cselekedetek abban az időszakban, amikor a lány és a fiú még csak jegyesei egymásnak, vagyis akkor, amikor még leginkább egy átmeneti időszakról beszélhetünk. Ilyenkor a két család lehetőségeihez mérten nagyvonalú egymással, minden családi eseményre kölcsönösen meghívják egymást. Ilyenek a keresztelők, családi megemlékezések és a *ngdet* (a templom szentjének ünnepe, amikor a körzet minden háztartása rokonok és barátok látogatását várja).

Fentebb utaltam rá, hogy Mauss számára az ajándék a háború ellenpólusa. Az említett esetek alapján arra következtetek, hogy az esküvőt megelőző és kísérő vagyoni tranzakciók a két érintett rokon csoport gazdasági érdekeit egyesítik, s a rokon kapcsolatok bővülésével együtt jár bizonyos mértékig a közös anyagi felelősségvállalás. Az érdekek összefonódása azt is jelenti, hogy a két érintett család közti konfliktusokat megelőzik. Ez ugyancsak fontos, mivel a közeli kognatikus rokonok közt gyakori a viszály, ezzel szemben az affinális rokonsággal – talán épp amiatt, hogy velük általában nem napi szinten érintkeznek – könnyedebb, konfliktusokkal kevésbé terhelt a kapcsolat. Sárkány annál nagyobb jelentőséget tulajdonít a házasság gazdasági aspektusának, minél inkább jellemzi a házasságban résztvevő csoportok viszonyát a szükségletekre épülő csere.⁴⁸ Úgy ítélem meg, hogy a tigrinya társadalomban a házassági cserékben elsősorban a jóakaraton és viszonyosságon van a hangsúly, ahogyan azt Sárkány a *lovedukra* jellemzőnek tartja.

Nagymamám esete, ami a javak jelentős mozgásáról árulkodik, a gazdasági involváltságon keresztül a két család társadalmi egyesülését ugyancsak példázza:

Amikor a hetedik gyermekét szülte, második legidősebb lánya már jegyes volt. A gyerek megszületésekor a leendő após levágott egy birkát, és annak húsát, édes kelesztett kenyeret, ruhát és aranyat vittek neki ajándékba. Cserébe a nagyszülei egy nagy edény gabonát és egy szamarat adtak neki. Erre az esetre édesapám úgy emlékezett vissza, hogy gyermekként onnantól kezdve szabadon járhatott át a leendő após házába. A gazdasági ezáltal elválaszthatatlan lesz a társadalmi oldaltól, a kettő egymás magyarázatául szolgál.

Az ajándékokra még évtizedek múltán is tisztán emlékeznek, és gyakran fel is idézik. Az ajándék, illetve a hozzá tartozó nevek alapvető „marking service”-ek. A házassági egyezségek nagyra értékelt „low frequency” (ritka) események,⁴⁹ amelyeken az összegyűlt jelenlétében ajándékok cserélnek gazdát. Az esemény rangját az egybegyűlték száma, illetve az ajándékozott tárgyak értéke jelzi. A szemtanúk jelen-

⁴⁶ Tesfay 2013: 14–16.

⁴⁷ Service 1973: 22–23.

⁴⁸ Sárkány 1998: 36., 48., 83.

⁴⁹ Lásd Douglas – Isherwood 1996: 82–84.

létében átadott tárgyak a fiatal pár és a két család egybekelését jelképezi, ily módon az ajándék elidegeníthetlenné válik eredeti tulajdonosától. A tárgy átadásának aktusa végső soron évtizedek múltán is a donor személyét idézi fel, ez hitelesíti a házasságot, legitimálja a jelent.

A házassági egyezségek anyagi vonzata tehát egyrészt szorosabbra fűzi a két család kapcsolatát, másrészt viszont a két oldalon közösségeket is teremt.⁵⁰ Ennek jelképes megnyilvánulását az ideiglenesen felállított esküvői sátorban látjuk, amikor a lányos, illetve a fiús család hozzátartozói egymással szemben foglalnak helyet, és arról egyezkednek, hogy ki mit vigyen az új háztartásba. Az esemény gyakran alkudozásnak tűnik, holott a végeredményről ma már előre megegyeznek.

Mindkét rokon csoport összetartását erősíti az esküvőt megelőző adakozás:

A nagymamám esküvőjén, csak a lányos családnál egy mázsa szuwa,⁵¹ fél mázsa gaat,⁵² másfél mázsa taita,⁵³ másfél mázsa dagusha⁵⁴ és fél marha fogyott, aminek árát összesen 500 lírában határozta meg. Ehhez jött még hozzá a hozomány. Állítása szerint továbbá férje családja valamivel többet költött az esküvőn elfogyasztott javakra, mivel oda több vendég érkezett. A bevételi oldalon szerepel ugyanakkor mindkét családnál az ödme, ami az esküvőre érkező vendégek hozzájárulásaiból tevődik össze. Az ő idejében még szombat délután a fiú és a lány barátai körbejártak a faluban, hogy pénzt gyűjtsenek az esküvői kiadásokra és a hozományra. Az ő rokonai és barátai szülőfalujában tették ezt. Ha az összegyűlt pénz nem volt elég a hozomány kifizetésére, akkor a lány családja kiegészítette azt. Vasárnap aztán szemrevételezték a fiú családjának ajándékát, és felajánlották a szombaton összegyűjtött összeget. Az ő esetében ez 1000 líra volt, ami körülbelül 100 lírával volt több, mint amit a fiú családja a neki átadott ékszerekre és ruhákra költött. Akkoriban még csak találgattak, hogy vajon mekkora ajándékkal érkezik a fiú családja. Mindennek tisztázására vasárnap került sor, és ha akkor nem sikerült volna jól megegyezniük, akkor az a későbbiekben a nagymamám szerint konfliktusokra adhatott volna okot.

Az esküvői kiadások jelentős részét tehát a falusi rokonok és barátok adták össze. Ma az általam kutatott közösségben – városon, illetve egy város közeli faluban – a pár és családjaik nem számíthatnak ehhez hasonló anyagi támogatásra, ugyanakkor a *mahber* néven ismert társulások segítik tagjaikat a nagy költséggel járó események megszervezésében. Városi és falusi közösségekben egyaránt megtaláljuk a *mahberek*et, melyek részben vallási alapon szerveződnek, részben pedig egy munkahely, vagy a közös leszármazás, lakhely jelöli ki a tagokat. Leggyakrabban az esküvőt és a temetést említik meg, mint melyeken az egyén segítségre számíthat *mahberétől*. Ilyenkor a társulás pénzt, illetve sátrat és edényeket adhat kölcsön, ha van miből. Az általam kutatott

⁵⁰ A nagy értékű tárgyak cseréje nemcsak a csoportokon belüli és az azok közötti szolidaritás miatt olyan jelentős, hanem a házasság tartóssága miatt is. Erről tesz említést Driberg, amikor leírja, milyen társadalombontató hatással volt a brit gyarmati adminisztráció azon törekvése, hogy limitálják a menyasszonyváltás maximális értékét (Driberg 1927:167–169).

⁵¹ házi készítésű köles sör

⁵² gabonakása fűszeres tisztított vajjal

⁵³ teffből készült lepény

⁵⁴ kölesféle

faluban több rokoni egység is van, mely rendelkezik edényekkel és sátrakkal (korábban földdel is), és mára kizárólag ezek a javak képezik a tagok közös vagyonát.

A vendégek hozzájárulnak saját rokonuk, szomszédjuk és falutársuk esküvőjéhez (ödme). E pénzbeli vagy tárgyi felajánlások a társadalmi kapcsolatok és anyagi jólét változóinak megfelelően valósulnak meg; ennek megfelelően az ajándékozások feltérképezése e két változóra vonatkozó információkat hordoz.

A városiasodással szűkült annak a rokonságnak a köre, amely érdekelt lehet egy-egy házasságban, ezért tehát nem érzi kötelességének, hogy azt támogassa. A felajánlások helyett a kölcsönök segítik hozzá a családokat gyermekeik kiházasításához. Ezt azonban már sok esetben az ifjú férj fogja visszafizetni. Tehát miközben felnőtté válását régen a közösség hozzájárulásai nagyban segítették, addig ma egy fiatal férfi sokszor tartozásai révén kapcsolódik a társadalom többi tagjához. A kölcsönök visszafizetése gyakran hosszas folyamat, és tartós köteléket jelent. A javak és tárgyak mozgása – akár hozzájárulás, akár kölcsön formájában történik – a társadalmi szövet rugalmasságát eredményezi: az egyének közti kapcsolatot szorosabbra fűzi. Sahlins szerint az ajándék teremt valamit a két fél között: mindaddig folytonosságot és szolidaritást eredményez, amíg azt vissza nem fizették.⁵⁵ Így érthető, hogy a társadalmilag fontos eseményekhez miért tartoznak jelentős vagyoni mozgások; a tranzakciók ugyanis a szolidáris kapcsolatok létrehozásával a társadalom reprodukcióját biztosítják.

Bourdieu szerint az „intézményesen szervezett és biztosított nem tudás”, vagyis hogy az ajándékot adó, és az azt kapó is azt a látszatot próbálja keltetni, hogy nem számít az ajándék viszonzására, „az ajándékok cseréjének és talán annak a szimbolikus munkának is a lényege, amely a kommunikáció és kooperáció eszközeivel élve a rokonsági, szomszédsági vagy munkaviszonyok által elkerülhetetlenül adott kénytelen kapcsolatokat választható, kölcsönös kapcsolatokká alakítja át.”⁵⁶ Az újonnan kialakuló kapcsolatok terén ez különösen fontos jelentőséget kap. Miközben a nuereknél a marhák átadásával képesek voltak az affinális kapcsolatok kifejezésére is,⁵⁷ ez a földműves tigrinyáknál nem lehetséges. Ehelyett az ünnepek, egymás kölcsönös megajándékozása, látogatása, a tiszteletnyilvánítás kölcsönös formái szolgálnak alapul a kialakult kapcsolatok újratermelésére. Mindez „nem kevésbé nélkülözhetetlen feltétele a csoport létének, mint létezése anyagi alapjának újratermelése.”⁵⁸

KARÁCSONYI AJÁNDÉKOZÁS ÉS KAPCSOLATTARTÁS A KÜLFÖLDIEKKEL

Falun élő nagymamám egyik karácsony alkalmával Németországban élő lányától egy műanyag karácsonyfát kapott ajándékba. A fát december környékén minden évben

⁵⁵ Sahlins 2004: 208.

⁵⁶ Bourdieu 1978: 379.

⁵⁷ Evans-Pritchard 1940: 16–17.

⁵⁸ Bourdieu 1978: 379.

felállítják, és rokonoktól kapott képeslapokat, képeket helyeznek el alatta, melyeket az elmúlt években kaptak.

A helyiek körében az ajándékozás ilyenkor nem jellemző, helyette meglátogatják egymást, és esetleg visznek magukkal egy kis süteményt vagy kávé, amit közösen elfogyaszthatnak. A külföldön élő rokonok felhívják közeli családtagjaikat, és érdeklődnek az otthoniak felől.

Az ünnep tehát alkalmat ad arra, hogy a rokoni kapocs vagy barátság alapján kifejezzék szolidaritásukat. Ebben az esetben a képeslapok, illetve a telefon a személyeket helyettesítik. Előfordul az is, hogy a fa alá díszes csomagolású dobozt helyeznek, ami azonban nem tartalmaz ajándékot.

Mit kezd egy olyan társadalom a tagjai folyamatos emigrálásával, amely rokoni alapon szerveződik, az egyén helyét falun még mindig rokoni hovatartozása szabja meg, és a csoportja az egyén biztos támasza? Szomszédok, barátok, ismerősök gyakran látogatják egymást. A jelenlét a kapcsolat ápolásának látható jele. Falun belül gyakran a gyerekeket küldik át egy-egy üzenettel egymáshoz, akik sokszor visznek magukkal valamit, illetve kapnak egy-egy falat ennivalót. Olykor velük küldik el az esküvői hozzájárulást is, amikor a meghívott személyesen nem tud megjelenni. Az ember tehát helyettesíthető egy képeslappal, egy családi fényképpel, a gyereke által. (Nem elhanyagolható azonban, hogy ezek a helyettesítők mindig kisebb presztízzsel bírnak, mintha maga a meghívott látogatott volna el az eseményre.) Ezek mindegyike valami személyeset hordoz, így minden esetben elidegeníthetetlenek eredeti tulajdonosuktól: a gyereket közvetlen vérségi kapcsolata fűzi szüleihez, az átadott pénzt az esküvői sátorban névvel együtt lejegyzik, a fénykép családját és őt jeleníti meg, a képeslapot pedig ő maga küldte és írta.

Akkor, amikor az ünnep a család és barátok találkozását írja elő, az elszármazott családtagok tárgyi eszközök segítségével helyettesítik önmagukat (képeslap, fénykép, telefon). Smith a mobiltelefon használata kapcsán megjegyzi, hogy azon túl, hogy a mobil státuszjelző tárgyként terjedt el a nigériai társadalomban, annak szerepe az elosztásban és reciprocitásban is kihangsúlyozandó. Aki fel tudja tölteni telefonját, az néha köteles is telefonálni, máskor dönthet a birtokában levő eszközről, hogy megosztja-e másokkal őket feltárcsázva, vagy visszahívva. A mobiltelefon megfelelő használata illeszkedik a meglévő társadalmi rendhez, miközben kiegészíti a bevett társadalmi érintkezések formáit. A telefont gyakran úgy használják, mintha csak beugranának valakihez, és érdeklődnek hogyléte felől, emiatt társadalmi értéke magas.⁵⁹ Az eszköz birtoklásával az egyén nemcsak időt spórol meg, de elérhetővé is válik ismerősei és rokonai számára. E két tényező Douglas és Isherwood szerint társadalmi különbséget szül.⁶⁰ Mindenki szeretne mobiltelefon tulajdonos lenni. Aki nem engedheti meg magának, ismerősei telefonjáról csörgeti meg barátait, ha szükség van rá. Tárgy ugyan nem cserél gazdát, de valakinek vállalnia kell a költségeket, és ahogyan Smith nigériai terepe kapcsán megjegyezte, a krediteket a tigrinyák körében sem tekintik tartozást generáló kölcsönnek. A telefon ehelyett szimbolikus tőke felhalmozására ad lehetőség-

⁵⁹ Smith 2007: 245–248.

⁶⁰ Douglas – Isherwood 1996: 90–92.

get, innen az a képessége, hogy társadalmi különbséget szül. „Ha tisztában vagyunk azzal, hogy a szimbolikus tőke hitel, [...] vagyis egyfajta előleg, amit csak a csoport adhat azoknak, akik a legtöbb anyagi és szimbolikus biztosítékot nyújtnak ehhez – írja Bourdieu, – akkor kiviláglik, hogy a szimbolikus tőke fitogtatása (ami gazdaságilag mindig költséges) egyike azoknak a mechanizmusoknak, amelyeknek [...] eredményeképpen a tőke a tőkéhez vonzódik.”⁶¹ A szimbolikus tőkéről azonban általában nem fedik fel az anyagi tőkéhez való viszonyát. Az elhasznált krediteket senki nem téríti meg, ugyanakkor tulajdonosának szimbolikus tőkéje növekszik.

Bourdieu gondolatai segítenek annak megértésében, hogyan maradhat fenn egy kapcsolat akkor is, ha az ajándék viszonzatlan marad. Erre a szimbolikus tőke fogalma szolgál magyarázatul. Mauss az ajándék adását, elfogadását és viszonzását kötelező érvényűnek írta le, a kezdeményezést pedig annak tulajdonította, hogy az adás kötelezettségeket teremt.⁶² A vetekedő típusú totális szolgáltatások közt a viszontajándék elmaradása azt jelentheti, hogy a kötelezettségét nem teljesítő személy alulmarad.⁶³ Ez lényegében akkor valósulhat meg, ha a résztvevő felek egyenrangúak, és a státus-verseny közöttük elképzelhető. Ugyanakkor az antropológiai irodalom számos eltérő példát ismer arra, hogy milyen kulturális gyakorlatok léteznek az elosztásból fakadó státuskülönbségek kialakulásának megelőzésére.⁶⁴ A továbbiakban azzal foglalkozom, hogy milyen státuskülönbségeket teremt a tigrinya társadalomban az ajándékozás.

A KÜLFÖLDIEK STÁTUSA ÉS AJÁNDÉKAI

Mobiltelefon tulajdonosának lenni már bizonyos vagyoni helyzetről árulkodik. Külföldön élni és hazalátogatni úgyszintén. Így bizonyos tárgyak birtoklása és a lakhely státuskülönbségeket teremt, melyben az egyenlőtlen társadalmi viszony gyakorta kifejezésre jut.

Godelier Mauss nyomdokaiban kihangsúlyozza, hogy az ajándékozás során kétélű kapcsolat jön létre: egyrészt a szolidaritás jele, mivel valaki megosztja a másikkal, amije van; másrészt viszont a superioritás jele is, hiszen az egyik az elfogadással elismeri tartozását, illetve alárendeltségét.⁶⁵ Utaltam rá, hogy ugyanezt Bourdieu a szimbolikus tőke fogalmával oldja fel, így nála alárendeltség helyett egy anyagiakra váltható kredit jelenik meg. Godelier-nél viszont e kettős szerepe folytán az ajándékozást egyaránt meghatározhatja a nagylelkűség, és az erőszak is.

Ha tehát azt vesszük alapul, hogy egy külföldi diaszpórában élő eritreai hazalátogatásakor szeretteinek szóló ajándékokkal megpakolva érkezik, akkor egy stabilan

⁶¹ Bourdieu 1978: 393.

⁶² Mauss 2004: 208–215.

⁶³ Lásd Cronk 1997: 157.

⁶⁴ Richard Borshay Lee klasszikusnak számító esettanulmányában bemutatja, hogy a !kung busmanok milyen kulturális gyakorlattal élnek a státuskülönbségek kialakulásának megakadályozására. A szerző várákozásával ellentétben !kung busman ismerősei nem dicsérték, sőt ellenkezőleg, becsmérelték a nekik szánt ajándékot (Lee 1997: 26–33).

⁶⁵ Godelier 1999: 12.

egyenlőtlen viszonyt kell feltételeznünk. (Az otthoniak jellemzően hazautazásakor látják el az elszármazott rokonukat hazai ételekkel, gabonákkal, vagyis olyan javakkal, melyeket külföldön nem tudna beszerezni.) Ennek háttérében vagyoni okok éppúgy szerepelnek, mint az Eritreán kívüli világról alkotott elképzelések. Az ajándékok pedig csak megerősítik ezt a világot, és minél több tárgy jelzi a külföldi látogatók ottlétét, annál gazdagabb kép körvonalazódik a „külföldről” a helyiek körében. Minden család igyekszik eljuttatni egy vagy több tagját külföldre. Örök tréfálkozás tárgya, hogy valakit hazaviszek a bőröndömben. A helyiek számára külföldön élni egyet jelent a meggazdagodás lehetőségével. Ezt igazolják a hazaküldött ajándékok is. Tehát az ajándékozásban szunnyadó szuperioritás rangsorolja a társadalom tagjait, és a külföldön élő eritreaiak lesznek a privilegizált csoport. Az ilyen jellegű ajándékozás, akárcsak az adományozás, segít a befolyás és státushierarchia megőrzésében.

Az eritreai állam a tranzakciók kapcsolattartó szerepét ismerte el akkor, amikor előírta, hogy a külföldön élő eritreaiak fizetésük 2%-át fizessék be az államnak, ezzel megőrizhetik állampolgárságukat, és háztelket vásárolhatnak. Ellenben az állampolgársággal járó előnyöktől elesnek. Ez az elgondolás ugyanakkor azt is magában rejtí, hogy a föld, a hazai föld a „nemzet” által felhatalmazott kormány kezében van. Korábban a megélhetést biztosító földek adminisztrálása az ágazatok ügye volt, ahogyan a föld tulajdonosa a rokoni csoport volt. Az egyén ágazati hovatartozása révén juthatott megművelhető földhöz. Az etióp Dergue⁶⁶ 1975-ös földtörvénye, majd a független Eritrea kormánya 1994-ben a földek tulajdonosaként az államot jelölte meg. Ezzel egy időben a jogosultságot is a nemzet érdekében végzett szolgálathoz köthette. Tronvoll ebben az állam azon törekvését látja, mellyel igyekszik a szoros vidéki közösségek testületi (corporate) összetartozását megbontani, és az egyént egyenesen az állami apparátushoz láncolni.⁶⁷ Se ma, se korábban, a föld – kivételes esetektől eltekintve – nem képezhetette csere és alkudozás tárgyát. A föld mindig egy rokoni csoporthoz tartozott, és ez biztosította a csoport anyagi alapját, ettől függött a csoport reprodukciója, illetve az a képessége, hogy a személyektől függetlenül folytonosságot tartson fenn. Innen a föld és a rajta élő emberek egysége. Ahogyan a rokonság, és annak strukturális egységei, az ágazatok, biztosítják a csoport folytonosságát, vagyis épp úgy fűzik a ma élőket a múlthoz, mint a jelenhez, úgy a föld is – közösségi tulajdon révén – ezt jelképezi.⁶⁸

A rokonsági térkép a valós földrajzi terepet idézi.⁶⁹ Az agnatikus rokonok házai és földjei egymás szomszédságában helyezkednek el (a földreform ma már ezt nem teszi lehetővé, de falun a lakóhelyek továbbra is erről árulkodnak). A muzulmán vallásúaktól eltekintve idővel minden betelepülő valamely ágazat tagja lett, méghozzá oly módon, hogy az ne mondjon ellent a rokonság és föld strukturális elvének. Vagyis egy egyén befogadása először valamely családban történt meg, majd ha sikerült a családfe befolyásával elérni, hogy földhöz jusson, ágazati hovatartozása is rendező-

⁶⁶ Derg vagy Dergue az Etiópiát 1974 és 1987 között vezető katonai rezsim elnevezése.

⁶⁷ Tronvoll 1998: 277.

⁶⁸ Ehhez hasonló megállapítást tesz Lévi-Strauss (1969:46) a yamgyökérről Dobun, kihangsúlyozva azt, hogy a yam termelése és elosztása biztosítja a csoportok kontinuitását, vagyis a yam az emberek csoportjaihoz hasonlóan reprodukálódik.

⁶⁹ Paul Bohannon hasonló megállapítást tesz a nigériai tivekről (vö. Bohannon 1963: 105).

dött. A számtalan zavaros genealógiáról pedig a csoport hamarosan megfeledkezett.⁷⁰ A rokonság tehát elidegeníthetetlen státusokat testesít meg, miközben a föld elidegeníthetetlen tulajdont. A kettő összefonódása és elidegeníthetetlensége lehetővé tette az egyének számára, hogy vagyonukat megosszák egymással, mivel e kettő biztosította egyrészt azokat a javakat, melyek a cserében szerepelhettek, másrészt pedig anyagi biztonságot is jelentett.

Ezt az elvet ismerte fel a kormány akkor, amikor az államot tette meg a földek tulajdonosává, amivel részben az ágazatok szerepét is átvállalta. Az állam mint a földek tulajdonosa azonban nem lesz lekötöztetve az adakozó elszármazottaknak, mivel ő lett annak a csoportnak reprezentánsa, amivel korábban a rokoni csoport rendelkezhetett.

Ennek azonban kulturális alátámasztásra is szüksége van. Sárkány következtetései között rámutat arra, hogy a kultúra meghatározója a cseréknek. Ezt társadalmi háttérnek nevezi, és megjegyzi, hogy a különböző társadalmakban más és más tényező dominálhat.⁷¹ A tigrinya társadalomban ilyen tényezők a rokonság, házassági kapcsolatok, és az ezekhez fűződő szokások, hagyományok (*bahli*). Nem lehet véletlen az sem, hogy éppen azok a csoport reprodukálódásához elengedhetetlen kulturális kellékek, melyek során az otthon, a kulturális gyökerek nagy jelentőséget kapnak. Ilyenek a születés, esküvő, elhalálozás.⁷² Mindegyik átmenetet olyan rítusok kísérik, melyben az otthon és származás pontos megfogalmazásával találkozunk.

Olybá tűnik, mintha egy láthatatlan szál fűzné az élőket eredeti otthonukhoz. Aszmarában élő családfők házat építenek Adiban,⁷³ az elszármazottak pedig a fővárosban. Sokan megőrzik befolyásukat szülőfalujukban, részt vesznek a falu politikai életét irá-

⁷⁰ Bővebben lásd Tesfay 2014.

⁷¹ Sárkány 1998: 106.

⁷² Szülés: A fiatal, már házas nő rendszerint férjével új otthonában él, azonban a szülés előtti hetekben hazamegy anyjához, és ott marad gyermeke megszületéséig. Azok a nők, akik külföldre házasodnak, és nem térhetnek haza, ha lehetőségük van rá, anyjukat hívják magukhoz a szülés idejére. Esküvő: Az esküvő során ugyancsak fontos szerepet kap az otthon: az általában két napos ünnepség két fő helyszíne a fiús és lányos családnál felállított sátor, mindkettő megtelve azokkal a rokonokkal és ismerősökkel, akik egyik vagy másik félhez tartoznak. A második nap délutánján a lányos sátorban körbehordozzák a menyasszonynak vásárolt ajándékokat, hangosan felsorolják, hogy ki mit kap és visz a házasságba, majd az esküvő a fiús sátorban zárul. A lány ekkor már a férje csoportjába tartozik. A legnagyobb esküvőket külföldön élő eritreaiak tartják, illetve az ő támogatásukkal finanszírozzák. Sokan közülük új lakhelyükön eritreai párt választanak maguknak, vagy otthoni rokonaik közvetítésével családi ismerőseik tág köréből választanak megfelelő partnert. Vannak olyanok is, akik külföldön házasodnak, ugyanakkor évek múltán az otthoniak körében is megesküsznek. Az ő esetükben az esküvő különös jelentőséggel bír. Számukra ez az alkalom az otthon maradt család és az elszármazott utódok közti kapocs kifejezője, a házasság legitimálása az otthoniak körében, a rokonok iránti tisztelet és kötődés megerősítése, illetve egy olyan esemény, melyben az elszármazottak zsúfoltan megjelenítenek mindent, amit számukra eritreai otthonuk, a családjuk jelent.

Temetés: Bárhol is élt a férfi, szülőfalujában temetik el, felesége pedig ugyanott fog nyugodni. A 12 napig tartó virrasztás (*hazen*) annak a háznak szomszédságában felállított sátorban zajlik, amelyben az elhunyt legközelebbi hozzátartozói élnek, így a férj/feleség, vagy legidősebb fiú utód lakhelyénél.

⁷³ Falusi terepem egy a főváros közelében elhelyezkedő falu, amit a dolgozatban Adi néven szerepeltetek.

nyító bizottságokban. A fővárosban élő férfiak kezdeményezésére 2006-ban Adi és egy szomszédos falu között egy olyan vitát sikerült lezárni, mely még az olasz fennhatóság idejéig nyúlt vissza. A falu az elszármazottaktól segítségre számíthat, cserébe befolyást, státust, tekintélyt tud nyújtani. Megbecsülik azt, aki alkalmanként áldoz a helyi templomnak, leginkább ünnepek alkalmával, illetve ha a papok megemlékeznek elhunyt apjukról. Ugyancsak emlékezni fognak arra, ha valaki autót kölcsönöz egy-egy elhunyt rokon ravatalának elszállítására vagy az esküvői násznép fuvarozására. Ez a rendszer a falu és város közti strukturális kapcsolatra épül.

Láthatjuk tehát, hogy a rokonság, a kultúra, az otthon szimbolikus tartalma, a földhöz fűződő viszony, és mindez a vallással alátámasztva olyan együttest jelent, melyben az egyén láthatatlan szálakon keresztül kapcsolódik csoportjához. Ezek a látens kapcsolatok bizonyos alkalmakon, így a közösség számára fontos eseményeken, esküvőkön, temetésen láthatóvá válnak. De mivel látens, annak fennmaradását alkalmanként biztosítani kell, különösen akkor, ha az ember nem tud részt venni a kapcsolatok megerősítő ünnepeken. Ilyenkor a külföldiektől érkező egy-egy telefonhívás vagy ajándék szolgálhat a szándék megerősítésével.

Ahogy számos más társadalomban is, az átmenet nyújtja az alkalmat az ajándékozáshoz és jelentős vagyoni tranzakciókra. Szomáliaiak kapcsán Rousseau és társai kihangsúlyozzák az ajándékozás szerepét a társadalmi és egyéni átmenetek, változások veszélyt hozó időszakának átvészelésében.⁷⁴ Az ajándék ugyanis összeköti azokat, akik ekkor elválnak, a tárgy elvihető és elküldhető az ismertből az ismeretlenbe és „többjelentéssel ruházza fel az üres liminális tereket.” A tárgyak és tranzakciók tehát képesek az elszakadt családok összetartására, amennyiben annak mindkét fél szükségét érzi.

Cliggett amellett érvel, hogy a zambiai migránsok azért küldenek haza kisebb értékű ajándékokat, mert ezzel igyekeznek magukat bebiztosítani a jövőre ebben a zűrzavaros világban. Bár a legtöbbjüknek nagy áldozattal jár még a legcsekélyebb ajándék hazaküldése is, mégis megteszik, ellenben a rokonsága elfordulhat tőle idős korában, amikor hazatértében támogatásukra lenne szüksége. Más nem lévén, akár a feleségét is hazaküldheti, hogy anyjának otthonában segédkezzen.⁷⁵ Az ő általa vizsgált közösségben főleg azok igyekeznek kapcsolatot fenntartani, akik szegénységben élnek, emiatt jövőjük városban nem biztosított. A külföldön élő, illetve fővárosi eritreaiak körében más a helyzet. A diaszpórában élők közül sokan idős korukra a hazatérést tervezik. Ennek érdekében az anyagi biztonság megteremtése szükséges. A diaszpórákban jellemzően őrzik az eritreai szokásokat, igyekeznek megteremtteni az otthonra emlékeztető feltételeket, különösen az étkezés kap ebben fontos szerepet. A hazatérés reményét fenntartó telefonhívásokkal és látogatásokkal járó költségeket éppen az erős egzisztenciával rendelkező eritreaiak képesek maguknak fedezni.

A szomáliai menekültek körében végzett kutatás eredményeit összegző szerzők szerint a nomád állattartó múltjukból eredeztethetően elképzelhetetlen, hogy egy férfi, aki úttjáról, akár külföldi próbálkozásai sikertelensége folytán üres kézzel térjen vissza családjához. Tudásgyarapodás, anyagi gyarapodás kell, hogy visszaigazolja az utazó

⁷⁴ Rousseau 1998: 404.

⁷⁵ Cliggett 2003: 543., 547.

rátermettségét.⁷⁶ A közösség elvárásai a szomáli példához hasonlóan az eritreai társadalomban is megnyilvánulnak.

Végeredményben – hasonlóan Cliggett zambiai példájához és a közösségi elvárások beteljesüléseként – az elvándorlás egyenlőtlen feleket teremt. Az az emigráns, aki igényt tart az otthoniak figyelmére, be kell, hogy fektessen a kapcsolatba. Bár a külföldön élő eritreaiak képviselik a vagyonos réteget, láthattuk, hogy az otthoniak rendelkezhetnek a csoport esszenciális tulajdonát képző értékről. Ez magában foglalja a földet és a rokonságot. Ez az, ami a tigrinyáknál elidegeníthetetlen tulajdont képez.⁷⁷ Ezek alapján egyet kell értenünk Godelier-vel, aki szakítva a maussi hagyománnyal, az elidegeníthetlenséget elsősorban társadalmi okoknak tulajdonítja.⁷⁸

LÁTOGATÁSOK ÉS AZ ÉLELMISZER MEGOSZTÁSA

A látogatásokat, akár csak az ajándékot, illik viszonzni. Egymás megvendégelése valójában élelemelosztás, és mint olyan, taglalása a reciprocitás tárgykörén belül ígéretes lehet.⁷⁹ Sahlins úgy vélekedik, hogy az élelmiszer különleges társadalmi értéket képvisel, és ebből fakad, hogy annak megosztása a közösségen belül az általánosított reciprocitás formáját kell öltse.⁸⁰ Sárkány ezzel nem ért egyet, ő az általa vizsgált csoportok esetében az élelemszerzés formáját és a tartósító tevékenységek alacsony színvonalát teszi felelőssé azért, hogy az élelmiszer nincs jelen az árucserékben. Nem tartja kizártnak, hogy van, ahol a társadalmi erkölcsök tiltják az élelem áruba bocsátását, de ez semmi esetre sem általánosítható.⁸¹ Az általam vizsgált falusi tigrinyák körében – akik a város vonzáskörzetében élnek – Sárkány azon meglátása tűnik érvényesnek, miszerint mivel a közösség nagyjából ugyanazt az élelmet tudja megtermelni önmagának, felesleges azt csere útján beszereznie.⁸² Ez gazdasági értelemben megmagyarázza, hogy miért nem értékesítik az élelmiszert. De továbbra is kérdés marad, hogy miért is tulajdonítanak a tigrinyák olyan nagy jelentőséget a jelentős eseményeket kísérő közös lakomáknak, ahol az élelmiszer nagyarányú elosztásának lehetünk tanúi. Erre számomra Sahlins későbbi megállapítása és Lévi-Strauss adja meg a választ, akik az élelem és ital megosztásában a baráti viszony kialakításának vagy visszautasításának lehetőségét látják.⁸³ A tigrinyák körében a vendéglátások szolgáltatják az ételek elosztásának legjellemzőbb formáját. Minden rangos esemény (esküvő, keresztelő, virrasztás, diploma megszerzése, egy messzi rokon látogatása, a helyi templom szentjének ünnepe [*ngder*], karácsony, húsvét stb.) alkalom arra, hogy bőségesen megvendégeljék

⁷⁶ Rousseau et al. 1998: 390.

⁷⁷ Lásd Weiner 1992: 150.; vö. Godelier 1999: 111–121.

⁷⁸ Godelier 1999: 45.

⁷⁹ Vö. Lévi-Strauss 1969: 55.

⁸⁰ Sahlins 2004: 215.

⁸¹ Sárkány 1998: 97–98.

⁸² Sárkány 1998: 97.

⁸³ Lévi-Strauss 1969: 58–59.; Sahlins 2004: 216.

a látogatókat.⁸⁴ Ezek közül az esküvő, a *ngdet* és avirrasztás érdemel külön figyelmet, ugyanis e három nem csupán a szűk család ügye, hanem az egész rokonságot, szomszédságot megmozgatja. Minél többen vannak jelen egy eseményen, és minél nagyobb vagyoni mozgással jár, annál fontosabb társadalmi szerepet tulajdoníthatunk neki. Vagyis a jelenlét és a tranzakció biztosítja az esemény rangját. Azonban mivel e kettőnél nem csupán a család érdekelt, jelentékeny redistribúcióról beszélhetünk.

Családon belül az anya, a felnőtt nő tartja számon, és gyűjti az információkat arról, hogy hol van temetés, esküvő, hol beteg a gyerek és ki szorul segítségre. Városi női rokonom egy hónapon belül három esküvőn, két temetésen vett részt, rendszeresen látogatta barátnőjének gyermekét a kórházban, illetve négy-öt olyan összejövetelen is megjelent, ahol valakit elbúcsúztattak, vagy fogadtak távoli útja után. Esténként húgának esküvői videóját nézegette. A kapcsolattartás a nők feladata, és férjük csatlakozhat hozzájuk. Ugyancsak a nők feladata a vendéglátás, vagyis az élelmiszer redistribúciójában elsősorban ők vállalnak szerepet.

Legutóbbi látogatásom alkalmával falusi rokonaimtól tojást kaptam, amit négy éves lányomnak címeztek. Ott élő nagynéném szerint ez annyit jelent, hogy mivel távolról érkeztem, ajándékot akarnak adni, és nincs másuk, mint a tojás, amit a saját tyúkjaik tojtak. Jelesebb vendégnek akár csirkét is adhatnak, de most a falusiak ezt kevésbé engedhetik meg maguknak. Mindezt az üzenetet sűrítve megtaláljuk néhány tojásban. Nemcsak az adóról, de a mi viszonyunkról, sőt az én családi állapotomról is szól. Hasonlóan tömény információt közölnek velünk az egyéb cserében résztvevő élelmiszerek és italok, illetve ezek alapanyagai.⁸⁵

Anélkül, hogy részletesen belemennék, érdemes azt megemlíteni, hogy a vendéglátás nagyon sok időt igényel a háztartás női tagjaitól. A gyerekek állandó segédkezését teszik szükségessé. Minél több gyerek van, akik részt tudnak vállalni a háztartás körüli feladatokban, annál több szabadidővel rendelkezik a ház asszonya, és annál több vendéget tudnak fogadni. Egy jómódú család akár szolgálót is fogadhat, azonban a nagyobb gyerekek segítségére még így is állandóan szükség van. Ezek szolgálnak

⁸⁴ Nagymamám példáján láthattuk, hogy az esküvői kiadások jelentős részét a falusi rokonok és barátok adták össze, a fennmaradó összeget pedig a család egészítette ki. Mára ez sokat változott. Fentebb bemutattam, hogy a mai fiatalok gyakran kölcsönökből fedezik az esküvői költségeket, amit csak kiegészít az ödme. A meghívottak mind pénzbeli hozzájárulást fizetnek a sátor bejáratánál, amit egy azzal megbízott rokon pontosan lejegyez egy füzetbe. A nagyobb összeget adakozók neveit (akik főként jómódú és közeli rokonok) aztán mindenki füle hallatára felolvassák. Ez esetben tekintély, presztízs és megbecsülés jut részül.

Virrasztás ugyancsak több napon keresztül látják vendégül a rokonságot és az ismerőseket. A „pooling” ilyenkor olyan formában történik, hogy minden hozzátartozó és látogató készletet hoz magával, amit közösen fogyasztanak el. „Gazdasági értelemben ilyenkor senki nem veszít és nem is nyer” (Lévi-Strauss 1969:59). Az elkészített étel nem lehet alkalom a nyereszkesedésre. Az étel megosztása sokkal inkább a kordialis viszony kifejezésére hivatott. Ilyen formán az esküvő és virrasztás alkalmával fogyasztott ételek redistribúciója a közösség tagjait integrálja.

⁸⁵ A szíves vendéglátást illik visznozní. Régebben cukor, ma egy üveg *areki* (ánizsos párlat) vagy sütemény a leggyakoribb ajándék, amit a látogató vihet magával. Egy közeli rokon megteheti, hogy ajándék nélkül toppan be vendéglátójához. Az élelmiszer elosztása ilyenkor valóban az általánosított reciprocitás formáját ölti. A kapcsolat minősége mellett az ajándékok árulkodnak arról is, hogy milyen anyagi háttérrel rendelkeznek felek, illetve hogy milyen alkalommal találkoznak.

hátterül a családi presztízsnak. Egy olyan ház, ahol három-négy fő állandóan tüsténkedik, bizonyára magasabb társadalmi státust tudhat magáénak, mint egy olyan, ahol az anya látja el az összes teendőt.

Egy városi nő, aki általában magasabb presztízzsel bír, mint egy falusi, idejének jelentős részét az ételkészítésre fordíthatja. Minél magasabb státusú egy család, beleértve a vagyoni helyzetüket, a gyerekek számát és az életkorukat is, annál nagyobb vendégséget fogadhatnak, mint ahogyan teszik is. A kisebb jövedelemmel és kevesebb szabadidővel rendelkező falusiak ennek csak szerény mását tudják biztosítani. Ugyancsak megfigyelhető, hogy a módosabb családfők – annak köszönhetően, hogy autóval, telefonnal rendelkeznek és megengedhetik maguknak, hogy rendszeresen hozzájáruljanak rokonaik, ismerőseik alkalmaihoz, gyakrabban látogatnak el esküvőkre, vagy lesznek vendéglátók, illetve vendégek. A vagyoni helyzet, státus szélesebb társadalmi involváltságot ír elő számukra.

Ez mind az irányba mutat, hogy a vendéglátás, vendégeskedés magas társadalmi értékkel bír. A személyek és alkalmak alapvető „marking service”-ek,⁸⁶ melyek középpontjában a fogyasztás áll. Az elfogyasztott mennyiség és a megjelentek száma jelzi az esemény és a család rangját. A mennyiségi mutatókon túl ugyancsak jelző értékkel bír, hogy ki érkezik az alkalomra és mit fogyasztanak. Ezekre vonatkozóan a társadalmi konszenzus a mérvadó. E konszenzusnak köszönhetően a vendéglátások rejtett információkat hordoznak arról is, hogy a háztartások milyen anyagi háttérrel bírnak, illetve milyen kapcsolat áll fenn közöttük. A fogyasztás társadalmi aktus, amelynek vizsgálata a tigrinya társadalomban csakis a rokoni, baráti, gazdasági aspektusok rendszerében lehetséges. Ez a rendszer lehetővé teszi a társadalmat alkotó egységek rangsorolását, magas státust annak a háztartásnak tulajdonítva, mely a legnagyobb, így egyben a legtöbb költséggel járó eseményeket képes megtartani. Ily módon az esküvők, *ngdetek*, vagy akár a templomoknak tett felajánlások is jelző értékűek e téren.

PÉNZ VERSUS AJÁNDÉK

Nagymamám idejében a férfi pénzt adott újdonsült feleségének a nászéjszakájukon. A táncosoknak pénzt nyomnak homlokukra, ruhájukra, ha ki akarják fejezni tetszésüket. Ugyancsak pénzt adhatnak a városi látogatók falusi rokonaiknak, beleértve a gyerekeket is. Az esküvői meghívottak pénzzel járulnak hozzá az eseményhez. A pénz morális értelemben semleges, és mint olyan, látszólag ellentmond annak a nézetnek, miszerint a nyugati pénz tehető felelőssé a morális gazdaság összeomlásáért.⁸⁷ Az ajándékokhoz hasonlóan erősíti a már létező rokoni kapcsolatokat.

„Nehezen jön, könnyen megy” – mondta az egyik idős falusi férfi. A pénz „folyékony”,⁸⁸ Emiatt szükség van olyan eszközökre, mellyel ez a tulajdonsága ellensúlyozható. A már említett *mahber* társulások ennek a feladatnak tesznek eleget, ugyanis a

⁸⁶ Douglas – Isherwood 1996: 50–52.

⁸⁷ Vö. Bloch 1996: 166.; Bohannan 1959.

⁸⁸ Lásd Douglas 1967: 139.

havi vagy éves találkozókön a tagok meghatározott összeggel támogatják azt a tagot, aki soron következik vagy rászorul. A pénz e tekintetben tehát nemhogy az intim kapcsolatok és barátság akadálya, hanem ellenkezőleg, a kölcsönök, hozzájárulások, tagsági díjak éppen a társadalmi szövet integráló funkcióját vállalják magukra.

ÖSSZEFOGLALÁS

A tigrinya társadalomban nagy jelentőséget kapnak a rokoni és baráti kapcsolatok, melyek fenntartását a sűrű látogatások, találkozók és telefonos beszélgetések biztosítják. Ezeket kiegészítik az ajándékok, ételmiszer megosztása, hozzájárulások és kölcsönök, melyek tárgyak és pénz formájában mozognak a társadalmat alkotó személyek között. Minden tranzakció és csere valamely kapcsolat minőségét és az esemény rangját jelöli. Ezt a rendszert a kultúra írja elő a tagok számára, aminek áthagyományozódása a családon és közvetlen környezetén belül történik. Innen a párválasztás és leszármazás számomartartásának jelentősége. Amerikában az eritreai családban felnőtt férfiak aszmarai lányok köréből házasodnak, akiket közeli – főleg nő – rokonai szemelnek ki számukra. Ez egyrészt előírja e fiatal lányok számára, hogy a társadalmi normáknak megfelelően szerényen és szűzen éljék házasságuk előtti éveiket, ugyanis csakis a családjuk és a saját jóhírük az, ami elhozhatja számukra a várva várt „herceget”⁸⁹ Ugyanakkor arra is magyarázattal szolgál, hogyan lehetséges, hogy a diaszpórában élő eritreaiak integráns részét képezik az otthoni közösségeknek. Ily módon a nők, szavak és tárgyak cseréjének köszönhetően a kultúra reprodukciója külföldön is folytatódik,⁹⁰ és fordítva: a külföldiek eritreaisága az otthoni közegből táplálkozik.

A dolgok jelentésüket az emberi tranzakciók során nyerik el.⁹¹ A tigrinyához hasonlóan sűrűn szótt társadalmi közegben ezek a jelentések egyértelműek. Meghatározott alkalmakhoz meghatározott javak mozgása tartozik.

A társadalom tagjaként élni azt jelenti, hogy az egyén részt vesz közösségének csereviszonyaiban. A tigrinyák körében a közösség a jelentős események alkalmával válik látható csoporttá – nemcsak a külső szemlélő, hanem a résztvevők számára is –, melynek tagjait hosszú távú kötelezettségek fűzik egymáshoz.

Irodalom

APPADURAI, Arjun

2008 Az árúk és az érték politikája. *Replika* 18 (63). 61–106

BLOCH, Maurice

1996 The Symbolism of Money in Imerina. In Parry, Jonathan – Bloch, Maurice (eds.): *Money and the Morality of Exchange*. 165–190. Cambridge: Cambridge University Press.

⁸⁹ Vö. Otnes – Pleck 2003: 12.

⁹⁰ Vö. Lévi-Strauss 1969.

⁹¹ Appadurai 2008: 63.

BOHANNAN, Paul

1959 The Impact of Money on an African Subsistence Economy. *The Journal of Economic History* 19 (4). 491–503.

1963 'Land', 'Tenure' and Land-Tenure. In Daniel Biebuyck (ed.): *African Agrarian Systems*. 101–115. London: Oxford University Press.

BOURDIEU, Pierre

1978 Aszimbolikus tőke. In Ferge Zsuzsa – Léderer Pál (szerk.): *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. 379–400. Budapest: Gondolat.

CARRIER, James

1993 The Rituals of Christmas Giving. In Daniel Miller (ed.): *Unwrapping Christmas*. 55–75. Oxford: Clarendon Press.

CLIGGETT, Lisa

2003 Gift Remitting and Alliance Building in Zambian Modernity: Old Answers to Modern Problems. *American Anthropologist* 105(3): 543–552.

CRONK, Lee

1997 Reciprocity and the Power of Giving. In Barbara A. Spradley, David W. McCurdy (eds.): *Conformity and Conflict. Readings in Cultural Anthropology*. 9th edition. 157–163. New York: Longman.

DOUGLAS, Mary

1967 Primitive Rationing: A Study in Controlled Exchange. In *Themes in Economic Anthropology*. 119–148. London: Tavistock.

DOUGLAS, Mary – ISHERWOOD, Baron

1996 *The World of Goods*. New York: Routledge.

DRIBERG, J. H.

1927 Anthropology in colonial administration. *Economica* 20: 155–171.

ERIKSEN, Thomas Hylland

2006 *Kis helyek – nagy témák*. Budapest: Gondolat Kiadó.

EVANS-PRITCHARD, Edward

1940 *The Nuer. A description of the modes of livelihood and political institutions of a Nilotic people*. Oxford: Clarendon Press.

FIRTH, Raymond

1967 Themes in Economic Anthropology. In Firth, R. (ed.): *Themes in Economic Anthropology*. 1–28. London: Tavistock.

GREGORY, Chris A.

1980 Gifts to Men and Gifts to God: Gift Exchange and Capital Accumulation in Contemporary Papua. *Man New Series*, 15(4) 626–652.

1982 *Gifts and Commodities*. London: Academic Press.

GODELIER, Maurice

1999 *The Enigma of the Gift*. Cambridge: Polity Press.

LEE, Richard Borshay

1997 Eating Christmas in the Kalahari. In Barbara A. Spradley, David W. McCurdy (eds.): *Conformity and Conflict. Readings in Cultural Anthropology*. 9th edition. 26–33. New York: Longman.

LÉVI-STRAUSS, Claude

1969 *The Elementary Structures of Kinship*. Boston: Beacon Press

2004 Bevezető Marcel Mauss életművéhez In Marcel Mauss: *Szociológia és antropológia*. 11–47. Budapest: Osiris.

MAUSS, Marcel

2004 Tanulmány az ajándékról. Az ajándékcseré formája és értelme az archaikus társadalmakban. In Fejős Zoltán (szerk.): *Szociológia és antropológia*. 195–332. Budapest: Osiris Kiadó.

OTNES, Cele C. és PLECK, Elizabeth H.

2003 *Cinderella Dreams*. Berkeley – Los Angeles: University of California Press.

ROUSSEAU, C – SAID, T. M. – GAGNÉ, M. J. – BIBEAU, G.

1998 Between Myth and Madness: The Premigration Dream of Leaving Among Young Somali Refugees. *Culture, Medicine and Psychiatry* 22: 385–411.

SAHLINS, Marshall

2004 *Stone Age Economics*. London: Routledge

SÁRKÁNY Mihály

1989 A közösségek közötti csere. Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézet

SERVICE, Elman

1973 Vadászok In *Vadászok, törzsek, parasztok*. E. R. Service, M. D. Sahlins, E. R. Wolf. Pp.: 7–134. Budapest: Kossuth Könyvkiadó

SILLITOE, Paul

2006 Why Spheres of Exchange? *Ethnology* 45(1): 1–23

SMITH, Daniel Jordan

2007 Cell Phones, Sharing, and Social Status in an African Society. In Podolefsky Aaron, Peter J. Brown (eds.): *Applying Cultural Anthropology. An Introductory Reader*. 7th edition. 242–248. New York: Mc Graw Hill.

TESFAY Sába

2013 Drága mulatság – Növekvő esküvői kiadások az eritreai tigrinyák körében. *Afrika tanulmányok* 7(4): 5–18.

2014 Titkos genealógiák egy eritreai faluban. In Schiller Katalin – Tóth-Kirzsa Fruzsina (szerk.): *Mwomboko. Köszöntő kötet Sárkány Mihály 70. születésnapjára*. Budapest: MAKAT–ELTE BTK Néprajzi Intézet.

TRONVOLL, Kjetil

1998 *Mai Weini*. Asmara: The Red Sea Press.

WEINER, B. Annette

1992 *Inalienable Possessions. The Paradox of Keeping-While-Giving*. Berkeley: University of California Press.

Tesfay Sába

Tanársegéd, ELTE Társadalomtudományi Kar, Kulturális Antropológia Tanszék

e-mail: tesfayss@yahoo.com

Sába Tesfay

Hospitality and gift-giving in Eritrean Tigrinya society

In the present study, with the help of Eritrean examples, the author discusses how objects and visits become a means of expression for relationships and social connections. In Tigrinya society, kinship and friendly relationships have great significance, their preservation is secured by frequent visits, meetings and phone calls. They are completed by gifts, the sharing of food, contributions and loans, which move between the individuals within society, in the form of objects and money. Every transaction and exchange signifies the quality of a relationship and an event. This system is prescribed to members by culture, which is handed down within the family and its immediate environment.

Starting with a summary of theories that have influenced her ideas of gift-giving, the author continues with a discussion of the types of gifts she has seen in her Eritrean field, and presents the argument that the movement of objects in society signifies the intensity and quality of social bonds and the relationship between the specific individuals involved. She also attempts to map patterns of commonality. This is followed by a discussion, in which – through interpreting objects, individuals and occasions as signifiers – she endeavours to outline some general characteristics of Tigrinya society.

A moldvai katolikus misszió magyarországi papjai a 19. század első felében

Petrás Ince minorita misszionárius, folklorista életrajzán dolgozva szembesültem az-
zal,¹ hogy a moldvai magyar misszió irodalma alig érinti a személyi vonatkozásokat:
Petrás körül nem láttam a többiekét, akik között pedig plasztikusabban tűnt volna fel
az alakja.² Az iránta való érdeklődés késztetett végül arra, hogy forrásaimból kigyűjt-
sem a 19. század folyamán Moldvában szolgáló magyar papok nevét, és bővebb élet-
rajzi adatokat tárjak fel velük kapcsolatban. Ebből a kezdetben háttéranyagként épü-
lő adatbázisból formálódott az az azóta önálló életre kelt, jelenleg mintegy nyolcvan
százalékos készülségű adattár, amely a 19. század folyamán és a 20. század első két
évtizedében a moldvai katolikus misszió, majd az abból alakult jászvásári egyházme-
gye kötelékében működő magyar katolikus – a mindenkori többséget adó minorita,
illetve más szerzetbeli és világi – papok életrajzát tartalmazza, és amely aztán a munka
logikája szerint természetesen egészült ki a Moldvában, majd Moldova-Romániában ez
idő alatt szolgáló néhány magyar református lelkész életrajzával.

Az adatgyűjtés során felfigyeltem arra, hogy a Petrás erdélyi és magyarországi ta-
nulmányainak idején, majd misszióbeli pályakezdésének éveitől kezdve, vagyis a 19. szá-
zad második negyedében Moldvába érkező magyarországi katolikus klérus általában
több szempontból – így az adott időszakon belüli létszáma, aztán az egyes papok szü-
letési helye, etnikuma, illetve misszióba kerülésének körülményei és missziós indítéka
szerint is – különbözött a korábbiaktól. Az alábbiakban – készülő adattáram alapján,
egyszersmind annak előzeteseként – áttekintem ezeket a változásokat, mint amelyek,
mintegy a hazai reformkor szerény kiterjedéseként, egy időben a magyar misszió in-
tézményesülésének, működése professzionalizálódásának irányába mutattak.

Először a misszionáriusok számát és születési hely szerinti területi rekrutációját vizs-
gáltam. A 18. századot tekintettem referenciaidőszaknak; ennek az 1721 és 1799 közötti
csaknem nyolc évtizedből a történeti Moldvában működő tizenhat tagját tartja számon
a magyar minorita rendtartomány.³ Közülük tizenketten erdélyi születésűek (tíz pap szé-
kelyföldi – csiki, háromszéki és udvarhelyszéki, illetve Kolozs megyei –, egy-egy pedig
Beszterce vidéki és Belső-Szolnok megyei); és csak hárman jönnek a szűkebben vett

¹ Petrás Ince (1813–1886): minorita szerzetespap, 1837 végétől vagy 1838 első hónapjaitól működik a misszióban. Petrás főbb életrajzi adatai – misszionáriusi pályakezdésének pontos idejét kivéve – közismertek; pályatársainak a lábjegyzetekben közölt adatai készülő adattáramból valók, bővebb hivatkozásokra itt nincs terem. A főszövegben, hogy túl ne terheljem, néhány elkerülhetetlen kivételtől eltekintve szintén mellőztem az egyes névtárakra való hivatkozást.

² Csak egy régebbi minorita rendi kiadvány (Hirschberg 1944.) közöl bizonyos tárgyamba vágó adatokat, ezek azonban esetlegesek, és nem is érintenek minden kint működő magyar rendtagot; más szerzetbeli vagy világi papokkal pedig a mű – érthetően – nem foglalkozik.

³ Névtár 1882: 172–195. és Hirschberg 1944: 64–73.

Magyarországról, nevezetesen Zólyom, Nyitra és Pozsony megyéből. (Egy pap születési helye ismeretlen.) A század utolsó negyedében, 1784-ben, illetve 1788-ben kikerkező csíkszéki Biális Istvánról⁴ és Belső-Szolnok megyei Pozsonyi Tamásról⁵ a továbbiakban még lesz szó. Nincsenek adataim arra, hogy a század folyamán más szerzetből is szolgáltak volna kint magyarok, és világi papról is csak egyről tudok, ő csíki születésű volt.

A 19. század engem érdeklő első felét nagyobb felbontásban, két 25 éves periódusra osztva tekintettem át. Az első negyedszázad folyamán öt magyar misszionárius érkezik a már Bukovina nélkül értett Moldvába, három minorita és két világi. 1804-ben hárman kezdenek missziózni: két minorita, az udvarhelyszéki Pap Sándor⁶ és a háromszéki Finta Pongrác,⁷ valamint a csanádi egyházmegyéből érkező, de csíkszéki Bocskor István.⁸ Jó tíz évvel később, 1816 végén újabb világi pap jelenik meg a misszióban, Dénes Imre, aki, bár a pécsi egyházmegyéből jött, szintén csíki születésű.⁹ Őt 1821 körül ismét egy minorita követi, a bihari Rottensteiner Nándor.¹⁰ Ebben a negyedszázadban ekkor, az 1820-as évek elején működnek kint egyszerre a legtöbben magyar papok, összesen négyen: három minorita és egy világi.

Figyelembe véve az összehasonlítást torzító tényezőket – hogy a 18. századi minorita létszámadatok nem a teljes évszázadra, viszont még az egész történeti Moldvára vonatkoznak –, úgy látszik, hogy a magyar minorita rendtartomány, illetve általában a hazai katolikus egyház Moldvába irányuló missziós aktivitása a 19. század első negyedében lényegileg nem változott a korábbihoz képest. Változatlan a misszionáriusok születési hely szerinti területi rekrutációjának bázisa is, ezúttal történetesen mind Moldvának legalább a viszonylagos közelségéből valók: négyen székelyföldiek, és az ötödik is Erdély határáról, Bihar megyéből származik.

Mint 18. századi pályatársaik többsége, ők négyen is tehát Erdélynek Moldvával élénk kereskedelmi és munkaerő-forgalmat lebonyolító, oda rendszeresen migránsokat emittáló, és viszont onnan migránsokat fogadó részein születtek. Szűkebb-tágabb családjuknak, és nekik maguknak is megvoltak az esetenként igen sokrétű kapcsolataik a határon túl. A csíki Bocskor família több tagja egykor a Rákócziakkal harcolt és bujdosott Moldvában, néhányan le is telepedtek ott; a családi krónikában emeltett rablók által Moldvába hajtott jószágokról és a kintieknek a közeledő tatárt jelentő postáiról is olvashatunk.¹¹ Maga Bocskor már gyermekkorában, édesapja házában is gyakran találkozott moldvai magyarokkal.¹² Az udvarhelyszéki Pap Sándornak közeli rokonai éltek odaát, valószínűleg a Bákó kerületi Gorzafalván: ahogy Bonaventura

⁴ Biális István (1743–1797): minorita szerzetespap, 1784-től haláláig moldvai misszionárius.

⁵ Pozsonyi Tamás (1752–1796): minorita szerzetespap, 1788 és 1891 között moldvai misszionárius.

⁶ Pap Sándor (1774–1842): minorita szerzetespap, 1804-től haláláig moldvai misszionárius.

⁷ Finta Pongrác (1778–1849): minorita szerzetespap, 1804-től haláláig moldvai misszionárius.

⁸ Bocskor István (1768–1817): csanádi egyházmegyei pap, 1804 és 1807 között moldvai misszionárius.

⁹ Dénes Imre (1786–1828): pécsi egyházmegyei pap, 1816 végétől haláláig moldvai misszionárius.

¹⁰ Rottensteiner Nándor (1792 k.–1824): minorita szerzetespap; 1821 körül érkezik a misszióba, és haláláig ott szolgál.

¹¹ Bocskor Loránd: *Csik vármegyei törzsszékös székely Botskor (Bochkor, Boczkor, Boczykor, Bocskor) család története 1569–1950.-ig*. OSZK Kt Fol. Hung. 2921. ff. 14–16., 26., 32.

¹² Ferenczy János: *Napi jegyzések*. OSZK Kt Quart. Hung. 463. ff. 68–69.

Berardi prefektus 1814 nyarán kelt egyházlátogatási jegyzőkönyvéből tudjuk, ez a *famiglia* kinyilvánította szándékát, hogy földet vásároljon a helyi plébánia számára, ahol Pap akkor lelkészkedett.¹³ A háromszéki Finta Pongrácnak az egyik fivére költözött a szintén Bákó kerületi, Finta plébániájához affiliált Bogdánfalvára,¹⁴ és az ő kiterjedt famíliájukhoz tartozhatott a Iași kerületbeli Dumafalvának az 1830-as évek elején volt kántora, Finta József is.¹⁵ A csíki Dénes Imre rokonságával kapcsolatban nincsenek ugyan hasonló adataim, de a szülőfalujáról, Gyergyóújfaluról tudjuk, hogy a 17. században több család is költözött ide Moldvából.

Második szempontként az egyes missziós alkalmak előzményeit és körülményeit tekintettem át, tehát azt, hogy milyen külső okok indukáltak egy-egy moldvai küldetést. A 18. században az volt a jellemző eset, hogy magyar papokért többnyire a misszióból indított kérések nyomán küldtek ki – a szükséges pápai *dekrétum* meglátéban és a misszió főnökének egyetértésével – alkalmanként egy-két embert. Az utolsó negyedszázadot tekintve: bár a Biális küldetésének körülményeit nem ismerjük, de Pozsonyiról tudjuk, hogy azoknak a moldvai folyamodványoknak az eredményeként kapott missziót Moldvára, amelyek Batthyány Ignác erdélyi püspököt arra készítették, hogy a határon túli magyarok anyanyelvű egyházi ellátásának ügyében a pápához forduljon.¹⁶ A 19. század első negyedében ezen a téren sincs változás, a kezdeményezés most is rendszerint Moldvából indul ki. Bocskort 1804-ben kinti magyarok egy csoportja személyes fellépésével nyeri meg misszionáriusnak.¹⁷ Pap és Finta küldetésére ugyanakkor, illetve a Dénesére 1816-ban valószínűleg magyar papokat kérő moldvai folyamodványok nyomán kerül sor.¹⁸ Hasonló előzményét feltételezem az első negyedszázad utolsó missziós alkalmának is: amikor Philippus Paroni moldvai apostoli vizitátor 1820-ban Gyulafehérvárott járva magyar papokat kért Szepeszy Ignác erdélyi püspöktől, az „hathatósan támogatta” a kérést;¹⁹ lehetséges tehát, hogy a Rottensteiner Nándor 1821 körül kezdődő küldetése Paroni fellépésének az eredménye volt.

Harmadik szempontként, amennyire ezt forrásaim engedték, az egyes papok missziós indítékát vizsgáltam. Hogy ez esetenként nem volt független az illetők Moldvához fűződő családi és személyes kapcsolataitól, azt Bocskor István esetében már láttuk. Bocskor maga is hangsúlyozza ezt az összefüggést, amikor a misszióból Bécsbe tartva 1806. március 28-án, Pesten egy érdeklődő társaságnak a csángókról beszél. Eszerint úgy került ki 1804-ben a misszióba, hogy a gyermekkorában megismert moldvai jó emberei, tudomást szerezve papi állapotáról, *dekrétumot* szereztek neki a pápától, hogy hozzájuk mehessen. „Engemet mint ösmerősöket tehát ki vittek”²⁰ – summázza a történetét Bocskor. És bár a többiek, Pap Sándor, Finta, Dénes és Rottensteiner küldetésének

¹³ Iorga 1901: 173.

¹⁴ –z– 1844: 240.

¹⁵ Hassák 1896: 162–163.

¹⁶ Marton 2000: 153.

¹⁷ Ferenczy János: *i. m. f.* 69.

¹⁸ Auner 1908: 66–67., 69.

¹⁹ Emlékirat a romániai csángók ügyében. Budapest, 1883. jún. 24. In Thallóczy Lajos: *Csángókérdés*. OSZK Kt Fol. Hung. 1637. f. 46. [43]

²⁰ Ferenczy János: *i. m. ff.* 68–69.

ismert vagy valószínű körülményei nem mutatnak ilyen közvetlen vonatkozást az illetők moldvai kapcsolatrendszerével, bizonyosnak tartom, hogy az ismerős, vagy legalább nem idegen moldvai közeg a legtöbb esetben a felkeltője, illetve a célpontja volt az e kapcsolatokkal szétválaszthatatlanul összefonódó többféle indítéknak és ambíciónak.

Így éppen Bocskorról tudjuk, hogy igen becsvágyó is volt: püspök akart lenni egy reményebeli moldvai egyházmegyében. Nyughatatlan személye a misszió és a jászvásári osztrák konzulátus egykorú irataiban rendre mint cselszövő, csaló, zavarkeltő elem jelenik meg,²¹ és hasonlóan látja őt később a román szakirodalom,²² amelyhez ezúton a hazai kutatás is csatlakozik. Mert ahogy adataim is mutatják, személyiségének kalandor vonásai kétségtelenek. Amikor 1807 februári második pesti tartózkodása alatt találkozik az előző évben megismert társaság néhány tagjával, és önkényesen használt címeivel, a moldvai és a havasalföldi misszió prefektusaként hivatkozik előttük, egyik hallgatója, akire mindezzel rossz benyomást tett, „ravasz alatos róká”-nak nevezi.²³ A temesvári fogságából 1808. augusztus 1-jén VII. Pius pápához írt levelét is ezekkel a hamis címeivel nyomtatékosítja.²⁴ Fegyelmet és korlátokat nem tűrő egyénisége még az iránta különben elfogult családi krónikából is kitűnik.²⁵ Dénes Imrét, a másik papot, akinek ismerjük a missziós indítékát, nem a becsvágy vezérli: az ő elhatározására az a körülmény volt befolyással, hogy 1816-ban egyházi vizsgálat indult ellene, és ő egy moldvai folyamodvány révén megnyíló alkalommal élve emiatt hagyta el Pécsét, hogy a csíki gyermekkorából bizonyára ismerős távoli Moldvába menjen.²⁶

Ezek az esetek azt mutatják, hogy amikor a 19. század első negyedében alkalom nyílt Moldvába küldeni egy-két magyar papot, a Székelyföldről, vagy legalábbis Erdélyből többnyire kitelt a szükséges csekély szám; a jelentkezőket pedig, akik gyakran a határon átnyúló családi és személyes vonatkozások sűrűjéből kerültek ki, feljebbvalójuk, tartományfőnökük vagy püspökük, valószínűleg indítékaik különösebb vizsgálata nélkül elfogadta, alkalmasságukat a jelentkezés tényével igazoltnak véve. (Az önkéntesség elve különben megfelelt a rend alkotmányának, mely szerint azok a szerzetesek küldhetők misszióba, akik arra „igaz hivatást” éreznek magukban.) E papok moldvai kapcsolatai, helyismerete csakugyan előnyt jelentettek a küldetés sikere szempontjából. Az is kedvező körülmény volt, hogy valószínűleg mind rendelkeztek bizonyos román nyelvtudással, mert így a nyelvvésztés különféle stádiumaiban levő katolikus falvakban, és az ortodox románok között is működhettek, illetve érintkezni tudtak a világi hatóságokkal is. Román nyelvi kompetenciájuk nemcsak a körülményeikből adódóan természetes, hanem a küldő magyar fél számára fontos is volt: amikor

²¹ Iorga 1901: 341., 352–353.

²² Lásd például: Dumea 2003: 148.

²³ Horvát–Ferenczy 1990: 80.

²⁴ Iorga 1901: 442.

²⁵ A krónikának azokra a helyeire gondolok, amelyekből kitűnik, hogy a minorita szerzetesnek készülő Bocskor nehezen tűrte a rend szigorát, ezért lett végül világi pap, mint ilyen pedig állomását a szükséges püspöki felmentés nélkül, önkényesen hagyta el, hogy Moldvába menjen. Lásd: Bocskor Loránd: *i. m. f.* 17.

²⁶ Auner 1908: 69. és Brüstle 1876: 835.

Batthyányi József hercegprímás Pozsonyi Tamásról írt a pápának, hangsúlyozta annak kitűnő román nyelvtudását.²⁷

A 18. század folyamán és a 19. század első negyedében kint működő magyarországi katolikus papok székely születésű többsége tehát szinte hazament, amikor miszisionáriusként moldvai földre lépett. Kinti állomáshelyükön, amely adataim szerint rendszerint a csíki és a háromszéki határszakasz túloldalán fekvő bákói kerület, illetve az egyházkormányzati beosztás szerint a bákói vagy a tatrosi vikáriátus egy-egy csángó vagy székely faluja volt, ismerőseik, gyakran rokonaik fogadták őket; ha pedig hosszabb ideig megmaradtak egy-egy helyen, ők vonzották magukhoz ismerőseiket és rokonaikat. Hazamentek olyan értelemben is, mert úgy tartották a székelyek, hogy a honfoglalók egykor a Kárpátok mindkét oldalán megtelepedtek, s szálláshelyük keleti határa az úgynevezett száraz Szeret, egy Galac közelében lévő kiszáradt, homokos folyómeder volt; e konstrukció szerint tehát Moldva egy része is – elsősorban a bákói és a neamț-i kerület több falva – a Székelyföldhöz tartozott.²⁸

Ezek a 18. század végén és a 19. század első negyedében a misszióba lépő magyar papok tehát jól beletalálják magukat a többé-kevésbé ismerős moldvai közegbe. Pap Sándor 1814 nyarán kijelenti, hogy élete végéig meg szeretne maradni Gorzafalván,²⁹ és ha nem is ott, de mégis Moldvában éri a halál, ahogy a legtöbbjüket: a 18. század utolsó negyedétől kezdve Biális Istvánt, Finta Pongrácot, Rottensteiner Nándort és Dénes Imrét. Ők a fiatalon elhunyt Rottensteiner kivételével mind legalább egy évtizedet töltenek el a misszióban, de Pap például 38, és Finta éppen 45 évet. Csak Pozsonyi Tamás és Bocskor István hagyja el Moldvát, méghozzá rövid, két-három évi szolgálat után, ők azonban így vagy úgy, de nem a saját elhatározásukból távoznak. Legalábbis Bocskorról biztosan tudjuk, hogy ez a fordulat (már csak a püspöki ambíciói miatt is) kedve és szándéka ellenére volt: említett levelében, amelyet temesvári fogságából írt a pápához, őszinte a kívánság, hogy visszatérhessen a misszióba.

A 19. század első negyedében utolsóként, 1821 körül Moldvába érkező Rottensteiner Nándor tehát 1824 augusztusában elhunyt,³⁰ és így a kinti magyar klérus létszáma háromra csökkent. A misszió főnöke, Philippus Paroni apostoli vizitátor bizonyára tudatta a halálhírt a fiatal minorita rendi feljebbvalójával, Studer Rudolf tartományfőnökkel. Életszerű a feltételezés, hogy a magyar híveinek anyanyelvű egyházi ellátását szíven viselő Paroni egyúttal feltárta Studer előtt elképzelését a magyar misszió stabilizálására, amit egy meghatározott létszámmal kint működő állandó magyar papi kontingenssel gondolt elérni; a létszám hatban rögzült. Így formálódhatott meg az a szerződés, amely új alapokra helyezte a magyar missziót Moldvában, és amelynek kezdeményezőjét a kortársak Paroniban látták.³¹

²⁷ Batthyányi József hercegprímás VI. Pius pápához. Buda, 1792. júl. 1. (Másolat) In Thallóczy Lajos: *i. m.* f. 58.

²⁸ Györffy 1923–24: 104.

²⁹ Iorga 1901: 173.

³⁰ Névtár 1882: 211.

³¹ Lásd például: Gegő 1838: 58. és Jerney 1851:110.

Ez a Studer és Paroni által 1825. június 6-án Kolozsvárott kötött szerződés³² tehát állandósít Moldvában egy minden korábbinál nagyobb létszámú magyar papi kontingenst, mintegy intézményesítve ezzel a magyar missziót, amely addig esetlegesen, a körülményeknek kiszolgáltatva működött, vagy olykor akár hosszabb-rövidebb ideig szünetelt is. Ezzel a változással összefüggésben a következő negyedszázad folyamán vizsgált szempontjaim mindegyikében – a misszióba lépő papok száma, származása, illetve küldetésük körülményei, valamint személyes indítékaik tekintetében – szintén jelentős változások történek.

Az állandó kontingens létszámára vonatkozó szerződési rész történeti és demográfiai kontextusát azok a 19. század első negyedében zajló folyamatok jelentik, amelyeknek eredményeként az 1811-es devalváció, az 1817. évi nagy éhínség és az egyéb okok miatt, főként Erdélyből, kisebb részben a szűken vett Magyarországról érkező migrációval az 1807. évi huszonnétezerrel alig két évtized alatt mintegy ötvenezerre nőtt a túlnyomóan magyar etnikumú moldvai katolikusok száma; ezt a néptömeget pedig, amelynek 1824 végén csak három magyar pap szolgált, sem a hivatásának elkötelezett Paroni, sem a magyar minorita rendtartomány főnöke nem hagyhatta figyelmen kívül. Változik a bécsi udvarnak a magyar papok moldvai jelenlétét illető álláspontja is: míg korábban ellenették a kiküldésüket, mint ami elősegíti az adóalanyok elvesztésével járó kivándorlást, addig mostanra, tudomásul véve a kialakult helyzetet, enyhült a merevségük.

A szerződésnek az a másik része, amely az itthon a hat misszionárius helyére álló fiatal szerzetesek nevelési költsége fejében a misszió által a rendtartománynak fizetendő évi 100 *scudó*ról³³ szól, e kontextus egy további elemére világít rá. Ilyen díj korábban nem létezett; mostani bevezetése a minoriták létszámproblémáira és anyagi nehézségeire utal. Tudjuk, hogy az 1825-öt megelőző csaknem negyven évben kevesebb mint a felére csökkent a rendtartomány tagjainak száma.³⁴ A folyamat hátterében egyrészt a szerzetesi életforma általános válsága állt, amely a 18. század hatvanas éveitől kezdve a szerzetesség vonzerejének csökkenésével, a szerzetesi fegyelem fellazulásával hazánkban is érzékelhető volt, és ezt provinciát sem hagyta érintetlenül;³⁵ e tényezőkhöz járult másrészt a jozefinista egyházpolitika, amely megkímélte ugyan, de kolostorainak számában és személyzetében is korlátozta a minorita rendtartományt.

Mégis, a misszió 19. századi történetének ezt a Studer–Paroni-szerződés által szabályozott második negyedét az ekkor fellépő magyar klérus összlétszáma szempont-

³² Valójában szóbeli megállapodás történt (Chelaru 2005: 434). A szerződés tehát fizikailag, írott formában nem létezett; tartalmát (a kint működő magyar papok létszáma, a rájuk vonatkozó elvárások, az anyagi ellentételezés) a vele kapcsolatosan keletkezett különféle iratokból ismerjük.

³³ A *scudo* vagy római tallér az újkori Európában általánosan használt nagyméretű ezüstpénznek, a tallérnak a pápai államban vert változata. A Habsburg Birodalomban forgalomba került tallérénál közel egy grammal kisebb volt a súlya, valamivel több mint 26 gramm. Így 100 *scudo* mintegy 97,5 Magyarországon forgó tallérnak felelt meg, a forintnak nevezett féltallérban kifejezve pedig 195 forintot ért.

³⁴ A minorita rendtartományi névtárak adatai szerint 1787-ben 299, 1802-ben 163, 1825-ben pedig 133 szerzetespapja volt a rendtartománynak, ez a közel negyven év alatt több mint 50 százalékos létszámcsökkenést jelentett.

³⁵ A válságról a magyarországi minorita rendtartomány vonatkozásában: Vanyó 1982: 200–222.

jából áttekintve az tűnik ki, hogy időarányosan minden korábbinál többen, tizenhatan érkeztek magyar papok Moldvába: körülbelül olyan számban jöttek tehát, mint a 18. században összesen, és több mint háromszor annyian, mint a 19. század első negyedében. Az érkezők az egy ferences kivételével mind minoriták, vagyis a minorita misszionáriusok száma a rendtartomány létszámának csökkenése ellenére az előző negyedszázadihoz képest éppen az ötszörösére nőtt. Az egy időben kint működő bármilyen jellegű magyar katolikus papok száma pedig – a haláleseteket és a hazatéréseket követő hosszabb átmeneti időszakokat nem tekintve – mindig hat és tíz között volt.

E második negyedszázad során az egyes missziós alkalmak betöltésére – két kivételtől eltekintve – a Studer–Paroni-szerződéssel valamilyen összefüggésben került sor. A magyar klérus között ez idő alatt történt személyi változások dinamikája azt mutatja, hogy a rendtartomány nem alkalmanként, közvetlenül egy-egy halálesetet vagy hazatérést követően egészítette ki a moldvai kontingenst, hanem nagyobb időközökben, hat-hétévente, 1825 után háromszor, 1832-ben, 1839-ben és 1845-ben, szükség szerint esetenként egyszerre három-négy embert küldve ki.

Rottensteiner 1824 augusztusi halála után, azonnali segítségként, még a szerződéskötés előtt, de már arra tekintettel, Studer Rudolf tartományfőnök küld valakit az elhunyt helyébe; így kerülhet sor néhány hónappal a haláleset után a háromszéki Héja Modeszt missziójára.³⁶ Héja 1824 karácsonyán még nincs Moldvában,³⁷ de az 1825. évi rendtartományi névtár már ott említi;³⁸ ezek szerint valamikor az év első hónapjaiban érkezett meg a rendeltetési helyére.

Őt 1825 kora nyarán, szintén még a szerződéskötés előtt,³⁹ három fiatal minorita követi: a Heves, Nyitra, illetve Abaúj megyei születésű Kónya Kornél,⁴⁰ Lukotya Mansvét⁴¹ és Mándy Vince.⁴² Velük válik teljessé a moldvai kontingens; az év nyarán így összesen heten működnek kint magyarok, hiszen ekkor még aktív az 1816 óta missziózó világi pap, Dénes Imre is.

Ezután 1832-ben érkeznek újból magyar rendtartománybeli minoriták Moldvába. A hét év alatt megritkultak a kinti magyar klérus sorai: Dénes Imre elhunyt; a minoriták közül Mándy Vince szintén nem él már, ketten egy időre hazatérnek;

³⁶ Héja Modeszt (1785–1847): minorita szerzetespap, 1825 és valószínűleg 1833 között moldvai misszionárius. A kortársak szerint Paroni a már kint működő két magyar minorita mellé még négyet „eszközölt ki” a misszió számára (Gegő 1838: 58. és Jerney 1851: 111.), tehát a szintén 1825-ben a misszióba lépő három fiatal minorita küldetésén kívül a Héját is a Studer–Paroni-szerződéssel hozták összefüggésbe.

³⁷ Lippa jászvásári osztrák konzul 1824. dec. 27-i jelentése szerint ekkor három magyar misszionárius működik Moldvában (Iorga 1901: 404.), nevezetesen Pap Sándor, Finta Pongrác és Dénes Imre.

³⁸ Névtár 1825: 30.

³⁹ Kiérkezésük időpontjára nézve lásd utóbb a 65. lábjegyzetet.

⁴⁰ Kónya Kornél (1802–1866): minorita szerzetespap, 1825 és 1845 között moldvai misszionárius.

⁴¹ Lukotya Mansvét (1802–1876): minorita szerzetespap, 1825 és 1840 között moldvai misszionárius.

⁴² Mándy Vince (1802–1832): minorita szerzetespap, 1825-től haláláig moldvai misszionárius.

az ő helyükre áll a Pozsony, Csongrád, illetve Zilah megyei születésű Filusztek Mihály,⁴³ Hideg Boldizsár⁴⁴ és Paák Amadé.⁴⁵

1837 végén vagy 1838 első hónapjaiban lép a misszióba a moldvai születésű Petrás Ince, aki erdélyi és magyarországi tanulmányokban töltött közel tizenöt év után tér vissza hazájába. Érkezésekor ő a hetedik magyar minorita kint; ezért, és mert megjelenése a kontingens szerződés szerinti kiegészítését célzó kiutazások rendjétől függetlenül történt, feltételezem – és erre egy más, később említendő körülmény is utal –, hogy az ő küldetése kívül eshetett a szerződés hatályán.

1839-ben újabb három magyar rendtartománybeli minorita kap missziót Moldvára:⁴⁶ a Sáros, Arad, illetve Abaúj megyei születésű Máslárszky Jenő,⁴⁷ Clementis József⁴⁸ és Pap Fortunát.⁴⁹ Küldetésüket az 1832 óta eltelt hét év személyi változásai, Paák Amadé halála és Hideg Boldizsár hazatérése indokolták, illetve a Kónya Kornél és a Lukotya Mansvét bizonytalan helyzete: kettőjükkel, akiket az új apostoli vizitátor, Raphaël Ardoini haza akart küldeni, itthon bizonyára már nem számoltak; mivel azonban egyelőre sikerül a helyükön maradniuk, 1839-ben velük és Petrás Incével együtt egy rövid ideig már tízen szolgálnak kint magyar minoriták.

1840-ben lép a misszióba a baranyai születésű Funták Kozma,⁵⁰ aki ferencesként kívül áll a szerződésen.

Miután Paroni még 1825-ben, Studer pedig 1830-ban távozott a hivatalából, utódaik között pedig állandósulnak az éves díj körüli elszámolási viták, a misszió végül 1843-ban szerződést bont a provinciával. Szabó Román tartományfőnök azonban bízik egy új megállapodásban; ezt megelőlegezve érkeznek 1845 augusztusa és októbere között – a 19. század első felében utoljára – magyar minoriták Moldvába,⁵¹ ezúttal négyen: a háromszéki Szakácsi Placid,⁵² valamint a Sopron, Arad, illetve Komárom megyei Tóth Anasztáz,⁵³ Rosen Gotfréd⁵⁴ és Pongrátz Gellért.⁵⁵ Részben a kontingens kiegészítésére jönnek: Pap Sándor ugyanis időközben elhunyt, Lukotya Mansvét, Kónya Kornél és Pap Fortunát pedig elhagyta a missziót; de ott vannak köztük azok is, akiket Kopácsy József hercegprímás kérésére küldött ki a tartományfőnök, miután a

⁴³ Filusztek Mihály (1799–1870): minorita szerzetespap, 1832-től haláláig moldvai misszionárius.

⁴⁴ Hideg Boldizsár (1796–1848): minorita szerzetespap, 1832-től valószínűleg 1838-ig moldvai misszionárius.

⁴⁵ Paák Amadé (1791–1837): minorita szerzetespap, 1832-től haláláig moldvai misszionárius.

⁴⁶ Chelaru 2005: 436.

⁴⁷ Máslárszky Jenő (1780–1844): minorita szerzetespap, 1839-től haláláig moldvai misszionárius.

⁴⁸ Clementis József (1806–1860): minorita szerzetespap, 1839-től haláláig moldvai misszionárius.

⁴⁹ Pap Fortunát (1801–1849): minorita szerzetespap, 1839 és 1842 között moldvai misszionárius.

⁵⁰ Funták Kozma (1802–1871): ferences szerzetespap, az 1830-as évek második felében havasalföldi, 1840 és 1864 között moldvai misszionárius. Kérkezésének időpontjára nézve lásd: Chelaru 2005: 436.

⁵¹ Kérkezésük közelebbi időpontját illetően lásd: Domokos 1979: 1436., 1442.

⁵² Szakácsi Placid (1819–1873): minorita szerzetespap, 1845-től valószínűleg 1856-ig moldvai misszionárius.

⁵³ Tóth Anasztáz (1805–1886): minorita szerzetespap, 1845 és 1860 között moldvai misszionárius.

⁵⁴ Rosen Gotfréd (1814–1882 u.): minorita szerzetespap, 1845–46-ban moldvai misszionárius.

⁵⁵ Pongrátz Gellért (1814–1880): minorita szerzetespap, 1845 és 1848 között moldvai misszionárius.

prímás, aki minél több magyar papot akart Moldvában tudni, magára vállalta a szerződéses számon felüli misszionáriusok után járó díj megfizetését a rendtartománynak.

Az 1825 utáni negyedszázadban kiérkező 16 pap születési hely szerinti területi rekrutációjának bázisa tehát már nem a Székelyföld vagy Erdély. Közülük egy Moldvából, három pedig Moldva közvetlen vagy Erdélyen belül értett közelségéből származik: a Székelyföldről, szorosabban Háromszékből ketten jönnek, míg a távolabbi Erdélyből, Szilágy megyéből egyvalaki érkezik; a nagy többség, 12 pap azonban magyarországi születésű. Ezzel összefüggésben megváltozik a misszionáriusok korábban túlnyomó magyar etnikai származása is. A nagyváradi Rottensteiner Nándor személyében egy nem magyar (német) születésű minorita már a 19. század első negyedében is jelen volt a misszióban. Az 1825-re következő negyedszázadban aztán a kiérkezőknek már csaknem az egyharmada, öt pap nem magyar etnikumú és anyanyelvű: van közöttük három szlovák, valamint egy-egy német és horvát is.⁵⁶ A magyar minoriták moldvai küldetése tehát az ismeretsegeik és rokonságuk révén többnyire személyükben is érintett rendtagok egy földrajzi, etnikai és társadalmi származás szerint viszonylag homogén csoportjának többé-kevésbé patriarchális tevékenységéből az 1820-as évek közepére az egész hazai rendtartomány ügye lesz.

Változnak a kiérkező papok missziós indítékai is. Ahogy a kinti magyar klérus sorában 1825 után kisebbségbe kerülnek azok, akik a Székelyföldön, illetve Erdélyben születtek, úgy szorul háttérbe önálló, vagy akár más motivációkkal együtt ható missziós indítékként a moldvai ismeretség-rokonság készítése. Valószínűleg ez munkált Héja Modesztben, akinek szociológiai háttere – székelyföldi, közelebbről háromszéki kismenesi származása, tágabb családjának moldvai vonatkozásai⁵⁷ – még az előző negyedszázadban kiérkező pályatársainak többségéhez hasonló; bár erre vonatkozóan nem találtam adatot, lehetséges, hogy a Rottensteiner halálával megnyíló alkalommal élve ő is maga ajánlkozott a misszióra.

A kinti magyarság iránt érzett felelősség motiválja a moldvai születésű Petrás Incét, akiről tényszerűen tudjuk, hogy népe szolgálatának étoszát vallva működött kint csaknem fél évszázadig.⁵⁸ Küldetésének körülményeiről annyit tudunk, hogy a hetedik magyar minorita volt a misszióban, ahova a moldvai kontingens szerződés szerinti kiegészítését célzó kiutazások rendjétől függetlenül érkezett. Ez azt jelentené, hogy a rendtartomány eltért a szerződéstől, olyan helyzetet idézve elő, amit a misszió veze-

⁵⁶ Adattáramban azokat a misszionáriusokat tekintem nem magyar etnikumúnak és anyanyelvűnek, akik nemzetiségi (szlovák, német, horvát) etnikai és nyelvi közegben születtek, családnévük az illető nemzetiség etnikai karakterét mutatja, és adatot találtam arra, hogy anyanyelvük vagy ennek a nyelve volt, vagy hogy papi funkcióikban használták, tehát jól beszélték azt a nemzetiségi nyelvet, amelyet anyanyelvükként feltételeztem.

⁵⁷ Ehhez a családhoz tartozhatott az a Héja József nevű háromszéki fiatalember, aki az 1860-as évek elején tanítóként szolgált a misszióban. Rövid moldvai működéséről lásd: Sávai 1997: 799–800.

⁵⁸ Petrásnak több ilyen értelmű megnyilatkozását ismerjük, lásd például: Domokos 1979: 1389.

tése pedig kerülni igyekezett, anyagi terheik növekedésétől tartva.⁵⁹ Megmagyarázná azonban a történeteket, ha feltételezzük, hogy a moldvai születésű Petrás küldetése itt-hon eleve elhatározott, a szerződéstől független dolog volt, nem tartozott annak hatálya alá, így nem volt anyagi vonzata sem; és hogy a misszió vezetése tudta és elfogadta ezt. Egy később említendő esetben látni fogjuk, hogy a moldvai fél csakugyan a szerződésen kívül állónak tekinthette Petrást.

Annak a 12 papnak azonban, akik Héjával és Petrással ellentétben távolról, a szűken vett Magyarországról érkeztek, nincsenek személyes vagy családi kapcsolatai Moldvával, sem közvetlen ismeretei a kinti viszonyokról, és többnyire hiányzik a román nyelvtudása is. Az ő Moldvára irányuló figyelmüket a kinti magyarság iránt kibontakozó, nemzeti érzéstől táplált hazai érdeklődés motiválhatta, amelyet elsősorban a sajtó, a megszorodó moldvai tárgyú közlemények révén érzékelhettek. Ők tehát így értesülhettek a kinti magyarság helyzetéről, illetve esetenként szereztek egyáltalán tudomást a népcsoport létezéséről, és a misszióról mint lehetőségről. Ezek a hírek és információk teremtették meg az 1820-as évek közepére a magyar klérus korábbinál nagyobb arányú moldvai jelenlétének szubjektív feltételét.

Közülük az 1825-ben misszióba lépő három fiatal minoritát Studer Rudolf tartományfőnök nem a korábbi módon, önkéntes alapon, hanem a Paroni prioritásai szerint jelöli ki. Ezekre nézve támpontot jelent az a tény, hogy az apostoli vizitátor éppen ebben az időben utasított vissza három Erdélyben működő minoritát, akik Lippa jászvásári osztrák konzul felhívására Moldvába ajánlkoztak. Nem a személyüket kifogásolta – valószínűleg nem is ismerte őket –, hanem elvi döntést hozott: az önként jelentkezőknél jobban bízott ugyanis azokban, akiket tartományfőnökük alkalmasnak tart és kijelöl a feladatra.⁶⁰ Paroninak az önként jelentkezőkkel szembeni elfogultsága ellenhatás lehetett a korábbi gyakorlatra, amelyben túlságos jelentőséget kapott az önkéntesség, amennyiben azt valószínűleg egyszersmind az alkalmasság biztosítékának is tekintették. Értelmezésemet alátámaszthatja az a körülmény, hogy Paroni a szerződésben a korábban szokásos kompetenciák, a román nyelvtudás, a moldvai helyismeret és kapcsolatok helyett a professzionalizmusra helyezte a hangsúlyt, amikor jól felkészült papokat várt Magyarországról.⁶¹

Az olykor tudásuk vagy képességeik hiányosságai, netán bizonyos személyes tulajdonságaik miatt alkalmatlan, esetleg mellékes indítékoktól vezérelt jelentkezőknek is teret engedő korábbi gyakorlat idején is érkeztek persze kiváló magyar misszionáriusok Moldvába: Pap Sándort maga Paroni is nagyra becsülte – tudjuk, hogy 1825-ben őt vitte magával a Studerrel való kolozsvári találkozóra⁶² –, Finta Pongrácot pedig

⁵⁹ Rosen Gotfrédot az apostoli vizitátor 1845 őszén haza is akarja küldeni, amiért „a szerződési számon felyül halad” (Domokos 1979: 1437). Az ilyen helyzet azonban kivételes volt, és csak rövid ideig állt fenn, így 1839-ben (amikor bizonyára Kónya és Lukotya közeli hazatérésére számítva küldtek ki a kellenél több embert), majd 1845-ben (amikor Kopácsy József – utóda által nem teljesített – fizetési ígéretének hatására történt ugyanez).

⁶⁰ Auner 1908: 73.

⁶¹ Chelaru 2005: 436.

⁶² Gegő 1845: 94.

a misszió egyik korábbi főnöke, Bonaventura Berardi méltatta elismerően.⁶³ Néhány eset azonban mégis óvatosságra inthette az apostoli vizitátort, s ezek között ott lehetett a moldvai püspökségre törő, hamis címekkel és rangokkal hivatkozó Bocskor István hírhedt ügye a 19. század elejéről, és az egyházi vizsgálat elől Moldvába távozó, majd ott fegyelmi vétségbe keveredő Dénes Imre friss esete is.⁶⁴ Paroninak tehát az volt az elgondolása, hogy az embereit jól ismerő tartományfőnök válassza ki a felkészültség és alkalmasság tekintetében legmegfelelőbbeket a misszióra jelentkezők, vagy ilyenek híján akár az alkalmasnak tartott, bár nem ajánlkozó rendtagok közül. A moldvai kapcsolatok, a helyismeret, a román nyelvtudás eleve megléte kevésbé volt fontos a számára: úgy gondolhatta, hogy mindezt a terepen is megszerezhetik a magyarok, ahogy azt jó esetben az olasz papok is tették.

A Miskolcon rezideáló Studer gyakran megfordulhatott Egerben, ahol a minorita papnövendékek a teológiai tanulmányaikat végezték, ismerhette képességeiket és elhivatottságukat; közülük jelöl ki három másodéves hittanhallgatót. Ők hárman még nem is kész papok, amikor 1825 kora nyarán megérkeznek Moldvába: kint szentelik fel őket június 4-én (a Gergely-naptár szerint 16-án).⁶⁵ Az esemény kivételes, a 18–19. században nincs is több példa rá; a helyszíne bizonyára a főváros, Jászvásár; aki pedig felszenteli őket, valószínűleg maga a misszió főnöke, Philippus Paroni apostoli vizitátor. Studer sokat láthatott bennük – a jó képességeken kívül mély személyes elhivatottságot is –, ha a fiatalságuk, a teljes tapasztalatlanságuk, sőt – merőben szokatlanul – a befejezetlen teológiai tanulmányaik ellenére is őket választotta. Hármuk közül Mátyás hamarosan elhunyt, Kónya és Lukotya hosszú, áldozatos misszionáriusi pályafutása azonban igazolta a tartományfőnök döntését.

De a misszió, távolságával, a maga sajátos viszonyaival, bizonyos személyes problémák megoldására is lehetőséget kínált, s így a három lelkes fiatal papétól eltérő indítékokat is kelthetett. Úgy látszik, hogy ami a misszionáriusok kiválasztását illeti, Paroni és Studer távozásával a felkészültségre és alkalmasságra vonatkozó kívánalmak esetenként háttérbe szorultak az önkéntesség hagyományos szempontja mögött. És mert a korábbinál nagyobb számú jelentkező most már gyakran Magyarországról távoli részeiből, kulturálisan egészen más közegből érkezett, indítékuk akár a missziótól független is lehetett, és személyes okokon, illetve regényes elképzeléseken, a helyzet téves ismeretén is alapulhatott. Így a szerzetesi életforma válsága a misszióba sodort olyanokat is, akiket valószínűleg az állandó, rendezett egyházi hierarchia hiánya, a

⁶³ Iorga 1901: 198.

⁶⁴ Dénesnek a vizsgálatot kiváltó pécsi ügyét egyelőre nem ismerem; moldvai esetéről annyi tudható, hogy többször is engedetlen volt a misszió vezetésével szemben (Iorga 1901: 410).

⁶⁵ Névtár 1864: 35. A minorita névtárak 1864-től közlik az egyes papok felszentelésének a helyét. Mátyás ekkor már halott, Lukotya pedig nem a magyar rendtartomány tagja; így csak Kónyáról tudjuk meg tényszerűen azt, hogy Moldvában szentelték fel. Mégis, feltételezem, hogy mindhármat a misszióban szentelték pappá, hiszen úgy életszerű, hogy ők mint egri „tanuló társok”, és mint olyanok, akiket tartományfőnökük egyazon feladatra, a misszióba rendelt, első kinti lépéseiket együtt, egyszerre tegyék meg. Lukotyáról különben annyit még tudunk, hogy ugyanazon nap szentelték fel, mint Kónyát. – Ami a három seminarista félbeszakadt teológiai tanulmányait illeti, felszentelésük előtt bizonyára vizsgát tettek a 3–4. tanév anyagából.

várhatóan csekélyebb követelmények, a remélt nagyobb szabadság vonzott. Közéjük tartozhatott Hideg Boldizsár és Szakácsi Placid, akik a gorzafalvi hívek tanúsága szerint botrányos életet viseltek; Szakácsit ezért az apostoli vizitátor el is távolította a misszióból,⁶⁶ és valószínűleg Hidegnek is emiatt kellett hazatérnie néhány év szolgálat után. Szakácsiról különben tudjuk, hogy későbbi erdélyi működése során sem állt hivatása magaslatán.⁶⁷ Hasonló indítékot valószínűsítek a Rosen Gotfréd esetében is, aki az egykorú tudósítás szerint hölgytársaságban érkezett meg Galacra, zavaros magyarázattal a nő kilétét illetően.⁶⁸ Ő hamarosan el is hagyta Moldvát, és hazatérve a katolikus vallást és a rendet is.⁶⁹

A személyes hivatás hiányát feltételezem a Clementis József esetében is. Ezt a papot, aki valószínűleg egy felvidéki szlovák evangélikus nemesi család nemzedékek óta elmagyarosodott katolikus ágából származott, adattáramban magyar etnikumúnak tekintem.⁷⁰ Mégis, ő az, akit az 1844 nyarán kint működő hazai minoriták közül Jerney János szerint nem lehetett „magyarnak mondani”,⁷¹ és akit ugyanekkor más részről egyenesen az a vád ért, hogy „magyarul mitsem tudó magyar lelkész” volna.⁷² Ez nem volt igaz – magyar nyelvi kompetenciáját igazolja egy 1846 januárjában kelt írása⁷³ –, inkább arról lehetett szó, hogy ő, aki aradi születésként talán eleve tudott románul, vagy legalább a misszióban gyorsan elsajátította az államnyelvet, kényelmesebbnek tarthatta igazodni kinti feljebbvalóinak elvárásaihoz, s ezért a magyart még erősen tartó két plébániájában, Valénban és Bogdánfalván, jellemzően román munkanyelven működött.

A személyes hivatás esetenkénti hiányával függhet össze az a szembetűnő tény is, hogy az 1825 után Moldvába érkező magyar papok gyakran nem tudnak, de talán nem is akarnak beilleszkedni a kinti viszonyok közé, hanem – mint majd több pályatársuk is a század második felében – csak úgy „lágereznek” román földön,⁷⁴ ahol nem is maradnak meg életük végéig. A tizenhatból hatot ér kint a halál (Mándyt, Filuszteket, Paákot, Petrást, Máslárszkyt és Clementist), közülük Filuszteket 38 évi, Petrást pedig csaknem fél évszázados szolgálat után. A többiek azonban mind elhagyják Moldvát, néhányan, így Pap Fortunát, Rosen és Pongrátz, csak rövid időt, két-három évet töltve el kint. A gyors távozás oka nemegyszer a misszionáriusok gondatlan kiválasztása lehet, tehát az, hogy a tartományfőnök fenntartás nélkül elfogadta az önként jelentkezőket, akik között alkalmatlan személyek is voltak, vagy olyanok, akik nem mérték fel jól, mire vállalkoznak a misszióval. Olykor az olasz klérus féltékenysége, ellenséges

⁶⁶ Kovács 1870: 80.

⁶⁷ Sávai 1997: 794.

⁶⁸ Iorga 1901: 224.

⁶⁹ Az 1848. évi névtárban már nem szerepel a neve. Lásd még: Névtár 1882: 234.

⁷⁰ A szlovák Clementis család elmagyarosodott ágáról: Katona 2010: 55–56.

⁷¹ Jerney 1851: 112.

⁷² Sávai 1996: 101. Sem Jerney, sem a Sávai által publikált emlékirat szerzője nem nevezi meg az illető magyar papot, aki azonban kizárásos alapon nem lehetett más, mint Clementis.

⁷³ *P. Josef Clementis misszionárius Jegyzése. Jászvásár, 1846. jan. 29.* MTAK Kt RAL 12/1846.

⁷⁴ Koós Ferenc református lelkész, aki 1855 és 1868 között Havasalföldön, a bukaresti református ekléziában működött, ottani helyzetét jellemezte „lágerezésként” (Koós 1890: 10.); a 19. század második feléből aztán Moldvában szolgáló magyar katolikus paptól is ismerünk hasonló értelmű, kelletlenségre, az idegenlenségre érzésére utaló, bár kevésbé frappáns megnyilatkozást.

magatartása is közrejátszhatott a távozásban: amikor ugyanis 1825 után megnő kint a magyar misszionáriusok száma, az olasz klérus, veszélyben érezve a dominanciáját, erre a helyzetre az érintettek szerint nemegyszer lekezelő, zaklató, már-már fenyegető viselkedéssel reagált.⁷⁵

De a gyors távozás okai között esetenként ott a politika is. Jerney János 1845 februárjában cikket írt az Erdélyi Híradóba és a Jelenkorba *Fölszólítás Moldvából a magyarhoni földesuraságokhoz* címmel, arra kérve a megszólítottakat, hogy birtokaikon telepítsenek le mintegy 1300 kalugyeri csángót, akik a rossz bánásmód és földjeik elvesztése miatt szerinte szívesen Magyarországra költöznének. A cikk akkora felháborodást kelt Moldvában, hogy hatására a kormány ki akarja utasítani az országból a parasztok felbujtóinak tartott magyar papokat; végül azonban az osztrák konzul és az apostoli vizitátor közbenjárására úgy módosítják a rendeletet, hogy a hat szerződéses minorita az országban maradhat, a szám felettieknek azonban távozniuk kell.⁷⁶ Az eset végül egyetlen pap távozásával zárul: bár pusztán a számokat tekintve az adott időben két minorita működött kint a szerződéses haton felül, a rendtartományi névtárak tanúsága szerint mégis csak az egy Rosen Gotfréd valószínűleg 1846-ban történt hazatérése köthető – a korábban említett személyes okon, a vallásváltoztatás szándékán túl – ehhez az alkalomhoz. A másik pap véleményem szerint azért maradhatott, mert a moldvai születésű Petrás Incét a misszió vezetése a szerződésen kívül állónak tekintette, s így Rosen távozásával a kiutasító rendelet valójában már teljesült.

Legalább egy esetben pedig anyagi okok, a magyarországi minorita rendtartománynak jogilag az 1825. évi Studer–Paroni-szerződéssel megalapozott, ám a misszió által utóbb csak kényszeredetten és rendszertelenül kielégített pénzügyi igényei játszottak közre a távozásban. A magyar misszionáriusok után a rendtartománynak fizetendő évi 100 *scudo* elég jelentős összeg volt, körülbelül 195 ezüstforintot ért.⁷⁷ De nemcsak a díj mértéke, hanem már maga az elv is, tehát hogy a misszió fizessen a magyar papokért, elfogadhatatlan volt a helyi olasz klérus számára, mert azt sugallta, mintha amazok jobb és alkalmasabb misszionáriusok volnának olasz pályatársaiknál. „Perché pagare?” – méltatlankodik 1833-ban Carolus Magni apostoli vizitátor,⁷⁸ és csak késlekedve fizet, mint majd az utódai is, akik közül Paulus Sardi 1844 júniusában informális lépést tesz azért, hogy a rendtartomány elengedje a díjat,⁷⁹ ám nem jár sikerrel. A helyzet tovább romlik, amikor az 1845-ben a szerződéses számon felül Moldvába küldött minoriták után járó díj rendezését megígérő, ám időközben elhunyt Kopácsy József hercegprímás

⁷⁵ Lásd erről: Kónya Kornél Toldy Ferenchez. Gorzafalva, 1839. jún. 5. MTAK Kt M. Irod. Levelezés 4-r. 82. f. 259.

⁷⁶ Auner 1908: 76.

⁷⁷ Lásd a 33. lábjegyzetet. Az árak kifejezésére hazánkban az ún. számítási forintot használták, amely valamennyire mozgásban volt az ezüsttartalma miatt szilárd tallérhoz vagy a féltallérhoz (ezüstforint) képest. A napóleoni háborúkat követő stabilizáció évtizedeiben 100 ezüstforint értéke 110 és 115 számítási forint körül mozgott. A korabeli árak érzékeltesére: egy tehén ára 8–10, egy kőműves- vagy ácsmester napi bére 1 számítási forint volt, egy pár csizma 3 és fél – 4 számítási forintba került.

⁷⁸ Chelaru 2005: 434.

⁷⁹ Domokos 1979: 1424–1425.

utóda nem fizet a rendtartománynak. A provincia és a misszió feloldhatatlan elszámolási vitája miatt, és mert a szerződés megújítására végül nem került sor, Szabó Román tartományfőnök 1848 nyarán visszahívja embereit Moldvából. A szakirodalom eddig olyan értelemben tárgyalta az esetet, mintha ezután csakugyan mindenki távozott is volna;⁸⁰ a rendtartományi névtárakból azonban az derül ki, és adattáram más adatai is azt bizonyítják, hogy valójában csak az egy Pongrátz Gellért tért haza ekkor és bizonyára emiatt, míg a többi hét magyar pap továbbra is Moldvában maradt: 1849 júniusi haláláig Finta Pongrácz, az 1825. évi kontingens utolsó tagja, aztán a század második felébe átnyúló pályájával Filusztek Mihály, Clementis József, Tóth Anasztáz és Szakácsi Placid; maradt a véleményem szerint a szerződésen kívül álló Petrás Ince is, valamint Funták Kozma, akit mint ferencest nem érintett a visszahívás.

Ezzel az évek óta csaknem változatlan személyi összetétellel érkezik tehát el az 1848-as forradalomig, majd lép át a 19. század második felébe a moldvai magyar klérus. Másfél évtizeddel későbbi távlatból azonban már jól látszhatott az a törésvonal, amely a magyar missziónak a Studer–Paroni-szerződés által szabályozott szűk negyedszázadát a személyi folytonosságok ellenére is elválasztotta a század második felétől. Petrás Ince, aki a moldvai magyarság sorsfordulóit mindig a magyarországi eseményekkel összefüggésben látta, ezt 1864-ben úgy fogalmazta meg, hogy a misszió ügyében a forradalom „mindent össze rontott”.⁸¹ Ám Petrás ezúttal téved: nem következményről volt szó, hanem arról, hogy az 1820–30-as évek kedvező fejleményei – a magyar missziónak az 1825. évi szerződés szerinti kvázi intézményesülése, ezzel összefüggésben a kinti magyar klérus számbeli gyarapodása – után a század közepétől mind nyilvánvalóbbá válik az, hogy a magyar minorita provincia, illetve a magyar katolikus egyház, amely korábban több kísérletet is tett arra, hogy hatáskörébe vonja a moldvai katolikusok egyházi ellátását, különféle – anyagi, személyi és egyéb – okokból valójában nemcsak erre volna képtelen, hanem arra is, hogy az időről időre megnyíló missziós alkalmakra minden esetben rátermett egyéneket állítson.

A rövidítések feloldása

MTAK Kt	Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár
OSZK Kt	Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár

Kézirattári források

- Bocskor Loránd: *Csik vármegyei törzsökös székely Botskor (Bochkor, Boczkor, Boczykor, Bocskor) család története 1569–1950.-ig*. OSZK Kt Fol. Hung. 2921.
- Ferenczy János: *Napi jegyzések*. OSZK Kt Quart. Hung. 463.
- Thallóczy Lajos: *Csangó-kérdés*. Thallóczy Lajos adatgyűjtése. OSZK Kt Fol. Hung. 1637.

⁸⁰ Lásd például: Auner 1908: 76., Mikecs 1989: 216. és Domokos 1987: 115–116.

⁸¹ Domokos 1979: 1449.

P. Josef Clementis misszionárius Jegyzése. Jászvásár, 1846. jan. 29. MTAK Kt RAL 12/1846.
 Kónya Kornél Toldy Ferenchez. Gorzafalva, 1839. jún. 5. MTAK Kt M. Irod. Levelezés 4-r. 82. f. 259.

Irodalom

AUNER Károly

1908 *A romániai magyar telepek történeti vázlata*. Temesvár: Szent István Társulat.

BRÜSZTLE, Josephus

1876 *Recensio universi cleri dioecesis Quinque-Ecclesiensis. II. Quinque-Ecclesiis: Typis lycei episcopalis.*

CHELARU, Rafael-Dorian

2005 Paolo Sardi and the conflict between the Italian and the Hungarian missionaries in Moldova. In Ioan-Aurel Pop–Christian Luca–Florina Ciure–Corina Gabriela Bădeliță (edited by.): *Annuario dell' Instituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica VI–VII*. 429–448. Venice–Bucharest.

DOMOKOS Pál Péter

1979 „...édes Hazámnak akartam szolgálni...” Budapest: Szent István Társulat.

1987 *A moldvai magyarság*. 2. kiadás. Budapest: Magvető Kiadó.

DUMEA, Emil

2003 *Catholicismul în Moldova în secolul al XVIII-lea*. Iași: Editura Sapientia.

GEGŐ Elek

1838 *A moldvai magyar telepekről*. Buda: Magyar Tudós Társaság.

1845 1832-ik évi levél a moldvai magyarokrul. *Századunk* VIII. 12. 93–94.

GYÖRFFY István

1923–24 Néphagyomány a székelyföld dél-moldvai határáról. *Ethnographia* XXIV–XXV. 4–6. 104–105.

HASSÁK Vidor (közreadó)

1896 *Az Erd. Róm. Kath. Status fenhatósága[!] és a Minorita-rendiek vezetése alatt álló kézdivásárhely-kantai róm. kath. gimnaziumnak 200 éves és a magyar haza ezeréves fennállása alkalmából kiadott értesítője 1895–96. tanévben*. Kézdi-Vásárhelyt: Jancsó Ny.

HIRSCHBERG Kornél

1944 *Magyar minorita hittérítők*. Budapest: Stephaneum Ny.

HORVÁT István – FERENCZY János

1990 Horvát István és Ferenczy János levelezése. *Magyarországi tudósok levelezése. II.* Budapest: Az MTA Irodalomtudományi Intézete.

IORGA, Nicolae

1901 Acte relative la istoria cultului catolic in principate. *Studii și documente cu privire la istoria Romînilor. II.* București: Editura Ministeriului de Instrucție.

JERNEY János

1851 *Jerney János 'keleti utazása a 'magyarok' őshelyeinek kinyomozása végett. 1844 és 1845. I.* Pest: Szerzői kiadás.

KATONA Csaba

- 2010 Vladimír Clementis csehszlovák külügyminiszter családjának magyar nemesi származása. *Turul* LXXXIII. 2. 54–58.

KOÓS Ferenc

- 1890 *Életem és emlékeim 1829–1890*. II. Brassó: Alexi Ny.

KOVÁCS Ferenc

- 1870 Kovács Ferencz, károly-fehérvári hittanár uti-naplója, 1868. In *Veszely, Imets és Kovács utazása Moldva-Oláhhonban, 1868. II.* 1–119. Maros-Vásárhelyt: Imreh Ny.

MARTON József

- 2000 Batthyányi Ignác püspök élete és munkássága. *Studia Universitatis Babeş–Bolyai, Theologia Catholica Latina* XLV. 1. 145–154.

MIKECS László

- 1989 *Csángók*. Budapest: Optimum.

Névtár

- 1825 *Schematismus provinciae Hungariae, et Transylvaniae S. Elisabeth ordinis minorum S. Patris Francisci conventualium, In quo Post Superiores Locales, ceteri ordine eo, quo Sacra in Religione vota nuncuparunt Solennia, suis cum officiis, annis item Nativ. induit et Religiosae Professionis recensentur. Editus Anno M D C C X X V.* Miskolczini: Rendi kiadás
- 1864 *Schematismus ordinis minorum S. P. Francisci conventualium almae provinciae S. Elisabeth in Hungaria et Transilvania. Pro anno 1864.* Aradini: Rendi kiadás.
- 1882 *A magyarországi minorita rend névtára 1882/3. évre.* Aradon: Rendi kiadás.

SÁVAI János

- 1996 Segélykiáltás a moldvai magyarságért. Nagy Berivoi Böer Ferenc jelentése 1844-ből. In Balogh László (szerk.): *Adatok Dél-Magyarország iskolaügyének történetéből.* 87–103. *Neveléstörténeti Füzetek* 13. Budapest: Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum.
- 1997 A székelyföldi katolikus plébániák levéltára. II. *Documenta missionaria. I/III.* Szeged: Agapé Kft Ferences Nyomda és Könyvkiadó.

VANYÓ Tihamér

- 1982 A szerzetesi életforma válsága hazánkban a 18. század második felében. *Történelmi Szemle* XXV. 2. [211]–228.

– z –

- 1844 Moldva. *Religio és nevelés* II. II. félév, 30. 239–240.

Balajthy Katalin

történész, Budapest

e-mail: bkatalin@velvet.hu

Balajthy Katalin

Priests from Hungary and Transylvania in the Moldavian Roman Catholic Mission in the first half of the 19th century

At the beginning of the 19th century 22.000 Hungarians lived in the Moldavian Principality under Turkish rule and this number was doubled by 1825 owing to economic, social and political migration from Hungary and Transylvania. Moldavia as part of the Ottoman Empire was a missionary destination since the 17th century. The almost exclusively Roman Catholic Hungarian population was served by missionaries of the Propagande Fide from Rome who were mostly friars minor and Italians. In the first quarter of the 19th century there were only five Hungarian priests in Moldavia, three of them friars minor and two of them belonged to secular clergy. They were from Transylvania and the majority of them had personal and family ties with Moldavia. In order to provide Hungarian-speaking priests for the growing Hungarian Roman Catholic community, Phillippus Paroni, the head of the mission and Studer Rudolf, the Hungarian provincial of the Order of Friars Minor made a contract in 1825, as a result of which six Hungarian friars were permanently employed in the Moldavian mission. Thus, in the second quarter of the century altogether 16 priests served in Moldavia, all but one were friars minor. The majority of them came from the whole territory of Hungary. Their motivation was a patriotic interest in the Hungarian community in Moldavia, based on the news and information disseminated in press about Moldavia. Patriotism may have led to deep personal calling, but some of them entered this mission hoping for a lack of ecclesiastical hierarchy, lesser requirements and more personal freedom

A salgótarjáni acélgyár munkás-lakóházai (1871–1945)*

*„Salgótarján az a város, amely nem született, hanem készült. Készült pedig nem olyan szempontok szerint, hogy miként lehetne szebb és városibb város, hanem egyedül és kizárólag az üzemek szempontjai szerint. Ennek következtében ma négy Salgótarján van. Az egyik a rimai, a másik a bányai, a harmadik az üveggyári, a negyedik a Hirsch-gyári Salgótarján”*¹ A települést egészen érdekes módon, a szélein kezdték el felépíteni az ipari vállalatok és ahogy a kolóniai lakótelepek terjeszkedtek, úgy érték el az eredeti falumagot, és a későbbiekben épültek egybe vele. Az acélgyári kolónia első házait a gyár felépítésével párhuzamosan, 1865–1871 között építették föl, hogy a toborzások által a településre hívott dolgozó tömegek lakásigényeit kielégítsék. A salgótarjáni acélgyár története, ezzel együtt az acélgyári kolónia története nem azonos a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. történetével. A salgótarjáni acélgyár 1871-ben kezdte meg működését, akkor még a Salgótarjáni Vasművelő Egyesület vasfinomító gyáraként. A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság 1881-ben jött létre, és többek között magába olvasztotta az előbb említett salgótarjáni társaságot is.

A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. megalakítása után közvetlenül folytatta a lakásépítkezéseket a dolgozói részére, a régi házak modernizálásával és új házak építésével igyekezett megfelelő minőségű otthonokat teremteni a növekvő munkásság részére. Ez nem volt egyedülálló sem az országban, sem Európában, hiszen a nagy mennyiségben érkező munkásoknak lakhatást és ellátást kellett biztosítani, ráadásul a település nem rendelkezett megfelelő tartalékokkal ilyen nagyszámú betelepülő ellátására. Egészen más volt a helyzet a fővárosban létrejövő nagyipari vállalatoknál, ahol a megfelelő kiskereskedelmi ellátó hálózattal rendelkező városrészek lehetővé tették, hogy a vállalatok bérkaszányák és lakások építésével elfogadható környezetet biztosítsanak a betelepülő munkások részére.² Vidéki kisvárosokban és várossá növekvő falvakban nem maradt más megoldás, csak a teljes lakás és ellátó hálózat kiépítése a gyár közvetlen közelében. A 19. század végén Európa szerte két véglet között találunk telepítési munkáslakásokat. A skála egyik végén a földbe vájt, deszkafalú, higiéniai szempontból borzalmas állapotokat mutató barakkok álltak, míg a felső végén a Körner Zsuzsa által „paternalista gyárosokként” aposztrofált vállalatok „mintaértékű ipari falvai.”³

* Jelen tanulmány részét képezi az ELTE Történelemtudományi Doktori Iskolájába *A Rimaiak Salgótarjánban* címmel 2014-ben benyújtott disszertációmnak. A disszertációm megírásakor nyújtott segítséget köszönöm a MNM Mátyás Király Múzeumának.

¹ Szabó [1938] 231–232.

² A főváros peremén elhelyezkedő gázgyár esetében mégis szükség volt az ellátó hálózat megteremtésére is. A salgótarjáni acélgyári kolónia vizsgálatakor fontos módszertani támpontot jelentett Sz. Bányai Irén vizsgálata az Óbudai Gázgyár kolóniájával kapcsolatban. (Sz. Bányai 1996).

³ Körner 2004: 12.

A két véglet között óriási volt a különbség és viszonylag keskeny skálán mozgott a középmezőnybe sorolható, közepesen jól megépített és ellátott munkáskolóniák száma. Eredetileg csupán átmeneti szállástípus volt a barakknak nevezett munkáslaktanya. A barakk kizárólag a munkavállaló férfiak számára épült. Jellemzően bányanyitások alkalmával, új üzemek építése és megindítása idején a munkások zöme hosszabb-rövidebb ideig barakkban élt.⁴ Az idénymunkásként alkalmazott építők és bányászok, illetőleg a heti ingázásra berendezkedő gyári munkások többsége is barakklakó volt. A barakk építéséről a vállalat gondoskodott és igen szerény komfortfokozatával együtt is jelentős fejlődést testesített meg a korábbi ideiglenes, vagy vándorló munkások által épített, a munkahelyhez közeli kunyhókhoz képest. Ilyen kunyhókat használtak az észak-magyarországi erdőmunkások (favágók, mészégetők, szénégetők). Ezek mind igen szűkös, kényelmetlen, gallyakból és fahulladékból összehordott, általában enyhén földbe mélyített hajlékok voltak, amelyek legfeljebb az esőtől és a hótól védték az embereket, akik gyakran heteket is eltöltöttek az erdőben. Különböző típusait gyűjtötte egybe a néprajztudomány, úgy mint bogárhátú kunyhó, szénégető kunyhó, koliba, kuliba, vagy krám.⁵ Utóbbi a hátával a hegy oldalába simuló, félig földbe vágott, tetjén gyeppel fedett kunyhót jelentett, amelyben szűkösen elfért négy-öt fekhely és a tűzhely. Ezeket a krámokat használták a torockói bányászokon kívül a gömöri és szepesi vasolvasztók is.⁶ Paládi-Kovács Attila kutatásainak⁷ eredményeként kiderült, hogy a Salgótarján környékére Liptóból lejáró bányászok az 1860–1880-as években még szintén krámot építettek maguknak.

A munkáskolóniák építése Magyarországon az 1860-as évektől követhető nyomon a bányászat és a kohászat kialakuló új központjaiban. A 19. század második felében és a 20. század első évtizedeiben épült munkáslakások között nagy minőségi különbség mutatkozott. A régi telepeken se vízvezeték, se szennyacsatorna nem épült, a szennyvíz a házakat és az apró kerteket, disznóólakat egymástól elválasztó 5–6 méter széles, udvarnak és közlekedő útnak egyaránt szolgáló szabad térségen ázott árokba szivárgott és onnan párolgott el. A paraszti épített környezet legtöbbet kutatott területe a lakóház. Ezzel szemben a telep vagy kolónia szerű építkezés és a munkáslakóházak még napjainkban is kívül esnek a kutatás fő sodorvonalán. Körner Zsuzsa⁸ alapvető összefoglalása a telepszerű lakásépítkezések magyarországi és európai gyakorlatának a feltérképezésével ezt a hiányt enyhítette.

Ahogy a városi munkásságot sem lehetett már a 19. század végén sem homogén csoportként meghatározni, ugyanolyan nagy különbségeket mutattak a részükre épített lakóházak is. Építményük tartóssága nagyban függött a falazat anyagától, szilárdságától és időtállóságától, amelyből egyértelműen kiderül, hogy eredetileg ideiglenes építményeknek szánták őket, vagy sem. A 19. század végén megépülő első acélgyári kolóniai házak több szempontból építészetiileg is kiemelkedtek a környező falvak

⁴ Az észak-magyarországi bányászok lakáskörülményeiről lásd Paládi-Kovács 1985.

⁵ Bővebben lásd Petercsák 2001: 236–239; V.ö. Petercsák 1989: 300–306.

⁶ A krámról bővebben lásd Paládi-Kovács 1988. 573–594.; 2000: 231–234.

⁷ Paládi-Kovács 1988: 573–594.

⁸ Körner 2004.

közül. Az új házak kályhával, kéménnyel ellátott téglafalú, cseréppel fedett épületek voltak, és nyitható ablakokkal rendelkeztek.

Az acélgyári kolónia határa tehát egyben a modern, kényelmesebb épületek határát is jelentette. „*A sorompó, mely az országot elválasztja a telepi úttól, a sarat választja el az aszfalttól, a szegényességet a gazdagságtól, a vármegyei útszakaszt a rimamurányi útszakasztól.*”⁹ A Szabó Zoltán által említett „telepi út” a mai Acélgyári utat jelenti. A szűken vett kolóniának két, egymással párhuzamos útja a Salgó út és az Acélgyári út volt.¹⁰ A Rákóczi útból kiágazó hosszú utca, amely a város északi végéig tart, a Salgó utca. Neve hivatalosan nem változott a történelme során, de különböző szakaszait a helyi nyelvben más-más névvel illették.¹¹ A Salgó utca legelején, az elágazásnál egy rövidebb szakaszt Paplakásoknak hívtak. *A »paplakás« elnevezés alatt a mai Salgó út 6-10. sz. házai értendők, amelynek tulajdonosa és építtetője az evangélikus plébános, Ruttkay volt. Nevezték úgy is, hogy »Ruttkay« házak.*¹² Az utcának ezen a szakaszán volt a gyár egyik élelmezési üzlete is (magazin). Az utca Tiszti Kaszinó és Munkás Olvasó (ma Kohász Művelődési Központ) melletti szakaszát Kaszinó-sornak hívták. Tovább haladva, az acélgyár mellett húzódó kisebb kolónia neve Bikási út volt, amely az egykori Zólyom vármegyei Bikás településre utalt, ahol a Rimamurányi vállalat nyugdíjas és rokkant telepe volt.

A ma Acélgyári útnak nevezett, a Rákóczi útból kiágazó, az acélgyár kapujához vezető utca a telep főutcája volt. Építését 1869–70-ben kezdték meg. Kezdetben gyári Fő utcának, Kolónia útnak, majd 1927-től Rimamurányi útnak nevezték.¹³ A lakosság körében használatos volt az Acélgyári fasor, vagy csak egyszerűen Fasor elnevezés is az út két oldalán álló jegenyesor miatt.

A Szabó Zoltán által is említett sorompókból négy volt a gyár körül, mindegyikhez tartozott külön őrbódé és őr is. A fő sorompó közvetlenül az acélgyárhoz vezető út elején, a „rampánál”, az 1936-tól álló katolikus templomnál volt. A „rampa”, ami a „zagyarakodóhoz” tartozott, fontos határkő volt az itt élők mentális térképén. *A zagyarakodó a temető aljában volt a vágánynál. Ott osztályozták a szenet. Inászoról hozták a szenet a kis gőzmozdonyok és ott a nagy Truman mozdonyokba töltötték bele.*¹⁴ A másik sorompó az acélgyári iskola mellett, a Salgó útra felvezető közben volt, a harmadik tőle nem messze, ahol az acélgyári kaszinónak megy az út a Salgó útnál, a volt mészáros háznál, vagy mészárszéknél, az volt a hentes. A negyedik pedig a Salgó utat zárta el attól az úttól, ami a nagyiroda épülete előtt vezet el.¹⁵ A sorompók igen fontos szerepet játszottak az acélgyáriak életében, mindazonáltal csak szimbolikusan zárták el a „rimamurányi” városrészt a többitől, fizikailag komoly akadályt nem jelentettek. *A sorompót, amelyből három működött a telep bejáratai előtt, egy-egy nyugdíjas bácsika kezelte, kis őrházacska előtt, vagy abban pipázgatva, s a paradoxon az volt, hogy bár-*

⁹ Szabó [1938.] 157.

¹⁰ A kolónia szimbolikus határaitól írtam már egy korábbi tanulmányomban. (Nickel 2012).

¹¹ Hlavacska 1989: 40.

¹² Vertich 1986: 109.

¹³ Hlavacska 1989: 32–33.

¹⁴ Részlet a R. Endrével [szül. 1931] készített interjúból (2014).

¹⁵ Részlet a B. Tiborral [szül. 1927] készített interjúból (2009).

*mely közlegő jármű előtt felemelte azt! Viszont ezzel a gyakorlattal a tulajdonosi jog tökéletesen kifejeződött!*¹⁶ Ha fizikai síkon az áthatolhatatlanság nem is mutatkozott meg, a sorompók által kijelölt szimbolikus határ kikerülhetetlenül éles volt.

A szakirodalom az ipari telepeket az építetők alapján, a telep lakóinak társadalmi státusza szerint és morfológiai szempontból osztályozza.¹⁷ A salgótarjáni acélgyári telep a vállalati teleszerű építkezések közé sorolható, társadalmára nézve vegyes összetételű telep és legjelentősebb részét (az Acélgyári út és a Salgó út határolta területet) a zártos beépítés jellemzi. Az alkalmazottak körülbelül 30-40%-a élt családtagjaival együtt társulati lakásban.

A közműveket nemcsak a vállalat által létrehozott, hanem a szövetkezeti lakótelepeken is a vállalat építette ki saját költségén. A mérnökök és tisztviselők nem voltak hermetikusan elzárva a munkásoktól, egy utcában laktak velük. Az első tisztviselői lakások közvetlenül a gyár közelében, az utca gyárhoz legközelebb eső részén épültek. Később a telep másik végéhez közelebb eső, az evangélikus templom szomszédságában épültek újabb tisztviselői házak a Salgó úton. Itt laktak az orvosok, tanárok, mérnökök. A munkásság köréből kiemelkedő szakmunkások és előmunkások többnyire a gyár főutcáján laktak az iskola melletti házakban.

Az acélgyár telepén az utcák és teleprészek elnevezései részben hivatalosan, az RMST más telepeire utalva születtek (például Ózdi, Nádasdi, Bikási), részben az építkezések megkezdésekor hivatalban lévő gyárigazgatók után kapták nevüket (Jónásch-telep=Jónásch Antal, Liptay-sor=Liptay B. Jenő), harmadrészt pedig a telepi lakosság személyes élményeihez fűződően nyertek elnevezést (Amerika, Gyármögött, Fasor, Paplakás, Kis-hegy, Mészárszék-sor, Kemence-sor, Rampa, Kaszinó-sor, Dühöngő).

Az acélgyári kolónia teleprészeinek jellegzetes arculatát a más-más típusú házaknak köszönhetette. A gyárkaputól kiindulva, végighaladva a „Fasoron”, az út bal oldalán találjuk a volt üzemvezetőség irodáját (1869-ben épült), ahol a hutamester, a számvevőség és a pénztár kapott helyet. A gyári bejáratától jobbra emelkedő emeletes épület földszintjén volt a vállalati vezérigazgatóság, az emeleten a mindenkori vezérigazgató lakása.¹⁸

A lakótelep terveit nagyrészt Schweitzer Zsigmond mérnök készítette. 1869-ben. A megvalósítás során a vezérigazgatósági épülettel szemben, az út túloldalán épült a tisztviselők részére egy egyemeletes épület, amelyben négy családot helyeztek el. Majd 1926-ban építettek egy két családos tiszti lakóházat is ugyanazon a helyen. Ezt követték a legrégebbi, földszintes, sátozott, négyosztatú munkáslakóházak.

¹⁶ Feltehetően nem emlékezett pontosan a szerző az összes sorompóra (Vertich 1986: 8).

¹⁷ A rendszerezést Körner Zsuzsától vettem (Körner 2004: 51–52).

¹⁸ Adatközlőim úgy emlékeznek az épületre, mint a „Karattur házra”. Az államosítást megelőzően Karattur Antal volt az utolsó gyárigazgató.

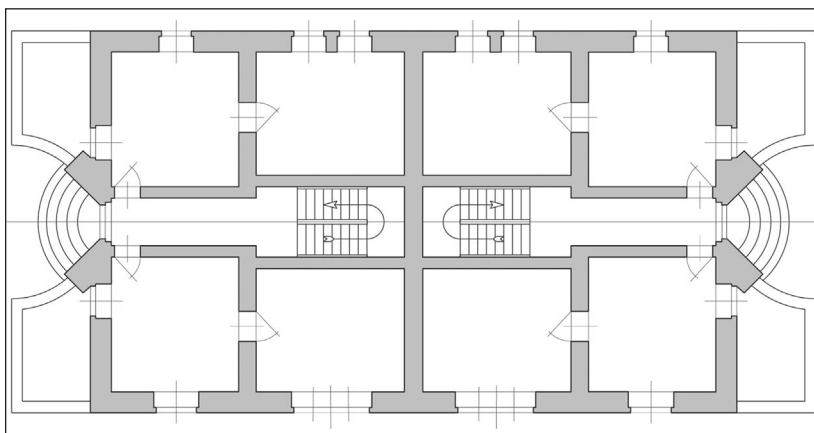
1. kép. Egyszintes munkás-lakóházak az Acélgyári úton 2014-ben.
(Fotó: a szerző felvétele)

A négyosztatú, kisméretű lakásokat tartalmazó munkásház tervét 1851-ben mutatták be a londoni világkiállításon. Ez a típusterv a beruházók körében igen kedvelt lett, sokfelé alkalmazták a munkáskolónák tervezése során. Tulajdonképpen a tervezők a ház szimmetriatengelyeit képező falak mentén négy lakást fordítottak össze, oly módon, hogy minden lakásnak csak két ablak vagy ajtó számára megnyitható homlokzata maradt.¹⁹ Az 1867-es párizsi világkiállításon bemutatott modell Magyarországon is nagy publicitást kapott. A Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. főmérnöke, a későbbi bányagazgató Gerber Frigyes angliai tanulmányútja során határozta el az 1890-es évek végén, hogy hosszú „munkáslaktanyák” helyett elkülönített, 2-4 családost házakat fog építeni. Ennek a szemléletváltásnak köszönhetően indult el a salgótarjáni acélgyár telepén is a lakhatóbb, komfortosabb és polgárosultabb munkásházak építése.²⁰ A házak hossztengejükkel párhuzamosan épültek az utca vonalával és a két-két bejárati ajtó a házak közötti szűkebb területre nézett. Itt virágágyások és egy-egy pad volt elhelyezve. Homlokzatuk nagyon hasonló volt. Az 1930-as években felújították őket és a bejárati ajtókhöz vezető lépcsők helyett fa verandát alakítottak ki.

Az első egyemeletes munkáslakásokat a gyártól távolabb, az út két oldalán építették fel, 1875-ben. Az épületek alapja, lábazata ekkor még gyenge minőségű homokkő volt, így ez lett végül a legfőbb oka az 1931-es felújításoknak. Ezeknek a háztípusoknak is az alapját a négyosztatú munkásház adta, amelyre emeletet terveztek, megtoldották egy belső lépcsőházzal és így alakult ki a nyolclakásos munkáslakóházak alaprajza. Az egykori Rimamurányi (ma Acélgyári) úton több is felépült egymásmellett belőlük. Az egykori Rimamurányi utca 19. számú házának 1937-es átalakítási tervrajza alapján készült az itt látható, nyolclakásos munkáslakóházakra jellemző földszinti alaprajz.

¹⁹ Körner 2004: 38.

²⁰ Paládi-Kovács 2007: 240.

2. kép: Négyosztatú, nyolclakásos ház földszinti alaprajza. (Eredeti tervrajz: Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Megyei Levéltára 18667/1937)

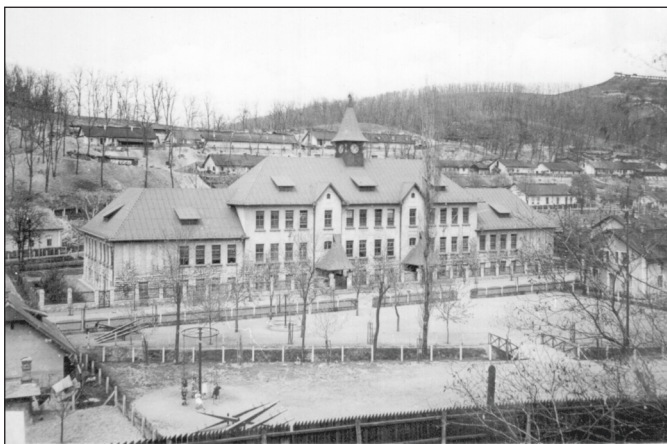
3. kép: Utcarészlet 2014-ben. (Fotó: a szerző felvétele.)

Bár alaprajzilag hasonlítottak egymásra, homlokzatuk, tetőformájuk és az ablakok kialakítása nagy változatosságot mutatott, ezzel színessé és játékosá téve az utca képét.

A házak oldalfalai téglából készültek, a tetőzet fagerendás, kátrányos papírlemez borítású volt. Ezt később fokozatosan lecserélték borsodnádasdi lemezborításra, a tisztviselői házak harmincas évekbeli átépítésekor a tetőfedésénél már eternit palát is használtak. A vízvezeték nem épült ki azonnal, kezdetleges csatornaként az 1880-as években még az út menti árok szolgált. Az egyszintes épületekben 4, a később épült kétszintesekben az 1931-es átalakítás után 8 lakás volt, ritkán, szükségből több. Ilyen szükséglakásokat képeztek az úgynevezett özvegyi lakások, amikor a dolgozó családfő elhunyt után a gyár vezetősége nem költöztette el a kolóniáról az özvegyet, de leválasztotta a szobát a konyháról és így két darab szobakonyhás özvegyi lakást

tudott kialakítani. A gyári főút (Acélgyári út vagy Rimamurányi út) és a Salgó út mellett álló házak mindegyike rendelkezett kis kerttel és disznóóllal, amelynek a rendben tartását a gyár látta el. A lakásokban nem volt folyó víz, a vezetékes víz a házak előtt volt található. Minden házhoz tartozott több WC, általában két család használt egyet, lecsukható szenes láda és kamra, ezek közül családonként egy. Az Acélgyári úti házak mögött ment a szervíz-út, amelyen a lajtos kocsí járt, ennek ma már nem látni nyomát.

Az 1920-as években 140 új lakással bővült a telep. Ekkor 673 lakásból állt a kolónia és a lakások 9,46%-ában éltek tanítók, művezetők, altisztek, 67,71%-ában munkások és 25,17%-ában nyugdíjasok és özvegyek.²¹ 1928-ban a részvénytársaság lakótelepein összesen 2758 lakásban 13 177 fő élt, a szövetkezeti alapon épült 212 házban 1422 személy lakott.²² A munkásság lakbére 2 pengő volt havonként.²³ A bejáró munkások egy részének barakklakásokat építettek, lakóik (kb. 150-200 fő) hetenként vagy havonta járt haza falujába.²⁴ Az 1929-ben épült elemi iskola tornyos, nagy épületével megközelítőleg a Fásor közepén állt. Vele szemben körhintás, libikókás, nagy parkosított játszótér alakítottak ki.

4. kép. Az acélgyári elemi iskola homlokzata az 1930-as években. Az utca túloldalán a játszókert látható, az iskola mögötti hegyoldalon „Amerika” utcái. (Fotó: Dornyay Béla Múzeum Fényképtára ltsz.: 4278)

A játszótér oldalán, még távolabb a gyártól, álltak nagyobb méretű emeletes, nyolc családos munkáslakóházak, melyeket 1922-ben kezdtek építeni. Ezek mellett a házak mellett, a mai Acélgyári út 9-11. számú házak helyén volt valamikor a sokat emlegetett

²¹ Szvircsek Ferenc számításai. Szvircsek 1993: 81.

²² Nagy 2012: 49.

²³ Nagy 2012: 81.

²⁴ Nagy 2012: 83.

korcsolyapálya, amelyet télen a patak vizével locsoltak. A korcsolyapályával szemben épültek fel az 1920-as évek közepén a „kolduspalotának” csúfolt három emeletes, legnagyobb alapterületű és homlokzatmagasságú munkáslakóházak. A lakások tágasabbak és kényelmesebbek voltak, bármelyik másik munkáslakásnál. Rendelkeztek vízöblítéses vécével és konyhai vízcsappal. Nagy méretű konyhával, szobával, kamrával és erkéllyel. Fürdőszoba még ezekben a lakásokban sem volt. Az elnevezése feltehetőleg ugyanolyan humoros, önkritikának szánt megjegyzésen alapul, mint Amerika neve. A modernnek számító kényelmes lakások igazi palotát jelentettek a szerény körülményekhez szokott munkások számára.

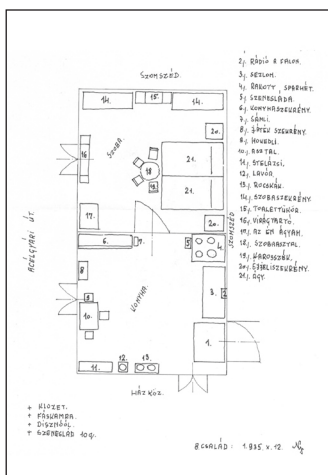
5. kép: Az úgynevezett „kolduspaloták” az 1930-as években. (Fotó: Dornyay Béla Múzeum fényképtára ltsz. 327 3 329.)

A háromemeletes házakkal szemben 1936-ban került felszentelésre a telepi katolikus templom, amely modern stílusával kiemelkedett a város többi temploma közül. A templom a salgótarjáni Szontagh Pál tervei alapján épült, aki több építkezést és átépítést is tervezett az 1930-as években a Rimamurányi vállalat számára. A munkások védőszentjéről elnevezett Szent József plébániatemplom terveit ingyen, felajánlásból készítette el.²⁵ Szabó Zoltán az 1930-as évek elején látogatta meg az acélgyári kolóniát Salgótarjában és idillisztikus képet festett róla, annak ellenére, hogy leginkább a munkások nehéz életkörülményeit volt hivatott felvázolni országszerte. *Az út szegélyén zölddel futtatott hatalmas munkásházak állnak, erkélyekkel és nagy ablakokkal, az ablakokból rádió szól és loggiákban ülnek a családok. A nyitány az úthoz: nagyon szép, hatalmas modern templom, a ferenceseknek építtette a vállalat és a munkások; egyszerű sima falai magasan nyúlnak a házak fölé. Oldalában kultúrház van, előadóteremmel és ferences rendház. Messzebb kisebb munkásházak következnek, frissen átfestve vidám színekre. Kéken, sárgán és halványpirosan virítanak a jegyesorok mögött. Ezek a házak a régi munkásházakból lettek, melyeket már elavultaknak tartott a vállalat igazgatósága. Tehát: modernizáltak, az ablakokat kitágították, az ereszeket*

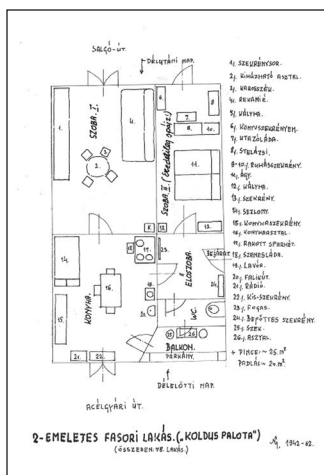
²⁵ R. Várkonyi 2005: 397.

átformálták, ahol lehetett, erkélyt ragasztottak a falakra, a kapubejáratot a legmodernebb ízlés szerint átépítették, a házak elé kicsiny kertet ültettek. A házak között az ország egyik legmodernebb és legszebb elemi iskolája áll, csempézett fürdővel, parapadlós tornateremmel, remek műhelyekkel és otthonokkal. Az ablakok alul homályosak, hogy az ádáz külvilág ne zavarja az elemistát s az egész épületet befutja a repkény. Az üzemben hátul zajongó gépek verik a szögeket és jólöltözött, nyugodt munkások figyelik a gépeket.²⁶

A házak belső kialakításáról nem sikerült megfelelő fényképet találnom. Két munkáslakás belső elrendezését adatközlő rajza alapján sikerült részletesen elemezni.

6. kép. Az Acélgári úton álló munkás lakóház emeleti lakásának alaprajza és berendezése az 1940-es években. Rekonstrukciós rajz visszaemlékezés alapján. (Alaprajz: N. Géza, 2014.)

7. kép. Három emeletes munkáslakóház második emeleti lakásának alaprajza és berendezése az 1940-es években. Rekonstrukciós rajz visszaemlékezés alapján. (Alaprajz: N. Géza, 2014.)

A munkáslakások funkció szerint leginkább tároló helyiségekre, szobára és konyhára oszthatók. A tárolást minden család egyedi módon oldotta meg. A kis alapterület miatt minden apró zugot kihasználtak, és ezek berendezése, polcozása szinte kivétel nélkül saját munka volt. A házakhoz bútorokat nem adott a gyár, így vagy maguk a házban lakók, vagy közeli hozzátartozó készítették, illetve vásárolták meg a bútorokat. A város más részéről hozott menyasszonnyal szemben magasak voltak az elvárások. *Az idősebbek nekem úgy mesélték, hogy mikor hozták az acélgárhoz az új asszonyt, mindenki kint volt az utcán és nézte, hogy milyen féle a feleség. A kocsira fel volt pakolva a bútor; az volt a minimum, hogy legyen rajta egy teljes szobabútor; meg egy*

²⁶ Szabó [é.n.]: 236.

*konyhabútor.*²⁷ Az 1920-as évek közepétől vált általánossá a munkáslakásokban a hálószooba-garnitúra.²⁸ A bútor nélkül életet kezdő párok legnagyobb része hamarosan saját keresetéből vette meg az első berendezési tárgyakat, illetve cserélte le régi, kopott bútorait. Az asztalosnál és bútorkereskedőnél hitele volt minden acélgyári dolgozónak. *A lenti nagy templommal szemben vot Hohauzer Gyuri bácsinak a bútorüzlete, ő egy zsidó bácsi volt. Apám nézegette egy gyönyörű, diófa hálóbútorát. Apám mondta, hogy ennyi pénze nincs. Hohauzer bácsi azt mondta, hogy vegye meg, majd kifizeti, nem baj ha nincs pénze. Mire hazaértünk hazafuvarozták a bútort.*²⁹

A konyha a főzésen kívül a családi étkezésnek is kizárólagos helye volt. A szobában, kivételes esetekben, ünnepnapokon étkeztek, de akkor is csak a felnőttek, a gyerekeknek mindig a konyhában terítettek. A palóc, hierarchikus étkezési renddel, amelyben először a családfő, illetve a dolgozó korú fiú gyermekek ettek, majd a feleség és a kisebb gyermekek, nem találkoztam, ahogy azzal sem, hogy a nők nem ültek egy asztalhoz a férfakkal. *Az asztalnál volt egy érdekes tájolási dolog az acélgyárban. Nálunk úgy mondták, hogy Salgó vagy Tarján. Salgónak ült Apám az asztalnál, én ültem Tarjánnak, Mamám meg középen, hogy ugrásra kész legyen. Édesanyám is mindig az asztalnál ült velünk.*³⁰ Egyéb funkciót is ellátott a konyha. Egyik adatközlő édesanyja varrt, a másiké hímzett és ezek a munkák is a konyhához kötődtek. A mosakodás is ebben a helységben történt. *Konyhában mosakodtunk. Volt egy ilyen mosótál, oldalra úgy volt kialakítva, ott voltak a törölközők és a zománcos kancsó. Aztán a sparhétra, ami beépített volt, ott volt egy 20 l-es öntöttvas fazék, abban volt a víz. Aki munkába ment az mosakodott először. A vízcsap a konyhában volt, fali csap volt s édesanyám hímezett neki egy terítőt rá volt írva: Minus forrása, az isten áldása. Liptay néniről nevezték el a forrást.*³¹ Az 1920-as évektől terjed el széles körben a feliratokkal és előrenyomott mintákkal díszített, kivarrott vagy hímzett vászon falvédő is.³²

A gyárban volt fürdési lehetőség. A gyárhoz közelebb lakó családok hetente többször, a távolabb lakók ritkábban látogatták a gyári fürdőt. A családfők a műszak lejártát követően általában a gyárban mosakodtak le és tisztán mentek haza. A gyerekek a konyhában tanultak, így felügyelet alatt voltak. A közeli, mindennapos vendégeket is ebben a helységben ültették le. A legtöbb család a rádiót is itt hallgatta. A rádiót a konyha falán, külön erre a célra felszerelt polcon tartották. A mosás szintén a konyhában történt. A házak mögött kialakított kamrában tartották a füstölt húsokat illetve a krumplit, esetenként az almát is. Azonban nem volt jellemző az élelmiszer felhalmozás, adatközlőim szerint a gyári „magazin” úgy ellátta őket, hogy nem volt rá szükség. Mivel azonban disznót szinte minden háznál vágtak, a füstölt hús tárolását a kamrában oldották meg. Szintén itt tárolták a nagyobb szerszámokat, a kisebbeket a konyhaszekrény fiókjában, az evőeszközös fiók mellett vagy alatt. A szénét is itt tartották, egy csukható tetejű szénsládjában. Az egyéb élelmiszereket, sót, cukrot, lisztet a konyha-

²⁷ Részlet a N. Gézánéval [szül. 1938] készített interjúból (2009).

²⁸ Paládi-Kovács 2007: 201.

²⁹ Részlet a N. Gézával [szül. 1935] készített interjúból (2012).

³⁰ Részlet a N. Gézával [szül. 1935] készített interjúból (2014).

³¹ Részlet a R. Endrével [szül. 1931] készített interjúból (2014).

³² Bővebben lásd: Fürészné 1992: 92.

szekrény aljában tartották, vagy ha porcelán tárolóba tudták tenni, akkor a konyhaszekrény polcra tették, mert díszítette a konyhát. A szobát jellemzően alvásra használták. A lakások többségében a szobát diófa bútortal rendezték be. Az ágy napközben tiltott területnek számított, letakarták és nem volt szabad ráülni sem. Az ágyak mellett minden lakásban volt tükör, éjjeli szekrény és ruhásszekrény. Az ágy előtt mindenhol alacsony szobaasztal állt székekkel. Itt kapott helyet a csecsemő korú gyerekek kis rácsos ágya is. A kiságyból kinőtt, de még nem iskolás korú gyerekek előfordult, hogy a szüleik között aludtak. *Emlékszem, hogy elég nagy volt a szoba, hogy még egy sezlony is volt ott. Amikor kisebbek voltak a gyerekek, akkor előfordult, hogy a szülők között aludtak, aztán amikor nagyobb lettem, akkor én kerültem a sezlonyra, a legkisebbnek meg volt egy kiságy.*³³ A toalett-tükör vagy a szobaajtóval szemközt falon, középen kapott helyet, hogy *az aki bement a szobába azt látta meg először*,³⁴ vagy a szoba sarkában állt, helyenként betöltötte a paraszti lakásbelső vizsgálatakor „szent saroknak”³⁵ aposztrofált kultikus tér szerepét is. A tükrös szekrénykén álltak a szentképek, feszület, vagy egyéb kegytárgyak. Illetve a könyvek is itt foglalták el méltó helyüket, akárcsak az ékszeres doboz. Jellemzően az ágy fölött is tartottak szentképet. Napközben az ágyak laposra voltak bevetve, a polgári ízlésnek megfelelően³⁶. A ruhákat a szobai diófa ruhásszekrényben tartották és a gyerekek játéka is itt kaptak helyet ládában, vagy kis játékszekrényben. A fűtést a konyhai rakott tűzhely biztosította. A szobában nem volt külön fűtés, kinyitották az ajtót és „bement a meleg”. A családok nagy részénél tartottak otthon könyveket. E könyveket többnyire a szobában, a toalett-tükör közvetlen közelében. A szemetet vödörbe gyűjtötték össze, akárcsak a kályha kihamuzásakor a salakot. A gyár gondoskodott a hulladék begyűjtéséről is. *Volt szemetes vödör, rocska, nálunk kettő volt. Abba bele kellett tenni a salakot, mi troszkának hívtuk és amikor jött az acélgyárból a fogat két emberrel akkor az egyik rázza a csengőt, én ezért szerettem volna szemetes lenni. Levittük a vödröt és ők borogatták be a kocsi. Külön vitték el a troszkát és külön a szemetet.*³⁷ Az ételmaradékot és a zöldhulladékot a „kolduspalotából” a patak partra is lehordták, szemétdombba rakták.

A gyári főutcán (az Acélgyári úton) álló lakásokat egy jelentős külső jegy különböztette meg a távolabb lévő, kevésbé jó minőségű például Bikási vagy Ózdi sori háztól. Négy-öt lépcsőfokkal kiemelték a bejáratot az utca szintjétől. Ahogyan Dobák Judit³⁸ felhívta rá a figyelmet a diósgyőri kolónia vizsgálatakor, ennek csak részben voltak praktikus okai, hogy az udvar és utca pora nem ment be könnyen a házba. Jelentősebb volt a lakás szimbolikus határának kihangsúlyozása. Az intim terek jobban elkülönültek egy-egy család számára, és az elismert szakmunkások, altisztek házainak bejárata az utca szintjétől magasabban volt, mint a hierarchikus viszonyban lejjebb lévőké.

³³ Részlet a Sz. Mihállyal [szül. 1929] készített interjúból (2014).

³⁴ Részlet a Sz. Mihállyal [szül. 1929] készített interjúból (2014).

³⁵ Bővebben lásd Magyar Néprajzi Lexikon, Szentsarok címszó. <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/4-1753.html> Utolsó letöltés: 2014. 12. 15.

³⁶ A paraszti ágyat magasra vetették, sok párnával és dunnával. A vagyon jele volt a minél magasabb ágy. Bővebben lásd K. Csilléry 1973.

³⁷ Részlet a N. Gézával [szül. 1935] készített interjúból (2014).

³⁸ Dobák 2008: 69.

A kolónia közepe táján állott a teleprészről sokak által rendszeresen felkeresett, ivóvizet adó Csurgó nevű kút, a mai Acélgyári út 33-35. számú házak helyén. *A gyár által 1924-ben egész telepen bevezetett, csőrendszerű, nyomókutas vízellátás után is még éveken át használták az idősebb Fasor-béli lakók ezt a kutat mindaddig, míg nem az ötvenes évek építkezései során erre a helyre is nem emeltek többszintes panelházat*³⁹

A Fasortól távolabb, a gyár melletti hegyoldalban 1875-től került kialakításra az úgynevezett „Gyármögött” lakótelep, ahol hét, az előbbiektől merőben eltérő és beosztású épületsort létesítettek, bár a mellékhelyiségek és az építési technika azonos volt a korábbiakkal. Az építkezéshez szükséges mészs és téglát a helyi mészégetőből és a téglave-tőkből került ki. *Igen érdekes gyakorlat alakult ki még a századelőn az ide kerültek lakásválasztásai körül. Az üzemi előrelépés, munkahelyen adódott beosztási „ranglétrán” való emelkedés rendszerint együtt járt azzal, hogy erről a teleprészről másik, kedvezőbb lakáviszonyokat, lakáskörülményeket jelentő teleprészre került az illető.*⁴⁰

Az Ózdi utca kapcsolta össze a gyár mögötti magaslaton a gyerekek legfőbb játszótérül szolgáló futballpályát és az Olvasóegylet előtt elhaladó Salgó utat. De mindezt csak 1942-ig, mert akkor a gyárvezetés gyárbővítési és kedvezőbb tárolási okokból itt létesítette az úgynevezett „hengerhuzal rakodóteret” és az Ózdi utcát egy nagy kanyarral kivezették a sportpálya irányába és becsatlakoztatták a Liptay-sor útjára.⁴¹ Egy – családjára nézve jászberényi származású – adatközlőm még őriz emlékeket az első, Ózdi utcai lakásokról. Később innen a Liptay-sorra kerültek, komfortosabb körülmények közé. Miután az Ózdi utcai házak lakásainak alaprajzához nem sikerült sem a levéltári forrásokból, sem adatközlőimtől hozzájutnom, így egy hosszabb interjúrészzel kívánom bemutatni az acélgyár melletti domboldalon szerényebb körülményeket nyújtó „kezdő” lakásokat. *Emlékszem, hogy az ózdi úti lakásokba fölül volt öt lakás, aztán volt egy kis part és lejjebb aztán újból öt lakás. [...] az ivóvíz ellátás az ilyen kinti csapokkal, úgynevezett kutakkal volt megoldva. A szennyvízelvezetés pedig egy nyitott árok csatornával, ki volt ugyanilyen betonvályuval kövezve. [...] egy-egy lakás állt egy konyhából és egy szobából. Semmi más nem volt ott. Úgyhogy nem volt olyan, hogy spájz, meg mondom a vécé meg külön volt. Az ózdi utcai lakás kényelmes kis otthont biztosított egy munkáscsalád számára. Mégis volt egy tiszta helyiség, a szoba, a konyhába meg főztek az asszonyok, a gyerekek ott eltébláboltak. [...] Az emberek mikor hazajöttek nyáron, kitettek oda hokedliket, kis sámlikat és ott elkártyáztak, talonoztak a léckerítés mellett. [...] A házak sátortetősök voltak, kátránypapírral voltak fedve, azt ha megsérült cserélte a gyár. [...] Vakolva voltak, az első festését megcsinálta a gyár, aztán emlékszem, hogy a gangon már voltak ilyen összevissza színek, de egyszerűbb mésszel meg budai földdel...⁴²* A lakóházak mellett, lakásonként kisebb-nagyobb kertrészt és baromfi ólakat is kialakítottak. Az Ózdi soron interjúalanyom elmondása alapján a sertésen és baromfin kívül nyulakat és kecskét is tartottak. Így a hegyoldali házak lakói jelentős állattartást folytattak.

³⁹ Vertich 1999: 14–15.

⁴⁰ Vertich 1999: 19.

⁴¹ Vertich 1999: 20.

⁴² Részlet a Sz. Mihállyal [szül. 1929] készült interjúból (2014).

Adatközlőm családjával az Ózdi utcából a Liptay-sorra költözött, ahol komfortosabb, nagyobb házat kapott a három gyermekes család. *Az ablak alatt ott is volt ilyen kis elkerített virágoskert rész. [...] A Liptay-sor már egy komfortosabb lakás volt, mert ott már be volt vezetve a víz. [...] Ilyen fali kút volt. Öntöttvas, gömbölyű falikút, persze csak hideg víz ellátás volt, meleg víz az nem volt. A vécé még ugyanúgy kint volt. Azoknak a lakásoknak a legtöbbje úgy volt kiépítve, hogy volt úgynevezett padlásszoba is. Tehát ahogy bementünk a lakásba, volt egy konyha, vele szembe alul egy elég tágas nagy szoba. Akkor a konyhából jobbra nyílt egy másik ajtó, mellette volt egy megfelelő nagyságú spajz, élelemraktár és a fölött ment föl egy lépcső ott szintén volt egy kisebb szoba, illetőleg hát nem kisebb, hanem ugyanolyan alapterületű volt, mint az alsó szoba csak ilyen csapott teteje volt az ablakok miatt. És onnat (sic) még egy ilyen nyitott padlárész is volt [...] Ilyen rakott sparnét volt, be volt építve téglából. Ez a lemezgyári tűzhely csak később jött divatba. Azt se tudom, de talán a Liptay-soron a szobába már volt vaskályha.*⁴³

A Bikási utca lakóházai az Ózdi utcaiakhoz hasonlóan hosszabb, 10 lakásos házak voltak. A Bikási útról az alábbi leírást olvashatjuk az egyik visszaemlékezésben: *...az ún. „nagykémény” közvetlen közelében álló valahai gyári épületek [...] hosszú éveken keresztül a szállításhoz, vagonrakodáshoz foglalkozott „lóci vagonosok” otthonai voltak, néhány más épületben a gyár – úgymond – kocsisudvar elnevezéssel mondott szállítási, karbantartási és telep rendbentartási munkáknál foglalkoztatott személyek laktak. Akkori elnevezéséből is kitűnt: Bikási út, Bikási sor; sőt akadt olyan emlegetés is, hogy „kocsis udvar”.*⁴⁴ A leírás leginkább figyelemre méltó eleme, hogy az elbeszélő már a saját visszaemlékezései alapján, az 1930-as évek második felében hallhatta a „kocsis udvar” elnevezést és megpróbálta értelmezni a saját tapasztalati mezőjében. Valójában a kocsis udvar, vagy kocsis ház elnevezés a gyár kocsisának az istállóval egy épületben található lakása volt.⁴⁵ A későbbiekben feltehetőleg az istálló részt is lakássá alakították, de erre vonatkozó dokumentumot nem találtam.

Az 1880–1900-as években készültek el a Kaszinó-sor tisztségviselő és munkásházai.⁴⁶ Ennek közelében, az 1880-as években létesült egy újabb nagyobb teleprész, az ún. „Amerika”, amely a hegyoldalba épült. Két, egymás fölött futó utcája volt: az Alsó Tátra sor és a Felső Tátra sor. A telepiek között használt megnevezés az Alsó-Amerika és a Felső-Amerika volt. Földszintes házak voltak, kis kertel, disznóóllal és az Acélgyári úton álló házakhoz képest kisebb szobakonyhás lakásokkal. Egy visszaemlékezés alapján: *a mellékhelyiségek stb. külön deszka épületekben álltak mindvégig és vezetékes ivóvíz (nyomócsapos kutakkal) csak a húszas évek közepén jutott fel Amerikába.*⁴⁷

A gyár munkáspolitikájának fontos része volt, hogy lehetővé tette, hogy a dolgozói saját tulajdonú házakhoz jussanak. A Jónásch-telep, amely Jónásch Antal bánya- és kohómérnök nevéhez köthető, az acélgyártól dél-keletre, a hegyoldalban került ki-

⁴³ Részlet a Sz. Mihállyal [szül. 1929] készült interjúból (2014).

⁴⁴ Vertich 1999: 25.

⁴⁵ A ház tervrajzának lelőhelye : MNL NML 527/1923.

⁴⁶ Szvircsek 1993: 29–31.

⁴⁷ Vertich 1999: 21–22.

alakításra. A kertesházas telepnek való helyet 1906-ban vásárolta meg a gyár Kretsch földbirtokostól és jelentős kamatmentes kölcsönrel támogatta az itt építkező dolgozóit. A telepet alkotó utcák nevei a következők voltak: Határ út, Ilona út, Akácus út, Járdánházi utca (ma Kandó Kálmán utca), Jónásch körút. A telep jellegzetes típus-tervek alapján készült. A „hegyes” homlokzatú házaival újabb vidám, játékos arcát mutatta az acélgyár kolóniájának.

Az acélgyártól észak-nyugatra, valamint a salakhegyet övező dombháton 1929-ben a Luby-parcellákon épült a Szent Ferenc-telep. Ezek is kizárólag a gyár munkásainak tulajdonában voltak. *Jellemző volt az is, hogy az itt építkező gyári dolgozók a »jobb gyári munkások« közé tartoztak, s ez a minősítés éppen a gyár nyújtotta kölcsönöknél esett latba különösen. Tíz évre szólt a kamatmentes kölcsön (4-6 ezer P) s nem ritkán önköltségi áron juthatott hozzá az érintett dolgozó némely építkezési anyaghoz a gyár készletéből. Szép kis utcácskákká alakultak ki a kertes, mutatós házak, jött létre a Gömöri, a Poprád, a Fenyves, a Rózsa Ferenc utca. [...] utcácska végében, a fenyőekkel borított hegyoldal tövében volt egy bővizű forrás, melynek hozama mellett, esőzések után a hegyoldalból lefolyt vízzel egyesülve [...] tavacsát formált ki. [...] az első, mellette épült házat gyári huzalmű közismert felvigyázó, Kuhár János bácsi építette fel.*⁴⁸ Innen kapta a 70-80 cm vízmélységű tavacska a Kuhár-tó nevet. A telepi gyerekek egyik kedvenc pancsolóhelye volt a második világháború utáni megszüntetéséig. A Ferenc-telepről és a Jónásch-telepről Szabó Zoltán is elismerően írt: *„Hátrább a Liptai-soron és a Szent Ferenc-telepen saját házak vannak. Vállalati kölcsönből építették fel őket a jobban kereső munkások. 56 ilyen ház épült az utóbbi időkben, rendesen a legmodernebb igényeknek megfelelően, nagy ablakkal, kert közepére.”*⁴⁹

A kolónia talán legkülönösebb része volt az úgynevezett „Dühöngő”. Ezek a házak a Jónásch-telep közelében álltak, a telep többi, építészetiileg gyengébb házaihoz hasonló, földszintes, szoba-konyhás lakásokkal. Hivatalos dokumentumokban nem találkoztam ennek a teleprésznek az elkülönítésével, így az adatközlőktől kapott információkra hagyatkoztam. Ezek alapján úgy tűnik, hogy a Kolóniára költözők büszkeségük és emberi tartásuk alapvető elemeként értékelték lakókörnyezetük makulátlan rendbentartását és ezt a gyár vezetősége is elvárta tőlük. Ha valaki nem felelt meg az előírásoknak, nem tartotta rendben a környezetét, vagy rendbontást követett el, azt a „Dühöngőbe” költöztették. A Dühöngővel kapcsolatban az volt a helyzet, hogy ha két szomszéd összeveszett, bementek a gyárigazgatóhoz panaszkodni, mert volt ilyen fogadónap, amikor lehetett beszélni vele. Aztán kivizsgálták a helyzetet, és aki a vétkes volt, az kikerült a dühöngőbe. Onnan aztán nem jöhettek vissza, csak majd esetleg a fiai, mert ez nem szállt apáról fiúra.⁵⁰

A fizikai környezet leírását mentális térképekkel egészítettem ki, amely módszer alapvető jelentősége, hogy a földrajzi térre vonatkozó adatok helyett az adott térre vonatkozó tudást térképezi fel, azaz a tudati jelentésstruktúrákat viszi térképre. Letenyei László fogalommagyarázata alapján a kognitív térképek reprezentálják a „tér-

⁴⁸ Vertich 1999: 25–27.

⁴⁹ Szabó [1938]: 237.

⁵⁰ Részlet az A. Árpáddal [szül. 1927.] készített interjúból (2009).

beli valóság” tudati képét, a településről a lakosok fejében kialakult véleményeket. A módszer a különböző diszciplinák határterületén mozog és érinti az antropológia, a pszichológia, a földrajz és a térképészet tudományterületeit is. A mentális térképek ezen kognitív térképek „megrajzolt” vagy „elmesélt” lenyomatai.⁵¹ Kevin Lynch⁵² szerint – aki a mentális térkép (mental map) fogalmát bevezette – a „városolvasatok”, a város mentális térképe nagymértékben attól függ, hogy a település melyik pontjáról, illetve melyik társadalmi csoport szemszögéből nézzük a várost. Ez annyit jelent, hogy a város bizonyos pontjai központi szerepet töltenek be néhány társadalmi csoport mindennapjaiban, míg egy másik terület „fehér foltként” szerepel „városolvasatukban”.

Bár beszélgető partnereim 1945 előtt mind gyermekek voltak, mégis izgalmas kísérletnek tűnt feltérképezni a kolónia különböző részeihez való kötődésüket. Arra kértem őket, hogy a kolónián belül mondják el, mutassák meg, azokat a helyeket, ahová naponta jártak, a kolónia területeit pontoszták egy 0-10-es szimpátiaskálán.⁵³ Tíz pontot kapott az a hely, ahol a legszívesebben laktak (volna), vagy ahová a legszívesebben jártak, akár ismerőshöz, rokonhoz, vagy egy séta kapcsán. 5 ponttal jellemezték az érzelmileg semleges helyeket.

A válaszok leginkább a két végletet tartalmazták, a semleges terekre külön kérdést kellett feltennem. A gyermekek számára ilyen semleges helynek számított a kórház, a kaszinó, az élelmezési bolt és a temető. A visszaemlékezők számára a „legjobb”, legkellemesebb hely az Acélgyári út volt, annak is az iskolához és a korcsolyapályához közel eső része. Ebben még az is egyetértett, aki nem az Acélgyári úton lakott. A gyerekek kedvenc helye volt a patak is, amely keresztülszelte a kolóniát, de leginkább az acélgyári út elején, a katolikus templom és az evangélikus templom mögötti részen játszottak. Innen jártak föl az úgynevezett Kucor-hegyre is, amelyen az evangélikus templom állt. Hasonlóan fontos hely volt a „Gyármögött” teleprésnek a futballpályája. Szintén a kedvelt helyek között található a Dolinka, az erdei játszóterével és a télen ródlipályává alakuló útjával. Talán csak azért veszített 1 pontot a korcsolyapályához képest, mert a gyár előtt, a tisztviselői házak mellett/mögött vezetett fel az út hozzá. Egy adatközlőm azt említette, hogy nem szerették, ha a gyerekek arrafelé játszanak, vagy futkosnak, nem volt szabad hangoskodni. Ebből az okból kifolyólag is kevésbé kedvelt hely volt a gyárhoz közelebb eső tisztviselői házak környéke. Többen említették, hogy ott olyan gyerekek laktak (tisztviselő gyerekek), akik kilógtak a sorból, nem nagyon keveredtek a munkások gyerekeivel. *Gimnáziumba kocsi vitte őket. Két soros pad volt a kocsin, úgy volt kiképezve és úgy mentek a gyerekek.*⁵⁴

A mentális térképek alapján az is kitűnik, hogy bár a salgótarjáni kolónián nem voltak utcánként vagy soronként elkülönítve a tisztviselők, azonban lakásaik környezete mentálisan mégis kiemelkedett a munkások által használt térből. A gyerekek ha lehetett a telep más részeit használták, az utca más részein közlekedtek, még a beszédüket is lehalkították ha a tisztviselők környezetébe értek. Az Acélgyári út minden

⁵¹ Letenyei 2002: 154.

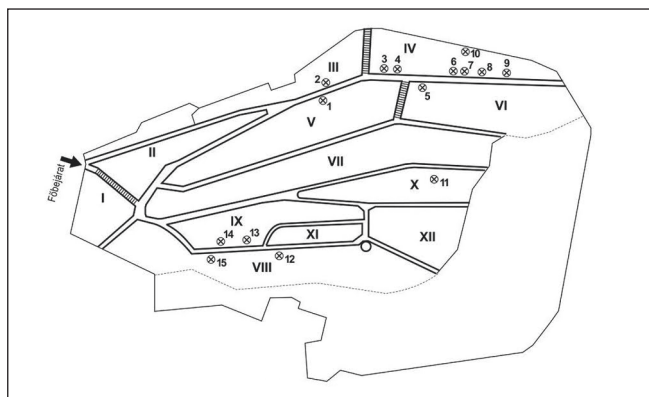
⁵² Lynch 1960.

⁵³ Ezzel a módszerrel kutatta Dobák Judit is a diósgyőri vasgyári kolóniát (Dobák 2008. 65).

⁵⁴ Részlet a R. Endrével [szül. 1931.] készített interjúból (2014).

tekintetben a gyár főutcájaként értelmezhető, a Rimamurányi vállalat reprezentatív utcája volt. A gyerekek játéktere nem véletlenül szorult a „Fasoron” kívülre. Minél messzebb helyezték játéktérüket a gyártól és a tisztviselők házaitól, annál szabadabban játszhattak. Talán ez az oka annak, hogy az utca középső részén elhelyezkedő iskola előtti játszóparkot passzív térként említették, szinte alig használták, a fősorompóhoz közelebb lévő korcsolya pályát látogatták gyakrabban.

Az acélgyári temetőt csak külön kérdés után jelölték meg, mint látogatott területet. Az úgynevezett „Régi központi temető szomszédos volt a „Zagyva-rakodóval”, és a temetőnek kijelölt hegyoldalt az acélgyári kolóniától az iparvasút vágánya választotta el. Ahogy az alábbi térképen látható, Salgótarjánban nem alakult ki sem külön acélgyári parcella, sem (a diósgyőri vasgyári temetőre jellemző) külön „tishti sor”.⁵⁵ A gyár vezetőit és tisztségviselőit általában nem Salgótarjánban temették el.

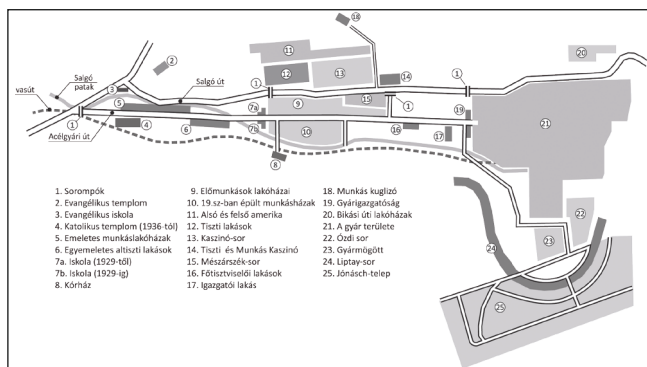
8. kép. A salgótarjáni Régi Központi Temető térképe, az Acélgyári út végén, a katolikus templom mögött. A római számok a parcellák megjelölései. Az arab számok (1-től 15-ig) a beszélgetőtársaim által azonosított acélgyári családok sírjai. Rekonstrukciós rajz visszaemlékezés alapján. (Térkép: Szerző)

A salgótarjáni kolónia épített környezetének meghatározó elemei voltak a szabadidő eltöltésének terei. A vállalat a századfordulóra felépítette az Olvasót vagy más néven Munkás Kaszinót és a Tiszti Kaszinót. Utóbbiból nőttek ki a sportegyesületek, míg az Olvasó tartotta fenn a könyvtárat, zenekart, dalárdát és a műkedvelők színjátszó csoportját is. A zöld terek, a parkosítás szintén nem elhanyagolható törekvése volt a vállalatnak. A Dolinka elnevezésű pihenőpark kialakítására az első világháború után került sor. A fenyvessal és akáccsal betelepített pihenő park és játszótér gondozását a gyári kertészet látta el.

Az ózdi kolóniához hasonló „kasztrendszerrel” nem beszélhetünk Salgótarjánban, de a lakások nagysága, komfortfokozata, és távolsága a gyártól jellemezte lakója

⁵⁵ Dobák 2008: 65.

szakmai elismertségét, beosztását, családi állapotát, vagyis a társadalmi hierarchiában elfoglalt helyét. Amikor első alkalommal kapott valaki a gyártól lakást, akkor nagy valószínűség szerint az Ózdi úton, Járdánházi úton vagy a Bikási úton kezdte az életét, később a gyár, megbecsülése jeleként, átköltöztette a Salgó útra, Acélgyári útra vagy a Liptay-sorra. A salgótarjáni gyár kamatmentes kölcsönrel szorgalmazta a magántulajdonú házak építését a Ferenc-telepen és a Jónásch-telepen. Bár a két világháború között folyamatosan emelkedett a magántulajdonú házak száma, a munkások nagyobb része bérleményekben élt. A lakásokban kevert képet mutatott a szobák berendezése: néhol vett át paraszti elemeket, de túlnyomó részt polgári lakásbelsőt takart.

9. kép. Salgótarjáni acélgyári kolónia. Rekonstrukciós rajz visszaemlékezés alapján. (Térkép: Szerző)

A rendezett otthonos környezet, a szervezett szabadidő és a város többi üzeméhez viszonyítva, jobb kereseti lehetőségek összekovácsolták az acélgyári kolónián élő és dolgozó emberek csoportját. A salgótarjáni acélgyári kolónia önmagát „Rimaiaknak” aposztrofáló lakossága közös identitástudattal bír, jól meghatározható lokális közösséget alkotott. A 19. század végén még nemzetiségre és vallásra nézve is vegyes származású, több nyelvű, eltérő hagyományi környezetből származó családokat egyedül a gyárhoz tartozás tudata rendezte egy csoportba. Életmódjukat térben és időben is meghatározta a gyár. A kolónia térbeli korlátait a sorompók jelentették, időbeli korlátait pedig az életritmusukat meghatározó műszakváltást jelző gyári gőzkürt.

Sajnos napról-napra csökkennek az adott korszak kutatómódszertanának lehetőségei. Az értékmérés utolsó lehetőségeit igyekszem kihasználni, hiszen az egykori kapitalista nagyvállalat emléke a kolóniáján felnövő utolsó generáció eltűnésével, hamarosan visszasüllyed a levéltári forrásanyagok közé. További kutatásaimmal szeretném részletesen megvizsgálni a gyár és a kolónia szocialista átalakításának a helyi társadalomra gyakorolt hatásait.

Irodalom

SZ. BÁNYAI Irén

1996 *A gázgyári kolónia. Az óbudai gázgyár munkás- és tisztviselő telepének történeti és néprajzi elemzése.* Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem.

K. CSILLÉRY Klára

1973 *A magyar nép bútorai.* Budapest: Corvina Kiadó. / *Magyar Népművészet* 4./

DOBÁK Judit

2003 A diósgyőri munkáskolónia. In Horváth Sándor – Pethő László - Tóth Eszter Zsófia (szerk.): *Munkástörténet – munkásantropológia.* 160-170. Budapest: Napvilág Kiadó.

2008 Életmód a Diósgyőr-vasgyári kolóniában. (PhD disszertáció), Debreceni Egyetem, 2008.
http://www.unimiskolc.hu/~btkvat/doc/pub/dobak/phd_dobak_judit.pdf (Utolsó letöltés: 2014.11.2.)

FÜRÉSZNÉ MOLNÁR Anikó

1992 Lakáshelyzet, otthonkultúra az ipartelepeken. In Somorjai József (szerk.): *Tatabánya 45 éve város.* 87–98. Tata: Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Múzeumainak Igazgatósága. /Tudományos füzetek 7./

HLAVACSKA Edit

1989 *Salgótarján utcanévei. Névtár és rendszertani vizsgálat.* Salgótarján: Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága

KÖRNER Zsuzsa

2004 *A teleszerű lakásépítés története Magyarországon. 1850–1945.* Budapest: TERC Kft.

LETENYEI László

2005 Mentális térkép szerkesztése. In Letenyey László (szerk.): *Településkutatás. A települési és térségi tervezés társadalomtudományos alapozása.* 149–185. Budapest: L'Harmattan.

LYNCH, Kevin

1960 *The Image of the City. Publications of the Joint Center for Urban Studies.* Cambridge: MIT Press.

R. NAGY József

2010 *Boldog téglafalak között. Munkáskolóniák kulturális antropológiai vizsgálata Északkelet-Magyarországon.* Miskolc: Miskolci Galéria.

NAGY Péter

2012 „Ahol a vállalatvezetés volt az úr...” A Rimamurány–Salgótarjáni Vasmű Rt. szociális és jóléti intézményrendszere Ózdon. *Korall* 13/49. 17–36.

NICKEL Réka

2012 A „Rimai” identitás kialakulása/kialakítása a salgótarjáni acélgyári kolónián. *Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve XXXV.* 57–80.

PALÁDI-KOVÁCS Attila

1985 Régi bányászlet Gömörben. *Ethnographia* XCVI. 297–323.

1988 Favágók és más erdőjárók Dél-Gömörben. *Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXV–XXVI.* 573–594.

2000a Az ipari munkásság. In Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom.* 239–308. Budapest: Akadémiai Kiadó.

2000b Községek, kötelékek, szerveződések. In Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom*. 22–26. Budapest: Akadémiai Kiadó.

2007 *Ipari táj. Gyárak, bányák, műhelyek népe a 19–20. században*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

PETERCSÁK Tivadar

1989 Erdőhasználat a palócföldön. In Bakó Ferenc (szerk.): *Palócok III*. 235–332. Eger: Heves Megyei Múzeumok Igazgatósága.

2001 Az erdőmunkások építményei és életmódja. In Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz II. Gazdálkodás*. 236–239. Budapest: Akadémiai Kiadó.

SZABÓ Zoltán

[1938] *Cifra nyomorúság*. Budapest: Cserépfalvi Kiadó.

SZVIRCSEK Ferenc:

1992 Kolonizálás, mint a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. munkáspolitikájának része. In Somorjai József (szerk.): *Tatabánya 45 éve város*. 99–105. Tata: Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Múzeumainak Igazgatósága. /Tudományos füzetek 7./

1993 *A Salgótarjáni Kohászati Üzemek 125 évének története 1868–1993*. Salgótarján: S[algótarjáni] K[ohászati] Ü[zemek].

R. VÁRKONYI Ágnes

2005 Egy ferences plébánia alapítása a XX. században. In Őze Sándor – Medgyesy-Schmikli Norbert (szerk.): *A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára I*. 383–400. Piliscsaba–Budapest: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, METEM.

VERTICH József

1986 *Színfoltok a gyárból*, Salgótarján: S[algótarjáni] K[ohászati] Ü[zemek].

1999 *A kétezredikre várva*. [sokszorosított kézirat] Salgótarján. (Kn.)

Várkonyi-Nickel Réka

MTA BTK Néprajztudományi Kutatóközpont, fjsági ösztöndíjas tudományos segédmunkatárs.

e-mail: nickel.reka@btk.mta.hu

Várkonyi-Nickel Réka

The ‚Rima workers’ colony and housing estates in Salgótarján (1871–1945)

Just as urban workpeople could not be defined as a homogenous group at the end of the 19th century, workers’ housing estates varied in quality as well. The Rimamurány-Salgótarján Ironworks Share Company was one of the most important large-scale enterprises of the Hungarian capitalist industry. This company owned subsidiaries in Ózd, Salgótarján and Borsodnádásd, and in the vicinity of the factories it built exemplary housing estates for workers. The workers’ colony of the Steel Works was built alongside with the factory between 1865 and 1871. These new housing estates were better furnished than peasant houses in the nearby villages. Each house was built of brick, had a stove, a chimney, openable windows while roofs were covered with tiles. Borders of the colony were marked by barriers on the road leading to the town. Various parts of the colony contained different

house types. The Salgótarján steel works colony had a geometrical arrangement, with the main road developed in an unbroken row. Unlike the quasi “caste system” of the Ózd colony of the Rimamurány Company, in Salgótarján clerks and workers lived mixed in the same streets, creating an integrated community. However the size, the extent of modern conveniences of the flats as well as their distance from the factory mirrored professional reputation, occupation, marital status and the position of the residents in the local hierarchy. Although the company promoted private ownership of real estates by providing cheap loans for workers, most of the residents lived in tenements between the two World Wars. The mixed home interior of the flats comprised elements of bourgeois rather than rustic furnishing.

„Dicső névünnepeére kívánok...” A név- és születésnapok megünneplése egy gyulai polgárcsaládban a 19–20. század fordulóján

Annak ellenére, hogy a magyar parasztság ünnepi életéről a néprajztudomány majd másfél százados kutatásainak köszönhetően gazdag ismeretanyaggal rendelkezünk a névnapok és születésnapok ünnepelési módjának monografikus igényű feldolgozása még várhat magára.¹ A kérdéskör a néprajzi kutatások kalendáris szokásokat és az emberélet fordulóit középpontba állító hagyományos korpuszában mindeddig csak kisebb figyelmet kapott. A kutatói érdeklődés hiánya talán azzal is magyarázható, hogy a hagyományok által szabályozott paraszti társadalom működése inkább a közösség szerepét hangsúlyozta az individuummal szemben, így a név és születésnapok megünneplése, melynek hátterében a személyiség társadalmi felfogásának fejlődéstörténete húzódik meg, csak fokozatosan – az utóbbi két évszázad során egyre erősödő hangsúllyal – nyerte el jelentőségét a parasztság ünnepi gyakorlatában. A mintaadó réteg a társadalmi elit lehetett, s ebből a szempontból a városi polgárság ünnepi életének – melyről sajnos ez utóbbi évek egyre gyarapodó ismeretei mellett is csak nagyon keveset tudunk² – néprajzi szempontú vizsgálata is indokoltnak látszik a kérdés kapcsán.

Másfelől a magyarországi polgárosodás, szűkebben véve a polgári társasélet formáinak terjedése kontextusában is érdekes lehet a név- és születésnapok ünnepi gyakorlatának vizsgálata a városi polgárság körében. A 19. század második fele ebből a szempontból kimagaslóan időszerű volt a magyar történelemnek, mely során a polgári életmód, mentalitás és ahhoz kapcsolódóan a polgári társas élet nyugat-európai mintái is mind szélesebb körben terjedtek el a magyar társadalomban, átgyűrűző hatásuk révén elérve és formálva a polgárosodás útjára lépő parasztságot is.

Jelen tanulmány célja a névnapok és születésnapok megünneplésének bemutatása egy gyulai polgárcsalád példáján keresztül, a 19–20. század fordulójának időszaká-

¹ A tanulmány a Debreceni Egyetem Történelem és Néprajz Doktori Iskola Néprajz és antropológia programjának keretében írt *Polgári életmód - polgári mentalitás. Család-, életmód- és mentalitástörténeti kutatások a gyulai Ladics hagyaték alapján* című PhD értekezés vonatkozó fejezetének szerkesztett változata. Az értekezésből korábban publikált, a Ladics család ünnepi életéhez kapcsolódó további tanulmányok: Bódán 2011.; Bódán 2013.

² A polgárság ünnepei kapcsán Lakner Judit monográfiáján túl (Lakner 1993.) csak néhány rövidebb tanulmányra hivatkozhatunk, példák a teljesség igénye nélkül: Bódán 2011.; B. Gál 1997.; Günter 1999.; Margócsy 1986; Visi Lakatos 1992.; Hanák 1988. Kivételt jelenthet Gyáni Gábor rövid könyvfejezete, melyben egységében mutatja be – sajnos talán a terjedelmi korlátok okán is nem túl részletesen – egy fővárosi polgárcsalád ünnepi gyakorlatát az 1870-es évek elejéről. (Gyáni 1998). Ezeken túl a korbéli napló és memoáriródalom elszórt adataira támaszkodhat, aki ebben a témában tájékozódni szeretne, például Búza 1994., 2003.; M. Hrabovszki 2001.; Németh G. 1985.; Révész 2003.

ban. A kérdés vizsgálatakor a gyulai Ladics hagyatékban³ megmaradt Ladics illetve Kliment családtagok⁴ levelezésére támaszkodtunk, mely lehetőséget kínált arra, hogy a név- és születésnapok kapcsán az ünnepelés társadalmi formáinak alakulását – mintegy pillantfelvétel módjára – rögzíthessük egy adott időpontban, helyszínen és társadalmi közegben: egy magyarországi vidéki kisváros 19. század végi polgárainak körében. Sajnos a használt források – elsősorban levelek – sajátosságaiból adódóan töredékes kép megrajzolására nyílt mód, azonban a polgárság ünnepi életére vonatkozó ismeretek csekély volta miatt ennek a bemutatása is hasznosnak ígérkezik.

NÉVNAPOK

A névnapok hazai megünnepléséről már a késő középkor évszázadaiból is vannak adataink elsősorban az uralkodó réteghez kapcsolódóan,⁵ de a névnapolás széles körű elterjedéséről biztosan csak a 18. század után beszélhetünk.⁶ Annak ellenére, hogy gyakorlata a katolikus szentek tiszteletén alapult, a szokás a protestáns lakosság körében is élt. Jellegzetessége volt a napnak, hogy ekkorra

³ A Ladics család – egy módos gyulai értelmiségi polgár família – hagyatéka 1978-ban került életjáradék-szerződés keretében Gyula városához, alapját képezve az 1989 óta látogatható Ladics ház múzeumi kiállítóhelynek. Az országosan is egyedülálló hagyaték magában foglalja a Ladicsok egykori lakóházát, annak teljes berendezésével, a családtagok használati és személyes tárgyait, valamint a gazdag családi könyvtárat és irattárat. Utóbbiban található többek között az 1850-es és 1970-es évek közötti időszakból mintegy 8000 levelet és 6000 képeslapot tartalmazó családi levelezés, melyből a 19–20. század fordulójának Ladics és Kliment leveleit használtuk forrásként a tanulmány elkészítésekor. A hagyatékkal kapcsolatban lásd Bódán 2010; Erdész 2011.; Héjja-Erdész 2010.

⁴ A 19–20. század fordulóján a Ladics família egyikre volt a legtekintélyesebbeknek Gyula társadalmában. A család rangját és vagyonát az egyszerű szarvasi iparoscsaládból származó Ladics György (1834–1906) alapozta meg, aki miután Pesten jogot végzett, Gyulán megtelepedve szép karriert futott be: a város első tisztí főügyésze, a Gyula Városi Takarékpénz elnöke, a Békés Megyei Takarékpénztári Egyesület igazgatósági tagja és főrendje, a vármegyei közigazgatási bizottság állandó tagja, hogy csak néhány általa viselt tisztséget említsünk. Legjelentősebb jövedelme azonban a Wenckheim grófok uradalmi ügyvédjeként teljesített szolgálatából származott. A módos kereskedő Sztojanovits Szilárd lányával, Krisztinával kötött házassága révén jutott hozzá a ma múzeumként működő gyulai lakóházhoz. Majd később öröklés útján 200 holdas csorvási birtokkal gyarapodott vagyona, így élete végén már, mint a város egyik legvagyonosabb és legelőkelőbb polgárát tisztelheték kortársai. Házasságából hat gyermek született: László (1864–1924), Irén (1865–1945), Mária (1866–1888), Gyula (1868–1928), István (1870–1871) és Margit (1874–1899). Elsősülött fia, Ladics László mindenben követte apja példáját. Ő is ügyvédi képesítést szerzett, majd magánpraxisba kezdett Gyulán, emellett azonban magas jövedelmet biztosító állással bírt a Békés Megyei Takarékpénztári Egyesületben, melynek 1909-től vezérigazgatója volt. Társadalmi tekintélyét jól mutatja, hogy majd két évtizeden keresztül egészen 1924-ben bekövetkezett haláláig betöltötte a Békés Vármegyei Casino elnöki tisztét is. Kliment Margittal kötött házasságából öt gyermek született, Klára (1893–1984) Tamás (1895–1957) György (1898–1978), László (1900–1965) és Margit (1905–1986). A Ladics családdal kapcsolatban bővebben lásd Bódán 2010; Erdész 2011.; Héjja-Erdész 2010.

⁵ Történeti példák a névnapolásról: Bogdán 1978: 128–137.

⁶ A parasztság körében a névnapolás gyakorlatáról: Szendrey 1938: 130–131.; Tátrai 1981.; A nemesség alsóbb rétegei kapcsán: Kósa 2012: 121–123.

Névnapki üdvözlőkártyák a Ladics hagyatékából (1880-as évek) ltszn.

rendszerint nem meghívták a vendégeket, hanem a barátoknak, ismerősöknek illet hívás nélkül elmenni, köszönteni az ünnepeltet. Természetesen a háziak készültek a vendégek fogadására, s ilyenkor mindig megtisztelték őket valamivel.⁷

A fentebb bemutatott gyakorlat élt Gyulán is korszakunkban. A névnapok népszerűségét, a köszöntők víg kedélyét a helyi lap, a Békés egyik cikke a következő sorokkal festette le: „Isten bizony, nem rossz ez a Pista napja! Egy kompániával én is végigjártam egypár Pistát. Hagytunk magunk után mindenütt üres spájzot és üres üvegeket.”⁸

A családi levelezés tanúsága szerint a Ladics család fejének, Györgynek, is – mint a város köztisztjeletben álló polgárának – rendszerint számos köszöntője volt. 1883-ban például annak ellenére, hogy ő maga otthon sem volt, sokan megfordultak a házában: *Tegnap roppant sok vendéget fogadtunk, mint remélem tudod, hogy a Tata névnapja volt [...] s épp e napra terminust kapott Szalontára, s így meghagyta, hogy mi fogadjuk a gratulálókat s früstökkel kínáljuk meg őket.*⁹ – számolt be a különleges esetről lánya, Ladics Mária. Azt, hogy miből is állhatott a megvendéglése a gratulálóknak ez esetben nem tudhattuk meg, de a család következő generációja kapcsán már erről is vannak adataink. Ladics Klára visszaemlékezései szerint édesapja, Ladics László név-

⁷ Kósa 2006: 356–357.

⁸ *Gyulai élet*. Békés, 1897.08.22.; Idézi: Héjja 2012: 68.

⁹ LM-LL.1883.04.25. (Ltsz.: 2009.1737.1) LM-LL.1883.04.25. (Ltsz.: 2009.1737.1); Az idézetek jegyzetei elől a levélíró nevének, a kötőjel után a címzett nevének rövidítését, majd a levél írásának dátumát tartalmazzák. Ahol már leltározott levélből származik az idézet, ott zárójelben megadtuk a múzeumi leltári számot Ltsz.: rövidítés után, egyéb esetben pedig a leltári szám nélkül rövidítése (Ltszn.) szerepel a jegyzetben.

napján már reggeltől érkezettek a vendégek, akiket sonkával, kolbásszal, szalámifélékkel, esetleg zónapörkölttel valamint süteményekkel kínáltak meg.¹⁰ Ladics Lászlóné háztartási naplóiban is megtaláljuk a László napok nyomát a századforduló éveinek kiadási tételeiben: 1897-ben például szalámi, szardínia és pogácsa szerepelt a bejegyzések között a szóban forgó napon, mint a vendégek fogadásához kapcsolódó étel.¹¹

A névnapokra, mint említettük rendszerint nem meghívtak vendéget, hanem a gratulálók a szélesebb ismerősi és baráti körből kikerülve a nap során, az illendőség diktálta kötelességüknek eleget téve köszöntötték az ünnepeltet.¹² Szűkebb családi és baráti körben azonban az ünneplés az este folyamán, házi mulatság keretében is tovább folytatható. A Ladics dokumentumokban több példáját is találjuk annak, hogy a Gyulán, Békéscsabán illetve Csorváson élő rokonság ilyenkor kölcsönösen meglátogatta egymást, összejöttek névnapozni. Arról azonban, hogy ezek szervezett mulatságok voltak-e, melyekre külön meghívták a résztvevőket, vagy spontán kialakultak, a források hallgatnak. 1880-ban Reckné Sztojanovits Izabella¹³ névnapja tartott Csorváson reggel öt óráig, többek között a Ladicsok részvételével, majd egy évvel később Ladicsék ismét Csorváson köszöntötték ezúttal a „nagyamát”, Sztojanovits Szilárdné neve napján, s utánaa kint maradtak egy egész hétre.¹⁴ Csasz Lajosné névnapjára pedig a Csorváson lakó családtagok jöttek be úgy 1890-ben, mint egy évvel később, hogy Klimentékkal együtt köszöntsék az ünnepeltet.¹⁵ A csabai Sztojanovicsoknál Ladics Margit volt Erzsébet napolni 1894-ben.¹⁶

Határozottan spontán mulatság kerekedett Kliment Gyula névnapj köszöntéséből 1890-ben az eladó sorban lévő lányai körül forgolódo fiatal emberek jóvoltából, mint az Kliment Margit kissé bosszús soraiból is kitűnik: *Tegnap nagy hetz volt nálunk. A katonák eljöttek gratulálni a Tatusnak és Szeles még a cigányt is iderendelte. Majdnem sírtam, olyan mérges voltam. Tatust nagyon meghatották, hogy megemlékeztek róla, nagyon örült.*¹⁷ Egy évvel később is, szintén a fiatal emberek jóvoltából cimbalom és cigány volt Kliment Gyula névnapján, s akkor éjfélig mulatott a társaság.¹⁸

¹⁰ Kósa 2011: 17.

¹¹ Kiadási bejegyzések, 1897. 06. 27. Ladics Lászlóné kiadási naplója 1897–98. (Ltsz.: 82.62.) Ladics hagyaték.

¹² Ennek ellentmondani látszó adat, hogy Ladics László névnapjai kapcsán lánya, Ladics Klára visszaemlékezései alapján Kósa László meghívott férfi vendégekről ír. (Kósa 2011: 17.). A családi levelezésben a vendégek meghívásának névnap alkalmából semmilyen nyomát nem találtuk.

¹³ LI-LL. 1880.01.22. (Ltsz.: 2009.1649.1.); Reckné Sztojanovits Izabella (1842–1925) Ladics György sógornője volt. Csorváson élt családjával, mintegy 300 holdas birtoka jövedelméből.

¹⁴ LI-LL.1881.12.31. (Ltsz.: 2009.1650.1.); Sztojanovits Szilárdné (1808–1991) Ladics György anyósa volt. Férje Sztojanovits Szilárd lásd rövidítések jegyzéke.

¹⁵ KM-KF.1890.08.01. (Ltszn.); KM-KF.1891.08.01. (Ltszn.) Csasz Lajosné (1819–1892) Csasz Lajos (1805k–1866) vármegyei főorvos özvegye, Ladics László feleségének, Kliment Margitnak (1869–1949) a nagymamája volt. Lánya, Csasz Szidónia (1849–1917) Kliment Gyula feleségeként Gyulán élt, míg két fia István (1851–1884) és Lajos (1858–1900) családjukkal együtt Csorváson éltek és birtokaikon gazdálkodtak.

¹⁶ LGYNÉ-LGYU.1894.11.20. (Ltsz.: 2009.933.1.) Sztojanovits Gyula (1845–1906) Békéscsabán élő ügyvéd, csorvási birtokos (Ladics György sógora) családja.

¹⁷ KM-LL.1890.04.17. (Ltszn.) Kliment Gyula, Ladics László apósa, lásd rövidítések jegyzéke.

¹⁸ KM-KF.1891.04.14. (Ltszn.)

Sokkal általánosabbnak tűnik azonban az egyébként is összejáró fiatalság körében, hogy a névnapok megünneplését házi bálokkal is egybekapcsolták. Sőt, a lányok 1883-ban Ladics Mária névnapjára egyenesen erdei mulatságot akartak rendezni Gyulaváriban a Ladics tanya mellett, de végül arra időhiányra hivatkozva nem kaptak engedélyt: *Terényi Ágnes itt volt hétfőn a többi leányokkal és fiatalemberekkel együtt; Mari napot tartottunk. Jó kedvünk volt, táncolni is akartunk, de nem lehetett. Előtte való szombaton pedig Kelleréknél volt Mari nap, szinte tánc nélkül. [...] Mari és én szeretttük volna a Mari napot egy erdei mulatsággal összekötni, de Tata azt mondta, hogy ahhoz több előkészület kell, és ti is, hogy táncosokat hívjatok. Ezt tehát a jövő nyárra halasztottuk, nem tudom, hogy mi lesz belőle.*¹⁹ – számolt be a névnap-i eseményekről és tervekről bátyjának Ladics Irén.

Ez utóbbi idézet arra is rávilágít egyébiránt, hogy a névnap-i mulatságokat nem feltétlenül a tényleges napon tartották: jelen esetben például szombaton és hétfőn is Mária nap volt ugyanazon társaság két különböző ünnepeltjénél. Sőt, annak ellenére, hogy a névnapot ha lehetett igyekeztek a naptári napján köszönteni, az is előfordulhatott, hogy a gratulációk a következő napon is folytatódtak, mint azt a Ladics családdal jóban lévő Lindl Etelkának a századforduló éveiből származó naplója is mutatja.²⁰

Névnap alkalmából, bár ez nem tűnik általánosnak, néha kifejezetten nagy baráti kört is összefogó, szervezett zártkörű mulatságokra is sor kerülhetett. 1888-ban ilyen volt például a gyulai törvényszék elnöke, Novák Kamill lányának, Izának a névnapja, melyen a város színe-java megjelent. A vendégek között persze ott találjuk a Kliment lányokat valamint Ladics Lászlót, Gyulát és Irént is. Utóbbi így számolt be a bálról:

*A szilveszteri estélyen meghívott Novákné Iza napra szerda este fél nyolcra, s mondhatom, hogy a névnap pompásan sikerült. Az egész város jelen volt Czingulszkiék, Kalmárék és Köphféken kívül. A rózsaszín koszorúslányi ruhámat szedték ez alkalomra rendben Julcsával. A Tata elkísért engem, átadott a háziasszonynak s ő el is jött. Én pedig a két fiúval reggel fél hétig ott mulattam. Igen kedélyes mulatság volt, 60 felül voltak jelen, s apa egy sem volt hivatalos [...] persze a hely szűke miatt. A csinos társaság, s főleg a lakás szépsége emelte a fényt. A Tata maga is azt mondta, hogy meglepte a társaság díszes volta.*²¹

A köszöntések alkalmával általában nem kaptak ajándékot az ünnepeltek, kivételt ez alól esetleg a fiatal lányok illetve a kisgyerekek jelentettek. Előbbieknek gyakran virággal gratuláltak a társaságba tartozó fiatalemberek. Ladics György 1886-ben például lánya, a már tüdőbeteg Mária névnapja kapcsán írja aggódó sorait: *Mari helyzete nem javul, de nem csoda, a sok látogatók agyon gyötrik őt. Most is Mari nevenapja alkalmával tele vannak a szobák látogatókkal. Mari örül, kivált a kapott szép virágbokorétáknak, de tartok tőle, hogy megadja örömének árát.*²² A Kliment lányok is gyakran kaptak virágot névnapjukra, de Gabriella 1891-ben például egy emlékkönyvet kapott

¹⁹ LI-LL.1883.09.16. (Ltsz.: 2009.1655.1.)

²⁰ Kósa 2011: 17–18.

²¹ LI-LM.1888.01.08. (Ltszn.)

²² LGY-LGYU.1886.09.12. (Ltsz.: 2009.819.1.)

ebből az alkalomból édesanyjától.²³ A gyerekek szintén számolhattak kisebb meglepetéssel ezen a napon, leginkább édességgel vagy gyümölccsel. 1896-ben a hároméves Ladics Klárának például cukorral kedveskedtek köszöntői névnapján.²⁴

A családtagok és jó ismerősök, ha csak tehették, mindenképpen igyekeztek személyesen kifejezni jókívánságaikat. Amennyiben ez nem volt lehetséges, esetleg a kapcsolat nem volt olyan szoros, akkor leginkább névjegy átküldésével, s azon néhány kedves sorral gratuláltak. A háztartást édesanyja távollétében vezető Ladics Irén például arról kesergett húgának egy alkalommal, hogy *Én az Ilonáknak névjegyben gratuláltam, éppen aznap volt mosás.*²⁵ Ladics Margit pedig azután, hogy levélben köszöntötte barátnőjét, még fontosnak tartotta megjegyezni: *Délután különben, ha lehetséges tesszem tiszteletemet.*²⁶ Az írásban történő gratuláció nemcsak névjegyben, hanem kifejezetten erre a célra nyomott díszes névnap kártyán is történhetett. Ez utóbbit egyébként a virág mellé tűzve is átadhatták vagy küldhették az ünnepeltnek, mint azt a következő példa is mutatja: 1889-ben Kliment Margitnak a Jancsovits lányok küldtek egy virágbokrétát mely *kék szalaggal volt átkötte, s a szalagra egy kis kép volt ragasztva Viel glück felirattal.*²⁷ A Ladics hagyatékban egyébiránt a 19. század utolsó évtizedeiből több ilyen üdvözlőkártya is található.²⁸

A távollévő családtagoktól elvárták, hogy levélben emlékezzenek meg szeretteik névnapjáról, sőt erre nemegyszer külön, írásban is figyelmeztették őket – a Ladics és Kliment fiúkat rendszerint leánytestvéreik – hiszen a gratuláció elmaradása nem egyszerűen figyelmetlenségnek, hanem illetlenségnek, sőt tiszteletlenségnek számított, mely könnyen nehezítelést eredményezhetett még családon belül is. Ilyen esetben pedig az elmulasztott köszöntések után nem késett soká a dorgálás sem: *Minő gondatlanság, és figyelmetlenség tőled a nagymama névnapjára nem gratulálni. Ő szegény nem tudta elképzelni, mi lehet az oka, hogy mindenkitől kap levelet, csak éppen az ő kedves fiától nem. Amint Pepi bácsi mondja (ki ma volt bent) nagyon izgatott volt miattad, és azt hitte, hogy beteg vagy, mert arra, hogy te vele szemben figyelmetlen légy, még csak gondolni sem mert.*²⁹

Végezetül érdemes megemlíteni azt, hogy a köszöntések akár szóban, akár írásban történtek, megformáltságukra gyakran különös hangsúlyt fektettek, olyannyira hogy a korszak illemtankönyveiben még mintaköszöntéseket is találhatunk az egyes ünnepi alkalmakhoz, így a névnaphoz kapcsolódóan is.³⁰ Kliment Gyulát például a házához járó fiatalemberek egyike az „*A körösben van egy nagy hal...*” kezdetű közismert rigmussal köszöntötte,³¹ de a névnap üdvözlőkártyái sorában verses üdvözlőt is találhatunk:

²³ KM-KF.1889.03.28. (Ltszn.); KM-KF.1889.06.10. (Ltszn.); KM-KF.1891.03.31. (Ltszn.)

²⁴ KMA-KG.1896.08.30. (Ltsz.: 2010.2552.1.)

²⁵ LI-LM.1887.08.21. (Ltsz.: 2009.1198.1.)

²⁶ LM-KG. 1890-es évek (Ltsz.: 2010.2526.1.)

²⁷ KM-KF.1889.06.10. (Ltszn.)

²⁸ A díszes névnap üdvözlőkártyák leltározatlanok. Néhány közülük elérhető a Magyar Digitális Képeknyvtár Corvin János Múzeumból származó képei között a www.kepkonyvtar.hu címen.

²⁹ LM-LL. 1882.1213.1. (Ltsz.: 2009.1733.1.)

³⁰ Ismeretlen 1872: 456–457.

³¹ KM-KF.1888.04.12. (Ltszn.)

Dicső név ünnepére kívánok
 Bort – bűzát – békességet
 Állandó jó egészséget
 Megelégedett hosszú életet
 Nejétől szerelmet
 Gyermekéibe örömet.³²

SZÜLETÉSNAPOK

A születésnapoknak korántsincs a névnapokhoz fogható hagyománya hazánkban. Megünneplése szélesebb társadalmi körben csak a 20. században terjedt el, kifejezetten városi-polgári minta hatására.³³ *A pesti művelt társalgó* – a korszak népszerű, fentebb már idézett illemtankönyve – a születésnap megünneplése kapcsán családtagoknál a lakás esetleges feldíszítése mellett az ünnepelt csoportos fogadását és szívélyes bensőséges köszöntést ajánlja. Távolabbi ismerősök körében azonban a gratuláció következő formáját tartja helyesnek: „szükséges személyes látogatást tenni, vagy ha ez nem megy, írásban hozzuk üdvözlünket, vagy legalább névjegyünket küldjük el; mert ámbár az üdvözlögetés ily esetekben haszontalanság, sokan mégis ennek elmulasztását oly hibának róják föl, hogy gyakran barátainkból elleneinkké lesznek.”³⁴ Az illemtankönyv szerzője a köszöntés rövidségére és tömörségére is felhívja a figyelmet, hangsúlyozva hogy a hosszadalmas, terjengős szövegek már nem felelnek meg a kor követelményeinek, s a terjedelmesebb köszöntést egyedül írásban tartja elfogadhatónak. Ezenkívül a köszöntés mellett a születésnap velejárójának tekinti az ajándékozás szokását is, bár hangsúlyozza, hogy az ajándék mindig középérték legyen, se nem túl drága se nem túl olcsó.³⁵

A Ladics családban is számontartották a születésnapokat, és köszöntötték szeretteiket ebből az alkalomból. Arról azonban, hogy ez milyen keretek között zajlott, és kapcsolódott-e hozzá valamilyen ünneplés csak keveset árulnak el a források. Ladics László gyerekei a századforduló éveiben már tortát kaptak születésnapjukra, anyjuk háztartási könyveinek bejegyzései alapján, de hogy ezt a közös családi étkezés részeként, vagy külön, esetleg vendégek társaságában fogyasztották el, nem tudjuk. Mindenesetre a família korábbi generációi esetében a köszöntés és ennek kapcsán a közös

³² Czingulsky József névjegye névnap-i köszöntéssel Kliment Gyulának. 1875. 04. 12. (Ltsz.: 2010.2606.1.) Ladics hagyaték.

³³ Kósa 2006: 357.

³⁴ Ismeretlen 1872: 79.; Érdekes, hogy az illemtankönyv annak ellenére, hogy hazánkban a névnapok megtartása szélesebb körben gyakorolt szokásnak tűnik, a születésnap ünneplését részletezi, s emellett csak megemlíti, hogy „A névnapot Magyarországon meg szokták ünnepelni, s a hol szokásban van, ott ugyanazon illemszabályokra ügyeljünk, melyek a születésnap ünneplésénél szem előtt tartandók” Ennek oka minden bizonnyal abban keresendő, hogy a könyv külföldi minták felhasználásával íródott, s Nyugat-Európában a korszakban inkább a születésnapok ünneplése lehetett elterjedtebb.

³⁵ Ismeretlen 1872: 79–80.

családi étkezéssel egybekötött ünneplés lehetett a gyakorlat. 1888-ban például Ladics László nagymamáját, Sztojanovits Szilárdnét várta Gyulára: *Ha előbb nem, a születésem napjára majd bejön.*³⁶ – írta ennek kapcsán anyjának. 1890-ben Ladics György látogatott családjával együtt Csorvásra anyósa felköszöntésére,³⁷ 1896-ban pedig lánya, Margit volt Békéscsabán unokatestvére Sztojanovits Erzsébet születésnapján, ahol egyébként *sokan voltak és jól mulattak.*³⁸ A Kliment és Csausz családban is hasonló gyakorlat élhetett. A nagymama, Csausz Lajosné köszöntésére a Klimentek mellett a család másik ága, a csorvási Csauszok is rendszeresen Gyulára érkeztek.³⁹ Azt pedig, hogy a születésnapok mennyire családi ünnepnek számítottak, s hogy megünneplésükhöz a család egyttlété milyen szervesen hozzátartozott, jól érzékeltetik Ladics Margit kesergő sorai: *A Laczi 24-dik születésnapja is igen szomorúan telt el, csak hárman voltunk itthon, a nagymama, Laczi és én.*⁴⁰

Alkalomadtán, a névnapokhoz hasonlóan, a születésnapok megünneplése is történhetett nagyobb összefüggés keretében. 1887-ben például egy ilyen tervvel kívánt boldog születésnapot nagybeteg húgának Ladics Irén: *Elsősorban édesem egészséged mihamarabbi helyreállítását kívánom neked, és hogy a jövő születésed napját itthon a vári tanyán egy majális alakjában ünnepelhessük. Emlékszel-e, hogy pár évvel ezelőtt hogy tervezgettünk mindig egy erdei mulatságot a kiserdőben e napra?*⁴¹ Bár erre a mulatságra Ladics Mária halála miatt soha nem kerülhetett sor, maga a tervezés mutatja, hogy az nem állhatott távol a Ladics család születésnapi mulatságokról alkotott elképzelésétől.

A születésnapokhoz rendszerint valamilyen apróbb ajándék is hozzátartozott a családban. A későbbi Ladics Lászlóné Kliment Margit példáján lássuk, hogy mit adott és kapott egy fiatal hölgy az 1880–90-es évek fordulójának születésnapjain. 1886-ban nagymamájától, Csausznétől kapott egy ezüst penna és plajbásztokot,⁴² két évvel később Ladics Lászlótól *egy rejtélyes skatulyát, mely rózsákat rejtett keblében,*⁴³ miközben ő egy sapkát ajándékozott későbbi férjének e jeles nap alkalmából.⁴⁴ Ez az év még egy különleges ajándékot is hozott számára, megmutatva, hogy az ajándék kifejezés milyen széles értelemben is használható: *Groszmama a születésnapom tiszteletére lefotografíroztat.*⁴⁵ A következő évben ő lepte meg nagymamáját egy kis hímzett asztalterítővel,⁴⁶ míg 1890-ben testvéreinek küldött két nyakkendőt születésnapi ajándékkul.⁴⁷

A gyerekek gyakran cukrot kaptak ajándékkul ebből az alkalomból is. Ladics Györgyné például 1877-ben születésnapjára egy kis édességet küldött fiának, majd 1881-ben

³⁶ LL-LGYNÉ.1888.02.09. (Ltsz.: 2009.586.1.)

³⁷ LGY-LL.1890.11.30. (Ltsz.: 2009.1447.1.)

³⁸ LGYNÉ-LGYU.1896.10.09. (Ltsz.: 2009.996.1.)

³⁹ KM-KF.1889.10.29. (Ltszn.); KM-KF.1891.10.30. (Ltszn.)

⁴⁰ LMI-LGYU.1888.03.06. (Ltsz.: 2009.1081.1.)

⁴¹ LI-LM.1887.08.21. (Ltsz.: 2009.1198.1.)

⁴² KM-KF.1886.06.17. (Ltszn.)

⁴³ KM-KF.1888.06.17. (Ltszn.)

⁴⁴ Naplóbejegyzés. 1888.02.21. Napló töredék. Ladics László, 1887–88. (Ltsz.: 83.335.) Ladics hagyaték.

⁴⁵ KM-KF.1888.06.17. (Ltszn.)

⁴⁶ KM-LL.1889.11.09. (Ltszn.)

⁴⁷ KM-KF.1890.07.22. (Ltszn.)

ismét ezzel lepte meg a soproni gimnáziumban tanuló Ladics Lászlót, annak ellenére, hogy *Tata ugyan gyerekesnek tartja ilyen nagy fiúnak czukrot küldözgetni*, sőt azt is hozzáfűzte, hogy pár hét múlva a szintén soproni diák Ladics Gyulának is fog küldeni születésnapjára, s addig is osztozzanak meg testvériesen az édességen. Évtizedekkel később pedig már az előbbi megajándékozott, Ladics László lepte meg – a bevált gyakorlatot követve – unokahúgát Ebner Adrient egy fél kiló cukorral e jeles napon.⁴⁸

A távollévő, elsősorban iskolás fiúk számára ez alkalomból gyakran csomagot is küldtek az otthoniak, de még inkább jellemző volt egy kisebb pénzösszeg ajándékozása: 1883-ban például két forintot kapott Ladics László, míg a következő évben már ötöt, majd 1886-ban öccse, Gyula is ennek az összegnek örülhetett.⁴⁹ Természetesen a gratulációt és főképp az ajándékot illet megköszönni, melynek elmaradása dörgedelmes sorokat vont maga után: *Mamád születésed alkalmából annyira figyelmes volt irántad, hogy téged apró küldeményekkel meglepni jónak látta. Megbocsájthatatlan figyelmetlenség részedről, hogy te ezt megköszönni, vagy csak anyádat arról értesíteni, hogy küldeményét megkaptad – elmulasztottad. [...] Mamád iránt tiszteletlen s hálátlan voltál, midőn az ő szíves figyelme és gondoskodását nem köszönted meg. Figyelmeztetlek tehát, hogy ez jövőre semmi színben ne ismétlődjék.*⁵⁰ – dorgálta gimnazista fiát Ladics György 1879-ben.

A távollévő családtagok felé általában elvárás volt a születésnapról való megemlékezés, és a gratuláció, melynek rendszerint levélben megfogalmazott köszöntő sorokkal tettek leget. A Ladics hagyatékban számtalan példáját találjuk ennek.⁵¹ Elmulasztása természetesen ennek is illetlenség volt, s neheztelést vont maga után, így nemegyszer emlékeztették a fiatalabb fiúkat ezen „kötelességükre”, sőt a bizonytalan Kliment Ferenc 1885-ben maga fordult az otthoniakhoz a következő kéréssel: *Mamus írja meg, mikor írjak tante Fanny és groszmama születésnapjára.*⁵²

Végezetül megemlíthetünk egy sajátos, a Ladics levelezésben kétszer is említésre kerülő gyakorlatot, a templomlátogatással egybekötött imádkozást az ünnepeltért születésnapján. 1887-ben Ladics Irén és Margit volt templomban húguk, a nagybeteg Mária születésnapján, míg egy másik alkalommal Ladicsné és lánya Irén emlékezett meg ebben a formában a fővárosban élő Ladics Gyuláról.⁵³ Nem tudjuk mennyire lehetett általános ez az ájtatos gyakorlat a születésnapok kapcsán, de vallásos családokban, mint azt a Ladicsok példája is mutatja, mindenképpen számolhatunk vele.

⁴⁸ LGYNÉ-LL.1877.02.21. (Ltsz.:2009.1510.1.); LGYNÉ-LL.1881.02.18. (Ltsz.:2009.1511.1.);

⁴⁹ LM-LL.1883.02.21. (Ltszn.: 2009.1735.1.); LI-LL.1884.02.18. (Ltszn.: 2009.1659.1.); LM-LGYU.1886.03.05. (Ltszn.: 2009.1152.1.);

⁵⁰ LGY-LL.1879.03.05. (Ltsz.: 2009.1384.1.)

⁵¹ Csak néhány ezek közül: LL-LGY.1884.03.31. (Ltsz.: 2009.194.1.); LM-LMI.1887.11.29. (Ltsz.: 2009.1290.1.); LL-LGY.1886.03.27. (Ltsz.: 2009.195.1.); KF-KM.1888.06.07. (Ltszn.); KM-KF.1889.07.21. (Ltszn.); LMI-LGYU.1891.03.06. (Ltsz.: 2009.1093.1.); LGYNÉ-LGYU.1892.03.20. (Ltsz.: 2009.986.1.)

⁵² KF-KM.1885.09.26. (Ltszn.)

⁵³ LI-LM.1887.08.25. (Ltsz.: 2009.1200.1.); LGYNÉ-LGYU.1898. (2009.1005.1.)

ÖSSZEGZÉS

Mint az eddigiekből is kitűnik mind a név-, mind a születésnapok megünneplése szerkesztésének képezte a 19–20. század fordulóján a Ladics család és rokonság ünnepi életének. Példájuk alapján megállapítható, hogy a névnapok sokkal inkább a szélesebb értelemben vett „polgári társaság” ünnepei voltak, ahol a jó barátok, ismerősök, tisztelők számára is nyitva állottak a ház kapui, szemben a születésnapok zártabb, családi jellegével. Mindkét alkalomhoz elmaradhatatlanul hozzátartozott az akár személyesen, akár írásban tolmácsolt köszöntés, az ünnepi étkezés valamilyen formája, és jellemzően a születésnapoknál, de kisebb mértékben a névnapok esetében is, az ajándékozás gyakorlata. Bár a házi bálók, nagyobb társas összejövetelek is részei lehettek az ünnepi eseménysornak, különösen a névnapok kapcsán, ezekkel a Ladics család dokumentumai alapján inkább csak esetlegesen, elsősorban a fiatalabb társaság vonatkozásban számolhatunk.

A tanulmányban előforduló fontosabb személyek, és neveik rövidítései

LGY = Ladics György (1834–1906), a gyulai Ladics család alapítója

LGYNÉ = Ladics Györgyné Sztojanovits Krisztina (1843–1911), Ladics György felesége, a módos kerskedő és csorvási birtokos, Sztojanovits Szilárd (1806–1880) lánya.

LGYU = Ladics Gyula (1868–1928), Ladics György kisebbik fia, fővárosi bankhivatalnok, később bankigazgató

LI = Ébner Lajosné Ladics Irén (1865–1945), Ladics György legidősebb lánya, Ébner Lajos (1862–1928) katonatiszt (később ezredes) felesége

LM = Ladics Mária (1866–1888), Ladics György középső lánya

LMI = Bárány Drechsel Gyuláné Ladics Margit (1874–1899) Ladics György legkisebb lánya, Br. Drechsel Gyula (1869–1914) ügyvéd felesége, gyermekszülés után halt meg.

LL = Ladics László (1864–1924) Ladics György elsőszülött fia, a gyulai Ladics család második generációjának feje

KM = Ladics Lászlóné Kliment Margit (1869–1949), Ladics László felesége, Kliment Gyula (1836–1906) volt katonatiszt, megyei alpénztárnok lánya

KF = Kliment Ferenc (1870–1922), Ladics László sógora, gyulai takarékpénztári igazgató

KG = Mattiassi Alajosné Kliment Gabriella (1871–1931), Ladics László sógornője

KMÁ = Kliment Márta (1876–1951), Ladics László sógornője

Irodalom

BOGDÁN István

1978 Régi magyar mulatságok. Budapest: Magvető.

BÓDÁN Zsolt

2010 „Karriertörténet a dualizmus korából” – a gyulai Ladics család. In Dománszki Gabriella (szerk.): *A lehetőségek országa. Polgárosodás a 19. századi Magyarországon*. 140–147. Győr: Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága.

2011 Egy gyulai polgárcsalád karácsonya a századfordulón. *Ethnographia* 122. 4. 373–389.

2013 Naptári ünnepek egy gyulai polgárcsaládban a századfordulón: a húsvét. In Forisek Péter – Hajdúfi Orsolya – Szabó Zsoldos Gábor – Szendrei Ákos (szerk.): *Hallgatói Műhelytanulmányok* 2. 32–41. Debrecen: Debreceni Egyetem Történeti és Néprajzi Doktori Iskolája.

BÚZA Péter (szerk.)

1994 *Táncsics Eszter és Csorba Géza naplója*. Budapest: Széphalom Könyvműhely.

2003 *Ez a Bókay, úgy látszik, intelligens ember. Egy jeles orvos a régi Pestről*. Budapest: Száz Magyar Falu Könyvesháza.

ERDÉSZ Ádám (szerk.)

2011 *Egy gyulai polgárcsalád világa. Tanulmányok a Ladics familia történetéből*. Gyula: Békés Megyei Levéltár.

B. GÁL Edit

1997 Kisvárosi életmód a XIX. század végén. *Agria* XXXIII. 353–369.

GÜNTER Péter

1999 Soproni temetkezések a századfordulón – státus és vagyon összefüggései a hagyatékok tükrében. *Fons*. 1–2. 179–192.

GYÁNI Gábor

1998 Mi a hétköznapi, mi az ünnep? In Gyáni Gábor: *Az utca és a szalon*. 57–61. Budapest: Új Mandátum.

HANÁK Péter

1988 A halál Budapesten és Bécsben. In Hanák Péter: *A kert és a műhely*. Budapest. 63–80. Gondolat.

HÉJJA Julianna Erika

2012 „Ha a társaság kellemes és a hölgyek szépek...” Férfitársaság, szórakozás, szabadidő a XIX–XX. század fordulóján, Gyulán. *Bárka*. 5. 64–72.

HÉJJA Julianna Erika – ERDÉSZ Ádám (szerk.)

2010 *Kisvárosi polgárok. Források 1866–1919*. Gyula: Békés Megyei Levéltár.

M. HRABOVSKAI Júlia

2001 *Ami elmúlt. Egy polgárasszony vallomásai*. Budapest: Helikon.

ISMERETLEN (Egy pesti arslán)

1872 *A pesti művelt társalgó*. Pest: Lampel Róbert.

KÓSA László

2006 A polgári társadalom korának művelődése I–II. In Kósa László: (szerk.): *Magyar művelődéstörténet*. 315–418; 491–530. Budapest: Osiris.

- 2011 Polgári élet Gyulán a XX. század elején. Kisvárosi kapcsolatrendszer, társas alkalmak, baráti körök egy napló alapján. In: Erdész Ádám (szerk.): *Egy gyulai polgárcsalád világa. Tanulmányok a Ladics familia történetéből*. 6–62. Gyula: Békés Megyei Levéltár.
- 2012 „Hét szilvafa árnyékában”. *A nemesség alsó rétegének élete és mentalitása a rendi társadalom utolsó évtizedeiben*. Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszéke.
- LAKNER Judit
- 1993 *Halál a századfordulón*. Budapest: MTA Történettudományi Intézete.
- MARGÓCSY József
- 1986 *Utcák, terek, emléktáblák II. Újabb fejezetek a régi Nyíregyháza életéből*. Nyíregyháza: Városi Tanács V.B.
- NÉMETH G. Béla (szerk.)
- 1985 *Herczeg Ferenc emlékezései. A várhegy. A gótikus ház*. Budapest: Szépirodalmi.
- RÉVÉSZ Mária (szerk.)
- 2003 *Egy pécsi polgárásszony emlékei a városról. Gosztanyi Gyuláné, született Pilch Erzsébet visszaemlékezései a 19. és 20. század fordulójáról*. Pécs: Pécs Története Alapítvány.
- SZENDREY Ákos
- 1938 A népi élet társas összefüggései. *Ethnographia* 49. 1–2. 124–138.
- TÁTRAJ Zsuzsanna
- 1981 Névnepozás. In Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon*. IV. kötet. 39–40. Budapest: Akadémiai.
- VISI LAKATOS Mária
- 1992 Élet egy régi pécsi polgárcsaládban. In Hanák Péter (szerk.): *Polgári lakáskultúra a századfordulón*. 121–139. Budapest: MTA Történettudományi Intézete.

Bódán Zsolt

Levéltáros, MNL Békés Megyei Levéltára

e-mail: bozsooo@freemail.hu

Bódán Zsolt

„May I greet you on this glorious day...”

Celebrating birthdays and name days in a middle class family in Gyula at the turn of the 19th and 20th century

This article aims at describing the celebration of birthdays and name days in a rural middle class family at the turn of the 19th and 20th century, relying on the correspondence of the Ladics family in Gyula. This corpus enables us to record the development of public celebrations in a certain historical and social context: among middle class families in a rural town at the end of the 19th century.

Based on the correspondence, it can be confirmed that both name days and birthdays played an important role in the festive life of the Ladics family and among their kinsmen. Whereas name days were public events for members of the local middle-class society hosting friends, acquaintances, clerks, birthdays had a more family-bound character. Participation at both events required guests to address the celebrant with oral or written greetings. Name days and birthdays were celebrated with a

repast and with an exchange of gifts. Although family balls may have been attached to festive events (especially on name days), the Ladics correspondence unveils that they were rare and marked only the name days of young people.

Az „Ádám siralma” orosz vallásos népelemek a pogány őskultusz szolgálatában a keresztény hitre tért Kijevi Ruszban

A 988-as „állami keresztelők” után az új világnézet elsajátítását a Kijevi Ruszban – hasonlóképpen Európa más népeihez – nemcsak a kanonikus egyházi irodalom alkotásainak a lefordítása egyengette, hanem az apokrifek széles körű használata is. Az apokrif elbeszélések a nép számára az esetek többségében hasznos ismereteket közvetítettek, és a népet elsősorban a Keresztény Egyház és a keresztény etika iránti hűségre nevelték – mutat rá D. Petkanova. Megállapítja továbbá, hogy az a nagy hatás, amelyet az apokrif irodalom a középkori kultúra fejlődésére gyakorolt, csak a Bibliáéval mérhető össze.¹

A témával foglalkozó kutatók körében általánosan elfogadott az a megállapítás, hogy az apokrif irodalom jelentős hatást gyakorolt a keleti szlávok folklórműfajaira, s ezeken belül vallásos népelemekre (духовные стихи) is.² Az apokrifek folklórra gyakorolt hatása minden olyan országban kimutatható – fejti ki D. Petkanova –, amelyben elterjedtek az apokrif iratok; így ezek nyomai jól láthatók a fennmaradt görög, arab, bolgár, orosz, magyar, német és más nyugat-európai hagyományban.³

Az apokrifek a keleti szlávoknál behatoltak a tradicionális irodalmi műfajokba: a szentek legendáiba, a zarándokirodalomba, az évkönyvírásba,⁴ de hatást gyakoroltak – hívja fel rá a figyelmet N. K. Gudzij – a népköltészetre és az óorosz művészet néhány ágára is.⁵ V. V. Kuskov szerint azonban itt egy ellentétes irányú folyamat is végbement, mert az apokrifalkotások igen nagymértékben olvastottak magukba népi képzeteket, illetve felhasználták a szájhagyományozó költészet művészi fogásait.⁶

Az apokrifek már a Kijevi Rusz irodalmában is fellelhetők voltak.⁷ Nem mindig egyszerű eldönteni, hogy az apokrif elbeszélések közül melyek voltak ismeretesek már a kijevi időkben is, és melyek kerültek be orosz földre csak később, de az mindenesetre tény, hogy már a legrégebbi időkben igen széles körben elterjedtek. 13. század előtti kéziratokban fennmaradtak apokrif elbeszélések, például Jeremiás prófétáról, s *Az Iszenszülő pokoljárása* (Хождение Богородицы по мукам) címmel.⁸

Az oroszok (keleti szlávok) önálló apokrif elbeszélést nem alkottak, viszont jelentős számú óbolgár-ószláv nyelvű apokrif történetet dolgoztak át orosz földön, amelyek a pravoszlávia közös hagyományából jutottak el hozzánk – mutat rá Iglói Endre.⁹

¹ Petkanova 1988: 39.; 46.

² Янчук 1907: 127.

³ Petkanova 1988: 41.

⁴ Лихачёв 1985: 40.

⁵ Гудзий 1952: 87–88.

⁶ Кусков 1982: 35. Lásd még Petkanova 1988: 41–42.

⁷ Лихачёв 1985: 40.

⁸ Греков – Артамонов 1948: II. 172.

⁹ Iglói 1988: 27.

D. R. Hitchcock egyetlenegy apokrif történetet mégiscsak eredeti keleti szláv alkotásnak tart. Ennek magyar nyelvre fordított címe: *A szent apostolok beszéde, amit Ádám a pokolban intézett Lázárhoz* (Слово святых апостол еже от Адама в аде к Лазарю).¹⁰ Az „eredeti” szó helyett talán helyesebb lenne az „újraalkotott” kifejezést használni, hiszen azzal a tipikus esettel van dolgunk, hogy egy Bizáncból átkerült apokrif elbeszélés – különféle betoldásokkal kiegészülve a helyi tradícióból – az aktív befogadás folyamatában továbbfejlődött, azaz russzifikálódott.

Maga D. R. Hitchcock is valahogy így gondolhatta az „eredetiséget”, mert mint írja: „Krisztus pokolraszállásának témája megvolt Bizáncban, de nem ismerünk olyan eredeti szöveget, aminek ez az orosz mű a fordítása lenne. A tartalom nem eredeti, de jól összedolgozott. Apokrif elbeszélésünk sok párhuzamos vonást mutat az epikus tradícióval, amit nagy valószínűség szerint az *Igor-ének* hatásának tudhatunk be.”¹¹ D. R. Hitchcock komplex elemzés keretében rámutatott *A szent apostolok beszéde, amit Ádám intézett a pokolban Lázárhoz* apokrif irat lehetséges forrásaira és irodalmi párhuzamaira. Ezek a következők: 1. *Krétai Epifánusz és Alexandriai Euszébiusz Élettörténetének* szláv fordításai, amelyek egyébként bizonyos részleteket az apokrif *Nikodémus evangéliuma* című műből merítettek; 2. *Nikodémus evangéliumának* második része (Krisztus pokolraszállása); 3. *Száműzött Danyil könyörgése*; 4. Kirill Turovskij prédikációi; 5. *Igor-ének*.¹²

A fenti felsorolásból egyértelműen levonhatjuk azt a következtetést, hogy az a kulturális közeg, amelyben a bizánci apokrif elbeszélés újraalkotása végbement, nem állhatott túlságosan messze a fejedelem fegyveres kísérete (дружина) tagjainak világától.

Az 1917-es nagy októberi szocialista forradalom előtti Oroszországban az énekes vándor koldusok (калеки переходящие) igen sajátos színfoltot alkottak. Az ő gazdag repertoárjukban megtalálható volt az *Ádám siralma* (Плач Адама, Плач Адамов) vallásos népének is, ami számos szövegváltozatban maradt fenn.¹³ Nevezett ének kialakulásában, szövegi megformálódásában minden bizonnyal szerepet játszott az apokrif irodalom, de a liturgia élőszavas közvetítő szerepe is feltételezhető a létrejöttében.

Mészáros Györgyné foglalkozott a *Számokról* (О числах), más néven az *Evangéliumi ének* (Евангелистная песнь) és az *Ádám siralma* című orosz vallásos népénekek zenei analízisével. Bár mindkét ének esetében csak egy-egy szövegváltozatot vizsgált, kutatási részeredményeit¹⁴ mindazonáltal figyelemre méltónak tartom. A kutatónő szerint az orosz vallásos népénekek zenei-intonációs alapjai sokfélék, többretegűek. Magukon viselik az észak-orosz bilinák (былины), azaz hősi énekek epikus jellegét, de egyúttal a templomi énekek „znamennij” énekstílusának (знаменный распев)

¹⁰ Hitchcock 1979: 206.

¹¹ Hitchcock 1979: 207.

¹² Hitchcock 1979: 5–7.; 194–207.

¹³ Варенцов 1860: 40–44.; 44–45. (két ének); Бессонов 1863: Выпуск 6. 236–314.; № 632–668.

¹⁴ Mészáros 1991: 67–70. További hasznos adatokat merítettem Mészáros Györgyné *A vallásos népénekek műfaji jegyei az orosz zenében* című tanulmányából, amely egy tudományos konferencián hangzott el (KLTE Debreceni Filológiai Napok XVIII. 1993. január 27.). A rendelkezésemre bocsátott anyagért nevezett kutatónak ezúton mondok köszönetet.

a jegyeit is, ötvözve mindezt a széles hangvételű lírikus népdalok sajátosságaival. Ezek a jegyek szorosan összekapcsolódnak, szerves melodikai folyamatot képeznek.¹⁵

Az *Ádám siralma* című vallásos népének egyik igen régi szövegváltozatának a dallama a 14. századra datálható – írja Mészáros Györgyné –, s szinte kizárólagosan az egyházi kóruszene hatására keletkezett. A hangnem a dór, amely a régi egyházi énekek első alaphangneme, az októichosz alapköve. A hosszabb terjedelem, a sor dallamának gyakran egyetlen szótagra történő éneklése (melizma) – mindez a szerzett, profeszszionális liturgikus zene sajátja. A sorkezdő szavak ismételtetése az egyetlen, ami a zarándókénekek népi jegyeire utal, valamint a dialógusszerű szövegmondás. Ez utóbbi nem a templomi stílus, hanem az élőbeszéd jellegzetessége.¹⁶

Az *Ádám siralma* vallásos népének paraliturgikus használatáról N. F. Findejzen érdekes adatokat közöl. A középkori Oroszországban igen elterjedt volt az a szokás, hogy az ünnepi szentmise után a kolostorok étkezdejében Krisztus és a szentek tiszteletére lakomával egybekötött megemlékezést tartottak. Ezeken a lakomákon mézitalal (мед) és sörrel teli serleget adtak körbe, amelyből Krisztus dicsőségére és a szentek tiszteletére ittak. Eközben az apokrif eredetű *Ádám siralma* vallásos népénket énekeltek. A népi vallásosság ezen alkotását, amely szertartási énekké lépett elő, néhány kéziratban így nevezik: „ének-rege sörivás közben” (стих-старина за пивом). Ez a kolostori rituális gyakorlat a keresztény hit felvétele után Oroszországban még igen sokáig fennmaradt. Nem zárható ki ebben a pogány háttérrelés lehetősége.¹⁷

N. M. Gal’kovskij ezzel a kérdéssel részletesen foglalkozott. A pogány időkben a kultikus lakomákon ugyancsak körbehordtak egy serleget, amely fölött, mielőtt ittak belőle, mágikus értelmű szavakat mondtak, az isteneknek vagy az elhunyt ősöknek címezve azokat. A vizsgált kolostori szokás alapja az őskultusz. A keresztény hitre térés után az emléklakomák továbbra is napirenden voltak, de egy átmeneti idő után ezeken már nem a pogány isteneket és az ősöket emlegették, hanem Krisztust, az Isten-szülőt és a szenteket. A mágikus szavak helyett pedig tropáriumokat mondtak, majd később énekeltek. N. M. Gal’kovskij említést tesz egy óorosz intelemről, melynek címe: *Szentbeszéd a tropáriumok serlegeiről* (Слово о тропарных чашах). Ezt az intelmet a hagyomány a Barlangkolostori Feodoszijnak (Феодосий Печерский) tulajdonítja, de nagy valószínűség szerint a balkáni szlávoktól került át az oroszokhoz a 12. században. Az írás szerzője csak három serleg ürítését engedélyezi: az elsőt az ebéd kezdetén, Krisztus Istenünk dicsőségére, a másodikat az ebéd végén, Szűz Mária tiszteletére, a harmadikat az uralkodó tiszteletére: *A lakomákon pedig három tropáriumnál többet tilos mondani* (Тропарей же в пире лишне трех не велено молвити). Következésképp olykor több is elhangzott. Először mondták, felolvasták, majd énekeltek is ezeket.¹⁸

Az egyház tehát szabályozta az emléklakomákat. A keresztény szellemben rendezett lakomákon az ősökről való burkolt megemlékezést kitűnően szolgálta az *Ádám siralma* vallásos népének, hiszen ebben nem akárkiről emlékeztek meg, hanem az

¹⁵ Mészáros 1991: 69.

¹⁶ Mészáros 1991: 69–70.

¹⁷ Финдейзен 1928–1929: I. 263.

¹⁸ Гальковский 1916: 170–172.; 175.

ősök őséről, Ádámról. Az idők során ez az álcázott őskultusz ártalmatlan keresztény szokássá szelídült. Nem kizárt tehát, hogy e kolostori szokás pogány gyökerekre megy vissza. A Kijevi Rusz időszakában és még később is igen nagy kuszaság jellemezte a templomi és kolostori szertartásokat. Rendet és szabályozottságot szeretett volna elérni ezen a téren Rettegett Iván cár. Tanúsítja ezt az általa 1551-ben összehívott egyházi zsinat rendelkezéseit tartalmazó *Százcikkelyes törvénykönyv* (*Смоленск*) is.¹⁹

A régi Oroszországban a keresztény vallásban jelen lehetnek judaista vonások is. A csak három serleg ital fogyasztásának engedélyezése kapcsolatba hozható az izraelita vallás Peszách ünnepének megünnepelési szabályaival. A Peszách estéjének rendje (Széder lél Peszách) azt írja elő, hogy a széderesti lakomán négy poharat kell üríteni. Étkezés közben felolvasásra kerül a *Peszách legendája* (Haggada sel Peszách), azaz az egyiptomi kivonulás története. A vacsora után az asztali ima következik, majd zsoltárokat, himnuszokat és népies dalokat énekelnek, melyek Istent és csodatetteit dicsőítik.²⁰ Hogy miért ürítenek éppen négy poharat? Az egyik magyarázat szerint, amelyet Jochánán rabbi adott Banja rabbi nevében, a négy pohár a megváltás négy kifejezésének felel meg. Ezeket az Ószövetségben olvashatjuk.²¹ A széderesti lakomán az izraeliták az egyiptomi rabságból való megszabadulásra emlékeznek, de az egyiptomi kivonulás jelentősége túlnő a történelmi esemény keretein. Megerősítésre kerül az Isten és választott népe között az örök szövetség, melyet Ábrahámmal, Izsákkal és Jákobbal kötött. Meghallotta arabságban szenvedő nép jajkiáltását, és kivezette a rabszolgaságból a szabadságba.²²

Nagy valószínűséggel feltételezhető, hogy a Peszách-esti négy pohár ürítésének a szokása megvolt az orosz idők kolostorainak egynémelyikében, habár modifikált formában: nem egy eseményhez, hanem általában a liturgiát követő rituális lakomához kötődött. Feltehetően e zsidó-keresztény jelenség ellen emelt szót a *Szentbeszéd a tropáron serlegekről* című intelem.

Az ószövetségi előkép és a széderesti lakoma krisztianizált változatát kell látnunk az orosz kolostorok itt tárgyalt szokásában. Ádámra emlékezni és az első serleget Krisztus dicsőségére üríteni: mindez logikusan következik az ószövetségi előképből. Isten a zsidó népet megszabadította az egyiptomi fogságból. Krisztus is a megszabadulást, a kegyelmet hozta az emberiségnek, amely Ádám bűnei miatt örök halálra kárhoztatott.

A szent apostolok beszéde, amit Ádám a pokolban intézett Lázárhoz című prózai apokrifek arról tudósítanak,²³ hogy a pokolban szenvedő Ádám társai nevében is megfogalmazott jajkiáltásai eljutottak Krisztushoz. Halála után Lázár szintén a pokolba került. Feltámadását követően ő továbbította Ádám, valamint az ószövetségi igaz és jámbor emberek könyörgését Krisztusnak, amelyre a Megváltó vigaszteli választ adott: a kereszthalála által legyőzte a halált, és a sírban lévőknek életet ajándékozott. A húsvétvasárnap reggeli zsoltosmáján énekelt VI. óda szavaival:

1. „Leszállottál, Krisztus, a föld alsó részeibe, / és összetörted a foglyokat letartó

¹⁹ Стоглав 1863.

²⁰ A Talmud könyvei 1921–1923: 119.; 123.; Jólesz 1987: 70.; 172–174.

²¹ A Talmud könyvei 1921–1923: 123.

²² Jólesz 1987: 173.

²³ Hitchcock 1979: 55–88.

börtönök zárait, / s a harmadik napon, / mint Jónás a cethalból, / föltámadtál a sírból.

2. A pecséteket épségben meghagyván, Krisztus / föltámadtál a sírból, / mint születésben is a szüzesség kulcsait meg nem sértéd, / és föltámadásoddal megnyitottad nekünk / az édenkert ajtaját.

3. Én Üdvözítőm, / ki mint Isten, élő s meg nem ölt áldozatul / önként mutattad be magad az Atyának, / és föltámadtál harmadnapra a sírból, / és föltámasztottad Ádámot is / az ő nemzedékével.”²⁴

Az Ádám személye iránti felfokozott érdeklődés miatt róla számos apokrif irat keletkezett, s mint láttuk, az oroszoknál vallásos népének is megörökítették az alakját. Pál apostol Ádámban, a régi, földi emberben Krisztusnak, az eljövendő új, mennyei embernek az előképét látta, aki az egyetemes kegyelmet ajándékozta:

„Ám a halál mégis uralkodott Ádámtól Mózesig azokon, akik nem vétkeztek Ádám törvényszegéséhez hasonlóan, aki az eljövendőnek előképe. De a kegyelemmel nem úgy áll a dolog, mint a vétkekkel. Ha ugyanis egynek vétké miatt oly sokan meghaltak, Isten kegyelme s az egy embernek, Jézus Krisztusnak kegyelmi ajándéka még bővebben kiárad sokakra.” (Róm 5,14–15)

Az orosz kolostorokban rendezett lakomákon az emberiség ösatyjának, Ádámnak a bűnbeeséséről emlékeztek meg. Az ő ősbűnének következményeit viselnie kellett minden embernek, míg Krisztus által el nem jött a kegyelem. Pál apostol szavaival:

„Az első ember a földből való, földi; a második a mennyből való, (mennyei). Amilyen a földből való, olyanok a földiek is, s amilyen a mennyből való, olyanok a mennyiek is. Ezért, amint magunkon hordozzuk a földi ember alakját, a mennyeknek alakját is magunkon fogjuk hordozni.” (1Kor 15,47–49)

Az Istenszülő tiszteletére üritett serleg és énekelt tropár szintén beleillik ebbe a gondolatkörbe, hiszen Krisztus megszülése által ő közvetítette az üdvösséget az emberiségnek. Nem zárható ki a pogány háttérelés lehetősége az orosz kolostorokban rendezett emléklakomák esetében, de a fent bemutatott zsidó és keresztény hithagyomány az idők folyamán teljesen asszimilálta a pogány öskultuszt.

Jelen írásom Függelékében a fentiekben leírtak szemléltetése és jobb megértése céljából magyar fordításban közlöm *A szent apostolok beszéde, amit Ádám a pokolban intézett Lázárhoz* című óorosz prédikációt, valamint ugyanitt elhelyeztem az *Ádám siralma* vallásos népének két szövegváltozatát is.

²⁴ Dicsérijétek az Urat! 1984: 374–375.

Függelék

A SZENT APOSTOLOK BESZÉDE, AMIT ÁDÁM A POKOLBAN INTÉZETT
LÁZÁRHOZ. ADJ ÁLDÁST, URAM.²⁵

Figyelmezz menny, legyen füled a hallásra föld, mert az Úr így szólott: Fiakat nemzettem és felneveltem őket. De azok elfordultak tőlem, az én népem nem ismert meg engem. De az ökör nem ismerte azt, aki megszerezte, sem a számár nem ismerte gazdája jászolát. De lásd, én nem adom másnak a dicsőségemet, hanem elküldöm beszédemet a földre, hogy megmentsem népemet a Sátán csalásától. Énekeljünk, druzsina, dalokat együtt, és tegyük félre a panaszt, és találjunk vigaszt. Így szólt Dávid és megpendítette a guszliját, és ujjait az élő húrokra helyezte, a pokol mélyén ülve. Mert íme, az örömteli idő már közel, és az üdvösség napja elérkezett. Mert már hallok a pásztorok sípjait a barlang közelében, és hangjaik áthatolnak a pokol kapuján és elérnek fülemhez. És már hallok a perzsa lovak lábainak dobogását, a mágusok már hozzák neki az ajándékokat, királyaiktól a mennyek királyának, aki ma született a földön. És erre, druzsina, már régóta vártunk. Számára a menny trónus, a föld pedig zsámoly lábainak. Mert a Szűzanya, miután beburkolta pólyába azt, aki felhőkbe burkolja a menntet és ködbe a földet, hozzá hajolt és így szólt: Ó, a menny hatalmas királya, miért akartál lejönni hozzánk, szegény földi teremtményekhez? Erre az odúra vagy erre a jászolra vágytál, ahol most fekszel? És lám, hamarosan az örült Heródes, haragtól tajtékozva élesíti a kardját ellened és meg akar ölni. És Ádám így szólt azokhoz, akik a pokolban voltak: Jöjjetek, próféták és minden igaz emberek. Küldjünk üzenetet Krisztus Urunknak könnyeinkkel, az élő igének, hogy megtudjuk, meg akar-e menteni bennünket ebből a gyötrelomból. És Ézsaiás és Jeremiás a poklot és az ő erőtlén hatalmát káromolva így szólt Dávidhoz: Ki tud most üzenetet vinni oda tőlünk? De a kapuk bronzból, a reteszek vasból, a záruk kőből vannak, és szorosan bezárva. Azután Dávid határozottan így szólt hozzájuk: Íme, holnap tőlünk Lázár fog elmenni, Krisztus négynapos barátja. Ő fog hírt vinni hozzá mitőlünk. És miután ezt meghallotta Ádám, az elsőnek teremtett ember, elkezdte ütni az arcát kezeivel és fájdalmában így kiáltozott: Beszélj Krisztus Urunknak rólam, Krisztus nagyszerű barátja, Lázár. A Te elsőszülötted, Ádám kiáltja ezt hozzád. Erre teremtettél, hogy rövid ideig legyek ezen a földön? És lám, arra kárhoztattál, hogy gyötrelomban hosszú éveket töltsék a pokolban? Ezért népesítettem be a földet, Uram? És íme, most szeretett leszármazottaid a pokolban ülnek a Sátántól gyötörve. Szomorúsággal és bánattal vigasztalják szívüket, és könnyekkel mossák szemüket és pupillájukat, és nagyon kétségbe vannak esve. Mert lásd, csak rövid ideig volt jó sorunk ezen a földön, és lám, ebben a fájdalomban már sok éve részesülünk.

²⁵ Hitchcock 1979: 184–193. D. R. Hitchcock a szentbeszédet rekonstruálta óorosz nyelven (Hitchcock 1979: 174–182), majd ezt angolra fordította. A prédikáció magyarra fordítása angol nyelvről történt, de ezt egybevettem az óorosz verzióval. *A szent apostolok beszéde* ilyen teljes formában tehát nem létezett az óorosz kéziratokban. A prédikációban előfordul két orosz terminus technikus: 1. *drużina* = druzsina (az orosz fejedelmek katonai kísérete, testőrsége a középkorban); 2. *gusli* = guszli (citeraszerű régi orosz népi hangszer).

Én rövid ideig voltam Isten minden teremtményének királya, de már sok napja vagyok a pokol rabszolgája és démonainak foglya. Rövid ideig láttam a világosságodat. És lám, már sok éve nem látom a fénylő napodat, nem hallok szeles viharodat, Uram. Ha többet vétkeztem, mint bárki más, akkor a tetteimért kaptam ezeket a gyötrelmeket, nem panaszkodom, hanem sajnálom, Uram, mert a Te képedre teremtettem. És most az Ördög gyaláz engem és gonoszul gyötör, szorongat engem, Uram. Mert én a paradicsomban vétettem isteni parancsod ellen. És itt van neked, Uram, az első pátriárka, barátod, Ábrahám, aki éretted kész volt megölni saját szeretett fiát, Izsákot. És Te azt mondtad neki: Tebenned, Ábrahám, áldott minden földi nemzedék. De ő milyen bünt követett el? Itt gyötrődik, sóhajtozva a pokolban az erényes Noé is, akit Te mentettél meg, Uram, a vad áradástól. Akkor, ha ezek úgy vétkeztek, mint én, nem tudod megmenteni őket a pokolból. És itt van a nagy próféta, Mózes, aki átsegítette a zsidókat a tengeren és beszélt veled, szemtől-szembe, a bokorban a Sinai-hegyen. De ő hogyan vétkezett? De hogyan vétkezett ellened Ézsaiás? Anyja méhéből felszállt a mennybe. És Te alászálltál a Szűz méhébe. És mégis, Uram, ő itt van velünk a pokolban. Vagy Ézsaiás, Uram, vétkezett ő valamilyen módon ellened? És itt van a prófétád, a nagy Dániel, Ezekiás király fia, a próféta, aki szétzúzta Babilonban az aranyképmást és az oroszlánverembe vetették. Mégis, Uram, ő itt van velünk a pokolban. Vagy vétkezett, Uram, Dániel ellened valamilyen módon? És vétkezett, Uram, ellened bármi módon Jeremiás? Fajármot vitt a vállán, így előképe volt a Te világot üdvözítő szenvedésednek és haláloednek. Vagy vétkeztek, Uram, ellened valamilyen módon ezek a próféták? És itt van Dávid fia, Salamon, aki létrehozta számodra a Szentek Szentjét Jeruzsálemben, és két kerubhoz és szeráfhoz hasonló arany sast készített. És azt mondta: Ha van Isten a földön, szálljon a Szentlélek ezekbe a sasokba. A sasok, amelyeket ekkor körbehordoztak a templomban, azonnal felszálltak a mennyekbe. Mégis ez az ember itt ül velünk a pokol sötétségében. De Dávidot, Uram, dicsőségre emelte a földön, és hatalmat adott neki, hogy uralkodjon a sokaság felett. És ő alkotta meg a zsoltárt és a guszlit. Mégis mi módon vétkezett ő, Uram? Mert itt szenved velünk a pokolban, minduntalan nyög és sóhajtozik: Vajon ő ugyanúgy vétkezett-e, mint én. És itt van Keresztelő János is, a nagy próféta, aki Urunkat megkeresztelte, aki Gábiel arkangyal angyali üdvözléséből született. Aki ifjúkorától egyszerűen táplálkozott a pusztában, vadmézen élt. De Heródes ellene fordult és kivégeztette. Mégis ő mi módon vétkezett ellened, Uram? És itt van velünk ebben a pokolban és gyötrődik.

Ez hát a Te prófétáid követelése. Illésben és Hénochban több gyönyörűséged telt, mint az összes többi erényes emberben a földön. De nem lenne kívánságod rá, hogy megkönyörülj rajtunk a bűneink miatt? Vagy még vársz? Vagy szeretnél Te magad leszállni hozzánk? De ezt csak Te tudod egyedül. Mert, Uram, sok éve már, hogy nem látjuk fénylő napodat (hajnali ragyogó napodat), sem jötevő szeledet, hanem homályban élünk, vágyódásunk fájdalmában. Mi azonban aggódó emberek vagyunk, Te pedig, Uram, hosszantűrő. De gyere gyorsan értünk és szabadíts meg bennünket a pokolból, és Uram, kötd meg a Sátánt, hogy a bolond zsidók felismerjenek Téged. De mi, hűséges emberek, mindnyájan imádjuk Krisztust, a Te Szent Nevedet, dicsőítjük a Szentháromságot, az Atyát, a Fiút és a Szentlelket, most és mindörökké.

Az Úr meghallotta panaszszavukat a pokolban. És az Úr így szólt tanítványaihoz: Barátunk Lázár meghalt. Ők ezt mondták neki: Ha meghalt is, üdvözülni fog. Jézus így szólt: Menjünk Betániába, és támasszuk fel Lázárt a halottaiból. És elment Betániába, és Lázár nővérei, Mária és Márta fogadták őt. És Mária és Márta, miután meghallották, hozzásiettek és a lábai elé borultak, így szólván: Ha itt lettél volna, a testvérünk, Lázár, nem halt volna meg. Ők ezt is mondták neki: Tudjuk, Uram, hogy feltámad majd az Ítélet Napján. És ezt válaszolta erre az Úr Máriának és Mártának: Lázár fivérek fel fog támadni. Így szólt ekkor a pokol a Sátánhoz: Érzem, hogy a lelkem szomorú Lázár elengedése miatt, és arra kényszerülünk, hogy kiűzzük Ádámot, s erőm gyengeségre vált. Az Úr pedig így szólt Máriához és Mártához: Hová helyeztéték őt? És ők ketten elmentek Lázár sírjához, és ott már zsidó emberek sokasága várakozott. Az Úr pedig megparancsolta, hogy gördítsék el a követ a sír bejárata elől. Mária és Márta így szóltak: Uram, már szaga van, mert már négy napja halott. Az Úr pedig ezt mondta: Ha hisztek énbennem, meglátjátok az Isten dicsőségét, majd az égre nézett és könnyekben tört ki, így szólván: Lázár, jöjj elő. És Lázár azon nyomban felkelt, gyolcsokba burkolva. Az Úr pedig így szólt: Oldozzátok le róla a kötést. Amikor Lázár feltámadt a pokolból, ezeket mondotta az Úrnak: Uram, a próféták és minden igaz ember a pokolban hozzád kiált – az elsőnek teremtett Ádám és Ábrahám pátriárka is a fiával, Izsákkal és unokájával, Jákobbal. Dávid is, Uram, tehozzád kiált a fia, Salamon miatt: Vezess ki, Uram, bennünket a pokolból és ments meg, Uram, minket a kínzótól, a Sátántól. És az Úr így szólt Lázárhoz: Ha nem tekinteném Dávidot, szeretett szolgámat, elpusztítottam volna Salamont. És ekkor alászállott a Szentlélekkel a pokolba, és minden menyeyei seregek – Sámuel, Ráfael, Izmael, Natanael, Tartael, Michael és Gábiel, és mind az angyalok jönnek egy kereszttel. Emeljétek fel az örök kapukat, hogy a Dicsőség Királya beléphessen. És a pokol így szólt a Sátánhoz: Ki akar közöttünk a Dicsőség Királya lenni? És az angyalok a prófétákkal együtt ezt mondták: Az Úr erős és félelmetes a harcban, mert ő a Dicsőség Királya. Azután a nagy Dávid király így szólt: Amikor éltem, tudtam. Ó, a bronzkapuk szétfúzatnak és a vaszarak szétromboltatnak. Akkor az Úr szétfúzta a bronzkapukat és szétrombolta a vaszarakat. Akkor Krisztus felszállt és így szólt az apostolokhoz: Miután elmentetek, prédikáljatok az egész földön, kereszteljétek az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében és tanítsátok arra az embereket, hogy megtartsák ezt (a keresztséget). Az Úr pedig ezeket mondta Ádámnak: Ez a jobb kéz teremtett téged és most ugyanez kivezetett; térj meg újra a paradicsomba. Ő maga pedig felszállt a mennybe és elfoglalta a helyét az Atya jobbján. Dicsőség neki mindenütt a földön, mert ő az, aki megérdemel minden dicsőséget.

Ujszászi Zsuzsanna fordítása

ÁDÁM SIRALMA²⁶

Sírdogált vala Ádám
Az édenkert előtt ülve:
Én édenem, édenkertem,
Gyönyörűséges édenem!
Édenkertem,
Énérettem teremtetél vala,
Éva miatt
Bezárattál vala.
Ó jaj, ó jaj
Nekem, bűnösnek,
Ó jaj, ó jaj
Nekem, törvényszegőnek!
Vétkeztem, Istenem,
Vétkeztem és törvényt szegtem!
Nem láthatom már többé
Az édenkert étkeit,
Nem hallhatom már többé
Az arkangyalok énekét!
Vétkeztem, Istenem,
Vétkeztem!
Könyörületes Istenem,
Irgalmazz bukott szolgádnak!

ÁDÁM SIRALMA²⁷

Sírva fakadt Ádám az éden előtt állva:
Én édenem, édenkertem, gyönyörűséges édenem!
Édenkertem, énérettem teremtetél vala,
Édenkertem, Éva miatt bezárattál vala!

Éva vétkezett, Ádámot bűnre csábította,
A törvényt Éva megszegte, Isten ellen vétkezett,
Egész nemzedékünket a szent édentől megfosztotta,
A sajátját pedig megszomorította, setétségbe taszította.

Ádám könnyek közt Istenhez kiáltott:
Ó jaj nekem, bűnösnek, ó jaj nekem, átkozottnak!
Nem hallhatom már többé az arkangyalok énekét,

²⁶ Бессонов 1863: Выпуск 6. 236–237, № 632. (Orosz György fordítása)

²⁷ Бессонов 1863: Выпуск 6. 242–244, № 637. (Orosz György fordítása)

Nem láthatom már többé az édenkert étkeit!
Ádám könnyek közt Istenhez kiáltott:
Könyörtöltes Istenem, irgalmazd nekünk, bűnösöknek!
Meggzólal Éva és Ádámnak ezt mondja:
Ádám, Ádám, én hites uram!
Isten tiltására a gyönyörűségei édenben nem élhetünk,
Az édenkert étkeit többé nem élvezhetjük,
Isten kiküldött minket a földi nyomorúságba,
Hogy ott izzadságos arctól származó kenyeret együnk,
Alamizsnát osszunk, igaz munkából származót,
És igaz életet éljünk, a rosszat pedig elkerüljük.

Az Úristen megszületett, a Jordánban megkeresztelkedett,
A törvény megújult, az egész világot fényesség töltötte be.

Mi pedig, testvérim, barátim, sietve menjünk a templomba,
Könnyeinkeket ontsuk az örökkévaló Istennek,
Mert ezért Ő megment bennünket az örök kínszenvedéstől.
Földi éltünk röpké pillanat, a dicsőség hiábavalóság.
Kié lesz majd vagyunk?
Két szemünk feneketlen gödör, két kezünk mohó gereblye:
Szemünk mit megkíván, a kezünk elrabolja azt.
Isten sokat ad nekünk, de ez minékünk kevésnek tűnik:
Földi éltünk során mohóságunk le nem csillapodik.
Amikor meghalunk, kezünket szívünkhöz szorítjuk,
Odaát csak halotti leplünket és ingünket vihetjük.
Lelkünk elmegy a maga helyére,
Testünk válik férgeknek étkévé,
Csontjaink adatnak a föld méhének.
Nem segít mirajtunk a gazdagságunk,
De segít mirajtunk igaz alamizsna,
Amit mi adtunk koldusok népének.
Büszkeség, el veled, jámboran éljünk hát,
Fösvénység, el veled, jó szívvel legyünk a koldusok iránt,
Az éheseknek étke adjunk, a szomjúhozókat megitassuk,
A mezítelenekre saját ruhánkat ráadjuk!
A megholtakat utolsó útjukra Isten templomáig mindig elkísérjük:
Ez itten már a búcsúzó barátság.
Szüleinkért folyton imádkozzunk,
A trónoló Isten ezért mirőlünk is megemlékezik.
Ha az aszkézist buzgón gyakoroljuk, örök időkre megmenekedünk,
És ezáltal elnyerjük a mennyi királyságot.
És most, és mindenkor, és örökkön-örökké!

Irodalom

BABITS Antal – PORSCHT Frigyes

1989 *Zsidó ünnepek*. Eger: IKVA Könyvkiadó Kft.

БЕССОНОВ, Петр Алексеевич

1863 *Калеку перехожие : Сборник стихов и исследование*. II. Москва: тип. А. Семена.

Dicsérvétek az Urat!

1984 *Dicsérvétek az Urat! Görögszertartású katolikus énekeskönyv*. Budapest: Szent István Társulat.

ФИНДЕЙЗЕН, Николай Федорович

1928-29 *Очерки по истории музыки в России с древнейших времен до конца XVIII века*. I–II.

Москва–Ленинград: Государственное издательство.

ГАЛЬКОВСКИЙ, Н. М.

1916 *Борьба христианства с остатками язычества в Древней Руси*. 1. Харьков: Епархиальная типография.

ГРЕКОВ, Борис Дмитриевич– АРТАМОНОВ, М. И. (ред.)

1948 *История культуры древней Руси. Домонгольский период. II. Общественный строй и духовная культура*. Москва–Ленинград: Издательство Академии Наук СССР.

ГУДЗИЙ, Николай Калининвич

1952 *Хрестоматия по древней русской литературе (XI–XVII вв.)*. Москва: Учпедгиз.

HITCHCOCK, D. R.

1979 *The Appeal of Adam to Lazarus in Hell*. Paris/New York

IGLÓI Endre

1988 *Az orosz irodalmi múlt*. Budapest: Tankönyvkiadó.

ЯНЧУК, Н. А.

1907 К вопросу об отражении апокрифов в народном творчестве., Известия отделения русского языка и словесности (ИОРЯС, Санкт-Петербург). Т.12. Кн.1. 126–143.

JÓLESZ Károly

1987 *Zsidó hitéleti kislexikon*. Budapest: Korona.

KÁMÁN Erzsébet (szerk.)

2007 *Mélységek könyve. Orosz vallásos népdalok*. Budapest: L'Harmattan.

КУСКОВ, Владимир Владимирович

1982 *История древнерусской литературы*. Москва: Высшая школа.

ЛИХАЧЕВ, Дмитрий Сергеевич

1985 *История русской литературы XI–XVII веков*. Москва: Просвещение.

MÉSZÁROS Györgyné

1991 *Дневнерусское певческое искусство*. Diplomamunka. Janus Pannonius Tudományegyetem Szláv Filológiai Tanszék. Pécs

PETKANOVA, D.

1988 Die kulturelle Bedeutung der Apokryphen. *Славянска филология. т. Доклади и статии за X Международен конгрес на славистите*. 20. Литературознание и фолклор. 35–46. София: Бълг. акад. на науките.

Стоглав

1863 *Стоглав*. Санкт-Петербург: Д.Е. Кожанчиков

A Talmud könyvei

1921–1923 *A Talmud könyvei*. Az eredeti talmudi szövegek alapján szerkesztette MOLNÁR Ernő. Budapest: Korvin Testvérek Nyomdája: Bencés Kiadó.

Újszövetségi Szentírás

1994 *Újszövetségi Szentírás*. Görög eredetiből fordította és magyarázta BÉKÉS Gellért és P. DALOS Patrik. Pannonhalma.

ВАРЕНИЦОВ, Виктор Гаврилович

1860 *Сборник русских духовных стихов*. Санкт-Петербург: Д.Е. Кожанчиков.

Dr. Orosz György PhD

Orosz-német szakos nyelvtanár.

e-mail cím: dr.orosz.gyorgy@gmail.com

Orosz György

The lament of Adam: Russian religious chants in the Christianised Kievan Rus'

After the Christianisation of the state in 988, the enculturation of the new worldview in the Kiev-centred old Russian state, similarly to other peoples of Europe, was aided not only by the transformation of canonical ecclesiastical literature but also by the widespread use of apocryphal texts. The Russians (Eastern Slavic people) did not create autonomous apocryphal narratives. According to D. R. Hitchcock there is only one apocryphal narrative of authentic Eastern Slavic origin, entitled: “The speech of the saint Apostles that Adam delivered to Lazarus in hell” (*Slovo svjatych apostol ježe ot Adama v ade k Lazorju*). The plot of the narrative is that the laments of Adam who suffers in hell are delivered to Christ. Lazarus got to hell as well; when he was resurrected he furthered the laments of Adam and the true and pious men of the Old Testament to Christ. Apocryphal literature must have played a role in the textual formation of these Russian religious folk chants. In medieval Russia it was customary that after a festive mass a memorial feast was held in the dining rooms of monasteries in honour of Christ and the saints, where the lament of Adam was sung. The author argues that in the background of this monastic custom a pagan cult of ancestors can be pointed out. The Christian tradition of faith slowly and fully assimilated this pagan cult of ancestors and this monastic practice became a harmless Christian custom.

Rituális sütőharang-készítés a macedón hagyományban

Az agyagból készült sütőharang az edénykészítés archaikus formája. Első megjelenése az újkőkorra tehető, a kemence mintegy 7000 és a korong mintegy 5000 évvel ezelőtti feltűnését megelőzően.¹ A sütőharang használata a nyílt tűzön való sütés és a kemence közötti fejlettségi fokot képviseli.

A magyar hagyományban ez a félgömb vagy kúp alakú eszköz – melyet főleg kenyér és lepényfélék sütésére használtak – az égetett agyag mellett készülhetett kőből vagy fémből is.² A sütőharang és sütőbura elnevezéseket Kiss Lajos, Gunda Bélára hivatkozva Bátty Zsigmondtól illetve Tálasi Istvántól eredezteti. Magyar népi elnevezései *bujdosó*,³ *bujdosó kemence*, *burétó*, *ceszt*, *cserepulya*, *hőkütő*, *puplika*, *sártekenyő* és *vörzsnyeg*. A belső keletkezésű szavak (bujdosó, bujdosó kemence, burétó, hőkütő, sártekenyő) mellett mindegyik szó balkáni eredetű, melyek közül a *ceszt* román, a *cserepulya*, a *puplika* és a *vörzsnyeg* pedig délszláv. A Balkánon a történelem előtti idők óta honos sütőalkalmatosság elnevezéseit, s nem kizárt, hogy magát a sütőharang használatát is balkáni népcsoportok hozták magukkal hazánkba.⁴

A Balkán félszigeten a sütőharang használata igen elterjedt volt, az 1900-as évek közepéig a konyha kötelező tartozékának számított, különösen Szerbia, Macedónia, Bulgária, Albánia és Montenegró hegyi falvaiban.⁵ A balkáni sütőharang igen archaikus használati edény, amely a neolitikum óta úgy tűnik, szinte változatlanul élt tovább.⁶

A macedón hagyományban a sütőharang ma is használatban lévő eszköz. A cserepulya elnevezés macedón megfelelője a *crepna*⁷ illetve *cserepna*, a vörzsnyegé pedig a *vršnik*.⁸ A *crepna* vagy *podnica*⁹ körformájú, nem tisztított agyagból készült edény, melyhez a készítés során még különböző szerves és szervetlen anyagokat adnak hozzá. Használatkor először a tűzhelyen felforrósítják, beleteszik az ételt – legtöbbször kenyeret vagy akár más tésztafélélt, például *gyomlezét* – majd rátesznek egy másikat, szintén felforrósított edényt, mely általában félgömböt formáz. Ha az alsó és felső edényt is külön megnevezik, akkor az alsó a *crepna* vagy *podnica* és a felső pedig a *vršnik* nevet kapja. A *crepna* vagy a *vršnik* fémből is készülhet.¹⁰

¹ Kresz 1991: 524.; Csengeri 2008.

² A fém sütőharang leggyakrabban öntöttvasból van. Tátrai: 1982.; Kiss 1989: 162.

³ Mozgékony, mozgó, mozgatható. Kiss 1989: 165.

⁴ Kiss 1989: 164–171.; Gunda 1937: 187.; Gunda 1956: 30–31.

⁵ Djordjević-Nikolov 2013: 53.

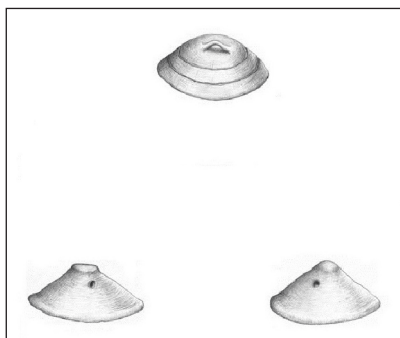
⁶ Römer 1966: 390–397.; Djordjević-Nikolov 2013: 53.; Чаусидис 2006: 98.

⁷ Az írásban a sütőharang megnevezés mellett a macedón nyelvben elterjedt és az irodalmi nyelvben használatos *crepna* kifejezés szerepel.

⁸ Црепна, черепна, вршник.

⁹ Подница.

¹⁰ Чаусидис 2006: 97.; A gyomlezéről vö: Bólya 2014: 28–29.

1. kép. Balkáni sütőharangok rajza 20. századi néprajzi gyűjtések alapján. (Forrás: Томић 1976.)

A sütőharang készítése a Balkán félsziget területén a férfi fazekasság mellett a női fazekassághoz is kapcsolódott. A kétfajta fazekasság mind a munkamenetre vonatkozó terminológiában, mind a készítés céljában, mind az edények méretében különbözik egymástól. Fontos különbség hogy a férfi fazekasság eladásra is gyártott, a nők főként házi használatra készítették az edényt. Az archaikusabb formát a női fazekasság képviseli. Ennek teljes munkamenetében csak nők vettek részt.¹¹

A női sütőharang-készítés munkafolyamata a teljes ritualizáltság volt jellemző. Míg azonban az edénykészítés materiális jellemzői máig fennmaradtak Kelet- és Dél-Szerbiában, Koszovóban és Észak-Macedóniában, addig a rituális jellegzetességek a 20. század közepe tájára elvesztek, ekkortól már csupán a szóbeli emlékezetben lelhetőek fel.¹² A rituális női sütőharang készítés elterjedtségi területe Perszida Tomics leírásában a következő volt: a teljes macedón folklórterület, más országokhoz eső részekkel együtt, Bulgária, Szerbia egyes részei, Albánia, Koszovó, Montenegró és Románia. A terület nyugati határvonala a Belgrád, Kragujevac, Szjenicától és Bijelo Poljéjtől nyugatra eső területek, Niksics, Cetinje és Dubrovnik vonalának mentén húzódik.¹³

A sütőharang használatának archaikus voltára utal, hogy a rituális ünnepi kenyeret, különösen a karácsonyeste szokásaihoz és a halottkultuszhoz kapcsolódóakat Macedónia több területén az 1970-es évekig sütőharang alatt sütötték.¹⁴

Egyes kutatók a következőkben bemutatott rituális sütőharang-készítést az őshonos, a szlávok bejövetele előtt a Balkánon élő lakosság életmódjához, mások egyértelműen a VI. században a területre beáramló szláv törzsek kultúrájához kötik.¹⁵ A Balkán több más jelenségére érvényes, hogy eredetének kérdése e két fő hatás között billeg, legyen az akár a néphit, a tánc hagyomány vagy az anyagi kultúra eleme. E bizonytalansághoz nagyban hozzájárul a szlávok bejövetele körüli és utáni időszak forrásainak szegényes volta, valamint a feltárások elvégzésének és intézményesült kutatásának fáziskésése.¹⁶

A sütőharang elkészítésének menete Milenko Sz. Filipovics 1951-es és Tomics 1970-es közlése szerint a következő volt: az edény hagyományos anyagát, az agyagot általában a falu környezetéből, legfeljebb néhány kilométeres távolságból hozták. A jó minőségű agyag nyerésének kedvéért akár több méter mélyre is leástak a földbe. Az

¹¹ Филиповић 1951: 6, 9–10.; Djordjević-Nikolov 2013: 53, 55.

¹² Величковска 2008: 53.; Djordjević-Nikolov 2013: 53, 55

¹³ Београд, Крагујевац, Сјеница, Никшић, Цетиње, Жупа Дубровацка. Томић 1970: 46–47.; Чаусидис 2006: 98.

¹⁴ Малинов 2006: 88.; Крстева 1996: 139.; Китевски 1996: 224.; Бólya 2014: 28–29.; Römer 1966: 398.

¹⁵ Чаусидис 2006: 98.; Djordjević-Nikolov 2013: 53.; Römer 1966: 395–396.

¹⁶ Takács 1985: 515, 524.

agyagot zsákban szállították, háton, lovon vagy taligán. A szennyeződéseket szitán való átnyomással távolították el majd hordóban vízbe, legtöbb helyen meleg vízbe áztatták. Ez után a fölösleges vizet kinyomták, és az agyagot egyenletes lapos felületen szétterítették. Itt kezdődött az agyag taposása, melynek során különféle anyagokat gyúrtak hozzá. Ezek között lehetett kecskeszőr, sörte, porított kenderkóc, szalma, pelyva vagy hamu és más anyagok is. A dagasztást az asszonyok körben, ritmikus lassú mozgással végezték egy lábbal, míg másik lábuk a talajon volt. Egy idő után az agyagot megforgatták, és újrakezdték a dagasztást, melyet általában kilencszer ismételték. Ezután az agyagból edényformázásra váró darabokat vettek ki, s arra a helyre vitték, ahol majd megformázásra és szárításra kerültek. A formázást tapasztaltabb nők végezték, szabadkézzel, mindenféle szerszám vagy korong használata nélkül. Az agyagdarabot laposra veregették, és általában 3-5 cm vastag, 7-13 cm magas falat formáztak a peremén. A kör alakú edény átmérője legtöbbször 25 és 60 cm között volt. Ugyanakkor az edény méretei ettől különbözőek is lehettek vidéktől függően. A kész edényformát vizes kézzel simították el, vagy vékony sárréteggel esetleg hígított trágyával vonták be törés ellen. Napon vagy huzatos helyen szárították. A szárítás néhány naptól néhány hónapig is tarthatott. A crepnakészítés eredeti, hagyományos elkészítési módja nem járt kiégetéssel. A crepna kiégetését maga az első használat, vagyis az első kenyérsütés és néhány további használat jelentette, melyek során az edény egyre keményebb lett. Ez a kiégetés nem mondható elegendőnek, az edények viszonylag könnyen törtek. A törött edényeket nem javították meg, kidobták. A crepna és a hozzátartozó vrsnik, a Kelet-Balkánon ugyanabból az agyagdarabból készült.¹⁷

2. kép. Az agyag taposása. *Mirkovci* falu (Szkopjei Fekete Hegy) (Fotó: 1937. Milenko Sz. Filipovics közlése. Forrás: Филиповић 1951.)

¹⁷ Филиповић 1951: 39–78, 125–132.; Томић 1970: 43–44.; Томић 1983: 18.; Чаусидис 2006: 97–98.; Djordjević-Nikolov 2013: 53–54.

3. kép. A crepnakészítés végén az edény peremének megformázása. *Mirkovci* falu (Szkopjei Fekete Hegy) (Fotó: 1937. Milenko Sz. Filipovics közlése. Forrás: Филиповић 1951.)

Amennyire egyszerű a női sütőharang-készítés folyamata más fejlettebb kerámia-készítő módzatokhoz képest, annyira szabályozott volt a készítés rituális menete, a rituális jelentést kevésbé hordozó egyéb fazekassághoz viszonyítva.¹⁸

A sütőharang-készítés rituális jellegzetességeit elsősorban Filipovics 1951-es közléséből ismerhetjük meg. A crepnakészítés időpontja az év meghatározott napjához kötődött. A macedón hagyományban, a Balkán többi részéhez hasonlóan a legelterjedtebb Rusza Szerda¹⁹ vagy Jeremiás napja²⁰ volt. A tevékenység során fontos volt a rituális tisztaság állapota. A munkafolyamatban – melyet férfiak és fiúgyermekek a legtöbb vidéken még csak nem is nézhettek – érintetlen leányok és olyan asszonyok vehettek részt, akik annak idején a crepnakészítő tevékenységet még szűzen kezdték meg. Nyugat-Macedónia egyes vidékein az ősszel házasodni készülő leányok sem csatlakozhattak.²¹ A nők frissen mosdottak a tevékenység előtt, és tiszta, legtöbbször ünnepi viseletet öltöttek. Nem vehettek részt ciklus vagy terhesség idején. A tevékenység előtt tartózkodtak a nemi aktustól, emellett halottal sem kerülhettek érintkezésbe. Azoknál a családoknál, ahol meghalt egy családtag, nem készítettek sütőharangot negyven napig, de egyes helyeken ez az időszak akár három évre is kiterjedt.²² Az agyag dagasztásakor, vagyis taposáskor a nők nemi szerveiket az agyag elől eltakarták úgy, hogy szoknyájukat átvetették a lábuk között. Egyes vidékeken ezen idő alatt a

¹⁸ Чаусидис 2006: 97–98.; Djordjević-Nikolov 2013: 55.

¹⁹ Húsvét és Pünkösd közötti időszak közepéhez legközelebb eső szerda.

²⁰ Május 1/május14.

²¹ Ристески 1968: 174–175.

²² A halottakhoz kapcsolódó rituális szabályozás és tiltások a crepnakészítés halottkultusszal való összefüggését mutatják. (Филиповић 1951: 126–130.) Ez a téma további kutatási lehetőségeket rejt magában.

4. kép. Emberke figura. *Kucseviste* falu (Szkopjei Fekete Hegy) (Fotó: 1950. Milenko Sz. Filipovics közlése. Forrás: Филиповић 1951.)

beszéd is tiltott volt. A teljes tevékenység során mindennek páratlan számúnak kellett lennie, az edények és asszonyok számának, a tevékenységek számának stb., ahogy azt a dagasztások számánál is láthattuk.²³

Igen érdekes jelenség a crepnakészítés során kis antropomorf figura formázása mágikus céllal. Ezt a szokást Macedóniában, Szkopjei Fekete Hegy²⁴ régióban regisztrálta Filipovics, aki először 1932-ben akkori tanítványától, a macedón Vera Klicskova későbbi etnológusnőtől kapott erről adatokat. Itt az elsőként megformázott crepna közepébe ütött patkószögre erősítettek egy a crepna anyagából készült agyag figurácskát, akit *emberkének*²⁵ neveztek. Az *emberke* a többi elkészülő crepna irányába nézett, ezáltal védte a következő crepnákat a szemmel veréstől és a szétpukkanástól. Szkopjei Fekete Hegy régiójának *Kucseviste* falujában a crepnakészítés a második világháború utáni évekig élt, később már csupán emlékezetben. 1950-ben Filipovics

ösztöngzésére Angya Uszova²⁶ *kucsevistei* asszony bemutatta az *emberke* elkészítését. Ezt a formázás után ganajjal kente át és nem égette ki, csupán szárította. Filipovics addig máshol az *emberke* szokásával nem találkozott.²⁷

Az emberalak megformázása az edénykészítést az egész történelem során végigkísérte. Domanovszky György szerint maga az agyagmegmunkálás kis idolk formázásával kezdődött,²⁸ régészeti ásatások alkalmával gyakran kerülnek elő edények és emberfigurák együtt²⁹ vagy antropomorf edények³⁰ vagy akár arcot formázó edények.³¹

A crepnakészítés egyes fázisaihoz rituális éneklés társult. Érdekes az a tény, hogy míg egyes helyeken a dagasztáshoz rituális némaság, addig máshol éneklés kapcsolódott. Milan Riszteszki 1969-ben *Porecse* régió *Krapa* falujában regisztrálta az alábbi éneket, melyet azelőtt az agyag taposásakor énekeltek:³²

²³ Филиповић 1951: 39–78, 125–132.; Чаусидис 2006: 97–98.; Величковска 2008: 53.; Djordjević-Nikolov 2013: 55.

²⁴ Скопска Црна Гора.

²⁵ Човече.

²⁶ Анѓа Усова.

²⁷ Филиповић 1951: 104.

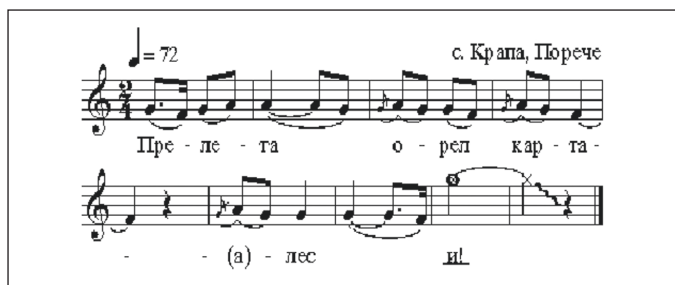
²⁸ Kresz 1991: 524.; Domanovszky 1981: 7–19, 31–33.

²⁹ Csengeri 2008.

³⁰ Kalicz-S. Koós 2000.

³¹ P. Barna 2009.

³² Величковска 2008: 53.; Величковска 2002: 32.

Прелета орел карт (а)лес, и!
 Намина џуптин паргалес.
 - Враќајте да го вратиме,
 ужина да му дадиме,
 желкини јајца пржени,
 женино млеко греано!³³

Saskeselyű elszállott fent, íi!
 Rongyos cigány utánament.
 - Fordítván vissza fordítsuk,
 ozsonnát hogy neki adjunk,
 teknős tojását megsütve,
 az asszony tejét megfőzve.³⁴

Szintén Riszteszki gyűjtése a *Prilep* környéki *Stavica* faluban a formázásra váró darabok elválasztásakor énekelt dal:

Богдан се делеше
 Од татко му,
 Од мајка му,
 Со еден чорап,
 Со еден пинок.³⁵

Bogdan elvált
 Apjától,
 Anyjától,
 Egyetlen harisnyával,
 Egyetlen bocskorral.³⁶

³³ АИФ (Архив на Институт за фолклор „Марко Цепенков“) м.л. 1067, с. Крапа, Порече (1969) forrás: Величковска 2008: 217.

³⁴ Fordította: Bólya Anna Mária.

³⁵ Ристески 1968: 176–177.

³⁶ Fordította: Bólya Anna Mária.

A crepnakészítő éneklés³⁷ a tevékenység eltűnésével emlékezetben maradt fenn vagy más szokáskörbe integrálódott, például az aratási énekek közé.³⁸

A crepna elsősorban kenyérsütő alkalmatosság. Maga a crepnakészítés folyamata a kenyérsütésben folytatódik, illetve azzal zárul le. A tradicionális kenyérbérlés folyamata Nikosz Csaszidisz a női újratereítő, reprodukív princípiummal hozza összefüggésbe, a kenyér sütését például a magzat anyaméhben való növekedésével állítja párhuzamba.³⁹

Goce Naumov szerint a neolitikum embere, hasonló külsejük és funkciójuk miatt az edényekre, a sütőre és a házra az emberi test egyes részeként tekintett. Az edényekhez női attribútumok kapcsolódtak. Mindezek a népi elnevezésekben is megmutatkoznak.⁴⁰

A sütő és az anyaméh párhuzama mindenesetre általánosnak tűnik.⁴¹ A női reprodukív funkciót a sütő jelképezi, ezt mintegy megelőzi a crepnakészítés folyamata, amely így a reprodukív funkciót megelőző produktív funkció, vagyis a *teremtés* jelképezője.

A macedón kozmogóniai legendák közül az egyik elmeséli, hogy az Úr megteremtette a Földet, majd rátette az Eget, mint a crepnára vrsniket. Ez a legenda az embert körülvevő világ létrejöttét következetesen a crepnához kapcsolódó szóhasználattal interpretálja.⁴² A vrsniknek a világgéppel való erős összefüggését mutatja a rendkívül meleg időjárásról elterjedt mondás is: „Forróság van, mint a vrsnikben”.⁴³ A macedón mitológia a földfelszín és égbolt leírásánál gyakran használja a crepnát, a vrsniket, a tepsit és a szitát.⁴⁴

A néphitre általánosan jellemző, hogy közelebb áll az archaikusabb rétegekhez, mint a hivatalos egyházi gyakorlathoz.⁴⁵ A crepnakészítő rítus esetében egy teljességgel archaikus jelentéshez kapcsolódó szokásrendszert láthatunk.

A rituális némaság és a reprodukív női szervek eltakarása arra utal, hogy a reprodukciót rangban megelőző teremtetési folyamatról van szó a crepna elkészítésének rituális szertartásánál. A taposás szimbolizálhatja akár a világteremtés előtti káoszt, melynek az emberke által vigyázott crepnaformázó folyamat ad rendet és formát. Az emberke valamely világteremtési erővel vonható párhuzamba, fallikus szimbóluma is ehhez kapcsolódik, ahogy a macedón télközépi maszkos játékok nyíltan szexuális tartalmaiban is az újjáéledés megjelenítője a nemi potencia.⁴⁶ A kizárólag nők jelenlétét megengedő crepnakészítő szertartásban, a teremtetés megjelenítésére utalhat a teremtető-erőt jelképező folyamatot körbevevő kizárólagos női princípium.

Az emberke szokásával együttvéve az egész crepnakészítés folyamata igen archaikus szertartást mutat, melyet a crepna elkészítésének és használatának módozataival

³⁷ Црепнарско пеење.

³⁸ Величовска 2008: 53.; Величовска 2002: 32. Bólya 2013: 30–32.

³⁹ Чаусидис 2010: 131–132.

⁴⁰ Наумов 2006: 59–62.; Наумов 2010: 143–144. A házról bővebben: Bartha 1984

⁴¹ Чаусидис 2010.; Наумов 2006.; Наумов 2008

⁴² Лафазановски 2012: 43–44.; Чаусидис 2006: 117.

⁴³ Чаусидис 2006: 118.

⁴⁴ Вражиновски 1998: 68.

⁴⁵ Bartha 1998: 472.

⁴⁶ Светиева 1996: 8.; Антонијевић 1990: 252–253.; van Gennep 2007

összevetve akár több ezer évesnek is tekinthetünk. A rituálé során feltűnő szertartásos jellegzetességek egy olyan rítus nyomait állítják eléink, amely a teremtményszármazékkal és az archaikus világképpel áll kapcsolatban.

Irodalom

P. BARNA Judit

- 2009 Antropomorf edények töredékei Sormás-Török-földekről, a korai lengyeli kultúrából. A Svodin-i típus leletei. *Tisicum*. XIX. 39–53.

BARTHA Elek

- 1984 *Házkultusz*. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék.
1998 Néphit, népi vallásosság. In Voigt Vilmos (szerk.): *A magyar folklór*: 470–504. Budapest: Osiris Kiadó.

BÓLYA Anna Mária

- 2013 Rituális éneklés a macedón hagyományban. *Ethnica* 15. 4. 30–33.
2014 Tradicionális ételek a macedón hagyományban. *Ethnica* 16. 2. 28–30.

CSENGERI Piroska

- 2008 *Népek országútján – Régészeti kutatások a Hernád völgyében*. (Online) Elérhető: http://www.hermuz.hu/regeszet/files/Hernad-volgy_CsengeriP.pdf (Letöltés dátuma: 2014.07.10.)

DJORDJEVIĆ, Biljana – NIKOLOV, Gordan

- 2013 Bread-baking Pan (crepulja/crepna) from Neolithic to Present in South-East Europe. The Beginning of Ethnoarchaeological Cooperation in the Region. In F. Lugli, A. A. Stoppiello & S. Biagetti, szerk. *Ethnoarchaeology: Current Research and Field Methods 2010*. 53–57. Oxford: Archaeopress Publishers of British Archaeological Reports.

DOMANOVSKY György

- 1981 *A kerámiaművészet kezdetei*. Budapest: Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata.

GENNEP van, Arnold

- 2007 *Átmeneti rítusok*. Budapest: L'Harmattan.

GUNDA Béla

- 1937 A lakóház kialakulása az Ormánságban különös tekintettel a tűzhelyek kultúrmorfológiai jelentőségére. *Ethnographia*. XLVII. 183–210.
1956 *Néprajzi gyűjtőúton*. Debrecen: Alföldi Magvető.

KALICZ Nándor – S. KOÓS Judit

- 2000 Újkőkori arcok edények a Kárpát-medence északkeleti részéből. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 39. 15–44.

KISS Lajos

- 1989 A sütőharang elnevezései a magyar nyelvjárásokban. *Nyelvtudományi Közlemények* 1–2. 162–172.

KRESZ Mária

- 1991 Az agyagművesség. In Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz III. Kézművesség*. 524–600. Budapest: Akadémiai Kiadó.

RÖMER Béla

1966 A sütőharang a történelem előtti időktől napjainkig. *Ethnographia* LXXVII. 390–422.

TAKÁCS Miklós

1984-1985 A Kárpát-medence, az Alpok délkeleti része és a Balkán-félsziget kapcsolatai a 7–9. században. A jugoszláviai kutatások újabb eredményei. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 2. 503–530.

TÁTRAJ Zsuzsanna

1981 Sütőbura, sütőharang. In Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar néprajzi lexikon* IV. 510. Budapest: Akadémiai Kiadó.

АНТОНИЕВИЋ, Драгослав

1990 *Ритуали транс*. Београд: Српска академија на наука и уметности.

ВЕЛИЧКОВСКА, Родна

2002 *Жетварското пеење во Македонија*. Скопје: Институт за фолклор Марко Цепенков.

2008 *Музичките дијалекти во македонското традиционално пеење*. Скопје: Институт за фолклор Марко Цепенков.

ВРАЖИНОВСКИ, Танас

1998 *Народна митологија на Македонците*. Скопје–Прилеп: Институт за старословенска култура – Матица Македонска.

ЛАФАЗАНОВСКИ, Ермис

2000 *Македонските космогонски легенди*. Скопје: Институт за Фолклор Марко Цепенков.

КРСТЕВА, Ангелина

1996 Празнична и обредна храна. In Томовски, Крум (főszerk.): *Етнологија на Македонците*. 139–142. Скопје: Академија на науката и уметностите.

КИТЕВСКИ, Марко

1996 Македонски празнични обичаи. In Томовски, Крум (főszerk.): *Етнологија на Македонците*. 224–246. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.

МАЛИНОВ, Зоранчо

2006 *Традицискиот народен календар на Шопско-брегалничката етнографска целина*. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“.

НАУМОВ, Гоце

2006 Садот, печката и куката во симболичка релација со матката и жената неолитски предлошки и етнографски импликации. *Studia Mythologica Slavica*. 9. 59–95.

2008 *Садот како човечко тело - неолитските антропоморфни садови и нивните реминесценции во подоцнежните периоди*. *Patrimonium*. II. 15–32. Elérhető: http://www.kalamus.com.mk/pdf_spisanija/patrimonium_2/002%20Spisanie%202008%20Goce%20-%202002%20-%20OK.pdf (Letöltés dátuma: 2014.07.10.)

2010 *Приземјување на „мајките“: Прилог кон интерпретирањето на неолитските антропоморфни фигурици*. *Patrimonium*. 2010. 23–32. Elérhető: <http://fzf.ukim.edu.mk/files/gocenaumov/Naumov,%20G.%20-%20Prizemjuvanje%20na%20majkite.pdf> (Letöltés dátuma: 2014.07.10.)

РИСТЕСКИ, Милан

1968 Прилог кон проучувањето на црепнарските народни песни. *Македонски фолклор*. I. 171–177.

СВЕТИЕВА, Анета

- 1996 Еротските елементи во обредите со маски кај Македонците. In Боцев, Владимир (szerk.:) *Обичаи со маски*. 7–14. Скопје: Музеј на Македонија.

ТОМИЋ, Персида

- 1970 Црепуље и вршници у североисточној Србији – са освртом на ове судове и у другим крајевима Југославије. *Гласник етнографског музеја* 33. 43–53.
- 1976 Типолошко-терминолошка класификација збирке народног грнчарства. *Гласник етнографског музеја*. 39–40. 45–83.

ФИЛИПОВИЋ, Миленко С.

- 1951 *Женска керамика код балканских народа*. Београд: Српска академија наука и уметности.

ЧАУСИДИС, Никос – НИКОЛОВ, Гордан

- 2006 Црепна и вршник. Митолошко – семиотичка анализа. *Studia Mythologica Slavica* 9. 97–160.

ЧАУСИДИС, Никос

- 2010 Мати хлеба - Женски аспекти наџви, пеџи и црепуље у словенском фолклору, у релацији с праисторијским традицијама. In *Традиционална естетска култура - Хлеб*. 131–167. Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу.

Bólya Anna Mária

Magyar Táncművészeti Főiskola Elméleti Tanszék, adjunktus.

e-mail: info@bolyaannamaria.hu

Bólya Anna Mária

The making of ritual baking lid in Macedonian tradition

The use of baking lids is widespread in the Balkan Peninsula, and is known in Hungarian cuisine as well. Baking lids were either made by professional male potters, or, by women at home in a ritualized way. Women prepared baking lids with an archaic method applied only for home use. Although the method of making baking lids is still known in Southern and Eastern Serbia, in Kosovo and in North-Macedonia, the ritualization of the process disappeared by the mid-20th century. Initially, baking lids were made exclusively by women at spring calendar feasts. Throughout this process an odd number of women had to follow the rules of ritual purity and muteness and they also had to obey the norms of the cult of dead. In Macedonia small man-shaped figurines, formed during the process of making baking lids, acted as patrons of the workflow. In the past archaic songs were performed while making the baking lids. This peculiar ritual can be connected to ideas of the archaic cosmogony of the Balkans.

Régi problémák, új adatok, újragondolt magyar őstörténet

A honfoglalók viselete. Szerkesztette: Sudár Balázs – Petkes Zsolt. Budapest: MTA BTK Magyar Őstörténeti Témacsoport – Helikon, 188 p., színes ill. /Magyar Őstörténet 1./

2011-ben az MTA akkori elnöke elrendelte, hogy az akadémiai intézetek nagyobb integrációja érdekében kutatóközpontok jöjjenek létre. A 2012. január 1-től működő MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont főigazgatójaként *Fodor Pál* egyik első intézkedése volt a Magyar Őstörténeti Témacsoport (MÖT) megalakítása. Ez nemcsak a BTK hét intézetének (filozófiai, irodalomtudományi, művészettörténeti, néprajztudományi, régészeti, történettudományi, zenetudományi) e témával foglalkozó kutatóit tömöríti, hanem mindazokat a szakembereket, akik készek ebben az interdiszciplináris szellemi műhelyben tudásukat, észrevételeiket egymással megosztani. Rövid idő alatt voltaképpen egy virtuális őstörténet-kutató intézet jött létre, ahol havi rendszerességgel vitatnak meg egy-egy kérdéskört *Vásáry István* akadémikus elnökletével. Törekvéseiket s a köreikben folyó munkát jól reprezentálta a 2013 áprilisában a Magyar Tudományos Akadémia székházában megrendezett *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés* c. konferenciájuk.¹ A kapcsolódó tudományágak összefogása mellett a MÖT fontos célkitűzése „a kommunikáció ugrásszerű javítása, az eredmények gyors és hatékony eljuttatása a szakmához és a nagyközönséghez”.² Ezt nemcsak a témacsoport honlapja szolgálja,³ ahol többek között a vitaüléseik videofelvételei is megtekinthetők, hanem a hat kötetesre tervezett *Magyar Őstörténet* című ismeretterjesztő kiadványsorozatuk is, amely bőséges illusztrációval a legújabb eredményekről kíván közérthető összeglátást nyújtani. Ennek első kötete 2014 decemberében látott napvilágot. Ahogy beköszöntőjében Fodor Pál megfogalmazta, „olyan könyveket akarunk az Ön kezébe adni, amelyek a tényeket tiszteletben tartva és fantazmagóriák nélkül is épp elég izgalmasnak és különlegesnek láttatják az éppen feldolgozott témát” (8).

„A könyv két részből áll” – írja szerkesztői előszavában *Sudár Balázs*, a Magyar Őstörténeti Témacsoport vezetője, majd így folytatja: „Egyfelől az utóbbi évek régészeti eredményeit, legszebb leleteit szeretnénk bemutatni, olyan szemet gyönyörködtető tárgyakat, amelyek eddig kevésbé kerültek a nagyközönség elé, s még nem váltak ’közismertté’. Maguk a sírokat feltáró régészek vallanak arról, hogy hogyan, milyen körülmények között kerültek újra napvilágra e leletek. Megismerkedhetünk azokkal a kelet-európai lelőhelyekkel is, amelyek ’magyar gyanús’ tárgyakat rejtettek. A második részben pedig azt tekintjük át, hogy e sírok tartalma alapján valójában milyen

¹ A konferencia anyaga 2014 decemberében jelent meg 400 példányban, amelyet hamar elkapkodtak, így 2015 tavaszán változatlan utánnyomásban is kiadták: Sudár – Szentpéteri – Petkes – Lezsák – Zsidai szerk. 2014.

² Sudár – Szentpéteri – Petkes – Lezsák – Zsidai szerk. 2014: 7.

³ <http://www.arpad.btk.mta.hu/> (utolsó letöltés: 2015. október 5.)

következtetéseket lehet levonni: milyenek is lehettek elődeink ruhadarabjai. Kunkorodott-e a csizma orra, hegyes volt-e a süveg, merre is záródott a kaftán. Őseink öltözködését a tárgyakról készült fotók és magyarázó ábrák mellett művészi rekonstrukciós rajzok hozzák még közelebb az olvasókhöz” (12).

Jóllehet, a kezünkben tartott kötet címe gyanánt az szerepel, hogy „A honfoglalók viselete”, a kifejezetten erről szóló rész azonban a kiadvány terjedelmének csupán kevesebb, mint a felét teszi ki. Az olvasónak azonban még sincs emiatt hiányérzete. Nemcsak azért, mert az első száz oldalon is számos illusztráció jelenít meg viselet-elemeket, hanem mert a bevezető tudománytörténeti fejezetek kárpótolják érte. Ezek ugyanis voltaképpen a tudományos megismerés folyamatába is bevonják az olvasót, tömören vázolják egy-egy rész kérdés kapcsán az eddig felmerült fontosabb nézeteket, s néhol az újabb adatok tükrében bátran felvállalják új, az eddigitől eltérő magyarázatok megfogalmazását is.

Fodor Pálnak a könyvsorozat célkitűzését vázoló beköszöntője, illetve Sudár Balázs szerkesztői bevezetője után *Langó Péter* ismerteti a honfoglaló magyarok régészeti kutatásának történetét (13-26). Nem új feladat ez a szerző számára, néhány esztendővel ezelőtt már egy tartalmas könyvben szolt erről.⁴ Olvasmányos, jó áttekintésében előbb a honfoglaló magyarság régészeti emléktárházának Kárpát-medencei kutatását tekinti át. Ennek során kitér a régészet újabb ágaira is. Míg az *archaeozoológiát* és annak jeles művelőit: Matolcsi Jánost, Vörös Istvánt, Bartosiewicz Lászlót megemlíti, de kihagyja a felsorolásból Bökönyi Sándort,⁵ és szol a korábbi vérvizsgálatokat felváltó, Raskó István, Mende Balázs és Csösz Aranka nevével fémjelzett *archaeogenetikai* kutatásokról, sőt, még az érdeklődő nagyközönség számára minden bizonnyal újszerűen hangzó, elsősorban a Prohászka Péter által művelt *levéltári régészetről* is (22.). Érthetetlen számomra, ugyanakkor hogy miért nem tesz említést az *archaeobotanikáról*,⁶ Gyulai Ferenc és tanítványai eredményeiről. Ez azért is furcsa, mivel nekik köszönhetően vált jól dokumentálttá az a tény, hogy a 9. században a magyarok egy sajátos kenderkultúrát hoztak magukkal a Kárpát-medencébe.⁷ Csupán kisebb súlyú hiányérzet, hogy a 16. oldal képaláírásában szereplő Szabolcs megyei Hugyaj falunak indokolt lett volna az 1908-tól használatos mai nevét (Érpatak) is feltüntetni.⁸

Langó lényegre törő, enciklopédikus tömörséggel vázolja a korai magyar szállásterületek régészeti kutatásának tudománytörténetét is. Ennek záró soraiban tudósít a közelmúlt fejleményeiről, a térség és a témakör kutatói között a tudományos kapcsolatok 21. század eleji újrafelvételéről és megélénküléséről. Arról, hogy „a moldáv, ukrán és orosz kutatások nemcsak megújultak, hanem jelentős mértékben nyitottabbá

⁴ Langó 2007.

⁵ Lásd például Bökönyi 1974, 1994.

⁶ A Kárpát-medence archaeobotanikájának az első összegzése: Gyulai 2001. Angol változata: Gyulai 2010.

⁷ Lásd például Gyulai 1994, 2000.; Gyulai – Kenéz 2012: 341–354.; Gyulai – Kenéz – Pósa 2014: 12, 15. – A magyarság magával hozott, sajátos kenderkultúrájáról E. Nagy Katalin is említést tesz fejezete 108. oldalán.

⁸ Mivel a 20. század elejére a település térségében feledésbe merült a „csillag” jelentésű régi magyar „hugy” szó eredeti értelme, a falu lakói kezdeményezték az ekkoriban zajló helynevek törzskönyvezése során a gúnyolódásra okot adó történeti elnevezés módosítását. Vö. Mező 1999: 153.

is váltak. Ebben az időszakban a magyarság korábbi szállásterületeinek kutatásába a fiatalabb generáció kutatói is bekapcsolódtak (Gyóni Gábor, Polgár Szabolcs, Türk Attila)” (26). Az utóbb említett kutató, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Régészeti Tanszékének adjunktusa, az MTA BTK Magyar Őstörténeti Témacsoportjának tudományos főmunkatársa tollából származik a kötet ezt követő két fejezete. Nem véletlenül, hiszen az utóbbi esztendőiben Türk kutatásai homlokterében a korai magyarság, illetve a honfoglaló magyarok régészeti hagyatékával kapcsolatot mutató keleti lelőhelyek feltérképezése áll.⁹ Ennek jegyében kiváló kapcsolatokat épített ki moldáv, ukrán és orosz szakemberekkel, a térség számos múzeumának a kapcsolódó anyagát tanulmányozta át, s meghatározó szerepe volt abban, hogy 2013-tól ismét magyar-orosz expedíció kutatja a magyar őstörténet régészeti kérdéseit.¹⁰

Az utóbbi évtizedek korai magyarságra vonatkozó régészeti kutatását áttekintve (27-35) *Türk Attila* – ahogy minden mértéktartó szakember – hangsúlyozza, hogy igen óvatosan kell bánni a régészeti leletek értelmezésével, az anyagi kultúra kiásott emlékeinek etnikumhoz kötésével. „A ma rendelkezésünkre álló adatok alapján azt mondhatjuk, hogy a Kárpát-medence 10. századi régészeti hagyatékának minden kétséget kizáróan vannak 9. századi kelet-európai előzményei, gyökerei” – szögezi le. Figyelemre méltó az a megállapítása, miszerint „jelentős mennyiségben állnak rendelkezésünkre olyan párhuzamok keleten, egészen az Urálig, melyek a magyar honfoglalás általánosan elfogadott 895-ös időpontja után, vagyis a 10. században kerültek földbe, a Kárpát-medencei honfoglaló anyaggal egy időben. Érdekes, hogy ez utóbbiak szinte csak olyan régiókban fordulnak elő, amelyeket a magyarok elődeinek lehetséges szállásterületeiként tartunk számon. E lelőhelyek feltérképezése és történeti-régészeti értékelése, valamint az egész jelenség értelmezése legalább ugyanolyan fontos feladat, mint a 895 elé keltezhető keleti párhuzamoké” (28-29). Türk igyekszik elkerülni annak a veszélyét, hogy az új ásatási eredményeket – amelyek közül több ráadásul nincs is még kielégítő részletességgel publikálva – túlértékelje, ezért óvatosan fogalmaz: „az újabban napvilágot látott keleti leletekkel kapcsolatban sok a bizonytalanság, egyelőre még pontosabb a honfoglalás kori hagyaték keleti kapcsolatrendszeréről, semmint a honfoglalók elődeiről beszélni” (29).

A szakirodalomban több nézet is megfogalmazódott, hogy mely térség tartozik a forrásokban Etelközként említett területhez.¹¹ A szerző beszámol arról, hogy az elmúlt évek új leletei hatalmas előrelépést hoztak e vita eldöntésében. A Dnyeszter Menti Köztársaság területén feltárt Szlobodzeja, illetve Ukrajnában a Dnyeper középső folyása mentén elhelyezkedő, *Szubbotyici-horizontnak* nevezett lelőhelycsoport (Szubotcy, Katerinovka, Korobcsino stb.) nagy valószínűséggel az írott forrásokból ismert Etelköz területét rajzolják ki (31-32). Figyelemre méltó továbbá, hogy az itt feltárt leletek közeli kapcsolatot mutatnak mind a Kárpát-medence honfoglalás kori, mind pedig a Volga–Dél-Urál vidék 8–10. századi régészeti hagyatékával.

⁹ Lásd például Türk 2011, 2012, 2014. további irodalommal.

¹⁰ Türk 2012: 6.

¹¹ Lásd ezekről Tóth 1998.

Türk rámutat, hogy a Don–Donyec vidékén – ahová a történészek leginkább helyezték Levédiát – nincs régészeti nyoma annak, hogy a 6–8. század között az Urál vidékéről újabb népesség költözött volna be. Ráadásul a feltételezett etelközi, s a Kárpát-medencei honfoglalás kori hagyaték rendkívül csekély kapcsolatot mutat az említett területen a 8–10. század között elterjedt, úgynevezett szaltovo-majackajai kultúrával, melyet a Kazár Kaganátus régészeti lenyomataként értelmezett a korábbi kutatás. Ennek fényében régészeti szempontból elfogadhatónak tartja azt a történeti elképzelést, mely nem számol önálló levédiai szállásterülettel, hanem azt Etelköz – feltehetően keleti – részének tekinti (33–34).

Mivel az újabban a Középső-Volga vidékén, illetve a nagy uráli átjárónál, Cseljabinszk térségében – elsősorban Szinyeglazovo és Uelgi lelőhelyekről – a honfoglalás kori hagyatékkal rendkívül szoros kapcsolatot mutató leletek kerültek elő, a Dél-Urál, illetve a Középső-Volga-vidék, valamint a Dnyeper menti etelközi leletek datálása alapján Türk felveti (ahogy ezt a szovjet-orosz, illetve az ukrán kutatók már korábban is meglehetősen egyöntetűen feltételezték), hogy a magyarok elődei a korábbi feltételezésekkel ellentétben lényegesen rövidebb idő alatt jutottak el a Kárpát-medencébe, és ennek az átköltözésnek a kezdete nem tehető korábbra a 9. század elejénél (35).

Jóllehet, ez a koncepció szükségessé teszi a hazai szakirodalom számos eddigi tézisének az újragondolását, Türk mellőzi az így felmerülő kérdések és ellentmondások felvázolását, ehelyett inkább főbb vonásaiban bemutat tíz Kárpátoktól keletre lévő lelőhelyet, amelyek a honfoglalás kori magyar régészeti hagyatékkal kapcsolatot mutatnak (36–64). Az érdeklődő magyar olvasó a tízből hetet már ismerhetett *Erdélyi Istvánnak* a honfoglalás előtti magyarság régészeti emlékeit számba vevő, 2008-ban kiadott könyvéből.¹² Nóvumnak számít a *Katyerinovka*, *Szlobodzeja* és *Uelgi* területén folytatott ásatások bemutatása. Keletről nyugat felé haladva Türk révén képet kapunk az Urálon túli ún. késő kusnarenkovói-karajakupovói régészeti lelethorizonthoz tartozó, Uelgi (36–41) és *Szinyeglazovo* (42–43) lelőhelyekről, Baskíriának az Urál hegységtől nyugatra fekvő részén található *Sztyerlitamak* (44–46) töredékessége ellenére is reprezentatív leletanyagáról, az oroszországi Tatársztán *Bolsije Tigan* falujának sokat emlegetett, ám még mindig egy átfogó és korszerű tudományos feldolgozásra váró kora középkori temetőjének emblematisztikus sírleleteiről (46–48), az ukrainai *Szubbotyiciről* (49–53), amelyről a Dnyeper folyó középső folyása mentén előkerült mintegy tucatnyi „magyar gyanús” lelőhely közel 120 temetkezése az összefoglaló elnevezését (Szubbotyiciorizont) kapta. Az e lelethorizonthoz tartozó *Korobcsinoban* talált, a 9. század második felére keltezhető férfi sír – amely egy etelközi előkelő, talán egy vezér földi maradványait rejtette – leletei, illetve a temetkezési szokásokra utaló jelenségek a Volga–Urál vidékével és a Kárpát-medencei honfoglaló leletanyaggal mutatnak egyértelmű kapcsolatokat (54–57). Az e körbe tartozó ukrainai *Tverdohlebi* (58–59), *Manvelovka* (60) és *Katyerinovka* (61–62) lelőhelyek mellett Türk ismerteti a Dnyeszter Menti Köztársaság területén, a Dnyeszter folyó bal partján fekvő Szlobodzeja (63–64) temetőjét is. A magyar őstörténet szempontjából ez az utóbbi évek egyik legfontosabb lelőhelye, amely a Szubbotyici-horizonthoz tartozó lelőhelycsoport jelenleg ismert legnyugatibb tagja.

¹² Vö. Erdélyi 2008: 60–75.

Jóllehet, már korábban is alkalmazta a szerző, igazán e fejezetnél él előszeretettel bizonyos többletinformációk közlése eszközeként rövidebb-hosszabb keretes anyagok beiktatásával (lásd: Anyagi kultúra és etnikum – 27., Radiokarbonos keltezés – 29., A kusnarenkovói kultúra – 38-39., A „magyar bordűr” és a rozettás lószerszámveretek – 41., Aggastyán az övvereten – 51., A szászánida birodalom – 52., A poncolás – 55., Ezüstedények Korobcsinóban 56-57.).

Noha vitathatatlanul invenciózus és kellően – bár nem maradéktalanul kielégítően – adatolt a Türk által vázolt hipotézis, aligha tévedek, amikor úgy vélem, nem ez lesz az utolsó szó a feltételezett őshazától a magyarság Kárpát-medencei otthonáig tartó vándorlásról. „Az újabb kelet-európai régészeti eredmények alapján az Urál és a Kárpátok közötti terület 9. századi hagyatékában kezdenek olyan, földrajzilag jól behatárolható lelőhelycsoportok kirajzolódni, amelyek egyszerre mutatnak kapcsolatot a Kárpát-medence és a Dél-Urál régió kora középkori emléanyagával” – szögezi le Türk, majd így folytatja: „Ezek alapján egyrészt újabb információkat kapcsolhatunk a magyarok elődeinek feltételezett vándorútjához, másrészt kizárhatjuk azokat a területeket – például a Kaukázus északi előterét –, ahol az intenzív kutatás ellenére máig sem ismerünk ilyen jellegű régészeti leleteket” (29-30). Miközben a szerző számos megfogalmazásán érződik az óvatosság, olybá tűnik számomra, túl sarkosra sikerült az utóbbi kijelentése. Úgy vélem, amíg a Kaukázus vidéke régészeti anyagának nem történik meg az olyan tüzetes áttanulmányozása, mint például a Dél-Urál környékének, addig célszerűbb lenne visszafogottabban, kevésbé sommásan állást foglalni. Nemcsak azért, mert ily módon túlságosan nagyvonalúan lesöpri a „Don-Tanaiszon túli Szkítia”¹³ térségét a további vizsgálódások térképéről, holott Anonymuson és Kézai Simonon túl középkori nyugati és keleti (bizánci, orosz, örmény, perzsa, arab) források egyaránt kapcsolatba hozzák a magyarságot a Kaukázus tágabb területével. Érthetetlen, hogy a szerző nem vesz tudomást több olyan, e térségből származó, a honfoglaló magyarság emléanyagával egyező, illetve azzal rokonítható régészeti leletről,¹⁴ amelyek megítélésem szerint legalábbis a megfogalmazása árnyalására készíthetnék. Azt gondolom, korántsem vagyunk még annyi adat birtokában – hiszen még a Türk teóriája alapját képező lelőhelyek sincsenek kellő részletességgel publikálva, többek között archaeogenetikai és embertani vizsgálatok eredményei is hiányoznak számos helyről –, és túlságosan sok a megválaszolandó kérdés ahhoz, hogy teljes nyugalommal leszűkíthetnénk az őstörténeti kutatások szóba jöhető horizontját. Annak fényében, hogy az elmúlt években folytatott kutatásait során *Agócs Gergely* az Észak-Kaukázus török népeinél bukkant a magyar népzene legközelebbi párhuzamaira, ez egyfajta tudományos öncsonkítás lenne. Agócs egyébként éppen a Magyar Őstörténeti Témacsoport által szervezett, az MTA BTK Történettudományi Intézetében 2015. február 6-án tartott előadásában hangsúlyozta, hogy „az észak-kaukázusi türk dallamgyűjtemény számítógépes vizsgálata kimutatta, hogy a több mint 1500 dallamot számláló mintának a magyar népzene irányában fennálló párhuzamai nem véletlenszerűek, hanem 98%-os a valószínűsége annak, hogy a két zenei rendszer

¹³ Vásáry 2008: 22.

¹⁴ Lásd például Zakharov – Arendt 1935.; Vinogradov 1983.; Gabujev 2005: 61, 70.; Erdélyi 2008: 22–23, 167, 178–191.

között genealógiai kapcsolat áll fenn. A 2014-es expedíció az eddigieknél is nagyobb számú dallampárhuzamot, sőt több esetben szinte dallamegyezéseket hozott a felszínre. Ezek az eredmények egyrészt arra hívják fel a figyelmünket, hogy az első, ilyen irányú vizsgálatokat végző szakemberek (Kodály Zoltán 1917, 1937, Bartók Béla 1924, Vikár László 1955-től, stb.) a türk népek kulturális örökségében jó érzékkel és helyesen ismerték fel a magyar népzene rokonságát. Másrészt arra is rámutatnak, hogy a Kaukázus északi előterében élő népek folklórja számos további, eddig feltáratlan adalékot tartogat a magyar tudományosság számára, melyek dokumentálása a témával foglalkozó szakembereknek sok munkát adhat a jövőben is”.¹⁵

A kötet következő blokkját hét Kárpát-medencei temető bemutatása képezi (65-103). *Füredi Ágnes* Bugyi-Felsővány (65-71) és Dabas-Felsőbesnyő Vencelkei-dűlőjében (72-74) folytatott ásatásai során előkerült leletekből nyújt mustrát. Az előbbi helyen egy 30-34 éves kora között elhunyt férfi sírjára bukkantak, akinek előkelő rangjára az aranyozott ezüstveretes, egyedi szerkezetű díszöve és a használattól megkopott tarsolyának fedőlemeze utalt. A Dabas-felsőbesnyői lelőhely egyik női sírjában kisebb bőr- és textilmaradványokat is meg lehetett figyelni: „egykor némi tartást adó bőrszalagra varrták a vereteket, s annak segítségével illesztették a textilruházatra a csillogó ékítményt” (74). *Madaras László* által Nagykörűn feltárt temetőrészlet (75-81) sírjai közül mind leletgazdagsága, mind pedig a megfigyelt viselet alapján kiemelkedik a 6. számú férfi, illetve az 1. számú női sír. Ezek ugyan egymáshoz közel, de nem egy sírsorban kerültek elő. Feltűnő a férfi övének az egyedisége: kiváló ezüsből készült, gazdagon aranyozott, s noha léteznek bizonyos variánsai, mintája mégis új motívumnak számít honfoglaló eleink művészetében. A szerző kiemel egy további sajátos vonást is: „A minden bizonnyal buggyos ruhavégeket mind a csuklókon, mind pedig a bokákon egy-egy aranszalag fogta össze. Ha ezt egy női sírban találjuk, aligha lepődtünk volna meg, hiszen nem egy alkalommal figyelték már meg a kutatók, hogy a női sírokban lemez karperecekkel rögzítik a ruhák bő ujját. A férfiviseletek között azonban eddig ilyenre alig akadtunk” (78). A női sírban a keleti kaftán viselet módja érhető tetten: a felsőruházat „aranyozott ezüst kaftánveretekkel volt díszítve, melyeket két sorban varrtak fel az anyagra, mégpedig annak jobb és bal szélére, s a két oldalt bronz gombokkal fogták össze” (80.). A 2012-ben *Jakab Attila* vezetésével Tarpán kiásott (82-88) harcos sírjából különösen figyelemre méltó az elhunyt veretes bőrove. Ugyanis meglehetősen ritka, hogy a bőr egy része jó állapotban maradjon fenn. Ilyet csak nagyon kevés alkalommal találtak honfoglalás kori temetőkben. „Az övet díszítő vereteket eredeti helyzetükben találtuk meg. Ezek anya-

¹⁵ http://www.arpad.btk.mta.hu/images/aktualis/2015_02_06_Agocs/2015_02_06_MOT_elodas_Agocs.pdf (utolsó letöltés: 2015. október 5.) – Ide kíváncsiaknak még Veres Péter egy emberöltővel ezelőtti papírra vetett sorai: „Kevésbé ismert tény, hogy ... az adigéknek a honfoglaló magyarokhoz nagymértékben közelítő antropológiai arculata van. ... A magyar nép őstörténetének szempontjából felettebb fontosnak tűnik – az oszétek mellett – az egymással rokon észak-kaukázusi népek: adigék (beleértve a kabardokat is), ingusok és csecsenek, valamint talán még a dagesztáni nyelvek tanulmányozása. Természetesen nem kizárt, hogy a kutatás ezt a kérdést végül negatív eredménnyel fogja lezárni, legalábbis nyelvi vonatkozásban. Csakhogy amíg ezt a vizsgálatot nem végezték el, senki sem állíthatja bizonyossággal, hogy a honfoglalás előtt őseinknek nem voltak kulturális, sőt etnikus kapcsolata az Észak-Kaukázus környékén élő különböző népekkel.” (Veres 1985: 120).

ga ezüst, míg a felületüket díszítő minták közötti mélyedések aranyozva voltak” (86). A honfoglaló magyarok által már igen korán megszállt Maros torkolata vidékének stratégiai fontosságára utal a térség mintegy 40 lelőhelye. Ezek közé tartozik a Szeged-Kiskundorozsma határában, Hosszúháton (89-94) *Lőrinczy Gábor* és *Türk Attila* által feltárt, minden bizonnyal egy nagyobb lélekszámú közösség rövid ideig használt temetője. Az itteni gazdag női sír „talán legtitokzatosabb elemei azok a veretek, melyek feltehetően a jobb és bal oldali hajfonatba belefont borszalagokat díszítették. Ezekhez hasonlót korábban csak lemezes hajfonatkorongok mellett találtak, a hosszúhátú sír tanúsága szerint azonban azok nélkül is használták őket” (93). A szerzők úgy vélik, az előkerült leletek „gazdagsága alátámaszthatja azt az elképzelést, amely szerint a 10. század utolsó évtizedeiben a fejedelmi szálláshely a Duna–Tisza-köz központi területein lehetett” (94). A Harta határában (Freifelt) kiásott 9. sír érdekessége – amint arról az ásató régészek: *Kustár Rozália* és *Langó Péter* beszámolnak (95-99) –, hogy „egy csüngős kaftánverethez tapadva egy textiltöredék került elő. A viszonylag vastagabb anyagból készült ruhanemű minden bizonnyal a kaftán része lehetett. Néhol a vereteket egykor a ruhához rögzítő fonaldarabok is megmaradtak. Több sírban olyan apró, fehér gyöngyszemekre figyeltünk fel, amelyekhez hasonlót a honfoglalás korából eddig nem ismertünk. A kisméretű – fél mm átmérőjű – gyöngyszemeket valószínűleg nem a ruhára varrva s nem is nyakláncként használták viselőik, inkább egy nagyon finom szövésű, fátyolszerű textília díszei lehettek” (98). A közelmúltban feltárt magyarországi honfoglalás-kori lelőhelyek ismertetését a Balatonújlak–Erdő-dűlőn talált 17 síros temető bemutatása zárja (100-103). „A temető jelentősége nemcsak abból adódik, hogy a Dunántúl ezen részén viszonylag ritkák a teljesen feltárt, kis sírszámú, úgynevezett szállási temetők, hanem az ide temetettek mellékletei is kitűnnek a Dunántúl szélesebb régióját és bizonyos szempontok alapján a Kárpát-medence egészét tekintve. Ilyen sok fegyvermellékletes sírt a temető egészéhez viszonyítva ugyanis ritkán találnak a Kárpát-medencében” – hangsúlyozzák a feltárást vezető régészek: *Siklósi Zsuzsanna* és *Langó Péter* (100-101). A feltárt sírok viseleti tárgyokban és mellékletekben való gazdagsága eltérő mértékű volt. Az ide temetkező közösség egyes családjainak gazdagságát mutatják az ezüstdíszekkel borított ruhákban eltemetett tagjai. A szerzők úgy vélik, e közösség tagjai minden bizonnyal a 10. századi kalandozásnak nevezett katonai hadjáratok nyertesei voltak. „E közösség egykori léte ... azt mutatja, hogy a Dunántúlon szintén jelen vannak a gazdag mellékletekkel eltemetett magyar közösségek, melyek tagjai komoly részt vállaltak a magyarok hadjárataiban” (103). E temető-blokk szinte mindegyik szerzője élt a keretes szövegek lehetőségével (Tűzzel-vassal – a tűzgyújtás művészete – 69., Veretes öv, különleges szerkezettel – 70-71., Taplótartó – 85., Gyűrűk a tarpai temetőből – 88., Pénzek a hosszúhát-halomi magányos férfisírban – 91., Padmalyos sír – 96., Tausírozás – 102.). Ugyan az olvasó nem kap eligazítást, miért épp ez a hét hazai ásatási helyszín érdemesült a kötetben való szereplésre, ez a mustra azonban kétségtelenül alkalmas arra, hogy az előkerült leletek alapján ízelítőt nyújtson egyes viselet-elemek előkerülési körülményeiről és a tárgyak „megszólaltatását” célzó interpretációkból.

A 104. oldalon az *alapanyagok tárgyalásával kezdődik a kötetnek a kifejezetten a honfoglalók viseletével foglalkozó része*. Elsőként *E. Nagy Katalin* veszi számba a fennmaradt 10–11. századi textiltöredékekből kiolvasható információkat (104-111).

Ezúttal is avatott szerző tollából értesülhetünk a legújabb eredményekről, ugyanis az ásatások során a közelmúltban előkerült szövetmaradványokat restaurátorként E. Nagy Katalin vizsgálta meg tüzetesen.¹⁶ A Kárpát-medence klimatikus és talajtani viszonyai miatt csak meglehetősen kevés textil- és szövetmaradvány maradt fenn napjainkra. A tényleges textiltöredékekből, illetve azok vizsgálható lenyomataiból mindössze 60 darab áll a kutatók rendelkezésére. A Kárpát-medence honfoglalás-kori leletanyagában 13, többségében a Dunától keletre található sírból összesen 20 selyemszövet-maradványról tudunk. Hét esetben vannak selyem lenyomatáról adataink. A szövetek színét és mintázatát már nem lehetett megfigyelni, „mivel – mint a régészeti leleteknél általában – a textilszínezék oxigén hatására lebomlott, és a szövet barna színűvé vált. Véleményünk szerint azonban a szövéshez alkalmazott két vetülék két különböző színt is jelenthet, ami mintás szövetre utal” (106). A második csoportba különböző minőségű, vászonszövésű töredékek sorolhatóak, melyek alapanyaga kivétel nélkül len. A régészeti hagyatékból összesen 40 darab lenvászontöredék ismert, további négy esetben a textil lenyomata maradt meg. Ezek között egyaránt találhatók durvább és finomabb sűrűségű vásznak. Az előbbieket feltehetően hazai alapanyagból készültek, míg a finomabb kivitellűek importból származhatnak. A honfoglalás kori temetkezések közül viselettörténeti szempontból kiemelkedik az egyik, Költő László által 1988-ban feltárt fonyódi sír, mely egy 20 év körüli férfi maradványait rejtette. Ennek igazi különlegességét a szerencsés körülmények között megmaradt selyemmaradványok jelentik: ezek a Kárpát-medence eddig publikált legnagyobb méretű selyemleletei. E. Nagy Katalin keretes anyagokban ismerteti meg az olvasót a szövés technikájának alapjaival (104), a húzózsínóros szövőszék szerkezetével (105), a samit (107) fogalmával, illetve a szövetsűrűség (108.) mibenlétével.¹⁷

A honfoglalás kori bőrmaradványok vizsgálata nem tekint vissza olyan hosszú időre, mint a textiltöredékeké. Egy 2013-ban indult együttműködés keretében kezdődött meg a korábbi ásatások során feltárt bőrleletek alapanyagainak és készítés-technikájának felmérése. Ebben meghatározó szerepet játszik *Kissné Bendefy Márta*, a Magyar Képzőművészeti Egyetem Restaurátor Tanszékének a tanára. A honfoglalás kori bőrművesség (112-118) áttekintésekor megerősíti a történeti, néprajzi szakirodalom már rég ismeretes megállapítását, miszerint a honfoglalók magukkal hozták a tim-sós cserzésnek egyik sajátos változatát, amelynek a végtermékét a középkori források „magyar bőr-ként” emlegették.¹⁸ „A 10. századi leletek vizsgálatával eddig csak a tim-sóra utaló alumíniumot sikerült kimutatni, de további analízis remélhetőleg igazolni fogja a növényi cserzőanyagok jelenlétét is” (113). A börtárgyak megmaradása annak köszönhető, hogy bizonyos fém ionok (pl. az ezüst és a réz) nem kedveznek a szerves anyagokat lebontó mikroorganizmusok szaporodásának. A legtöbb bőrmaradvány

¹⁶ Az ismeretterjesztő összegzés tudományos előzményei: Bollók – Knotik – Langó – E. Nagy – Türk 2009.; Bollók – Költő – Langó – E. Nagy – Türk 2009.; Türk – Langó – Biró – Bollók – E. Nagy – Költő 2010.

¹⁷ Szolnoky Lajos alapvető monográfiája ismeretében az etnográfus olvasó hiányolja a tiló és a szibériai börtörő eszközök analógiájának a megemlítését, a tilót korábban a bőr, utóbb a rostonvények törésére használták. Lásd Szolnoky 1972.

¹⁸ Kropf 1898a, 1898b.; Gáborján 1962, 1991.; Szulovszky 2005.; H. Csukás 2008.

azért maradt fenn, mert az igényesebb börtárgyakat gyakran díszítették fémveretekkel, és ezek megvédték a közvetlen közelükben elhelyezkedő szerves anyagokat a pusztulástól. A vizsgált övek nagyobb része egy rétegből készült, ám előfordult olyan példa is, ahol két rétegből állt, melyeket a szélek mentén összevarrtak. Az öltéslyukak kicsik, szabályos, kerek formájúak, valószínűleg gömbölyű árral készültek. A vékony bőrök összevarrásához nem volt szükség árra, mivel azokat tüvel is könnyen át lehetett szúrni. A 10. században minden bizonnyal enyhén megélezett, kétélű tűt használtak – erre utalnak a bőrben visszamaradt lencse alakú lyukak. A legtöbb helyen a szűcsök által évszázadok óta használt csavaröltést – más néven „gömbölyű varrást” – alkalmazták. A varrásnyomok tanulmányozása alapján a szerző megállapítja, hogy a varrások többnyire nagyon gyakorlott kéztől származnak. Ez akár arra is utalhat, hogy e tárgyakat az iparos tudás szintjén készíthették. (Kissné Bendefy Márta keretes anyagai: A „magyar bőr” – 113., A növényi cserzés – 114., A barkamintázat – 117., A bőrmaradványok vizsgálata – 117., A varrás tanulságai – 118.)

Míg a restaurátor szerzők a régészeti feltárások során előkerült szövet-, ill. bőrmaradványokat természettudományos vizsgálati eszközök igénybevételével „fogták vallatóra” összegzésükben, addig a nemezkészítésről szóló fejezetet (119-126) az ismert textilművész házaspár, *Nagy Mari* és *Vidák István* széleskörű néprajzi, etnológiai gyűjtései alapján fogalmazta meg. Ez egyaránt tükröződik az illusztrációs anyagban, illetve a keretes tájékoztató szövegeikben (lásd: Legendák a nemez születéséről – 120., A festőnövényekről és a színekről – 123., Posztó és nemez – 125.).

Úgy vélem, e könyv révén sokan megjegyzik majd *Boldog Zoltán* nevét. A nagy elődhöz, László Gyulához hasonlóan nála is szerencsésen teljesíti ki a régész szaktudása az illusztrátori vénát. Ez nemcsak a kötet különböző helyein közölt, az ásatások során előkerült tárgyakat életre keltő szemléletes rajzaiban nyilvánul meg. Különösen szembeötlő ez az ő tollából és rajzceruzájából származó, *A honfoglalás kori viselet rekonstrukciójának forrásai* című utolsó fejezetben (126-186). Ebben először higgadtan számba veszi azokat a tényezőket, amelyek miatt a „honfoglaló magyarok viseletéről még többé-kevésbé hiteles képet alkotni is meglehetősen nehéz” (126), majd mérlegeli, milyen analógiák és forráscsoportok nyújthatnak támpontokat egy, az egykori valóságot hozzávetőlegesen megközelítő rekonstrukcióban. Tisztában van ennek korlátaival, s ezt kellően hangsúlyozza is: „Néprajzi példákbl tudjuk, hogy egy népnél milyen sokféle viseleti eltérést szabályozhat a rengeteg különféle íratlan szokás, amit egyaránt befolyásolhat rang, nem, életkor, családi állapot, de babona vagy hiedelem is. A honfoglaló magyarok ilyen irányú szokásainak rendszeréről alig sejtünk valamit. Azt se feledjük, hogy a honfoglalókról alkotott viseleti képünk olyan sírlelet-együtteseken alapszik, amelyek tárgyait a sírba tételhez – számunkra ismeretlen szokások szempontjai szerint – válogatták össze, és olykor alakították át (például rituális okból megrongálták őket), beleértve a ruházatot is, amely így a valós hétköznapi vagy harci viselettől több elemében is eltérhetett. Másrészt főleg az előkelőbbek viseletéről vannak ismereteink, mivel az ő sírjaikban vannak nagyobb számban következtetések levonására alkalmas ruhaveretek – a honfoglaló magyar köznép ruházatáról viszont semmilyen konkrét adatunk nincsen. A honfoglaló magyarok rangosabb rétegének bizonyos lelettípusai (tarsolylemezek, veretes csizmák, rozettás lószerszámdíszek, csün-

gős kaftánveretek) a magyar szállásterületen belül nem egyenletes arányban kerülnek elő – az egyes *tájegységekre jellemző leletek* a Kárpát-medence más részeiről néha feltűnően hiányoznak. Ennek okát pillanatnyilag nem ismerjük, de elképzelhető, hogy a magyarságon belül is lehettek egymástól viseletük tekintetében (is) eltérő csoportok” (131). Közismert, hogy László Gyula vállalkozott először a honfoglalók viseletének tudományos igényű rekonstrukciójára. A szerző *név szerint is megemlíti azokat a régészeket* (Dienes István, Révész László, M. Nepper Ipolya), akik László eredményeit árnyalták és kiegészítették. Leszögezi: „egyre több eredményt hoz a honfoglalás kori textilleletek és bőrmaradványok modern vizsgálata is. Kutatóink erőfeszítéseinek köszönhetően őseink viseletének sok részletét ismerjük már, de „a milyenek lehettek” kérdésre teljesen pontos választ valószínűleg sohasem tudunk majd adni” (133).¹⁹

Szerencsére ez nem tántorítja el a „lehetetlen” megkísérlésétől. Előbb a fejfedők: süvegek, sapkák, kendők (134-141), majd az ingek és nadrágok (142-148) lehetséges kinézetét vázolja, majd a felsőruha: a kaftánok különböző valószínűsíthető típusait tekinti át (148-155). Szól az övről és tartozékairól (156-164), a lábbelikről (165-167), analógiák alapján a színek jelentőségéről (167-171) és végül a ruházat anyagáról és értékéről (172-184). Ezek során körültekintően figyel a lehetséges párhuzamokra. Mindig számba veszi, hogy miről árulkodik, vagy éppen miről hallgat a magyar szókincs (lásd visszatérő keretes anyagait: Hogyan hívhatták? – 135, 141, 145, 149, 164, 167). Nemcsak támaszkodik rájuk, hanem hol rövidebben, hol hosszabban előszeretettel idéz korabeli források szövegéből. E közben számos részletkérdésre választ kap az olvasó. Többek között arra is, hogy valóban kunkorodhatott a csizma orra, ugyanis „bár a párhuzamokon látszik, hogy a korabeli csizmáknak sokszor egyáltalán nem volt felkapó orra, a Kárpát-medencében talált veretek helyzetéből kutatóink mégis felkapó orrú lábbelire következtettek” (165). A hajdani honfoglaló férfiak süvegei pedig „a kor nomádjainál szokásos, csúcsos, prémes süvegek lehettek, melyek használatát a nomád népeknél írott és képi források is bizonyítják (138).

A honfoglalók ruhaanyaga kapcsán ezt írja a szerző: „Természetesen akkoriban sem mindenki engedhette meg magának a drága külföldi árut, a nomádok maguk is készítették ruhákat. Ezekről azonban alig tudunk valamit, pedig valószínűleg ezek lehetnek a legjellegzetesebb „magyaros” darabok. A honfoglalók alapanyagként a gyapjút, a bőrt, a lent, a kendert vagy akár a kenderszövethez nagyon hasonló csalánszövetet is felhasználhatták. Gardízi a magyaroknál érdemesnek találta megemlíteni a bőrruhákat is, és szerencsés hazai leletként maradványok valóban igazolják használatukat, bár egykori formájukat nem ismerjük” (173). Az etnográfus olvasó mindenképpen árnyalná ezt az utóbbi megfogalmazást. Jóllehet, már *Dercsényi Dezső* és *Gerevich Tibor* 1930-as években megjelent munkái is tudtak róla,²⁰ és immár annak is több mint hat évtizede, hogy az Archaeológiai Értesítő hasábjain *Járdányi-Paulovics István* felhívta a figyelmet a somogyvári apátság egyik dombormű töredékén látható férfi

¹⁹ Összezseng ezzel a néprajzkutató Flórián Máriának a honfoglalás kori öltözködéséről írott megállapítása: „Az őstörténet és a honfoglalás korának régészeti és nyelvészeti kutatásai ma még nem teszik lehetővé, hogy az egykorú öltözködést elemeiben megismerhessük” (Flórián 2009: 102).

²⁰ Dercsényi 1937.; Gerevich 1938.

alakok öltözetére. „Az Árpád-kori magyar viselet igen becses maradványa ... mindmáig nem részesült kellő értékelésben” – szögezte le.²¹ Egy emberöltő múltán viszont már fölöttébb fontos viseletábrázolásként tekintett erre a magyar szücsmunka történeti rétegeit kutató Kresz Mária: „noha a figurák megfogalmazása ügyetlen, majdnem naívnak mondható, az alakok öltözete meglepően részletgazdag, hitelességre törekvő. (...) A ruházat ornamentikáját a rátétnek véljük, hasonló az összefüggően kivágott indás rátétekhez. Ha feltételezésünk helytálló, akkor a somogyvári kőfaragás a magyar szücsművészet legrégebbi ábrázolása”.²² Néprajzos berkekben tehát már több évtizede, a somogyvári dombormű Kresz Mária-féle interpretációja (zárt elejű, csúcsos végű, rátétes bőr mellest viselő alakok) óta rendelkezünk némi fogalommal arról, hogy miként nézhetett ki a honfoglalók hajdani bőrruhája. A szóban forgó ábrázolás viszonylag nem sokkal a honfoglalás időszaka után készült,²³ tehát különösebb skrupulus nélkül lehetett volna a bőrruha viselésére illusztrációként felhasználni – mint ahogy ugyanezt a kőfaragványt a kötet 137. oldalán a szerző más összefüggésben, a férfiak fejviseletéről szólva²⁴ („mintás sapka egy somogyvári domborművön”) minden további nélkül fel is használta.²⁵ Noha Kresz Mária tanulmánya és Erdélyi István hozzáfűzött régészeti kiegészítései nemcsak az *Ethnographia* 1978. évfolyama hasábjain olvashatóak, hanem külön kiadványként a Néprajzi Múzeum füzetsorozatában is megjelent,²⁶ és Kresz kutatási eredményei egy ismeretterjesztő kiadvány révén 1979-ben nagy példányszámban napvilágot láttak,²⁷ sajnos, a jelek szerint mindez elkerülte a rokontudományok művelői figyelmét. Kár, hogy nem használták a tájékozódásukhoz sem a millicentenárium tudományos megemlékezés-sorozata jegyében 1997-ben napvilágot

²¹ Járdányi-Paulovics 1950: 124.

²² Kresz 1978: 332., az illusztráció: 311. old 15. kép.

²³ Dercsényi Dezső a köemlék korát stílusbeli egybevetések alapján a somogyvári emlékek első csoportja keletkezésének az idejére, 1095 előttire tette (Dercsényi 1937: 35.), s ezt fogadta el Járdányi-Paulovics is (Járdányi-Paulovics 1950: 124.). Kresz Mária (Kresz 1978, 1979, 1991.) és jómagam is (Szulovszky 2012: 35) pusztán 11. századiként említem, az újabb művészettörténeti irodalom inkább a 12. század közepére (Aradi szerk. 1983: 25.; Tóth 2001: 421.), Boldog pedig egyszerűen a 12. századra keltezi a dombormű-töredéket (137.).

²⁴ A süveg formájának párhuzamairól: Marosi 1991.

²⁵ Ahogy Tóth Melinda hangsúlyozza, a „relief művészi fogyatékoságai, az állapotából adódó hiányok, és a megszokottól úgy látszik eléggé eltérő tárgyválasztás megnehezíti az ábrázolás értelmezését. (...) tekintették az ábrázolást előbb Szt. István protomártír megkövezése jelenetének (Lipp), majd a protomártír vértanúsága és a Szent István király elleni merénylet tartalmi összeolvadásának (Dercsényi). A témához az apátság védőszentje felől közelítő interpretátor Szent Egyed miséje ábrázolását látta a képen (Levárdy). Ezt az elképzelést ingatta meg, bár csak időlegesen, egy újabb ásatási lelet (...); az erre is reagáló vélemény a szent és a profán szféra ellentétét látja kifejeződni a jelenet két felében (Tóth S.)” (Tóth 2001: 422). – Feltűnő, hogy a jelenet magyarázatával ellentétben a viselettörténet szempont a művészettörténetészeket nem igazán érdekli. Az ábrázolás Járdányi-Paulovics-féle értelmezése a süveg-viselet kapcsán is figyelemre méltó: „Nagyon valószínű (...), hogy a dombormű az Árpád-házi dinasztiának a keresztény világszemlélet szempontjából úttörő három tagját ábrázolja: az ülő, szakállas, öreg Geizát, az 1083-ban már a szentek sorába emelkedett Istvánt s az ugyanakkor kanonizált, ifjú Imrét. (...) Geiza előkelőségét – aureola hiányában – díszes mintázatú főveggel igyekezett a kőfaragó kihangsúlyozni” (Járdányi-Paulovics 1950: 125).

²⁶ Kresz – Erdélyi 1978.

²⁷ Kresz 1979. Újabbán: Kresz 1991: 332.

látott *Honfoglalás és néprajz* című kötetben a témához kapcsolódó tanulmányokat,²⁸ sem a magyar néprajznak a korszakra vonatkozó, néhány évvel ezelőtt megjelent összegzésében megfogalmazottakat sem. Az utóbbiban Flórián Mária többek között megismétli Gáborján Alice azon feltételezését,²⁹ miszerint a férfiak kézfejnél hosszabb ujjú, állógalléros ruhát és ködmönön kívül elől csúcsosan végződő bőrmellest is viseltek. Mint írja, „ez utóbbinak a bőrhibáit talán ugyanolyan – utóbb *sasköröm*nek nevezett – bőrfolttal fedték, mint az újkor szűcsmesterei”.³⁰ A néprajzi szakirodalom ismeretének jelzett hiányosságai azonban nem csökkentik Boldog Zoltán fejezetének érdemeit. Összességében elmondható, hogy vállalását, ha nem is teljes körű, de kellő tájékozottsággal és körültekintéssel, színvonalasan teljesítette, a tudós elődök munkájának méltó folytatójaként.

A kötetet a szerzők felsorolása zárja.

Mivel ismeretterjesztő kiadványról van szó, ezért a szerkesztők nem tartották szükségesnek, hogy könyvészetet is csatoljanak hozzá. Úgy vélem, a javára vált volna egy tájékoztató irodalomjegyzék. Már csak azért is, mivel e kiadványt valószínűleg nemcsak a laikus érdeklődők forgatják majd haszonnal, hanem mindazon diszciplínák művelőinek a tájékozódását is segíti, amelyek érintettek az őstörténet kutatásában. E kötet jelentős részére érvényes, hogy az egyes fejezeteiben foglaltak szakpublikációk, illetve tudományos előadások formájában már ismereteseek az adott szakterületek kutatói előtt, azonban az új eredményeknek a szélesebb tudományos vérkeringésbe való bekerülését az ilyen hasznos összegzések, mint amilyen a jelen kötet, nagymértékben elősegítik. Ezért is célszerű lett volna egy válogatott bibliográfiával kiteljesíteni. Ráadásul több ízben előfordul, hogy a szöveg konkrét szakirodalomra hivatkozik, s ha ezek valamelyike netán felkeltette az olvasó érdeklődését, nem biztos, hogy a „félsszavas” utalásokból tudni fogja, hogy pontosan kinek melyik munkájára gondolt a szerző vagy a szerkesztő. A László Gyula kapcsán a 10. oldalon említésre kerülő („a nevezetes *50 rajz* megjelenése óta”) megjegyzés feloldása még egyszerű, mivel annak idején, 1976-ban a Móra Kiadó elég példányszámban jelentette meg az iskolateremtő régész professzor Ötven rajz a honfoglalókról c. könyvét, amely ráadásul a Kairosz Kiadó jóvoltából nemrég, 2007-ben újra napvilágot látott. Ám amikor a 31. oldalon az áll a szövegben, miszerint „Tóth Sándor László 1998-ban az alábbi három csoportba osztotta” a szakirodalom Etelköz-elméleteit, nem biztos, hogy mindenki számára világos, miszerint a Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 14. kötetéről, a *Levediától a Kárpát-medencéig* c. műről van szó.

A 133. oldal képaláírása sem egyértelmű: „Rekonstrukciós rajz Révész László kötetéből”. Melyikből? A karosi temetőt bemutató, a „Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei” című szakkönyv-sorozat első kötetéből?³¹ Vagy a Heves megyei honfoglalás- és államalapítás kori temetőkről szóló könyvből?³² Netán

²⁸ Gáborján 1997.; Verebélyi 1997.

²⁹ Vö. Gáborján 1997: 239–246.

³⁰ Flórián 2009: 102.; Vö. Kresz 1974, 1978: 318, 330–333. Lásd még: Flórián 2009b.

³¹ Révész 1996.

³² Révész 2008.

a Budapesti Történeti Múzeum kiállítási katalógusából?³³ Vagy a jeles régésznek az *Emlékezettek utatok kezdetére...* című remek ismeretterjesztő művéből?³⁴ (Több helyes válasz is lehetséges, a házi könyvtáram szerint az utóbbi kötetre adott tipp viszont egész biztosan nyerő.³⁵) A 185. oldalon „Kun vezéri sír a Csingul-patak mellől” címmel csaknem egy teljes oldalt kitöltő keretes anyag olvasható Pálóczi Horváth Andrástól. A szemelvény forrásának kiderítése itt sem egyszerű,³⁶ csak úgy, mint az, hogy vajon mik lehetnek a pontos könyvészeti adatai a 14. oldalon emlegetett „Szerelmey Miklós népszerűsítő” kiadványának?³⁷

Öröndötes, hogy a szerkesztők nagy gondot fordítottak arra, hogy a könyvben említett lelőhelyeket az olvasók pontosan lokalizálni tudják – a közölt térképek Nagy Béla gondos munkái.

A kötet egyik erőssége a képanyaga. Ezért különösen hiányolok egy részletes jegyzéket a fényképek készítőiről, illetve az illusztrációk eredeti lelőhelyéről. Illő tehát felsorolni azokat, akik a felvételeikkel hozzájárultak a kötet sikeréhez: *Csáji László Koppány, E. Nagy Katalin, Füredi Ágnes, Hapák József, Honti Szilvia, Kissné Bendefy Márta, Kunkovác László, Langó Péter, Madaras László, Nagy Mari, Révész P. László, Somfai Kara Dávid, Türk Attila, Varga Máté, Vidák István*. A könyv Boldog Zoltán grafikái mellett *Branczeiz Zsuzsa* és *Czabarka Zsuzsa* rajzait is felhasználta a mondanó látványosabbá tételében. Mivel a közreadott tanulmányokon túl e kiadvány értékét az is növeli, hogy a lapjain számos olyan tárgyfoto látható, amelyek valóban nívónak számítanak, a recenzens kénytelen szót emelni azon tipográfiai baklövések miatt, amelyek többek között az újdonság hatását is brutálisan letompítták.

Ha az ember úgy veszi kézbe a *Magyar őstörténet* első kötetét, mint egy megformált tárgyat, akkor a szövegmezők és az illusztrációk tipográfiai túlzásoktól mentes, kiegyensúlyozott, esztétikus elrendezését állapíthatja meg. A könyv választott mérete (16,7 cm x 21 cm) alighanem kettős célt szolgál: könnyen kézbe vehető, s egyúttal az alakja ki is emeli a szokott könyvformátumok tömegéből. Mindkettőt sikerrel megvalósította.

Azonban ha *könyvként* tekintünk rá, ahol a tipográfiának, mint alkalmazott művészetnek a tartalom befogadását kellene segíteni, hogy ne mondjam: *szolgálni*, akkor már komoly problémák vannak. Mivel széles olvasóközönséget megcélzó ismeretterjesztő kiadványról beszélünk, a főszöveget megjelenítő *kenyérbetűnek* szerencsésebb lett volna, ha nem is öregbetűt (vagyis a szokásosnál nagyobb méretű betűt), de a mostaninál legalább egy fokozattal nagyobb betűt használniuk.

Az jó gondolat volt, hogy a szedéstükröt a tipográfus úgy alakította ki, hogy a törzsszöveg sorszálességét megrövidítve az oldalak külső szélén *marginálist*, magyaráran egy széljegyzet-sávot alakított ki az illusztrációk számára. Noha a könyv kézbesimuló mérete miatt a marginális szélessége már eleve meglehetősen keskeny sávot eredményezett, azonban többnyire még a rendelkezésre álló helyet sem használta ki a

³³ Révész 1990.

³⁴ Révész 1999.

³⁵ Révész 1999: 28.

³⁶ Vö. Pálóczi Horváth 1989, 1994.

³⁷ Szerelmey 1847.

tipográfus, ugyanis garmadával pakolt oda egy férfi hüvelykujj-körömnél alig nagyobb *bélyegképeket*, amelyek jelen állapotban nem sokat érnek, mivel a részletfinomságok gyakorlatilag teljesen elvesznek. Ami különösen azért bosszantó, mert a szerzők, illetve a szerkesztők rengeteg olyan képet tettek közzé – főként az újabb ásatások érdekesebb és tanulságosabb leletei közül –, amelyek magyar kiadványban az újdonság erejével hatnak – pontosabban hathattak volna. Azzal, hogy a tipográfus a külső, a könyv vágásfelőli margórészére helyezte egy színes téglalapban az oldalszámot, illetve egy világosszürke tónusú sávban az éppen aktuális fejezetcímet, ezzel a saját mozgásterét is leszűkítette. (Csak zárójelben jegyzem meg: a fejezetcímeket teljesen fölösleges feltüntetni akkor, ha azok – mint a jelen esetben – alig olvashatóak a fölöttébb apró, *nonpareille* méretű betűk miatt.)

A könyv megformálójá még ott sem élt a *kifutó képek* alkalmazásával, ahol erre módja lett volna. Pedig kifutóra hagyott képekkel jelentősen meg lehetett volna a képek méretét növelni. Ennek hiányában, illetve mivel nem publikálták megfelelő, élvezhető méretben a valóban figyelemre méltó illusztrációkat, így a téma iránt komolyabban érdeklődőket arra kényszerítik, hogy nagyítóval tanulmányozzák e kötetet.

Az elkövetett tipográfiai hibákat az tetézi, hogy a képaláírások *kiskapitálisra* vannak formázva. A könyv- és laptervező kurzusoknak rendszerint már a legelején óva intik a tipográfus-növendékeket attól, hogy hosszabb szövegeket *verzálal* (csupa nagybetűvel) vagy *kiskapitálissal* (kapitälchen) formázzanak meg, mivel ez nehezen olvasható. Rövid, egy-két soros képaláírásnál még úgy-ahogy elmegy, azonban a jelen kötet esetében több ízben is előfordult, hogy terjedelmes képaláírás-szövegek állnak kiskapitálisból. Erre csak azt lehet mondani, hogy ez bizony nagyon nagy, kifejezetten *kapitális* hiba.

Ennek az ígéretes könyvsorozatnak az első kötetét rövidesen az újabbak követik. Nyilvánvaló, a kiadvány, illetve a kenýerszöveg méretén már nem igazán lehet változtatni. Csak remélni tudom, hogy az arra hivatottak készek lesznek legalább a legnagyobb tipográfiai baklövéseket kiigazítani, s a képaláírások olvashatóbbak, a képek pedig élvezhetőbbek, mert nagyobb méretük folytán részletgazdagabbak lesznek. A külsőn így felzárkózna a belbecshez. Ezzel a sokak érdeklődésére számot tartó kéziratok könyvvé formálását és a kész kiadvány terjesztését felvállaló Helikon Kiadó nemcsak az olvasókat tisztelné meg, hanem magát is. Így ugyanis nem pusztán formailag-jogilag, hanem valójában is méltó lenne a patinás nevének használatára.

Irodalom

ARADI Nóra szerk.

1983 *A művészet története Magyarországon a honfoglalástól napjainkig*. Budapest: Gondolat.
BOLLÓK Ádám – T. KNOTIK Márta – LANGÓ Péter – E. NAGY Katalin – TÜRK Attila

2009 Textile Remnants in The Archaeological Heritage of the Carpathian Basin in the 10th–11th centuries. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*. 60. 1. 147–221.

BOLLÓK Ádám – KÖLTŐ László – LANGÓ Péter – E. NAGY Katalin – TÜRK Attila

2009 Byzantine Silk Fragments from a Tenth-century Grave at Fonyód. New Data on a Garment in the Tenth-century Carpathian Basin. *Ars Decorativa* 27. 21–49.

BÖKÖNYI Sándor

- 1974 *History of Domestic Mammals in Central and Eastern Europe*. Budapest: Akadémiai.
 1994 Magyar állattartás a honfoglalás korában. In Kovács László (szerk.): *Honfoglalás és régészet*. 225–233. Budapest: Balassi.

H. CSUKÁS Györgyi

- 2008 Adatok a magyar módra való bőrkikészítéshez a szíjgyártó árszabások alapján. In Fülemile Ágnes – Kiss Réka (szerk.): *Történeti forrás – néprajzi olvasat. Gazdaság-, társadalom- és egyháztörténeti források néprajzi értelmezésének lehetőségei*. 41–67. Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézete – L'Harmattan. /Documentatio Ethnographica 23./

DERCSÉNYI Dezső

- 1937 *Az Árpád-kori kőfaragóművészet első emlékei*. Budapest: Magyarságtudományi Intézet.

GABUJEV, T. A. = ГАБУЕВ, Т. А.

- 2005 *Аланский всадник. Сокровища князей I—XII веков: Каталог выставки*. Участники выставки: Государственный музей Востока (Москва), Государственный исторический музей (Москва), Азовский историко-археологический и палеонтологический музей-заповедник (Азов), Северо-осетинский государственный объединенный музей истории, архитектуры и литературы (Владикавказ). Москва: ГМИИВ.

ERDÉLYI István

- 2008 *Schyttia Hungarica. A honfoglalás előtti magyarság régészeti emlékei*. Budapest: Mundus Magyar Egyetemi Kiadó.

FLÓRIÁN Mária

- 2009a Öltözködés. In Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar néprajz I. 2. Táj, nép, történelem. A magyar népi műveltség korszakai*. 99–102. Budapest: Akadémiai.
 2009b Öltözetek, viseletek. In Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar néprajz I. 2. Táj, nép, történelem. A magyar népi műveltség korszakai*. 225–229. Budapest: Akadémiai.

GÁBORJÁN Alice

- 1962 A magyar módra való bőrkikészítés problematikája. *Néprajzi Értesítő* XLIV. 97–140.
 1985 Középkori magyar szűrkeruhák. *Ethnographia* XCVI. 212–250.
 1991 Magyar bőr- és lábbelikészítés. In Domonkos Ottó (főszerk.): *Magyar Néprajz III. Kézművesség*. Budapest: Akadémiai, 282–308.
 1997 Honfoglalás kori elemek a magyar viseletben. In Kovács László – Paládi-Kovács Attila (szerk.): *Honfoglalás és néprajz*. 235–249. Budapest: Balassi.

GEREVICH Tibor

- 1938 *Magyarország románkori emlékei*. (Magyarország művészeti emlékei I.) Budapest: Műemlékek Országos Bizottsága.

GYULAI Ferenc

- 1994 A Kárpát-medence haszonnövényei a 9-10. században. In: Kovács László (szerk.): *Honfoglalás és régészet*. 247–257. Budapest: Balassi.
 2000 Honfoglalás és Árpád-kori növénytermesztés az archaeobotanika szemszögéből. In Bende Livia – Lőrinczy Gábor (szerk.): *A középkori magyar agrárium*. 45–70. Ópusztaszer: Ópusztaszeri Nemz. Tört. Emlékpark Kht.
 2001 *Archaeobotanika. A kultúrnövények története a Kárpát-medencében a régészeti növénytani vizsgálatok alapján*. Budapest: Jászöveg Könyvműhely.

- 2010 *Archaeobotany in Hungary. Seed, Fruit, Food and Beverages Remains in the Carpathian Basin: an Archaeobotanical Investigation of Plant Cultivation and Ecology from the Neolithic until the Late Middle Ages.* Budapest: Archaeolingua.
- GYULAI Ferenc – KENÉZ Árpád
- 2012 Talányos magleletek a népvándorlás korából. In Liska András – Szatmári Imre (szerk.): *Sötét idők rejtélyei. 6–11. századi régészeti emlékek a Kárpát-medencében és környékén. A 2011-ben Békéscsabán megrendezett konferencián elhangzott előadások.* 337–354. Békéscsaba: Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága. /Tempora obscura 3./
- GYULAI Ferenc – KENÉZ Árpád – PÓSA Patrícia
- 2014 Rostnövények maradványai a Kárpát-medence régészeti korszakaiban. In Szulovszky János (szerk.): *A textilművesség évezredei a Kárpát-medencében.* 11–15. Budapest: Plusz Könyvek. /Az anyagi kultúra a Kárpát-medencében 5./
- JÁRDÁNYI-PAULOVICS István
- 1950 A somogyvári ú.n. Szent István dombormű jelenetről. *Archaeológiai Értesítő* 77. 1–2. 124–127.
- KRESZ Mária
- 1974 „Sasköröm” a zalatnai szücsornamentikában. *Művészet*. 12. 4–5.
- 1975 A magyar szücsornamentika. A IV. Nemzetközi Finnugor Kongresszuson tartott előadás tézisei.
- 1978 A magyar szücsmunka történeti rétegei. *Ethnographia* LXXXIX. 315–353.
- 1979 *Népi szücsmunka* Budapest: Corvina. /Magyar népművészet 9./
- 1991 Szücsmunka. In Domokos Ottó (főszerk.): *Magyar Néprajz III. Kézművesség.* 318–340. Budapest: Akadémiai.
- KRESZ Mária – ERDÉLYI István
- 1978 *A magyar szücsmunka történeti rétegei – Régészeti kiegészítések Kresz Mária tanulmányához.* Budapest: Néprajzi Múzeum. /A Néprajzi Múzeum füzetek 42./
- KROPF Lajos
- 1898a Magyar bőr Angliában a 14. század végén. *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle* V. 237.
- 1898b Hongrieur, hongroyeur. *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle* V. 293.
- LANGÓ Péter
- 2007 „Amit elrejt a föld...” A 10. századi magyarság anyagi kultúrájának régészeti kutatása a Kárpát-medencében. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- MAROSI Ernő
- 1991 Zur Frage des Quellenwertes Mittelalterlichen Darstellungen. „Orientalismus” in der Ungarischen Bilderchronik. In Kubinyi, András – Laszlovsky, József (Hrsg.): *Alltag und materielle Kultur im mittelalterlichen Ungarn.* 74–107. Krems: Medium Aevum Quotidianum. /Medium Aevum Quotidianum 22./
- MAROSI Ernő – WEHLI Tünde
- 1997 *Az Árpád-kor művészeti emlékei.* Budapest: Balassi.
- MEZŐ András
- 1999 *Adatok a magyar hivatalos helységnévadáshoz.* Nyíregyháza: Bessenyei György Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszéke.
- PÁLÓCZI HORVÁTH András
- 1989 *Besenyők, kunok, jászok.* (Hereditas) Budapest: Corvina.

- 1994 *Hagyományok, kapcsolatok és hatások a kunok régészeti kultúrájában*. Karcag: Karcag Város Önkormányzata. /Keleti Örökségünk 2./

RÉVÉSZ László

- 1990 *Honfoglaló vezérek népe Karoson*. Kiállítási katalógus. Budapest: BTM.
- 1996 *A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez – Die Gräberfelder von Karos aus der Landnahmezeit. Archäologische Angaben zur Geschichte des oberen Theißgebietes im 10. Jahrhundert*. Miskolc: Herman Ottó Múzeum – Magyar Nemzeti Múzeum. /Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 1./
- 1999 *Emlékezzetek utatok kezdetére... Régészeti kalandozások a magyar honfoglalás és államalapítás korában*. Budapest: TIMP.
- 2008 *Heves megye 10–11. századi temetői*. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum – MTA Régészeti Intézete. /Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 5./

SUDÁR Balázs – SZENTPÉTERI József – PETKES Zsolt – LEZSÁK Gabriella – ZSIDAI Zsuzsanna szerk.:

- 2014 *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont. (Változatlan utánnyomása: 2015.) . /MTA BTK MÖT Kiadványok 1. Sorozatszerkesztők: Vásáry István – Fodor Pál/

SZERELMEY Miklós

- 1847 *Magyar hajdan és jelen, élethű rajzolatokban*. Pest: Beimel.

SZOLNOKY Lajos

- 1972 *Alakuló munkaeszközök. A magyar népi kenderrost-megmunkálás*. Budapest: Akadémiai.

SZULOVSZKY János

- 2005 Bőrművesség magyar módra. In Szulovszky János (szerk.): *A magyar kézművesipar története*. 367–370. Budapest: Magyar Kereskedelmi és Iparkamara. bibl.: 477.

SZULOVSZKY János ed.

- 2012 *The History of Handicraft in Hungary*. Budapest: Hungarian Chamber of Commerce and Industry.

TÓTH Melinda

- 2001 Két oldalán díszített kőlap három töredéke ismeretlen tárgyú ábrázolással. In Takács Imre (szerk.): *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon*. 421–422. Pannonhalma: Pannonhalmi Bencés Főapátság.

TÓTH Sándor

- 1994 A székesfehérvári szarkofág és köre. In Mikó Árpád – Takács Imre (szerk.): *Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541*. 112–115. Budapest: Magyar Nemzeti Galéria.

TÓTH Sándor László

- 1998 *Levediától a Kárpát-medencéig*. Szeged: Szegedi Középkorász Műhely. /Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 14./

TÜRK Attila

- 2011 *A magyar őstörténet és a szaltovói régészeti kultúrkör*. Doktori (PhD) disszertáció. Szeged.
- 2012 A korai magyar történet kutatásának új régészeti programja. *Magyar Régészet*. Online Magazin, 2012 Nyár. https://btk.ppke.hu/uploads/collection/394/file/Turk_Atila_A_korai_magyar_tortenet_kutatasanak_uj_regeszeti_programja.pdf (Letöltve: 2015. július 2.)

- 2014 A korai magyar történelem régészeti kutatása napjainkban (Perspektívák és teendők) In Sudár Balázs – Szentpéteri József – Petkes Zsolt – Lezsák Gabriella – Zsidai Zsuzsanna (szerk.): *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés*. 19-29. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont. (Változatlan utánnnyomása: 2015.) . /MTA BTK MÖT Kiadványok 1. Sorozatszerkesztők: Vásáry István – Fodor Pál/
- TÜRK Attila – LANGÓ Péter – BÍRÓ Ádám – BOLLÓK Ádám – E. NAGY Katalin – KÖLTŐ László
- 2010 Bizánci selyemruha töredéke egy fonyódi 10. századi sírból: újabb adatok a Kárpát-medence 10. századi viselettörténetéhez. In Szegzárdy-Csengery K. – Szilágyi A. – E. Nagy K. (szerk.): *Studia et Experientia Docent. Tanulmányok László Emőke tiszteletére*. 11–26. Budapest: Iparművészeti Múzeum.
- VÁSÁRY István
- 2008 *Magyar őshazák és magyar őstörténeszek*. Budapest: Balassi. /Magyar Őstörténeti Könyvtár 24./
- VEREBÉLYI Kincső
- 1997 Keleti elemek a magyar népi díszítőművészetben. In Kovács László – Paládi-Kovács Attila (szerk.): *Honfoglalás és néprajz*. 251-266. Budapest: Balassi.
- VERES Péter
- 1985 Magyarok a Kaukázus előterében. Újabb régészeti, nyelvészeti és növényföldrajzi eredmények az előmagyarok vándorlásának rekonstruálásához. *Ethnographia* XCVI. 1. 114–126.
- VINOGRADOV, V. B.
- 1983 Altungarische Parallelen zu einigen Gräbern des alanischen Gräberfeldes bei Martan-Ču. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* Bd. 35. 211–220.
- ZAKHAROV, Aleksei Alekseevich – ARENDT, V. V.
- 1935 *Studia Levedica. Régészeti adatok a magyarság IX. századi történetéhez*. Budapest: Magyar Történeti Múzeum. /Archeologica Hungarica XVI./

Szulovszky János

történész-etnográfus, MTA BTK Történettudományi Intézete, tudományos főmunkatárs

e-mail: szulovszky.janos@btk.mta.hu

Az angolok rejtett viselkedési szabályai. Gondolatok Kate Fox új könyvéről

Kate Fox művében¹ nem csak az angol nemzeti karakter vonásait kívánta megrajzolni, hanem a mögötte meghúzódó rejtett szabályokat is. Bár számos mű készült ebben a témakörben, az etnográfiai megközelítés mégis új volt: Fox szociálantropológusként és egy társas viselkedéssel foglalkozó kutatóközpont társ-direktoraként húsz év kutatómunkát áldozott a téma feltérképezésére. Maga is angol nemzetiségű lévén belülről látja át a kultúrát a kutató külső szemszögével; ráadásul nem csak ő, de édesapja és testvérei is antropológusok, szinte belenevelődött az etnográfiai látásmódba – ez garanciának tűnt arra, hogy a saját társadalom kutatásakor sem lesz „vak” annak mélységeire.

A könyv bestseller lett, ami arra enged következtetni, hogy akiről írta, találónak érezték (tavaly újra kiadásra került, az eredeti 2004-es verzióhoz képest plusz 150 oldallal kibővített változatban); a mű elején lenyűgöző mennyiségű kritikai visszhang szerepel, újságírók és akadémiai professzorok ajánlásával, a legmélyebb elismerés hangján szólva; a könyv terjedelme (583 oldal) pedig – már csak mennyiségéből adódóan is – mélyfeltárára ad lehetőséget.

A bevezetésben Fox remekül exponálja magát: annyira meg akarta érteni az angol nemzeti karaktert (főként hogy a globalizáció és emigráció hatására kialakult „nemzeti identitás krízis” bizonytalanná tette magukat az angolokat is önmeghatározásuk ügyében), hogy a válaszok keresésére saját kutatásba kezdett. Résztvevő megfigyelésének következtében angol otthonokban, parkokban, szórakozóhelyeken, pubokban vagy épp lóversenyeken² találta magát, mindvégig koncentrálva a viselkedés mögött megbúvó íratlan szabályokra, láthatatlan kódokra, melyek életüket irányítják.

Stílusa könnyed, olvasmányos, humoros (nagyban hozzájárulva a könyv bestsellerré válásához), saját bevallása szerint is az „általános intelligens olvasót” kívánja megszólítani, nem pedig az akadémiai közeget (bár hangsúlyozza, húsz év módszeres kutatásának anyagát közli). Így aztán nem is ismertet más, e témakörben korábban vagy vele egy időben folyó kutatást, és úgy általában véve kevés antropológiai elméletet illeszt be, kizárólag a saját elemzésére koncentrál (ebből kifolyólag az irodalomlista mindössze két oldal, mely tartalmazza saját és rokonai könyveit is, meg olyan irodalmi műveket, melyeket futólag említ meg).

A mű terjedelme sajnos fordítottan arányos az oldalak hasznosságával: Fox egyfolytában és kórosan ismételteti ugyanazokat a jellemvonásokat az élet különböző területeire kivetítve, mint az otthon, az út, a munka, a pub, a lovasverseny, a játék, a szexualitás és a rítusok. Dicsérendő, hogy a karaktervonásokat különböző aspektusból, más-más területre helyezve próbálja kielemezni, de a legtöbb vonás nem helyszíntől függő, így a folyamatos ismételtetés helyett elég lett volna csak a különbségekre koncentrálnia.

¹ Kate Fox: *Watching the English. The hidden rules of English behaviour*. London: Hodder, 2014. 583 p.

² Utóbbi kettőről önálló könyvet is jegyez a szerző: Fox 1996.; 2002.

A mű két részből áll: társalgási és viselkedési kódokból. Előbbi magába foglalja az időjárásról és megjelenésről folytatott társalgásokat, a humor szabályait, a nyelvi osztálykódokat, valamint a mobilon, pubban, lóversenyen, katonai közegben, motorozás és kerékpározás közben folytatott beszélgetési stílusokat. A viselkedési kódok pedig tartalmazzák az otthon, az utak, a munka, a játék, az öltözködés, az étel, a szexualitás és a rítusok szabályait. A már említett állandó ismételtetések miatt ismertetőmben megbontom a mű eredeti felépítését, s csupán azokat a jellemvonásokat írom le, melyek valóban a nemzeti karakter megalkotásához kapcsolódnak.

Fox az angol karakter központi magjának egy rendellenességet tett meg, s gyakorlatilag minden mást ebből származtat. Ezt a rendellenességet vagy „kórságot” (melyet valamiféle autizmus és agorafóbia keverékeként lát) egy mindent átható diszfunkcionális állapotként jellemez, mely kihat az élet különböző részeire: egyszerűen megfogalmazva azt állítja, az angolok gyenge szociális képességekkel rendelkeznek, s bármilyen társasági interakcióban feszengést és zavarodottságot éreznek. Az elfojtott érzelmeket, túlzott tartózkodást és gátlásosságot leplezendően kerültek kialakításra az udvariasság, képmutatás, (ál)szerénység és humor/írónia fegyverei.

Ez a második (szociális téren kihívásokkal küzdés) nem enged fesztelen és gördülékeny párbeszédet folytatni, s a kényelmetlenség, inkompetencia és elszigeteltség érzését hozva idegességben és furcsa viselkedésben csapódik le, rendellenes irányba terelve a beszélgetéseket és általános képtelenséget alakítva ki a többi emberrel való közvetlen és egyenes kapcsolatteremtésre.

Ily módon az üdvözléskor használt „hogyan vagy” is csupán egy mankó, egy beszélgetést kezdeményező indikátor, mely természetesen túl intim ahhoz, hogy valódi választ várnának rá, sőt, a válasz és az egész kontextus érdektelen; ami fontos, az a reciprocitás, a kölcsönös válaszadás, mely aztán – ugyanilyen hézagkitöltőként, a beszélgetés fonalának továbbgördítéseként, s általánosan semleges és biztonságos témaként – az időjárásról való értekezésbe torkollik. A lényeg megint csak nem a kontextusban – senki nem akar valójában meteorológiai értekezésekbe bocsátkozni –, hanem a kölcsönösségben rejlik.

Így aztán minden korábbi szerző, aki próbált hasonló nemzeti karakterológiát felállítani, s közben kitalálni az angolok időjárás iránti „megszállottságát”, szinte patológiai érdeklődését a témakör iránt, Fox szerint lemaradt a lényegről. Bill Bryson³ konklúziójában megmagyarázhatatlannak találta ezt a megszállottságot, lévén hogy egyáltalán semmi lenyűgöző nincs az angol időjárásban, ami mentes minden szélsőséges és veszélyes természeti elemtől; Jeremy Paxman⁴ épp abban látja az időjárás lenyűgözöttségét, hogy drámaian drámamentes. Fox mindezekkel szemben csak egy mankót lát az időjárás témakörében, melyre az angolok támaszkodhatnak, hogy túlrendüljenek zavartságukon, mert bár interakciók terén komoly gátlásaik vannak, de ugyanolyan vágyuk van társadalmi kontaktusra és szociális kötelékekre, mint bármely más nemzet tagjainak.

³ Bryson 1995.

⁴ Paxman 1998.

Az angolok mindig is az udvariasságukról voltak híresek, mely viselkedés terén továbbra is a vezető alapelvek egyike, tartozékai pedig a véget nem érő kérések, köszönömök, bocsánatkérések, ajtónyitások, kabát felsegítések és segítőkész útbaigazítások. De amennyire az udvariasságot és előzékenységet nagyra becsülik a külföldi látogatók, épp annyira panaszkodnak az angolok tartózkodó természetére, ami hidegnek, már-már arrogánsnak tűnhet. Fox a tartózkodást az udvariasság egy formájának tekinti, s Brown és Lewinson⁵ után „negatív udvariasságként” aposztrofálja. Vagyis ami barátságtalan gesztusnak tűnik, az angolok részéről voltaképpen - saját szükségleteikre alapozva - annak feltételezésén alapul, hogy mások is osztoznak a privát szféra iránti megszállottságukban – így aztán foglalkoznak a saját ügyeikkel, s udvariasan nem vesznek tudomást másokról.

Az időjárás után az angoloknál a privát szféra iránti feltétlen igény a kettesszámú fixáció. A külföldiek szemében különösen irritáló pont, hogy az angolok még a nevüket sem akarják elárulni. Ami például egy amerikai szemében bevett formula „helló, Bill vagyok, hogy vagy?”, az egy angoltól hideg mosolyt és szimpla hellót vált ki, mintegy rámutatva (nevét kirívóan nem mondva), hogy itt most valami túl személyes és zavarba ejtő dolog hangzott el. Fox szerint egy angol nem akarja tudni a másik ember nevét, vagy elmondani a sajátját, míg jobban meg nem ismeri, s egyfajta intimebb légkör ki nem alakul közöttük (amihez persze a legjobb út az időjárásról való diskuráláson át vezet). Mikor végül a másik bemutatja magát, annak is csak egy lényegtelen mellékmondatban szabad elhangoznia (Bill vagyok, mellesleg).

Az angolok egymás közötti kommunikációjában sincsenek direkt útvonalak, nem kérdezik meg egymástól, hogy mit dolgozik, hol élt, házas-e, vagy hova járt iskolába. A „találgatós játék” részeként indirekt köröket kell futni, nyomok alapján elindulni, semleges témák mintegy érintőleges, mellékágaként felfejteni a válaszokat. Még ennél is nagyobb tabu övezi az anyagiakkal kapcsolatos mindennemű kérdést, úgymint mennyit keres, mibe került a háza vagy csak mennyiért vásárolta az autóját (elképzelhetetlenül megnehezítve a külföldiekkel való üzletkötés „normális” menetét, mikor rá lehet végre térni a számadatokra).

Egy angol házhoz ugyanilyen kanyargós úton lehet eljutni: az utcák sohasem egyenesek, az utcanévek el vannak rejtve, a számozások inkonzisztensek (már ha egyáltalán vannak) – mintha mindez az „összeesküvés” az imádott privát szférát és annak helyét, az otthont volna hivatott védelmezni.

A privát szféra megtestesüléseként az otthon több mint „az én házam az én váram” – ez az önazonosság, fő státuszindikátor és legfőbb megszállottság jelképe; valami, amit nem csak birtokolsz, hanem folyamatosan dolgozol rajta. Az otthonfejlesztés, legyen az a ház, garázs vagy kert területe, nagyobb nemzeti mánia, mint a futball.

A fészeképítés motivációja annyit tesz, mint személyes jelet hagyni egy helyen, és ez nem csak territoriális kérdés, hanem az önkifejezés legjobb módja. Minden angol a saját kis zöld paradicsomában szeretne élni, ezért a kertészkedés a legnépszerűbb hobbi az egész országban. Fox úgy gondolja, az „otthon az, ami egy angolnak van a

⁵ Brown – Levinson 2000.

szociális képességek helyett”, vagyis ezt közvetlenül származtatja a privát szférához való ragaszkodásból, ami éppenséggel a hiányzó társasági képességekből fakad.

De a ház és a kert ennél is több, s egyaránt reprezentálják a társadalmi és gazdasági státusát az egyénnek: milyen virágokat ültet, azokat hogy rendezi el, a házban a bútorzat és a dekoráció egyéni ízlése, vagy maga a ház lokációja – mind-mind osztálytudatos döntések.

Minden emberi társadalom rendelkezik hierarchiával és metodológiával, ahogy ezeket a társadalmi státusokat besorolja. S habár az angolok szigorúan osztálytudatosak – ahogy mindig is voltak –, az ilyen politikailag korrekt időkben ez a tulajdonság fokozottan zavarba ejtő, s próbálják palástolni udvarias kifejezésekkel, így a munkásosztály helyett kevésbé privilegizáltak, alacsony bevételű csoportok, átlagos emberek vagy kevésbé képzettek terminusokat használnak. Sőt, magát az osztály megjelölést is távol tartják, inkább valakinek a háttéréről beszélnek.

Érzékeny osztályradarjuk mindent jelez, s rögtön be tudják sorolni a másikat beszáde, viselkedése, ízlése, életmódja alapján a megfelelő kategóriákba; és – habár nem szigorúan tiltott –, egy nem hivatalos osztály-endogámiai szabály nem engedi a különböző társadalmi osztályok közötti házasságot. Az angolok mégis úgy tesznek, mintha az osztálykülönbségek nem léteznének, vagy többé nem lennének fontosak, vagy legalábbis mintha nekik nem lennének semmiféle osztályhoz kötődő előítéleteik – vagyis álszentek és képmutatóak, az „udvarias egyenlőség” hívei.

A humor – akárcsak az osztálytudat – áthatja az angol élet és kultúra minden aspektusát. Hazafias megközelítés szerint az angol humor különleges és feljebb való, mint bárki másé a világon, s egyfajta globális monopóliumot éreznek, ha nem is a humorra magára, de mint „márkára” mindenképp.

Más kultúrákban ideje és helye van a humornak, az egy speciális, elszeparált része a társalgásnak. Egy angol beszélgetésben mindig jelen van rejtetten a humor, még üdvözléskor és az időjárásról való diskurálásban is; ahogy minden beszélgetés tartalmaz évődést, ugratást, iróniát, bagatellizálást, humoros lekicsinylést vagy épp gúnyolódást. A humor az angolok „alapértelmezett üzemmódja”, ha úgy tetszik: nem lehet szándékosan bekapcsolni, még kevésbé kikapcsolni. Egy angolnak a humor a természeti törvények kulturális megfelelője: automatikusan engedelmeskedik annak, inkább, mint a gravitáció törvényének.

Alapvető szabály minden angol kommunikációban a komolyság száműzése, s ez a tabu mélyen bele van ágyazva az angol pszichébe. Ünnepegyesség, dagályosság, nagyképűség, ön-fontosság tiltott; érzelmesség, érzelgősség kimutatása szabályellenes. Az önleértékelés, (ál)szerénység, kevesebbet mondás vagy elbagatellizálás mind-mind az iróniából fakadnak, engedelmeskedve a bármit is komolyan vétel tiltott szabályának, jelentésében éppen a mondott szavak ellentétét hordozva.

Külföldiek számára zavaró és frusztráló lehet megállapítani, egy angol mikor viccel és mikor gondolja az elmondottakat komolyan, mindent ugyanazzal az érzelmentes kifejezőmóddal adva elő. S ahogy a szociális téren tapasztalt esetlenségük a kényelmetlenség érzését hozza (ami gyakorlatilag mindig van), a humor reflex automatikusan működésbe lép, iróniát használva fegyverként. Már pedig az angol humor nem feltétlenül a viccességet hordozza magában, gyakran épp az ellentéte: cinikus, szatirikus, sötét, ellenséges, vagy akár kegyetlen.

A pubok központi szerepet töltenek be az angol életben és kultúrában (a felnőtt populáció több mint háromnegyede jár pubokba, sokan második otthonukként tekintenek rá). Ráadásul – állítja Fox – tökéletes reprezentatív mintát szolgáltatnak egy társadalomtudós számára, hiszen minden végzettség, kor- és társadalmi osztály képviselteti magát.

A lóversenyek világa – habár jóval kisebb, mint a puboké – majdnem egyenértékűen reprezentatív; és bizonyos szempontból inkább nemzeti sportnak tekintendő, mint a futball. Ez a szubkultúra sajátos mikroklimával rendelkezik, nemzetkarakterológiában pedig a fair playhez kapcsolódik.

A morál esszenciája a korrekt, becsületes viselkedésben és eljárásmódban keresendő, mely még mindig vezető princípiuma az angol életnek; elfogadja, hogy léteznek győztesek és vesztesek, de mindenkinek tisztességes esélyt ad a szabályok betartása mellett. A fair play alapvető motívuma az íratlan társadalmi szabályoknak, nem csak a játékok és sport terén, hanem a mindennapi életben is. Fox például – az osztálytudatot félretevő – udvariasan egyenlő bánásmódot is ebből származtatja, ami ugyan képmutatás, de mégiscsak a méltányosság ideájából fakad.

Nem véletlen, hogy majdnem az összes, világszerte népszerű sport és játék mind Angliából származik. Futball, baseball, rögbi, tenisz mind itt lett kitalálva; amelyek pedig nem, ott is az angolok voltak az elsők, akik a hivatalos szabályokat lefektették (hoki, lovasverseny, póló, úszás, evezés, boksizolás, még a síelés is), nem beszélve a vadásatról, lövészeiről és halászeiről, vagy az olyan szórakoztató játékokról, mint a darts, pool, billiárd, kártya és teke.

A sport és játék esszenciális része az angol kultúrának, örökség és hagyomány, mely nélkül az angolság nem megérthető. Fox társadalmi funkcióját abban látja, hogy a szociális téren kihívásokkal küzdő angolok úgy tehetnek az ilyen sporteseményeken, mintha a játék lenne a lényeg, nem pedig a társasági kontaktus. Közben átélhetik a sportetika viktoriánus korban kifejlesztett ideáját, ahol nem csak a játék tisztasága, hanem a látogatók fair play hozzáállása is fontos.

Tulajdonképpen sokáig le voltam nyűgözve a könyv stílusától és tartalmától is egyaránt, úgy éreztem, közelebb hozta hozzám nem csak a viselkedésmódok mögött feszülő szabályokat, hanem magát az angol mindennapokat is: betekintést engedett otthoni életükbe, kvázi félrehúzhattam a függönyt s beleshettem egy olyan területre, mely valószínűleg előttem mindig is zárva lesz.

Viszont a problémám is ugyanebből fakad, s ezért az eufória végén felcsendült bennem a kétely. Kis túlzással azt is mondhatnám, egy angolokról szóló könyv számomra semmiben sem különbözik attól, mintha a világ egy egzotikus részén eldugott bennszülött törzsről olvasnék: el kell hinnem, amit a szerző mond nekem. Így ha soha nem jártam volna Angliában, a legmagasabb osztályzattal illetném a könyvet.

London nem a legmegfelelőbb hely, ha valaki az angol karaktert szeretné megérteni, főleg ha vendégmunkásként olyan közegben mozog, melyet túlnyomó többségben hozzá hasonló bevándorlók alkotnak. Kételyem pedig abból fakad, hogy az az egészen apró szelet, amit az angolok életéből/viselkedéséből láthattam, egyáltalán nem támasztja alá az olvasottakat; az olvasottak viszont remekül alátámasztják a már meglévő sztereotípiáimat. Nekem úgy tűnik, Fox épp azt az elveszett világot tárja elé az udvariassággal, fair play-el és metszően ironikus humorral, amiben (Austent, Hardyt vagy Wildot

olvasva) hinni akartam, hogy létezik, miközben a modern jelen egészen mást mond nekem. Pedig ez a mű azért érdekes, mert a résztvevő megfigyelés módszerével végzett jelenkutatásról szól, nem pedig korábbi karakterideológiákból építkező változat.

A szerző megemlíti a „terepvakságot”, a leghíresebb példát, Margaret Mead-et hozva fel rá – közben elfelejti, hogy Mead a saját társadalom kutatásakor nagyon is kritikusan és éleslátóan fogalmazott (még ha ez a másik, „szeretett” kultúra összehasonlításában alakult is így).⁶ „Nemzeti jelleg” kutatásakor nem (csak) sztereotípiákból kell építkeznünk,⁷ hanem az aktuális kulturális változások nemzeti karakterre gyakorolt hatásait is vizsgálnunk kell – ahogy az Jules Henrynek sikerült Amerika esetében a „szenvedélyes etnográfia” művelésével.⁸

Ha a privát szféra védelme és az osztálytudat olyan erős, ahogy azt Fox mondja, akkor egy bevándorló soha nem is fogja megérteni és átlátni a többséges viselkedés mögött (ő szerinte) rejlő gátlásosságot és szociális interakciók terén mutatkozó esetlenséget, melyet a szerző minden jellemvonás központi magjává tett. Különösen nem, hogy a kommunikáció rendkívül korlátozott: amit a szerző hézagkitöltésre, zavarodottság elfedésére és beszélgetés kezdeményezésére hivatott frázisoknak tart – nos, azok a külföldiek számára egyben társalgást berekesztő témakörök is (vagyis az angolok nem kívánnak továbbjutni az időjárás kontextusán).

A minden várakozást alulmúló udvariatlanság és humorérzék hiánya bizony mindennapos tapasztalat volt a számomra; de nem tudok elmenni a szerző által hosszan és sokszor kielemezett türelmes sorban állási mánia mellett sem, mely végtelenül messze áll a valóságtól – vagy Fox még sosem szállt fel Londonban metróra vagy buszra? Ezt akkor sem hiszem el neki, ha éppen egy – harminc évvel ezelőtt megjelent – Londonban élt magyar humorista könyvéből idéz („Egy angol is képes tökéletesen rendezett sort alkotni.”)⁹, miközben George Mikesnek nyolcvan évvel korábbi művében találunk ma is aktuális kijelentéseket („Az időjárás a legfontosabb témakör az országban.” / „Emlékezz, az az 500 szó, amit egy átlagos angol használ, az *nem* az összes szó ebben a nyelvben.”)¹⁰

Az én általam tapasztalt valóság és a Fox által leírt világ különbségeinek elemzése helyett próbálok mentségeket keresni: például hogy London biztosan egészen más, mint Anglia többi része, és hogy én többnyire a húszas-harmincas éveikben járó fiatalokkal kerültem kapcsolatba (persze ők is részei az angol karakternek). Azt el tudom fogadni magyarázatként, hogy nekem bevándorlónak másként „nyílnak meg”, vagy más arcukat mutatják; de ha a híres udvariasság továbbra is alapvető princípiuma nemzeti karakterüknek, akkor annak felém is meg kellene nyilvánulnia.

Fox könyve elismerésre méltó abban a tekintetben, hogy milyen éleslátóan tárja fel az egyes karakterelemek mélymagját; ugyanakkor kételyre ad okot olyan szempontból, hogy ezek huszonegyedik századi elemek-e egyáltalán. Ezt a „felhőt” csak

⁶ Mead 2003.; Freeman 1983.

⁷ Hunyadi 2003.

⁸ Henry 1963.

⁹ Mikes 1984.

¹⁰ Mikes 1946.

maguk az angolok oszlathatnák el, ők pedig félmillió példányszámban megvásárolták a könyvet – csak tudják, mit vesznek.

Irodalom

BROWN, P. – LEVINSON, S.C.

2000 *Politeness: some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge University. Press

BRYSON, Bill

1995 *Notes from a small island*. London: Doubleday.

FOX, Kate

1996 *Passport to the pub. The tourist's guide to pub etiquette*. London: Brewers and Licensed Retailers Association.

2002 *The racing tribe: Watching the horse watchers*. London: Metro Publishers.

FREEMAN, Derek

1983 *Margaret Mead and Samoa. The making and unmaking of an anthropological myth*. Cambridge: Harvard University Press.

HENRY, Jules

1963 *Culture against man*. New York: Random House.

HUNYADI György (szerk.)

2003 *Nemzetkarakterológiák*. Budapest: Osiris.

MEAD, Margaret

2003 *Férfi és nő. A két nem viszonya a változó világban*. Budapest: Osiris.

MIKES, George

1946 *How to be an Alien*. Essex: Pearson Education Limited.

1984 *How to be a Brit*. London: Penguin.

PAXMAN, Jeremy

1998 *The English: a portrait of a people*. London: Michael Joseph.

Szőke Noémi

Pécsi Tudományegyetem BTK Interdiszciplináris Doktori Iskolája hallgatója.

e-mail: noemiszoke8@gmail.com

KÖNYVISMERTETÉSEK

Bartha Elek (szerk.): A burgonyától a szilvafáig. Tanulmányok a hetvenéves Kósa László tiszteletére. (Studia Folkloristica et Ethnographica 56. Sorozatszerkesztő: Bartha Elek.) Debrecen, Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék 2012. 247 p.

Gecse Annabella

A kissé szokatlan című, Kósa László hetvenedik születésnapját köszöntő gyűjtemény tanulmányai mind az Ünnepekt kutatásaihoz csatlakoznak, munkásságának egy-egy témáját, korszakát érintik. Balogh Balázs az Előszóban így ír a szerzők feladatának nehézségeiről:

„Kósa László rendkívüli munkássága olyannyira sokrétű, annyira szerteágazó kutatási irányokat foglal magába, hogy annak részletes bemutatására nem vállalkozhattak a kötet ötletgazdái. Fő törekvésük az volt, hogy megpróbálják legalább érzékeltetni az ünnepekt kutatásainak széles spektrumát egy-egy tanulmánnyal. Ezért a Tanár Úr életművében a legfontosabb szerepet játszó kutatási témák szerint kértek fel tanulmányírára, személyre szabott tematika szerint pályatársakat, tanítványokat” (9. oldal).

Borsos Balázs tanulmányának éppen az a terület adott témát, amelyben Kósa László munkássága vízvázlasztó: a népi kultúra területi tagolódása. A korai, leíró munkákkal kezdve áttekinti a tagolódással foglalkozó szerzők írásait, elveit, módszereit, kitér a kérdéskör második világháború utáni „újrafelfedezésének” eredményeire és természetesen Kósa László összegző-újító, a tagolódást a polgárosulás folyamatában szemlélő monográfiájára, szintetizáló kötetére. Az Ünnepekt határolta el egymástól azokat a kérdéseket, amelyek együttes – vagy inkább kevert – kezelése és értelmezése a téma történetét a szintézisig végigkísérte. Ugyanis a táji tagolódás különböző kutatókhoz kötődő értelmezésében keveredik a népi tudatban élő tulajdonképpeni tájbeosztás, a bizonyos neveket viselő csoportok vizsgálata, a régiók (és egyéb egységek) néprajzi kutatása, valamint egyes kulturális jelenségek térbeli terjedésének rögzítése. Ezen fogalmak, vizsgálati szempontok tisztázására is szükség volt ahhoz a munkához, amely a tanulmány szerzőjét és Kósa Lászlót talán legerősebben összeköti: a *Magyar Néprajzi Atlasz* számítógépes feldolgozásához. Borsos Balázs 2011-ben publikált munkája a számítógépes feldolgozást a korábbi szempontok szerint rögzített tagolódással veti össze, mintegy mérhetővé téve egy-egy rögzült területi egység megalapozottságát.

Keményfi Róbert tanulmánya az Ünnepekt munkásságának egy másik szeletéhez, a népművészetkutatáshoz csatlakozik. A gödöllői művésztelep megközelítésének kiindulópontja nem közvetlenül a művésztelep, hanem Malonyay *A magyar nép művészete* című, közismert munkája, amelyet Keményfi Róbert ezúttal – tudományunk és a múzeológia egyik legújabb irányzatához illeszkedve, Pierre Nora elméletét alapul véve – „emlékezeti hely”-ként értelmez. Éppen Kósa László volt az, aki egyrészt megtörte a kötetek második világháború utáni elhallgatását, másrészt hatásait is összefoglalva „újrafogalmazta”, mondhatni: megkereste és kijelölte helyét az 1980-as évek közepében. A tanulmány második része Körösfői Kriesch Aladár és Lippich Elek a Malonyay-kötetekkel kapcsolatos, időközben többé-kevésbé publikált (ám néhány esetben először e tanulmányban megjelenő) levelezésére épül, „a gödöllőiek” szerepével (tervezés, művészi kivitelezés) foglalkozik a kötetek történetében, illetve Malonyay munkájának megítélésével a művésztelep életében. Innen, a már a 20. század közepén sem egyrétegi népművészet-értelmezésen keresztül vezeti el a szerző az olvasót a mai, többszörösen összetett népművészet fogalomig.

Lajos Veronika – amint ő maga is fogalmaz – a „...tudomány mostohalánya” (81. oldal), az ismeretterjesztés, tudománynépszerűsítés témájának szentelte írását, amelyben – leginkább természetesen

a néprajztudomány, művelődéstörténet terén – Kósa László úttörőnek számít. Olyan kutatónak, aki számára a néprajz említett feladata soha nem volt kérdés, aki a tudomány effajta közvetítésében ma is kulcsszerepet játszik. Manapság a téma azért jelent erős kihívást, mert az utóbbi néhány évtizedben a korábbiakhoz képest rendkívüli mértékben megváltozott a tudás szerepe, elérhetősége – annak útvesztőivel együtt. Lajos Veronika tanulmánya megragadja a néprajzi ismeretterjesztés 1970-es évekbeli és mai jellemzőinek különbségeit – Kósa László munkásságának, valamint a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszéke mai programjainak összevetésével. A legnagyobb különbségek sokkal inkább a formából, a közvetítő közegből (honlapok, blogok, internetes fórumok), nem annyira a tartalomból adódnak.

Juhász Katalin, a népi tisztálkodás szakértője a fürdőkultúrával foglalkozik tanulmányában, erősen kapcsolódva Kósa László 1999-ben, a fürdőkultúráról írott monográfiájához. A tanulmány egy sokéves, alapozó és komplex kutatás eredményeiből merít, felsorakoztatja az előzményeket, ám nincs szükség különösebb érvelésre amellett, hogy a téma a magyarországi néprajztudományban elsősorban éppen a tanulmány szerzőjéhez köthető. A kutatástörténeti áttekintést követően Juhász Katalin részletezően is kifejti, milyen megközelítési módokkal fordultak az elődök (és kortársak) a tisztálkodás problémaköréhez. Az első szakaszban, ún. klasszikus néprajzi módszerekkel a paraszti kultúra archaikus elemeit keresve leíró tanulmányok születtek. Egy későbbi korszak és más irányzat volt a tisztálkodást a szokások rendszerében értelmező hozzáállás, amely a hétköznapiaság vizsgálatának előtérbe kerülésével járt együtt. (Ehhez az irányzathoz még egyetemi hallgatóként csatlakozva választotta Juhász Katalin a tisztálkodást hosszútávú kutatási témául). Végül – ez jelenti a harmadik szempontot – a parasztság mellett más társadalmi rétegek kutatásán keresztül az interdiszciplináris perspektíva igénye is megfogalmazódott és – éppen a szerző jóvoltából – eredményei is megszülettek.

Paládi-Kovács Attila tanulmánya a Tudományos Akadémia szerepét elemzi és foglalja össze a néprajzi kutatások 19. századi történetében. A néprajz tudománytörténetéből ismert tények, eredmények mögött – különösen tudományunk kezdeti fellendülése után – sok esetben húzódik az Akadémia támogatása is, ám korántsem mindig. A Magyar Tudós Társaság (az Akadémia elődje) kezdetben maga ösztönözte pályázatokkal a táj- és népismereti kutatást, felhívásai állnak az első népmese- és népdalgyűjtések, nyelvjárási-, tájnyelvi-, néphitgyűjtések hátterében. Később a magyar nép és nyelv rokonságára irányuló kutatásokat, az őshaza- és keletkutatást anyagiakkal is támogatta, majd az eredmények szaporodásával támogatása egyre inkább ajánlások formáját öltötte fel, eszmeivé vált. 1872-ben megalakult az Akadémia Könyvkiadó Bizottsága, amellyel saját tevékenységi körébe vonta egyrészt a hazai eredmények, másrészt az európai tudományos eredmények fordításainak megjelentetését.

Kavecsánszki Máté tanulmánya újszerű – ám, mint kiderül, Kósa László munkásságában már az 1990-es években megjelenő – témát dolgoz fel: a katasztrófák kutatását. A néprajz tárgyát tekintve (is) alapvető feladat annak vizsgálata, milyen hatás alakulhat ki a környezet és a társadalmak élete között. A szerző rendszerezi a korábbi megközelítéseket, „iskolákat”. A magyarországi tudományban éppen Kósa László dolgozta fel az ökológiai érdeklődés történetét. A gyökereket az ősfoglalkozások kutatásában, Herman Ottó munkásságában, az ember és természet viszonyát középpontba állító, a parasztság életformáját kutató iskolákban jelölte meg. Kósa László művelődéstörténeti keretbe ágyazva civilizációs kihívásként emelte be a történeti ökológiai irányzatba a természeti katasztrófák kérdését. Számára nem kérdés, hogy a természeti katasztrófák meghatározzák a kultúrát és a közösségi viselkedést. Az elméleti alapvetést követően Kavecsánszki Máté tanulmánya rendszerezi a katasztrófák típusait: természeti okokra visszavezethetők, vagy bekövetkezésük antropogén folyamatokhoz köthető. A társadalmi következmények szempontjából Kósa László tipológiáját követi, aki öt típust különített el (éghajlati szélsőségek, népességsökkenés, tűzvész, haszonnövényeket támadó kárte-

vők, vízrendezés). Azt sem kerülheti meg a szerző – ahogyan Kósa László sem kerülte meg –, hogy az emberi mulasztás sajnálatos befolyását megfogalmazza: a magyarországi természeti katasztrófák mérsékelhetőek lettek volna.

Kiss Réka tanulmánya Kósa Lászlónak a református vallási néprajz terén kifejtett munkássága előtt tiszteleg: összefoglalja a kutatási eredményeket, irányvonalak szerint rendszerezi azokat, különös tekintettel az 1989 óta eltelt évtizedekre. Kiss Réka hatalmas feladatra vállalkozott, írása tömören ismerteti is a tudománytörténeti tanulmánnyá rendezett szakirodalmi áttekintést. Ugyanakkor a néprajz illetékességi körén kívülre tekintve az új tudományok, valamint a „régibbi” tudományok új paradigmái szerinti eredményeit is felsorakoztatja, hiszen azok (vallásszociológia, összehasonlító vallástudomány, vallási néprajz) a néprajz kutatási irányzataira is termékenyítő hatással vannak. A rendszerezést – természetesen – a reformáció befogadásával, az ennek szentelt kutatások ismertetésével kezdi. Ezt követően a tanulmány további részei minden lehetséges nézőpontot elemzenek: identitás és felekezetiiség, művelődés, iskolák és anyanyelvűség, kegyességi irányzatok, vallásos világkép, a vallásgyakorlat változásai az újkorban (laicizálódás, megújulás), újrafogalmazott identitás, interkonfessionális kapcsolatok, egyházszervezet, vallásgyakorlási szinterek, istentiszteleti rend, vallásos szövegfolklor, szokások, paraliturgia, specialisták, lokális kutatások. A tanulmány megfogalmazza és láthatóvá teszi Kósa László kutatásainak jelentőségét e területen is.

A kötet címadó tanulmánya Csíki Tamás munkája. A többi tanulmánytól leginkább az különbözteti meg, hogy Kósa László munkásságának nem csupán egy, hanem három, talán a három leglényegesebb területéhez kötődik: a gazdálkodás, a kisnemesség és a tudománytörténet kutatásához. Már bevezető szakaszában is rendkívül fontos, tudományunk módszertanát tekintve örök aktuális kérdéseket tesz fel, például: „...lehet-e az adatközlők információit a múlt „megbízható” forrásaként felhasználni?” (97. oldal). A kérdés „jogosságát” Kósa László Fekete-Körös völgyi kutatási tapasztalatai igazolják, ahol (ám erre számtalan más, egyéb innovációkat érintő példát is sorolhatnánk) a kaszás aratás elterjesztését a vidéken évtizedek távlatából több település lakói is maguknak tulajdonították. A burgonya Tálasi István hatására vált Kósa László „témájává”, ám monográfiája csak 1980-ban jelent meg. A termelés társadalmi vonatkozásainak is nagy figyelmet szentelő metodika a későbbi munkákban is – például a gyulai zöldségtermesztés esetében – jellemző módszere Kósa Lászlónak. A paraszti társadalom után, az 1970-es években fordult érdeklődése másik kiemelt témája, a kisnemesség felé. E témában született könyveinek, tanulmányainak megkérdőjelezhetetlen szerepük volt abban, hogy a korábbi „uralkodó osztály” kutatása a néprajz és történettudomány ötvöztetésével a mikroközösségek, az alulnézeti történelem, az életmód módszeres vizsgálatává (is) vált. A tanulmány harmadik „főszereplője” a tudománytörténet. Kósa László 1989-ben, majd 2001-ben kiadott munkájának alaptétele: a néprajztudomány akkor alapozódott meg, amikor „a magyar szellemi életben a nyelv és a kultúra kérdései kerültek a középpontba” (105. oldal). Az ezzel az időszakkal kezdődő tudománytörténet szinte napjainkig vezet, Csíki Tamás a korszakokként más-más okból fakadó nehézségeket, a periodizáció problémáit, egy-egy korszak ellentmondásait rendeli hozzá Kósa László munkájához. Végül felteszi a teljes biztonsággal ma sem megválaszolható, a néprajz szerepére, alapfeladatára vonatkozó, Kósa Lászlót is foglalkoztató kérdéseket. 1945 után biztosíthatta-e, segíthette-e a néprajz a népi tudat, „...vagy a kultúrnemzeti paradigma” (107. oldal) kontinuitását?

„Végül munkája befejezéseként Kósa László e tudományág jövőbeli útjait, megújulási lehetőségeit veszi számba. Az egyik központi kérdésként a néprajz és az antropológia kapcsolata, az egy vagy két tudomány alternatívája merült fel. A szerző az előbbit látja „reálisabbnak”, ugyanakkor az interdiszciplináris nyitottságot, a módszertani változatosságot, a nemzetközi együttműködést, va-

lamint a „hagyományörző beállítottságot” is magába foglaló szemléleti megújulást hangsúlyozza” (108. oldal).

Kósa László tudományunk szerepét is kijelölő, elméletalkotó munkássága – mint a fenti idézet is jelzi – iránymutatás a ma aktív néprajzkutatók számára. Azt, hogy minden kutató nemzedék számít és épít rá, jelzi a hetvenedik születésnapját köszöntő kötet szerzőinek színes összetétele.

Kothencz Kelemen (szerk.): Határjelek és hagyásfák. A hetvenedik életévébe lépő Báর্থ János tiszteletére írott tanulmányok. Türr István Múzeum, Baja, 2014. 879 p. (Bajai Dolgozatok 18.)

Frauhammer Krisztina

Nincs könnyű helyzetben, aki arra kap megbízást, hogy a Báর্থ János 70 éves születésnapjára összeállított köszöntő kötetet bemutassa. No persze a kötetet összeállító Kothencz Kelemen sem gondolhatta ezt másképp, hiszen egy hallatlanul színes életutat bejár, rendkívül sokoldalú kutató életpályájának átfogó bemutatását tűzte ki célul. A megvalósításhoz – igazodva az ünnevelt korának számszerű adataihoz – 70 kollégát, pályatársat, tanítványt kért fel, hogy saját eredményeikkel kapcsolódjanak e gazdag kutatói életút áttekintéséhez. A szerkesztő figyelmessége azonban nem csak az életkor és a tanulmányok számának egyezésére terjedt ki, hanem arra is, hogy azokban megjelenjen az egykori tanár, majd kolléga kutatásainak valamennyi szeglete.

Ismertetésünkben nem vállalkozhatunk arra, hogy e 880 oldalas kötet valamennyi tanulmányára kitérjünk, a tematika súlypontok áttekintése mellett néhány tanulmány kiemelésére szorítkozhatunk csak. Elsőképpen Kósa Lászlóéra, aki megnyitja a köszöntések sorát, Báর্থ János munkásságát áttekintő cikkével. A pályatárs személyes emlékeket sem nélkülöző írása végigveszi a kutató életpályáját és „tudományos dominiumait”, kiemelve tudatosságát, kiválasztott témaköreinek megtervezettségét és a mellettük való kitartást. Utal ugyanakkor arra is, hogy „Báর্থ János érdeklődése mindig nyitottabb volt annál, hogy mereven ragaszkodott volna kijelölt irányokhoz. A figyelme látókörébe került előre nem tervezett feladatok, előbukkanó ismeretlen vagy elfeledett írásos források, kollégák friss eredményei nem egyszer inspirálták.” Nem felejtette el soha történész képzettségét sem, amelyet kihasználva kamatoztatott mind néprajzi, mind történeti etnográfiai munkáiban. Minde mellett évtizedekig töltött be intézményvezetői feladatokat, pályázatokat írt, terepgyűjtéseket szervezett, de ahogy Kósa László fogalmaz még most is „ígéretes tervek forognak gondolatvilágában.”

Az ünnevelt méltatását követően a *Kollegiális emléklapok, História és etnográfia, Táj és település, Ökológia és agrárium, Migráció és árucseré, Közösség és kapcsolatrendszer, Hitélet és mentalitás, Hagyomány és változás* tematikai súlypontokhoz rendezve olvashatunk tanulmányokat. Ezekben nem egyszer tapasztalhatjuk, hogy Báর্থ János valamely írása, terepkutatása, kiállítása volt az inspiráló kiinduló pont. Így például Verebélyi Kincső cikkében, amely a ház és család szellemi egységének sajátos jelenségét mutatja be, az ünnevelt *Tanyasors, gazdasors* című munkájában megjelenő Rózsa Balázs tanyájának leírása alapján. Ezt felhasználva kirajzolódik előttünk az egykori család vilásképe.

Az ezt követő cikkek sora a különféle történeti források néprajztudományi jelentőségét, használatosságát igazolja, alátámasztva ezzel a Báর্থ János munkásságában is nagyon meghatározó populáris íráshasználati vizsgálódások fontosságát. Így e forrásoknak köszönhetően megjelennek előttünk Kocsis Gyula írásában a Pilismaróti Vallásalapítványi Uradalomban élő parasztság ügyes-bajos hétköznapi és egy mára már alig ismert halászati módszer (vejszés-rekesztő halászat) történeti-néprajzi emlékei is. S. Lackovits Emőke a Kőnczey család levéltárának 19. századi látogatási naplói segítségével vázol számunkra tablót a kor székely társadalmi életéről.

Az írott forrásokat elhagyva az ünnepelt következő fontos „domíniuma” a táj és település témakör tanulmányai kaptak helyet. A Bárh János által felújított archaikus „Kétvízköze” tájnévhez és az azon belüli önálló területi egységként feltételezett potákhhoz kapcsolódik Borsos Balázs tanulmánya. A szerző arra keresi a választ a számítógépes klaszteranalízis segítségével, hogy az új eljárások mennyiben erősítik meg a hagyományos néprajzi módszerekkel meghatározott regionális felosztást. Az analízis eredménye nem igazolta a poták önálló mikrorégiójának körülhatárolhatóságát. Ugyanakkor Petercsák Tivadarnak köszönhetően további adatokkal gazdagodtak ismereteink a települések tizednek, tizedeseknek nevezett önállósággal rendelkező részeiről, illetve a tájnyelvi kifejezések földrajzi vonatkozásairól. Juhász Antal az alföldi külterjes állattartásról hoz újabb adatokat a pályatárs tiszteletére írott tanulmányában.

Bárh János ahhoz a muzeológus generációhoz tartozik, akik számára a múzeumok biztosították a kutatásban való elmélyülés lehetőségét. Mára ez a helyzet gyökeresen megváltozott, a többszintű információátadás új kihívásai elé állítva a korszerű muzeológiát. Ennek egy szemléletes példáját hozza Kemecsi Lajos cikke a filoxéra és mezőváros szabadtéri múzeumi megjelenítése kapcsán. Tanulmánya már átvezet egy újabb domíniumba minket: az ökológia és agrárium területére, ahol a Duna-Tisza közének és a Kis-Küküllő mentének gazdálkodását érintő kérdésekről olvashatunk. A homokháti öntözéses technológia fejlődéséről, egy egykori kiskunhalasi faiskoláról és szőlőterepéről, a kecskeméti mintakertekről, a félégházi fóliás zöldségtermesztésről, a csongrádi szőlőhegyekről és a bogayiszlói paprikatermesztésről, végezetül pedig a poszt szocialista Románia falusi gazdálkodásáról és arról a mezőgazdasági aktivitásról, amely fontos túlélési stratégiát jelentett az adott viszonyok között. A konkrét tematikai tartalom túl e tanulmányok kijelölik a születésnapos kutatási terepének egyes pontjait is, hiszen szinte kivétel nélkül kapcsolódnak egykori gyűjtéseikhez.

Csakúgy, mint a migráció és árucseré témájához tartozó tanulmányok. Például Fehér Zoltáné, aki *„Lúd tojta, víz hozta” emberek a Duna mentén* című cikkében a Duna és a Vajdaság által határolt Bátya település migrációs folyamatait mutatja be a helyi anyakönyvek anyagát felhasználva, kötődve ezzel az ünnepelt által meghonosított táji kontinuitás fogalmának problematikájához. Szakál Aurél egy mára már szinte csak a szólásokból ismert jogi népszokással és annak emlékeivel ismereti meg az olvasót. Cikkében az egykori szégyenkövek és pellengérek funkciójáról, használatáról olvashatunk. A migráció témaköréhez szorosan kapcsolódó árucseré blokkban a kis-küküllő menti bonyhai, a székelyudvarhelyi, és a vajdasági zombori vásárok gazdasági és kulturális jelentőségét mutatják be a szerzők, melyet két, a vasút és árucseré kapcsolódási pontjait elemző tanulmány zár.

A vasút mellett természetesen a természetes vízi utak határozták meg a már többször említett Kétvízköze területének közlekedését, és ahogy arra Bali János is rámutat cikkében, nem pusztán közlekedését. A Duna a környező települések műveltségére is kihatott, minden korban meghatározó életmód-alakító tényező volt, amely a külső kapcsolatokon túl, egészében formálta az ott élők életmódját, emlékeztet. Ugyanilyen közösségépítő és formáló szereppel bírt a következő cikkekben bemutatott kalács intézménye, sőt a közutak rendszere is, amelynek csíkszentmártoni példájáról olvashatunk.

Örsi Juliannának a vidéki értelmiség mentalitásáról és magatartásáról írott cikke már Bárh János egy újabb domíniumába vezet minket: a hitélet és mentalitás kérdéskörébe. Olyan települések búcsújáró hagyományai elevenednek meg előttünk mint: Kékkő, Csíkszentgyörgy-Bánkfalva, a dunapataji Szelid pusztája, Törökpolnya, Bácska. Bárh Dániel és Lakatos Andor különböző történelmi korszakok egyházi forrásait elemezve mutat rá azok mentalitás-, egyház- és lelkiélettörténeti jelentőségére. Az apja nyomdokaiban járó Dániel tanulmányában egy 18. századi főpásztori dekrétumot mutat be, a kalocsai érseki levéltár munkatársa pedig, egy eddig alig kutatott forráscsoportra – az 50-es években tervezett Mária Enciklopédia anyagára – hívja fel az olvasók figyelmét.

A hagyomány és annak változásaival foglalkozó záró fejezetben a folklór, a népi táplálkozás és népművészet tárgyköréből olvashatunk cikkeket. Az észak-bácskai Hajós település Bárh János életének gyermekkora óta meghatározó terepe. E település mentalitását, illetve a hét napjaihoz kötődő néphagyományait mutatják be Voigt Vilmos, Bereznai Zsuzsanna és Schön Mária cikkei. Majd, míg Liszka József egy vicces proverbium eredetének és recepciótörténetének megy utána, Hála József a mennykövekkel teszi ugyanezt. A szokáskutatás területéről egy háromszéki kutatástörténeti áttekintés mellett, a zöldág állítás funkciói és értelmezési lehetőségei, valamint az elmúlás és gyász hagyományos szocializációs folyamatai kerülnek elő.

A tanulmányok sorát Bárh János 2005 és 2014 között megjelent műveinek 85, bibliográfiai adattal ellátott tétele, az utóbbi évtizedet dokumentáló fotók és egy Tabula gratulatoria zárja.

A kötetet végigolvasva a tematikai sokszínűség mellett a köszöntött Bárh János személyisége és tudói habitusa is jól kirajzolódik. Humorának, életkedvének és fáradhatatlan szorgalmának köszönhetően a tudományos pálya valamennyi területét bejárta. Tanúságot tett arról, hogy nem pusztán a muzeológia van a kisujjában, hanem „határjáró” emberként otthonosan mozog terepen is, legyen az akár a „Kétvízköze”, akár a Székelyföld. Kötetek egész sora igazolja, hogy kiváló érzékkel nyúl a legkülönbözőbb levéltári és egyéb írott forrásokhoz. Számos évfolyam emlékezik a Szegedi Egyetemen tartott előadásaira és jó páran kötelezték el magukat a néprajz mellett, erdélyi gyűjtőtáborai hatására. Emellett az ünnepelt folklórfesztiválokat szervez, köteteket szerkeszt, Bibliákat gyűjt és mindig felcsillan a szeme, ha valami kis huncutság, valami hallatlan dolog tűnik fel a láthatáron. A kötet szerzőitől vett apró jellemzések sorát talán a legfontosabbal zárom. Mégpedig azzal, hogy Bárh János minden érdemek és kiválóságok mellett végig megmaradt izzig-vérig hétköznapi embernek. Isten éltesse!

Muskovics Andrea Anna (szerk.): Szőlő-Bor-Termelés-Fogyasztás-Társadalom. Borkultúra és társadalom visszatekintve a 21. századi Magyarországról. Budapest, Agroinform Kiadó, 2013. 606 p.

Mód László – Simon András

Szőlő-Bor-Termelés-Fogyasztás-Társadalom címmel jelent meg az a nagyszabású tanulmánykötet, amelyben pályatársai, kollégái és tanítványai köszöntik a 60 éves Csoma Zsigmondot, aki a magyar szőlő- és borkultúra egyik legkiválóbb, nemzetközi szinten is elismert kutatója. Az egymást követő kulcsszavak már előre sejtetik, hogy a kiadvány a szőlő- és bortermelés szinte minden aspektusát felölelő, tágabban pedig a magyar és európai agrárium számos kérdését felvillantó vállalkozás kíván lenni.

A kötet személyes hangvételű szerkesztői köszöntővel indul, amelyben Muskovics Andrea (a szőlő- és borkultúra kérdéskörének fiatal kutatója, Csoma Zsigmond szakmai mentoráltja) rövid értékelést ad az Ünnepelt munkásságáról. Fontosnak tartja kihangsúlyozni azt, hogy a szerzők tág köre valamint a kiadvány címe megfelelően tükrözik Csoma Zsigmond széleskörű, különböző tudományterületek határait feszegető érdeklődését. Pályájának részletesebb bemutatása tárul az olvasó elé a bevezető gondolatokat követő életrajzból, amely kronologikus rendben haladva veszi sorra az életút legfontosabb mozzanatait és állomásait a diákevektől napjainkig bezárólag. A címben szereplő, első olvasásra kissé furcsának tűnő „felemás” jelző elsősorban arra próbál utalni, hogy a kertészmező végzettségű Csoma Zsigmond eredeti szakmájában sohasem tevékenykedett, a Kertészeti Egyetemen megszerzett tudás ugyanakkor meghatározta egész munkásságát, hiszen különböző tudományos szemléletmódok egyidejű alkalmazását tette számára lehetővé. Pályafutása során ennek köszönhetően egy-egy problémakör komplexebb feldolgozását tudta elvégezni, mivel a néprajzi-történeti háttér

feltárása mellett bátran támaszkodhatott például ampelográfiai ismereteire is. A szerkesztő meglátása szerint felemás az életút abból a szempontból is, hogy az évtizedek alatt felhalmozott tudást a gyakorlatban kisoroszi kertjében csak néhány szőlőtőkén, málna- és szederbokron alkalmazhatja.

A tanulmánykötet első fejezete a *Szőlő-borkultúra* címet viseli, amely terjedelmét (36 tanulmány 284 oldalon) és tematikai változatosságát tekintve önmagában is alkothatna egy önálló kiadványt. A szerzők között különböző tudományterületek jeles képviselői szerepelnek, akik a szőlő- és bortermelés más és más aspektusaira világítanak rá írásaik segítségével. A fejezetben több tanulmány foglalkozik egy-egy borvidék (például Buda térsége, Mór környéke, Tolnai borvidék, Soproni borvidék, Somló stb.), bortermelő település (például Kőszeg, Miskolc) történetével, jelenlegi helyzetével vagy jeles termékével. Sepsi Laczkó Máté illetve Gröber Jenő alakjának, tevékenységének megidézésével a tokaji aszú valamint az egri bikavér kialakulásáról nyerhetünk újabb információkat. Az első fejezetben kaptak helyet azok az írások, amelyek a szőlőhegyekhez kapcsolódó életvilágokat, valamint a szőlőhegyi kultúrtájak megőrzésének, fenntartásának lehetőségeit elemzik a Kárpát-medence különböző szőlőtermő vidékeinek példáján. Több tanulmány veszi górcső alá a szőlészeti-borászati tevékenységhez kapcsolódó épített örökségelemeket, amelyek a hazai szabadtéri néprajzi múzeumokban is jelen vannak, mint ahogyan erre a kötetben is találhatunk szép példákat a Szennai Szabadtéri Néprajzi Gyűjtemény vagy a szentendrei skanzen révén. A fejezetben a történeti-néprajzi elemzéseken kívül változatos tematikát felvonultató írások is helyet kaptak, amelyek a szőlő- és bortermelés éghajlati aspektusait, természetstechnológiai és növényvédelmi kérdéseit igyekeznek körüljárni. Hat kutatóból álló szerzőgárda tanulmánya követi nyomon a különböző régészeti korszakokból előkerült szőlőleleteket, amelyeknek a vizsgálata írásos források hiányában minden bizonnyal teljesen új eredményekkel gazdagíthatja a növény Kárpát-medencei kultúrtörténetére vonatkozó eddigi ismereteinket. A szőlő zöldségmunkáinak változását valamint a kártevők elleni védekezési eljárásokat elemző írások a történeti vonatkozásokat is figyelembe veszik, amivel számos ponton kapcsolódnak Csoma Zsigmond munkásságához. Izgalmas kérdéseket feszegetnek azok a tanulmányok, amelyek a szőlő és a bor valamint a vallás szerteágazó kapcsolatrendszerének boncolgatására vállalkoztak. Megismerkedhetünk a református egyház által használatos ónpalackokkal valamint az orosz fémikonok keretein előforduló szőlőfürt motívumokkal. Az első fejezet tematikai sokszínűségét tovább erősítik azok az írások, amelyek a szőlő- és bortermelés turisztikai, jogtörténeti vagy folklorisztikai aspektusaival foglalkoznak behatóan.

A *Kereskedelem, italkultúra, fogyasztás* című, ugyancsak terjedelmes fejezet (127 oldalon 19 írás) térben, időben és tematikailag is tág tudományos merítést ad. Találunk benne áttekintő, nagyobb ívű feldolgozásokat, ugyanakkor lokális esettanulmányokat is. Központi helyet kap e témaegységben is a bor és egyéb szeszesitalok kultúrtörténete. Jórészt a nyugat-európai, angol, francia és német nyelvű szakirodalomra támaszkodva olvashatunk a középkori Európa borforgalmáról, illetve a 19. századi Franciaország bortermeléséről és -fogyasztásáról. A 19. század végi viktoriánus Anglia mindennapi életének egy sajátos szeletét, a szeszkereskedelmet és az italfogyasztási szokásokat villantja fel egy érdekes írás, egy újszerű forráscsoport: a korabeli hirdetések, árlisták, rölapok vizsgálata alapján. A tanulmányok nagyobb része földrajzilag már a Kárpát-medencét érinti. Több írás egészen a 17. század első feléig tekint vissza, zömmel új forrásokat feltárva, így Sopron város, Felső-Magyarország, Brassó borkereskedelmét vagy éppen Pázmány Péter érseki udvarának borfogyasztását, illetve a kézművesek céhes lakomáit vizsgálva. Szintén a 17. századtól induló történeti adatok alapján kapunk képet az égettbor és pálinka kifejezések feltűnéséről és a mögöttük rejlő tartalomról, italféleségekről Nagykőrös példáján. A bor nem csupán az étkezéseket kísérő italként, hanem „láthatatlanul,

mint alapanyag” is fontos helyet kap a gasztronómiában, ahogy azt a szakácskönyveket forrásként használó írás is kibontja, de megidéződik a főúri ünnepek és lakomák világa is a 18. század derekáról. A bor szerves „kelléke” volt a jeles napi szokásoknak, ennek példáit a Balaton-felvidékről ismerhetjük meg. A mikrovizsgálat módszeres példája az egy szegedi borkimérés 20. század eleji működését bemutató tanulmány. Recens vizsgálati eredményeket olvashatunk a magyarok borfogyasztási szokásairól: az alkalmakról, helyekről, típusokról, mennyiségről és a minőségi aspektusról, a borválasztás szempontjairól stb. Az írásokban aztán a bor mellett feltűnik fogyasztásának egyik gyakori kísérője, a dohány, pontosabban ennek alkalma, a dohányzás, elsősorban vallási, irodalmi vonatkozásaival. Három tanulmány is foglalkozik a Hagyományok–Ízek–Régiók (HÍR) gyűjteménnyel, melynek munkálataiban Csoma Zsigmond is hangsúlyos szerepet vállalt.

Alapvetően történeti aspektusú négy írást tartalmaz a *Gyümölcs- és kertkultúra* fejezet. Ebben a székelgy gazdasszonyok veteményeskertjeiről, egy erdélyi falu 19. század végéig virágzó dohánykultúrájáról, a bencés kongregáció 20. század eleji gyümölcsstermesztéséről, valamint a 19. század harmadik negyedének jeles szőlész-borász, kertész szakemberének és szakírójának, Entz Ferencnek az alakjáról, életútjáról (egy korábban nyilvánosságot nem látott családi visszaemlékezés nyomán) tudhatunk meg újabb adatokat, kutatási eredményeket.

Változatos tematikai palettát ad a *Társadalom, szerepek, életmód* című egység 9 tanulmánya. A háborúban részt vevő katonákat ellátó főélelmester és bormester feladatairól történeti pillanattfelvételt olvashatunk a tizenöt éves háború éveiből, vagyis a 16–17. század fordulójáról. Az írások többsége nagyobb időintervallumot ölel át vagy változásvizsgálatot közöl. Betekinthetünk az Esterházy dinasztia családtörténetébe és egy hordó feliratának, s a benne lévő bor legendájának megfejtésébe. A gazdasági egyesületi szervezkedés és tevékenység 19. századi történetének mozaikjait felvillantó írásban a magyar agrárviszonyok, s benne a szőlő-bor ágazat fejlődését elősegítő szervezetek céljáról és működéséről kapunk primer forrásanyag alapján újabb adatokat. A 19. század derekától induló száz esztendő adja az időkeretét a vidéki társadalom speciális női szerepeit és a magyar parasztság polgárosodását tárgyaló tanulmányoknak, míg ugyaninnen indulva napjainkig követhetjük az egri városnegyedek vezető tisztségviselőinek, a fertálymestereknek a szerepét és tevékenységét, az alföldi parasztkultúrában bekövetkező életmódváltozásokat, valamint a román-magyar együttélés tövisháti helyzetét.

A *Gazdaságtörténet* témaegységben 4 tanulmány szerepel. Képet kapunk – a kötet legtöbb tanulmányában megidézett bor helyett ezúttal – a víz szerepéről (folyópartok, halászhelyek, malmok stb.) egy nyugat-francia apátság gazdasági rendszerében, majd Erdélynek a Monarchiában betöltött gazdasági szerepéről (részletes összehasonlító statisztikai adatokkal alátámasztva), valamint az uradalmi gazdaságok helyzetéről, változásairól olvashatunk.

Csoma Zsigmond oktatói, ismeretterjesztői tevékenysége, szerepvállalása is meghatározó. Ezt hivatott jelezni az *Oktatás, ismeretek terjesztése* fejezet. Időben átfogóan, a 16–18. századot felölelve kapunk példákat az erdélyi szászok olvasmányanyagában megjelenő szőlészeti-borászati és ezzel összefüggő élettani ismeretanyagról. A neves francia szerzők tollából megjelent szőlészeti-borászati szakkönyv magyarra plántálásában a 19. század elején elévülhetetlen érdemeket szerzett Fábián József munkájáról és könyve előfizetőiről szól egy újabb írás. Végül egy kollegiális-baráti levél zárja a tanulmányok sorát, melyben az Ünnepektől kémia szakos tanártársa az egri Esterházy Károly Főiskolán folyó szőlő-borkultúra tematikájú oktatás fontosságáról s abban Csoma Zsigmond szerepéről szól.

A tanulmányok után kap helyet a Csoma Zsigmond munkásságát reprezentáló szerzői bibliográfia, mely több mint 35 év (1976–2012) három és negyedszáz tételes publikációs anyagát közli típus és kronológia szerint.

Érdemes végül megvonnunk a köszöntő kötet „statisztikáját”! A nagyalakú (A/4), 606 oldalas könyvben – leszámítva a szerkesztői köszöntést, az életút bemutatását és a bibliográfiát – 74 tanulmány sorakozik mindösszesen 90 szerző tollából, logikusan, világosan tematizálva! (Elismerés a szerkesztői munkának!) A felsorolt számadatok is magyarázzák, hogy a recenzió terjedelmi korlátait figyelembe véve nem szólhattunk – nevesítve a szerzőket – minden egyes tanulmányról. Ismertetésünkben a tudományterületek, témák, módszerek, szemléletmódok lényegére, sokszínűségére igyekeztünk vázlatosan rámutatni, hogy ki-kí azután érdeklődésének megfelelően elmélyedhessen az egyes írásokban.

Idehaza és külföldön, szakmánkban és más tudományterületeken sokféle évfordulós köszöntő kötet, „Festschrift” látott már napvilágot. Ezek alapvető célja az Ünnepeelt munkásságának megidézése, kutatási témáihoz kapcsolódó szakkikkek közreadása. Tudományos értéke akkor van igazán az ilyen gyűjteményes köteteknek, ha a szerzők nem csupán formálisan, korábbi kutatásaikból mazsolázva, azt ismételve vagy átdolgozva jelentkezik írásaikkal, hanem új forrásokra, módszerekre, elméletekre alapozva időszerű kutatási eredményeket közvetítenek. Zömmel ez utóbbi szemlélet érvényesül jelen kötetünkben is, mely foglalta a szülő- és borkultúra, tágabban a társadalom és életmód adott témakörei interdiszciplináris, aktuális ismeretanyagának.

Nagy Janka Teodóra (szerk.): Tanulmányok Tárkány Szűcs Ernő születésének 90. évfordulója tiszteletére. Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár 1. Szekszárd, Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Kar, 2014. 206 p.

Deák Éva

Tárkány Szűcs Ernő (1921–1984) jogász, néprajzkutató, 1975-től az MTA Néprajzi Kutató Csoport tudományos főmunkatársa volt. Szakterülete a jogi néprajz és a jogtörténet. 1948-tól kezdve rendszeresen publikált az *Ethnographiában*. Fontosabb munkái közé tartozik a *Mártély népi jogélete* (Kolozsvár, 1944) és a hódmezővásárhelyi paraszti végrendeletekkel foglalkozó *Vásárhelyi testamentumok*. Összefoglaló monográfiája, a *Magyar jogi népszokások*, alapmű; 1981-es első kiadása után 2003-ban újra megjelent.

Tárkány Szűcs Ernő születésének 90. évfordulója alkalmából a Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Kara és a Magyar Néprajzi Társaság Társadalomnéprajzi Szakosztálya 2011. október 5-én emlékülést rendezett. Ennek előadásából készült a 2014-ben megjelent tanulmánykötet. Az emlékülés keretében alakult meg a Tárkány Szűcs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport, az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok támogatásával.

A kutatócsoport eredményei közé tartozik a Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár sorozat elindítása. A *Tanulmányok Tárkány Szűcs Ernő születésének 90. évfordulója tiszteletére* címet viselő tanulmánygyűjtemény ennek a sorozatnak az első kötete. Nagy Janka Teodóra szerkesztő előszava magyar és angol nyelven is olvasható. A könyvsorozat céljaként azt jelöli meg, hogy „a jogi kultúrtörténet és a jogi néprajz kutatóit segítő publikációk megjelenése számára nyújtson lehetőséget, illetve hogy hozzáférhetővé váljanak a témához kapcsolódó szakmai cikkek, források, dokumentumok a kutatás számára.” A kutató fiának, Tárkány Szűcs Attilának személyes hangvételű, ugyanakkor tudománytörténeti szempontból is érdekes visszaemlékezése (*Három egyperces Tárkány Szűcs Ernőről*) szintén bevezetésként szerepel.

A kötet első része Tárkány Szűcs életművét tekinti át és helyezi el mind a magyar, mind a nemzetközi tudományosságban. Mezey Barna (*Tárkány Szűcs Ernő jogtörténete*) és Bognár Szabina (*Tárkány Szűcs Ernő jogi néprajzi kutatásai és a nemzetközi néprajztudomány*) a jogtörténet, illetve a

néprajztudomány szempontjából értékeli a kutató munkásságát. Kajtár István “korreferátumra épülő tanulmánya” pontokba szedve ad számot a Pécsi Műhelyben folyó jogi kultúrtörténeti kutatásokról. Nagy Janka Teodóra (*A “hid-szerep” értelmezési lehetőségei Tárkány Szűcs Ernő életművében*) a kutató jelentőségét vizsgálja a magyar jogi néphagyománygyűjtés huszadik századi folytonosságában és a jogi néprajz alapfogalmainak tisztázásában, valamint hangsúlyozza Tárkány Szűcs interdiszciplináris munkamódszerét, munkásságának nemzetközi ismertségét, főművének egyszerre összefoglaló és feladatmeghatározó voltát.

A kötet második fele a *Tárkány Szűcs Ernő jogi néprajzi szintézisének (Magyar jogi népszokások) megjelenése a hazai kutatásokban* címet viseli. Bánkiné Molnár Erzsébet tanulmánya két szabad kerületben végzett társadalomtörténeti kutatásainak jogi néprajzi vonatkozásait mutatja be: Kővár-vidéken a *hopsa* intézményét és az erdőirtásokhoz kapcsolódó szokásjogi elemeket, a Jászkun kerületben a mátkaság egyes elemeit és a férji hatalom elfogadottságát vizsgálja. Horváth József tanulmánya a 17. századi győri végrendeletek jogtörténeti forrásértékére, valamint alaki és tartalmi sajátosságaira koncentrál. Lezárásában utal a szerző kapcsolódó kutatásainak – a 18. századi győri testamentumok, a 17. századi Sopron vármegyei nemesi végrendeletek, valamint a 17–19. századi nyugat-dunántúli falusi végrendeletek vizsgálata – eredményeire is.

Bárh János néprajzkutató a székely tízeseknek, azaz szomszédsági közösségeknek a főbb jellemzőit tekinti át a 17. századtól napjainkig. Részletesen bemutatja Csikszentgyörgy és Csikbánkfalva tízeseit. Gelencsér József kutatásaira témaválasztásától kezdve nagy hatással volt Tárkány Szűcs Ernő munkássága. A kötetben szereplő, a személyi konfliktusok megoldására irányuló vizsgálatát a Fejér megyei Sárkeresztes községben szintén Tárkány Szűcs főművének egy fejezete inspirálta. Peterscák Tivadar tanulmányának (*Törvények és helyi jogszokások a közbirtokosságok működésében*) hasonlóan fontos viszonyítási pontja Tárkány Szűcs közbirtokosság-definíciója.

Béli Gábor (*A XVIII. századi megyei törvényszéki büntetőperек néprajzi vonatkozásai*) példái megerősítik, hogy a törvényszéki iratok értékes forrásai lehetnek a néprajztudománynak, az ismertetett esetekben megjelennek többek közt a boszorkányság, varázslás, mérgezés és a népi orvoslás elemei is. Figyelemreméltó a főként használt ruhák lopásából élő tolvaj esete. Nyugat-európai kutatások a ruhalopás mai szemmel nézve meglepő mértékű gazdasági jelentőségét mutatták ki, például a 18. századi Párizs esetében. Béli Gábor példája arra utal, a kora újkori Magyarországon is érdemes lenne megvizsgálni a használsruha-kereskedelem, azon belül is a lopott ruhák szerepét. Homoki-Nagy Mária (*Kutatói tapasztalatok a jogtörténet és a néprajz tudományának határán*) a magánjog történetének egy központi elemét, a vagyon fogalmát vizsgálja, több 18. századi szentesi eseten keresztül. Eredményei nemcsak a tanulmány címében megjelölt tudományterületek, hanem a történettudomány és nyelvészet szempontjából is fontosak.

A kötetet Tárkány Szűcs Ernő bibliográfiája zárja, melyet Bognár Szabina állított össze. A bibliográfia fontos érdeme, hogy az írott publikációk mellett a tudós rádióban elhangzott előadásait is felsorolja. Hiányoznak viszont a szerkesztések (például Kiss Lajos emlékkönyv, Magyarországi boszorkányperek, Néprajzi Hírek). Talán érdemes lett volna a tudományos műveket, a recenziókat és a publicisztikai jellegű írásokat külön felsorolni.

A tanulmánykötet nemcsak Tárkány Szűcs Ernő eredményeinek jelentőségét hangsúlyozza, hanem a jogi kultúrtörténeti és jogi néprajzi kutatások fontosságát is mutatja. A tanulmányok a néprajz és a jogtudomány mellett a kulturális antropológia, a történettudomány és a társadalomtörténet, a társadalmi nem, a szociológia és a nyelvészet kutatói számára is fontos eredményeket és adatokat közölnek.

Hála József: Tudósok, kutatók, gyűjtők. Néhány fejezet a magyar néprajztudomány és muzeológia történetéből. Documentatio Ethnographica 30. Budapest, L'Harmattan – MTA BTK Néprajztudományi Intézete 2014. 624 p.

Paládi-Kovács Attila

A címben szerényen említett „néhány” fejezet valójában 31 önálló tételt jelent és túltesz a szerző 2003-ban hasonló alcímmel megjelent tanulmánygyűjteményén is: *Hogyan gyűjtöttek elődeink? Néhány fejezet a magyar néprajztudomány történetéből.* (A Kríza János Néprajzi Társaság Könyvtára. Marosvásárhely, 2003). Hála József újabb gyűjteményes kötete – mint Szilágyi Miklós előszavából és a kötet végén elhelyezett jegyzékből megtudható – az utóbb megjelent vagy eddig publikálatlan írások mellett jórészt azokat a dolgozatokat öleli fel, amelyek az előző (főként Erdélyhez kapcsolódó) kutatástörténeti gyűjteményből kimaradtak. A két kötet szerves kapcsolódására a szerző maga is felhívja az olvasó figyelmét (616. o.).

Hála József érdeklődése a népkutatás története terén szokatlanul széles. Kötetek szerkesztését, gondozását köszönhetjük neki a geológus, paleontológus Nopcsa Ferenc, majd Bandat Horst néprajzi munkásságáról. Ifj. Kodolányi Jánossal adta közre Jankó János oroszországi leveleinek kötetét (Úton a szibériai atyafiakhoz. Documentatio Ethnographica 16). Kezdeményezte és szerkesztette Csaplovics János: *Ethnographiai értekezés Magyar országról* címen 1822-ben a Tudományos Gyűjtemény hasábjain megjelent cikksorozatának reprint kiadását (Budapest, 1990). Később *Kalotaszeg vázolata* címen szerkesztett vastag kötetet a Kalotaszegről szóló régi írásokból és képekből (Kríza Könyvtár 2006), majd Szabó Zoltánnal kutatta fel és rendezte sajtó alá a „honti igricek” néven elhíresült néprajzi gyűjtés, Bartók Béla és Györffy István ipolysági gyűjtőmunkájának teljes és hiteles történetét. Említhetném a magyarországi bányász hagyományok, hiedelmek és mondák, illetve Versényi György hagyatékának kötetét, az ifj. Noszky Jenő szakdolgozatának felderítése és kiadása körüli bábáskodását, a nagy mecénás, Semsey Andor emlékének ápolását is, de úgy sem lenne teljes a leltár.

Ilyenformán semmi meglepő nincs abban, hogy legújabb kötete a *Robert Townson néprajzi közlései a XVIII. századi Magyarországról* című dolgozattal kezdődik, aki 1793-ban tett utazást Magyarországon és 1797-ben vaskos könyvben számolt be tapasztalatairól (*Travels in Hungary...*). A könyv Rózsa Péter szerkesztésében és fordításában 1999-ben jelent meg Debrecenben néhány etnográfus szerző értékelő megjegyzéseivel. Hála József cikke mostani kötetében jelenik meg először. Legfőbb haszna a több száz tételt tartalmazó, lapszámokkal ellátott néprajzi tárgymutató a könyv magyar verziójához. Mutatványként a debreceni szappanfőzést leíró részleteket közli az angol utazótól.

Hála József olthatatlan vonzalmát a földtudományokhoz, az ásványokhoz, ősi csontokhoz, földünk kincseihez és őstörténetéhez, valamint a geológia nagy tudósainak emlékéhez mostani kötetének számos dolgozata igazolja. *Szabó József észak-amerikai utazásának tudományos eredményei*-ről szólva a hazai geológia első nagy tudósának a *Földrajzi Közleményekben* az indiánokról, a mormonokról, majd a San Franciscóban megtelepült kínaiakról, illetve a *Budapesti Szemlében* (1886) a magyar bevándorlókról szóló írásait sorolja. Nem kevésbé jelentős alakja a hazai földtudománynak Kubinyi Ferenc, a magyar őslénytan megalapítója, akinek nevét az etnográfusok főként a Vahot Imrével együtt szerkesztett nagy gyűjteményes kötetekből ismerik (*Magyarország és Erdély képekben.* I-IV. Pest, 1853–54). Szerzőnk ezt a tényt nem említi, az MTA tagjairól megjelent lexikon pedig Kubinyi „régész, műtörténész” mivoltát hangsúlyozza, és azt emeli ki, hogy 1862-ben „Henszlmann Imrével és Ipolyi Arnolddal számos Corvinát fedezett fel Isztambulban és hozott haza.” Nevét szívesebben látnám a tanulmány címében, mert a *Hej halászok, halászok!* Mamutcsont a hálóban, a

múzeumban és a várkapun nem igazán sejteti a szöveg kutatástörténeti jellegét és nem dobogtatja meg a néprajzkutatók szívét.

Semsey Andor, a magyar néprajztudomány mecénása, önálló cikket kapott a kötetben. Joggal, hiszen Herman Ottó 1883-ban elkezdett halászati-, majd pásztorkodási terepmunkáinak bőkezű támogatója volt. Amikor Herman a magyar halászsátról szóló két nagy kötetének kiadása után a pásztorok nyomába eredt a „fogyó legelőkön”, Semsey Andor ismét „melléje állt és korlátlan hitelt nyújtott számára”. Lambrecht Kálmán szavai szerint Semsey gróf „Herman Ottó haláláig mecénása maradt: minden néprajzi kutatását támogatta anyagilag. Így teremtette meg Herman Ottó és Semsey Andor a magyar néprajzot.” Kevésbé tartjuk számon, hogy Semsey Andor jelentős anyagi támogatást nyújtott Jankó János Balaton-melléki kutatásaihoz is (345. o.). Ebben minden bizonnyal része volt Jankó mesterének, a neves geológus és geográfus Lóczy Lajos közbenjárásának. Lóczy szerepéről vall két Herman Ottóhoz írott levele, melyek a *Hogyan született meg Jankó János „A Balaton-melléki lakosság néprajza című műve?* fejezet függelékében olvashatók (232–235. o.).

A földtan és a néprajz további kapcsolódási pontjait világítja meg a Bandat Horst emlékének, magyarországi és indonéziai kutatásainak szentelt, először a jelen kötetben olvasható tanulmány. A budapesti Néprajzi Múzeum gyűjteményeiben őrzött pápua és indonéziai kollekcióinak, olajkutatói eredményeinek és légifotókra alapozott kutatási módszertanának rövid áttekintése kellően igazolja, hogy honfitársunk „amatőr” etnológusként is érdemes az utókor emlékezetére. Ahogy a B. Malinowski által „a világ egyik legkiválóbb antropológusa”-ként aposztrofált Torday Emilről, a Kongó-medence néprajzi felfedezőjéről is tudnunk kell, hogy mintegy 400 tárgyat és 100 fényképet kapott tőle ajándékba a budapesti Néprajzi Múzeum. Halász Gyula, Lambrecht Kálmán és Kubassek János jóvoltából tudjuk, hogy a világhírű etnológus Angliában is megőrizte és ápolta magyarságát.

A tanulmányok másik jellegzetes csoportjába sorolom a Hont vármegyéhez, a Duna-kanyarhoz valamint etnográfus szülöttjeihez és kutatóihoz kapcsolódó cikkeket. Ismeretes, hogy a népkutatás nagyjai közül Csaplovics János, Szeder Fábián, Ipolyi Arnold is Hontban született, Katona Lajos pedig Vácott. (Ez a névsor idővel kiegészíthető lesz Manga János, s talán Csáky Károly, meg Hála József nevével.) Mellettük olyan gyűjtők is említhetők, mint az Erdélyi Jánosnak népdalokat gyűjtő Pongrácz Lajos; az Ipolyságon néprajzi gyűjteményt és múzeumot alapító Pongrácz Elemér; a magát „falusi régész”-nek nevező Hőke Lajos; a palócoknál „vendégség” néven ismert „falusi búcsúk” első kutatója, Pajor István; a Visegrádon és a Dunakanyar más falvaiban népi gyógyászati adatokat gyűjtő Arányi Lajos, akiben – nem mellesleg – a kórbonctan hazai megalapítóját tisztelhetjük. Róluk és néprajzi gyűjtéseikről Hála József kutatásait megelőzően csak kevesen és keveset tudhattak.

Pongrácz Lajos az 1840-es években 43 népdalt gyűjtött Hont megyében és küldött el Erdélyi Jánosnak, aki ezek közül 17 szöveget válogatott be a *Népdalok és mondák*ba. Az MTA Kézirattárában megőrzött „Ipolyi táji” népdalgyűjteményt először Hála József és Katona Imre rendezte sajtó alá és publikálta a révkomáromi *Népismereti Könyvtár* 7. kötetében. Ipolyi Arnold és Hont vármegye kapcsolata, a Csallóközben és Hont tájain megvalósult gyűjtőútjai, Ipolyi életrajzának pontosítása visszatérően foglalkoztatja a szerzőt. A korábbi szakirodalom téves adatait Prokopp Gyula cikkei nyomán helyesbíti. Leszögezi, hogy Ipolyi születési helye nem Ipolykeszi, hanem Disznós (Disznós-puszt), keresztlevele szerint 1823. október 22-én a közeli Felsőzsember plébániáján keresztelték meg. Születésének napja írásos dokumentumból nem tudható, életrajzírói október 18.-át és október 20.-át emlegetik.

A kötet dolgozatainak harmadik részlegébe sorolhatók a magyar néprajzi kutatás olyan nagy alakjaihoz fűződő közlemények, mint Herman Ottó, Jankó János, Herrmann Antal, Katona Lajos. Hála József ezekben is számtalan új forrást szolgáltató meg, archivális magánleveleket tesz közzé,

könyvtárak mélyén megbújó hírlapi cikkeket közöl újra (például Jankó János első néprajzi közleményét, amit a pomázi szerbek népviseletéről publikált 1889-ben a *Turisták Lapjában*). Ezen tanulmányok közül valószínűleg a Herman Ottó és Jankó János kapcsolatát boncoló és számos új adalékkal szolgáló cikk számíthat a legnagyobb érdeklődésre. Kettejük viszonyát sokan elemezték és mondtak róla pártos ítéletet. A kérdés az, hogy ki támadott először és mikor romlott meg végleg kettejük viszonya. Hála József adalékai arról győznek meg bennünket, hogy Jankó János közel tíz éven át nem vette fel a kesztyűt. A Herman Ottóról és munkásságáról szóló legutóbbi konferencia egyik előadása a polihisztor vitáiról és polémiáiról hangzott el (Gál Vilmos: *A perlekedő tudós. Herman Ottó munkásságának legfontosabb vitái, személyes konfliktusai*). Az előadó a teljesség igénye nélkül 27 perlekedés listáját állította össze, kiragadva azok néhány epizódját és megadva a forrásokat. Ezekhez nem kell kommentár!

A több mint 600 oldalas kötet 31 dolgozata nem tekinthető át egy korlátozott terjedelmű ismertetésben és tudományos hozadéka sem mérhető fel pontosan. Az biztos, hogy alapos, megbízhatóan adatolt, ugyanakkor olvasmányos, helyenként érdekfeszítő történeteket tár az olvasó elé, melyek jelentősen gazdagítják a magyar etnográfia és folklorisztika eddig ismert historiográfiáját.

Klanciczay Gábor–Pócs Éva (szerk.): Boszorkányok, varázslók és démonok Közép-Kelet-Európában. Balassi Kiadó, Budapest, 2014. 524 p.

Peti Lehel

A tizenkét szerző írását összegyűjtő tanulmánykötet fókuszában a boszorkányhit és boszorkányság-üldözés, demonológia és vámpirizmusjelenségek társadalmi, gazdasági, egyház- és esztétikaitörténeti, jogi, valamint vallási összetevőinek elemzése áll. A szerzők által alkalmazott módszerek többsége antropológiai szemléletű, a történeti- vallás- és szociálintropológiai elemzési modellek mellett ugyanakkor összehasonlító folklorisztikai, nyelvészeti módszerek és terminológia fordul elő. Emellett mindegyik tanulmány esetében fontos szempontot képez az adott vizsgálati probléma nemzetközi tudományos eredményeinek összefoglalása is.

A kötet nyitó tanulmánya Sz. Kristóf Ildikótól származik. Az elemzés a magyarországi boszorkányság kutatástörténetének nagy ívű összefoglalója. Az említett kutatócsoport által létrehozott boszorkányság-narratívum adatbázisra alapozva a boszorkányságüldözés történeti dinamikájára vonatkozóan fontos megállapításokat tesz. Kitér a katolikus és protestáns demonológia, a boszorkányságról alkotott hivatalos és populáris ideológiák legfontosabb jellemzőire. Egy alfejezetben statisztikai szempontból is bemutatja a boszorkányságot, majd a társadalomtörténeti háttérbe ágyazva mutatja be a boszorkányüldözést, összefüggést állapítva meg az üldözés intenzitása és a társadalmi krízishelyzetek között. A szerző a lokális kontextus fontosságára is felhívja a figyelmet, kihangsúlyozva, hogy a boszorkányság elsősorban a helyi közösségek társadalmi működésébe ágyazódó szociokulturális jelenség, kihangsúlyozva a konfliktusoktól szabdalt társadalmi viszonyok, érdekek és pozíciók mentén megosztott közösségi szituációk jelentőségét a boszorkányságvádak kialakulásában. Bemutatja a boszorkányságideológiák szerepének 18. századi fokozatos csökkenését előidéző okokat és rámutat arra a folyamatra, ahogy a joggyakorlatban a boszorkányságot illetően a diabolikus ideológiai értelmezések fokozatosan érvényüket veszítik. E tanulmány egyszerre kanonizáló érvényű összefoglalása a magyarországi boszorkányüldözés-történetek sokszögű megvilágítását lehetővé tevő eredményeknek, valamint a kutatás új irányait kijelölő munka, ami az árnyékban maradt szövegeket illeti, legyen szó kevésbé kutatott összefüggésekről, vagy módszertani/elméleti eszközökről.

Tóth G. Péter a mágikus gyakorlatok dekriminalizációjának magyarországi és erdélyi vetületeit követi nyomon, rendkívül következetes módszertanra építő, világos gondolatvezetésű, pontosan definiált terminusokkal operáló elemzésében. A boszorkányság és a mágikus gyakorlatok hivatalos törvénykezelés általi kezelésének visszaszorulását hármass elemzői perspektívába helyezi, amelyet „eseménytörténeti, statisztikai”, valamint „tartalomelemző” módszerként nevez meg. Ezek segítségével felfejti a büntető mechanizmusok jogi hátterét, kihangsúlyozva a rendszer következetlenségeit, esetlegességeit is. Az elemzés igen plasztikus látületét nyújtja a magyarországi és erdélyi boszorkányüldözés utolsó fázisában működő jogrendszernek, valamint a felülről jövő reformkísérletek területenként eltérő reakcióidővel és intenzitással érvényesülő hatásainak.

Külön alfejezetben tárgyalja Mária Terézia a boszorkányüldözés dekriminalizációs folyamatának sarkkövét képező 1756-os rendeletét, amely a boszorkányüldözés büntetőmechanizmusainak enyhítését (a halálbüntetések és a kínvallatások felszámolását) majd jogi kezelésének megszüntetését eredményezte.

Az elemzés többi részében arra a hangsúlyos kérdésfelvetésre koncentrálna, hogy „miért szűntek meg a boszorkányperek, és mégis, miért folytatódtak azok a bíróságokon?” (78. o.). A szerző plauzibilis magyarázattal szolgál mindkét kérdésfelvetésre. A boszorkányperek megszűnését az „uralkodó pietista felfogásának”, a „merkantilista szemléletnek” és a „medikalizációs folyamatoknak” (a szerző fogalmai, 78. o.) a büntetőjogban való tükröződésével magyarázza. A második kérdésre adott magyarázatai között a szigorítás ellenére történő megengedő joggyakorlatot, az uralkodók a vándor életformát folytató cigányokkal és más csoportokkal szembeni szigorúságát és integrációs törekvéseit, valamint a boszorkányságot tiltó joggyakorlat ellentmondásait nevezi meg.

Bárh Dániel tanulmánya egy karizmatikus ferences szerzetes ördögűző tevékenységét és annak különböző szinteken megvalósuló recepcióját mutatja be. Etnográfiai anyagát a magyarországi felvilágosodás és ellenfelvilágosodás feszültségmezijében helyezve el, a tanulmányban számos eredeti meglátását bontja ki ezen ideológiák következményeivel kapcsolatban. Rendkívül gondolatgazdagnak tartom például a hierarchia különböző fokozatain álló egyházi szereplők eltérő világnézeti beállítódásairól szóló elemzési perspektívák felvetését, valamint az érdekesítően tált mikrotörténet ismertetésén túlmenően az ördögűző szolgáltatásait igénybe vevő, vagy látványos koreográfiára épülő exorcizmus-rítusokon résztvevő emberek motivációinak és igényeinek elemzését.

Mézes Ádám tanulmánya a 18. század közepén bánáti falvakban kibontakozó vámpírizmus-fenyegetés társadalomtörténeti kontextualizálását végzi el. A szerző nyomon követi a bánáti falvak életvezetését felkavaró eseménysorok kivizsgálására kirendelt vizsgálóbizottság útját és elemzi az ennek eredményeként Georg Tallar sebész által készített *Visum repertum* című munkát, összehasonlítva a különböző változatok közötti eltéréseket, számos esetben kiigazítva és új megvilágításba helyezve a forrásokat. Ennek során egy árnyalt képet kaphatunk a korabeli vámpírhit összetevőiről és társadalmi környezetéről, arról, hogy milyen kezelési stratégiát alkalmaz az állami adminisztráció a különböző fenyegetések és tömeges krízisek esetén és az azok mögött meghúzódó motivációkról. A vizsgálat történeti értéke mellett a tanulmány egy kollektív vallási jelenség remek szociálintropológiai elemzésekként is olvasható, amely kiváló összehasonlítási alapot nyújthat például a közelmúltbeli és jelenkori, kevésbé vizsgált romániai vámpírizmusjelenségek értelmezéséhez is.

Pakó László a Kiss András, kolozsvári levéltáros emlékének szentelt tanulmányában az egyéni ségkutatás módszerét használva egy 16. századi hatékony kolozsvári boszorkányüldöző életútját elemzi. E módszer segítségével egy személyes érdekekből és indulatokból akcióba lépő, gátlástalan, s ugyanakkor ambíciós ember érzelmi világába és szociális környezetébe vezet be egy következetesen levezett, remek elemzésben.

Czégényi Dóra 18. századi szilágysági boszorkánypereket elemző tanulmányában a boszorkányságot egyaránt vizsgálja narratív reprezentációkban megjelenítődő képzetkörként, valamint társadalmi jelenségként; közösségi interakciókban, leginkább konfliktusokban, az életvezetés határhelyzeteiben és azok feloldásának kísérleteiben értelmet nyerő és szerepeket kijelölő megnyilatkozásokként. Elemzésében a forrásokból kirajzolódó általános tendenciákat esetelemzésekkel árnyalva teszi érzékletessé.

D. Szakács Anita egy jól körülhatárolható forráscsoport, a 17. századi úriszéki jegyzőkönyvek elemzésére épülő tanulmányával a boszorkányvádaskodás mechanizmusainak megértéséhez járul hozzá. A szerző azt mutatja be, hogy intenzív társadalmi változások és gazdasági átalakulás közepette, egy súlyos hatalmi konfliktust megelő, magát hagyományos intézményrendszereiben és értékrendszerében fenyegetve érző közösség lakói bajaiknak forrását a boszorkányság ideológiájával próbálták magyarázni és kezelni. Az elemzésben feltárnak a klientáris és rokoni érdekek mentén tagolódó, egzisztenciális határterületekre sodródott nyugat-dunántúli település lakóinak súlyos konfliktusai is.

Klaniczay Gábor a gyógyítók megítélését, a vád alá helyezésükhöz vezető okokat vizsgálja a 16. századi kolozsvári és a 17. század eleji/középi hódmezővásárhelyi és kiskunhalasi boszorkányperek anyagában. A szerző antropológiai érzékenységgel elemzésében tisztázza azt az összefüggésrendszert, amelynek eredményeként a kolozsvári boszorkányüldözés két leghatékonyabb szereplőjének célkeresztjébe meglehetősen nagy arányban kerültek gyógyítók és bábák. A tanulmány írója nagy jelentőséget tulajdonít a gyógyító tevékenység korabeli ellentmondásos megítélésének, amely részben abból a képzetből fakadt, hogy ezek a személyek a természetfeletti erők befolyásolására alkalmas tudással rendelkeznek, amely gondolat adott helyzetben még a legelismerőbb gyógyítókkal szemben is legitim alapot teremtett a negatív erőkkkel való szövetekezés vádjának kialakulásához. A kolozsvári bábák és gyógyítóasszonyok egymás elleni érdekből történő vádaskodásait elemezve rámutat a népi gyógyászat a 16–17. századi társadalomtörténeti töréspontok mentén történő funkcióváltására. Ennek során a konfliktuskezelés kulturális kezelése helyett, amelyet a népi gyógyászat mágikus eszközkészlete biztosított, a konfliktuskezelés radikalizálódása következett be. Idézet a szerzőtől: „Valamiféle rövidzárlat következett a népi gyógyítás rendszerében: a »szakértők« általi boszorkányüzés hagyományos divinációs eljárásait, szimbolikusan bántalmazó ellenvarázslatait felváltotta az, hogy a kárvallottak a bíróság által lehetővé tett radikálisabb megoldást választották, minden gyanúba keveredett boszorkány beperlését és elégetését” (283. o.).

Kis-Halas Judit tanulmányában a boszorkányperekből kirajzolódó „mágikus piac” szerkezetét és működését, annak specialistáit, a szolgáltatásokhoz való hozzáférés módozatait, e piac szereplőinek interakcióit mutatja be. Külön hangsúlyt fektet a mágikus gyógyítás piacának a tágabb egészségügyi szolgáltatások rendszerében való elhelyezésére, valamint a mágikus praxissal jól korreláló boszorkányvád kialakulási okainak megvilágítására. A tanulmány a vizsgált jelenségek mögé alaposan felépíti az azokat kontextualizáló társadalomtörténeti színpalakat, amelyek segítségével az elemzés a nem történészek számára is plasztikussá, könnyen követhetővé válik.

Pócs Éva széles kitekintésű, rendkívül gazdag szakirodalmi párhuzamokat feltáró elemzésében a közép-kelet-európai, szűkebben pedig a magyar idővarázslók képzetrendszerét, a róluk szóló narratívumokban megjelenő tipológiai alakváltozatokat elemzi. A történeti tipológiai motívumelemzésen túlmenően bemutatja az idővarázslók a narratív hagyományon átsejlő, valós közösségi szerepeit és értelmezi az ezekhez rendelt rituális tevékenységekre utaló adatokat. A szerző ugyanakkor arra figyelmeztet, hogy az életvezetés határhelyzeteiben és azok feloldásának kísérleteiben értelmet nyerő rítusokat végző „sárkányos idővarázslók” valódi létezése mellett szóló bizonyítékok nem elég-

ségesek a narratív reprezentációkhoz hasonló típusalkotásra (lásd 387. o.). A szerző ugyanakkor azt is kihangsúlyozza, hogy a varázslók képzetrendszerének fontos elemét képező „kommunikációs tevékenységüket” (365. o.) félrevezető lenne a samanizmus kontextusában elhelyezni.

Ilyefalvi Emese dolgozata a magyarországi boszorkányperekben előforduló szómágiával foglalkozik, szűkebben pedig a gyógyító jellegű adatok értelmezésére tesz kísérletet. Azonosítja a boszorkányperekben előforduló gyógyító ráolvasásokat, feltárja az időben egymástól távolabbi szövegtípusok és azok motívumainak párhuzamait, megállapítja az egyes típusok arány szerinti előfordulásának gyakoriságát, elemezve ennek okait is. Ezen túlmenően számos eredeti megállapítást tesz a rontó formulák és az ezekhez társított rituális viselkedés mágikus/szimbolikus jelentéséről, általában a rontó formulák jelentőségéről a boszorkányvádaskodás mechanizmusaiban, rávilágítva a ráolvasás súlyos, boszorkányságot bizonyító erejére is.

Takács György a Tatros menti csángók jelenbeli boszorkány-hiedelemköréhez tartozó különböző megnevezéseket ismerteti. A tanulmány tisztázza a falusi boszorkányság hiedelemrendszeréhez tartozó szereplő-megnevezések és a nekik tulajdonított rituális cselekvésre utaló fogalmak nyelvtörténeti vonatkozásait, reflektálva a multikulturális háttér jelentőségére a megnevezések és a hiedelemképzetek alakulásában. A fogalomtisztázó elemzésen túlmenően a korábbi folklórszöveg-kiadások felhasználása mellett rendkívül gazdag saját gyűjtésű etnográfiai anyagra hagyatkozva a hiedelemkör szerkezetét is bemutatja.

A Pócs Éva által alapított boszorkányságkutató munkacsoport régebbi tagjai, valamint annak szellemi vonzáskörzetéhez tartozó újabb szerzők által írt szaktanulmányok a kutatócsoport eddigi magas tudományos színvonalon készült tudományos eredményeihez adaptálódott. A tematikailag és módszertanilag egységes kötet minden bizonnyal az elmúlt év társadalomtudományi könyvtermésének egyik legjelentősebb megvalósítását képezi.

Kovács Andrea – Medgyesy S. Norbert (szerk.): Énekek Szent László Király tiszteletére. Cantiones de Sancto Ladislao rege. Írott Szó Alapítvány Magyar Napló. Budapest, 2013., 246 p.

Lanczendorfer Zsuzsanna

Szent László a legendák és mondák legnépszerűbb alakjaként ismert hetedik magyar királyunk. A szent király emléke nemcsak falu- és utcanevekben jelenik meg, hanem egy-egy tárgyhöz, (Szent László pénze, patkójának nyoma), növényhez (Szent László füve), természeti helyhez (például tordai hasadék) kapcsolódva is megelevenednek a róla szóló szép történetek. Bátorságáról, jámbor vallássosságáról vallanak ezek a csodás elbeszélések, legendák, és életének egy-egy fontos jelenetét elevenítik fel a templomok freskói. De a termetével is kitűnő király tiszteletét kiválóan tükrözik azok a népelemek is, amelyek az írásom tárgyát képező könyvben szerepelnek.

A Szent László tiszteletét bővítő kiadvány kiváló kutatói gárda forrásfeltáró- és összegző vállalkozása. Kerny Terézia művészettörténész, Kovács Andrea egyházzene-kutató, Kővári Réka népzene-kutató, Lukács István irodalomtörténész, valamint Medgyesy S. Norbert művelődéstörténész nagyszerű alkotása. A népekeddallamok napvilágra kerülését Kővári Rékának és Medgyesy S. Norbertnek köszönhetjük, a mives kottagrafika pedig Kovács Andrea keze nyomán született.

Mielőtt belegyönyörödnénk a csodás és ma is énekelhető zenei relikviákat tartalmazó könyv világába, dr. Pápai Lajos győri megyés püspök, Böcskei László nagyváradi megyés püspök és Bíró László tábori püspök méltató szavait olvashatjuk el. Dr. Pápai Lajos püspök erősíti meg Prohászka Ottokár szavait citálva „a magyar nép igazi megtérítőjének, második apostolának” a magyarság éle-

tében betöltött szerepét: „A nép hajlamait, harci hagyományait, bátorságát, vitézségét lépteti be az eddig inkább csak tűrő, szenvedő, csöndes megadású kereszténységbe, s ezzel vezeti be az Egyházat a magyar népeletbe. A népnek ugyanis a hős, a dalia, a vitéz harcos tetszik...” Mint írja, öröm minden győri számára a jeles kiadvány megjelenése azért is, mivel Szent László hermáját Győrött őrizzük. Böcskei László megyés püspök Nagyvárad alapítója, védőszentje előtt tiszteleg írásával és kiemeli, hogy püspöksége területén a szent ősrégi tisztelete napjainkig is tart, bizonyítja ezt a sok zárandok, akik eljönnek Húsvét 5. vasárnapján leróni tiszteletüket a Szent László ereklyéje előtt. A Tábori Püspökség köszöntőjében Bíró László a „katonáink mindenkori elsőszámú példaképeként” említi a Lovagkirályt, aki egyszerre tudott szigorú és rendteremtő, kegyes és jámbor lenni.

Medgyesy S. Norbert igényes szerkesztői bevezetőjében megismerhetjük a könyv célját: „Szent László király tiszteletének elmélyítése” és nem akárhogy, hanem bartóki eszközökkel, a „tisztá forrásból származó liturgikus és népekeken keresztül”. Hihetetlen az az időintervallum, amit a kiadvány felölel: a közölt 84 ének 1192-től a XX. század közepéig keletkezett egyszólamú műveket veszi számba. Medgyesy S. Norbert tételesen megköszöni és felsorolja azoknak az embereknek a támogatását, akik különböző szöveg- és dallamváltozatokkal, vagy adatközléseikkel segítették a kiadvány születését.

A könyv követi „szent hármasság” elvét: Kerny Terézia művészettörténész tanulmányai három fejezetben mutatják be az „Elegantissimus rex” jelzővel illetett, fontos törvényeket hozó király életét, tiszteletének korszakait (tisztelet kibontakozása, Árpád-kor tisztelete), megjelenéseit a képzőművészetben, és az ereklyéjét tartó győri és váradi hermákat. Alapos és számos forrást közlő tanulmánya alapján el tudjuk képzelni a sokszínűen megjelenített király személyét, filmszerűen láthatjuk, hogy idővel hogyan változnak szerepköröi, attribútumai, ábrázolási módjai. Megismerhetjük azokat a forrásokat, műalkotásokat, tárgyakat (kép, krónika, szobor, pénz, rézkarc, könyvillusztráció), amelyeken megjelent Szent László alakja. Sőt a szerző még az ábrázolási témák változásainak történelmi, társadalmi okait is fellebbenti. A harmadik tanulmány a középkori magyarországi ötvösművészet egyedülálló remekét, a Szent László ereklyéjét befogadó herma adatait, történetét tárja elénk. A könyv 36. énekének („Jertek, örvendjünk kegyes Istenünkben...”) 20. versszaka megénekli a Szent László herma Győrbe hozatalát.

Az értékes, gyakorlati célra szánt, mai helyesírással és ötvonalas kottákkal kiadott énekeskönyv anyaga, – amely gerincét adja a kiadványnak – kilenc évszázad egyházzenei kincseiből készít egyszólamú „dalcsoport”. A könyvben összesen 84 ének látott napvilágot: 51 tétel olvasható gregorián dallamon, 33 melódia pedig a népekekre tartozik. A 250 oldalt számláló Szent László-énekeskönyv (továbbiakban: SZLÉ) első feléből a szent király ünnepeinek (június 27.) liturgiáját, azaz miséjét és zsoltosmáját ismerhetjük meg. Ennek szövegeit és dallamait dr. Kovács Andrea egyházzene-kutató, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzene Kutatócsoportjának vezetője állította össze saját kutatásai alapján, melyek felölelték a teljes hazai, középkori liturgikus kódexanyagot. Magyarországnak a római liturgián belül saját rítusa volt Esztergom központtal, valamint ennek variánsai éltek a kalocsa-zágrábi érseki tartomány és Erdély területén. Az esztergomi rítus egyik fő jellegzetessége éppen a magyar szentek ünneplése volt. Közéjük tartozott László király, akit Váradon emeltek a szentek sorába 1192. június 27-én. Miséjének *Alleluja*-változatai (SZLÉ 4a–g) és bámulatosan szép, veretes, költői magasságokban repkedő szekvenciája (*Novae laudis attollamus*: SZLÉ 5 – Új dicséret szava zengjen...: SZLÉ 16) ekkor keletkeztek. Csak néhány sort idézzünk a szekvenciából: „Ő a lépcső, magyar nemzet, rajta lépdél az egeknek trónjához Pannónia! Híre, neve égisz szárnyal, eljut sebes híradással földünk négy határára! Dicsősége királysarjnak, áve, üdve magyaroknak, értünk támadt fényes csillag, virág ország gyökerén!” E kötet közre bocsátja Szent László

miséjének énekeit latinul (SZLÉ 1a–9b) és az Éneklő Egyházból már sokaknak ismerős magyar gregorián dallamon (12a–50d). Emellett az egyik legszebb responsoriumot kiemelve körmeneti éneket ad az olvasó kezébe a Herma kihelyezésére: *Salve, rex benigne Ladislai* (SZLÉ 10) – Üdvözlégy, jó királyunk, Szent László (SZLÉ 21)! Az eredeti, 1200 körül Váradon papírra vetett verses Szent László-zsolozsma teljes szövegét kézbe kapja a kötet olvasója, Csanád Béla, Madas Edit, Kurcz Ágnes és Tóth István kitűnő fordításában. A középkori himnusz (*Regis regum civis, ave... – Áve, égi király híve*: SZLÉ 11, 25, 27) mellett a kötetben és a CD-lemezen a 15. századi híres hősköltemény, az Üdvözlégy, kegyes Szent László király... (SZLÉ 29) is helyet kapott, mégpedig összes (18) strófájával. Egy Alleluja-tételt nem június 27-re, a szokásos László-napra, hanem július 29-re találhatunk a kiadványban. Ez a nap Szent László király halála (Nyitra, 1095) évfordulója, azaz égi születésnapja, depositiója ünnepe. Az 1630 előtt érvényben volt esztergomi rítus e napon, július 29-én majdnem ugyanolyan fénnyel ünnepelte a Haza Bajnokát, mint június 27-én. Ennek bizonyítéka a 14. századi *Zágrábi Graduale*ből e napra előkerült tétel (*Salve, sancte Ladislai*...: SZLÉ 4f; CD 13.).

A népénekek Dr. Medgyesy S. Norbert művelődéstörténész, a PPKE BTK Újkori Történeti Tanszékének habilitált adjunktusa munkájaként láttak napvilágot. A kötet készítése során kanciók kiadásához az összes ismert nyomtatott és kéziratos énekeskönyv áttekintésre került az 1630 és 1985 közötti időszakból, hiszen az első kéziratos katolikus énekeskönyv Petri András csíkszentkirályi iskolamester gyűjteménye 1630–1631-ből. A népének-történet meghatározó gerince a *Cantus Catholici* (1651, 1674, 1703, 1738) és a Kájoni János szerkesztette *Cantionale Catholicum* (Csíksomlyó, 1767, 1719) különböző kiadásai. E nyomtatott gyűjtemények Szent László-énekei mellett a 18–19. század iskolamesteri, kántori és előénekesi kéziratosai jelentették a kiadvány népének-fejezetének fő forrását. Közülük a Herma közeléből, a győri egyházmegye területéről szép epikus-historikus tételeket őrzött meg a *Szoszna Demeter György-énekeskönyv* Pannonhalmáról (1714–1715), a *Gasztonyi-énekeskönyv* (1743) szintén Győr megyéből, a *Paksi Márton György-énekeskönyv* (1760–1761) Kunszigetről és a *Dőri énekeskönyv* (1763–1774) a rábaközi Dörből. A Szent László-énekek jó része végigénekli a Lovagkirály életét, csatáit, ország- és egyházépítő munkásságát, halálát és a sirjánál történt csodákat. Közülük talán legszebb a *Gyönyörködhetünk nyilván, magyar népek...* kezdetű, 17 versszakos, Tinódi stílusú, szaffikus költemény (SZLÉ 34), amely a mogyoródi csata (1074) előtti Szent Korona-jelentést és a küzdelem utáni váci csodaszarvas-jelenést énekli meg. Pontosan ugyanúgy, ahogy a *Képes Krónika* (1358) 120. és 124. fejezetében olvashatjuk. Valóságos énekelt történelemkönyv bontakozik ki előttünk. Ehhez járulnak a Szent Lászlóhoz szóló, inkább a 18. század második fele után papírra vetett könyörgő énekek és egy késő barokk litánia.

A gazdag dalgyűjtemény szakszerű csoportosításban közli az egykor úgy nevezett „Főhadnagyról” szóló, hozzá könyörgő eredeti zsolozsmát, népvesperást, könyörgő népénekeket, epikus énekeket, köszöntő tételeket, litániákat. Dicséretreméltó, néprajzi szempontból is kiváló, hogy a könyv szerkesztői arra is figyeltek, hogy a népénekeknél több néprajzi táj, etnikum dallamvariánsát is közlik, hogy mindenki a „saját zenei anyanyelvén köszönthesse Lovagkirályunkat” – írja Medgyesy S. Norbert szerkesztői bevezetésében. Így Dőrtől Zetelakáig, a *Pécsi énekeskönyvtől* (1674) a búcsúvezetők kéziratos énekeskönyvéig megismerhetjük a róla szóló históriás és epikus énekeinket. A köszöntő és könyörgő énekek színes palettájában találhatunk rábaközi bakteréneket, palóc búcsúi, vagy katolikus énekkönyvben, vagy XX. század eleji aprónyomtatványban szereplő műveket. Az 1192 körül Váradon keletkezett, és itt közzétett magyar verses zsolozsma olvasmányai és énekei nyomán meglevenedik az „Athleta Patriae”, a „Hazánk Bajnoká”-nak valóságos személye, népének hozzá való viszonya – „inkább szerették, mint félték” –, nemes cselekedetei, például „Körös mellett

egy várost épít”, „vak látását gyógyította”. Csodálatos népelemek sorjáznak, amelyeket kiválóan csoportosítottak a szerzők. Találunk himnikusat, róla és kortársairól szóló históriás énekeket, és köszöntő, könyörgő költeményeket. A változatos, gazdag népelemekben a róla szóló legendák kelnek dallam szárnyon életre. A szerkesztők minden egyes éneket gondosan, történeti és zenei magyarázattal láttak el. Arra is figyeltek, hogy az elme mellett a szívet is megdobogtassák. A kiadvány ugyanis kiegészül a liturgikus- és népelemek betűrendes mutatójával, és egy zenei CD-vel, amelyen a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem tanárai, és népi ének szakos növendékei lelkes előadásában hallhatók az énekek. A kiadvány végén a CD-melléklet tartalomjegyzéke is fellapozható. Szívből ajánlom, hogy a könyv olvasása alatt hallgassák meg a 18 művet. Ezekben az előadók, – akik között a könyv szerkesztője is szerepel, – hol zenei kísérettel, hol „csak” énekhanggal dicsérik a Szent László egyéniségét, kegyes cselekedeteit.

A kiadvány szerkesztői, hála Istennek, arról sem feledkeztek meg, hogy a vallásosságáról híres horvát kisebbség népekeit is közöljék a kiadványban. A könyvben szerepelnek ritkaságokat bemutató fotók is, például freskóciklus, Szent László koponyaareklyéjét ábrázoló kép, Szent László-herma (Győr, Nagyvárad), a *Dőri énekeskönyv* (1763–1774) egyik lapja. A könyv felsorolja a használt forrásokat, amelyből kitűnik a kiadvány egyik értéke: a forrásfeltárás- és közlés, valamint kiegészül a tételek betűrendes mutatójával, amelyben két egységre tagolva (liturgikus énekek, népelemek), kapunk segítséget az eligazodásban. Más népek számára is érthetővé teszi a rangos könyvet a többnyelvű (magyar, angol, olasz) összefoglaló. A kiadvány küllemében is mives, barna bőrkötését a győri Szent László-herma arany színnel nyomott képe teszi méltóságteljessé. A mellékelt CD-t Thúröczy János *Chronica Hungarorum*-ában található Szent László-kép, a CD-korongot pedig a *Dőri énekeskönyv* kéziratrészlete színesíti. A könyv készítőinek figyelme még arra is kiterjedt, hogy a könyvjelzőket nemzeti trikolórbá öltöztessék.

Úgy vélem ez a könyv méltó Szent László emlékéhez, tiszteletéhez, és kiváló forrásul szolgál a szent kultuszának hagyományozásához. Főleg nekünk, győrieknek nagy öröm, hogy a „magyarok fényes lámpása” fényesebben világít az itt közölt betű és kotta ajándékok által. Ahogy Medgyesy S. Norbert mondja, jó szívvel ajánlható ez a kiadvány „éneklő, imádkozó, és elmélkedő embereknek”.

Bárth János: Szentgyörgy megyéje Alcsikban. Bárth Bt – Bács-Kiskun Megyei Múzeumi Szervezet, Kecskemét, 2012. 448 p, 26 kép, 13 ábra.

Nagy Janka Teodóra

Az *Ethnographia* ismertetései között hagyománya van a jogi néprajzi vonatkozású munkák a megszokottnál szélesebb fókuszú elemzésének. A recenzió kínálta lehetőséggel élve az ismertetni kívánt munka tárgyán túl az érintett kutatási területről, a szerzői pályáivról is szólni. Tárkány Szücs Ernő ily módon tette aktuálisan, még a jogi népelem kutatás időszakában a magyar néprajzi közgondolkodás részévé Imreh István székely falutörvényeit (1947), Tóth István György a barkók körében végzett öröklési jogszokásait (1948), Papp László a népi jogélet kutatásához kapcsolódó összegzését (1949). A recenzió kínált számára híradási lehetőséget a diszciplináris és térbeli „határon túlról”. A jogtörténet eredményeiről: Bónis György Buda és Pest a török kiűzését követő időszakának bírósági gyakorlatára vonatkozó (1963), Horváth Pál a középkori falusi földközösségeket feltérképező (1965), illetve a jogtörténet tudománytörténeti és módszertani kérdéseit tárgyaló (1978) könyveiről, Imreh István Erdélyben megjelent, a jogi néprajz alapvetései közé is tartozó, a rendtartó székely faluról (1975) és az erdélyi hétköznapiokról (1980) szóló munkáiról. Könyvismertetései nemzetközi

tájékoztató pontokkal is segítették a hazai kutatást (Herbert Spruth 1963, Vulcanescu 1975). Ez utóbbiak közül különösképpen figyelmünkre tarthatnak számot a Karl-Sigismund Kramer, a német jogi néprajz (Rechtliche Volkskunde) kiemelkedő képviselőjének népi jogélet kutatásairól szóló híradások (1963, 1977).

Karl-Sigismund Kramer (1916-1998), a kiel egyetem néprajz professzora (1966-1984), aki levéltári források alapján az észak-bajorországi frank területet kutatta (*Bauern und Bürger im nachmittelalterlichen Unter franken* 1957, *Volksleben im Fürstentum Ansbach und seinen Nachbargebieten* 1961, *Volksleben im Hochstift Bamberg und im Fürstentum Coburg (1500–1800.) Eine Volkskunde auf Grund archivalischer Quellen* 1967). Pályája kezdetén egyértelműen a történeti néprajz művelőjének tartotta magát, aki csak tárgyválasztása és forrásai révén kapcsolódik a jogtörténethez. Később azonban mind nyilvánvalóbbá vált, hogy kutatásainak és forrásfeldolgozásainak szemléleti és módszertani jellemzői – például az, hogy a népi jogéletet szerves részeként tárgyalta a népi jogéletet (komaság, jegyesség, szomszédság, etc.), illetve a jogélet szerves részének tekintette a népi jogéletet (faluközösségi szervezet, házi béke megszegése, közvéleménybüntetések, etc.), valamint megjelent publikációi mindinkább a jogi néprajzhoz közelítettek, az 1970-es években született elméleti és módszertani tanulmányai (például *Grundriss einer rechtlichen Volkskunde* 1974) pedig a jogi néprajz meghatározó kutatójává tették.

Bárh János a hazai történeti néprajz jeles képviselője, akinek imponáló számú publikációiban nemcsak a néprajz és a történettudomány egymást erősítő hatása, de a határterületek iránti érdeklődés is szembetűnő. Ennek az interdiszciplináris nyitottságnak is szerepe van abban, hogy elsősorban az erdélyi kutatások eredményeit közreadó publikációkban a források felkinálta tárgyválasztás újra és újra a jogi néprajzi kutatásokhoz kapcsolja. A 70. születésnap tiszteletére megjelent tanulmánykötet szerkesztője, Kothencz Kelemen által összeállított bibliográfiája szerint 21 kötet szerzője, amelyek közül 12 az erdélyi kutatásokhoz, ezek közül pedig 8 kötet tárgyválasztása a jogi néprajzhoz köthető (*Varság, a székely tanyaközség* 2001, *Gyimesfelsőloki emléklapok. A templom építésének 100. évfordulójára* 2003, *A korondi közbirtokosság három évtizede 1904–1933.* 2006, *Az eleven székely tizes. A csíkszentgyörgyi és csikbánkfalvi tizesek működése a XVII–XX. században* 2007, *Vízvezető közösségek Csíkszentgyörgyön és Csikbánkfalván* 2010, *Templom jobbágya, megye zsellére, eklészia árendása. Fejezetek a katolikus székelység egyháztörténetéhez* 2011, *Szentgyörgy megyéje Alcsíkban. Esettanulmány a katolikus székelység egyháztörténetéhez és társadalomnéprajzához* 2012, *Két véka fereje. A csíkszentgyörgyi és a csikbánkfalvi székely családi levelesládák* 2013).

A recenzor legitim felhatalmazása e 8 kötet egyikének, a *Szentgyörgy megyéje Alcsíkban* ismertetésére szól, néhány mondatot azonban fontos a további köteteknek szentelni még akkor is, ha a néprajztudomány a kellő odafigyeléssel már megemlékezett megjelenésükről. Érdemes egyrészt felhívni a figyelmet arra, hogy az említett 8 kötetet a jogi néprajzon belül is tovább strukturálja a témaválasztás: a hazai élő gyakorlatban már fel nem lelhető, széles körű adatolásiában pedig a hazai kutatás által a szándékoltnál kevésbé felgyűjtött organikus és organizált világi és egyházi közösségi igazgatási formák kutatására vállalkozik (például közbirtokosság, tizes, vízvezető közösségek, község, „megye”). Közös jellemzője továbbá az említett könyveknek a forrásközlés és gazdag dokumentumhasználat, ideértve az egyházi és családi levelesládák anyagának közzétételét is. (A levéltári források iránti vonzalmát a szerzőnek már az 1997-ben közreadott *Kalocsai kontraktusok* kötete is jelzi, amelynek módszertani tanulságai, eredményei az „erdélyi könyvekben” is hasznosulnak.)

A *Szentgyörgy megyéje Alcsíkban* kötet az *Esettanulmány a katolikus székelység egyháztörténetéhez és társadalomnéprajzához* alcímet viseli, amely meghatározza műfaját és a szerző témához való közeli-

tési szempontjait is. Ahogyan Bárh János szemléletesen megjegyzi, húszévi „jegyeség” után született meg ez a kötet. A székelyvársági helyi tanyák kialakulásának kutatása során a havasalfjai Oroszhegy plébániájának régi irataiban találkozott először a „megye” szóval egyházközség jelentésben. Bár azóta e témához kapcsolódóan is gazdag adatokkal kényeztettek el forrásai, Bárh János, aki az egyháztörténeti kutatások területén rendkívül otthonosan mozog és számos települési monográfia, vallási néprajzi tanulmány szerzője, eredeti szándékától eltérően nem összegző monográfiát ír az erdélyi katolikus megyéről, hanem az alcsíki Szentgyörgy „megyéjét” veszi górcső alá. Munkája szorosan kötődik az egy esztendővel korábban megjelentetett, a megyéhez kapcsolódó személyi kötelmi jogviszonyokat elemző *Templom jobbágya, megye zsellére, eklézsia árendása (Fejezetek a katolikus székelység egyháztörténetéhez)* írásához, amely a szerző szerint „a megye-kutatás egyik mellékági eredményének tekinthető”. Bárh János a megyét működésében bemutatni kívánó vállalkozása más szempontból sem előzmények nélküli: megelőlegezett újjgyakorlatnak is tarthatjuk a gyimesközéploki székhelyű „gyimesloki” megyétől elszakadó és önálló megyés templomot építő Gyimesfelsőlok megye mindennapjainak évszázados történetét az ünneplő közösséggel megosztó, 2003-ban megjelent kiadvány.

A címben szereplő „megye” kifejezés definiálását, jelentésváltozatainak történeti áttekintését, a gazdag nyelvtörténeti beágyazottságot új példákkal gazdagító forrásrészletek bemutatását követően fogalmazódik meg a lezárt kutatásnak még a látszatát is elkerülendő a kérdés: a 17–19. században elsősorban az erdélyi köznyelvben elevenen élő, egyházközség szerepű „megye” belső fejlődésű székely sajátosság vagy olyan, a magyar nyelvterület egészére jellemző reliktum jelenség, amely e területre szorult vissza. A további fejezetek erre a kérdésre kísérelnek meg választ adni az egyháztörténet, azaz esetünkben egy sajátos „közösségtörténet és településmonográfia” keretei között. Mivel a vizsgálat tárgya (a „megye”) a jogi néprajz vizsgálati körébe vonható, nem éréktelen e szempontból sem áttekinteni az egyes fejezeteket.

Az alcsíki Szentgyörgy „megyéjének” története egyháztörténet. „Az alcsíki Szentgyörgy megyéjét két falu alkotta: Szentgyörgy és Bánkfalva. A két falu érintkezett egymással. A köztük magasodó megyés templom kapcsolta össze és a templom közelében elfolyó Szentegyház pataka választotta el őket.” A Kramernél említett jogi néprajzi szemlélettel találkozunk az egyházközség organikus (közösségi) és organizált (szervezeti) rendjének számba vétele során. Így kerül egy fejezetbe a „megye” két faluja (Csíkszentgyörgy, Csíkbánkfalva) közösségének tízes szervezete, a politikai községek jogszabályban megjelölt tisztségviselők és hatáskörük. A „megye” falvaiban a jogszokás és a iurisdiction egyaránt az egyes társadalmi csoportok összetett, a kívülálló számára néhol nehezen áttekinthető rendjéhez igazodik. A közösség tagjai számára pedig magától értetődő, hogy a *Tízestörvények (1619–1882)* és a „megye” ősi constitutiója, „Megyénk régi eleinktől reánk maradt régi jó rendtartása” szabja meg a mindennapok rendjét. Az egyházi határozatok (köztük a Csíkszentgyörgyön 1643. április 5-én a megyebírák és szentegyházfiak kötelességeiről, az erkölcsi vétségekről és büntetésükről, a „megye” büntető és igazságszolgáltató tevékenységéről rendelkező) és az ítélt jog, a iurisdiction maga (a megyegyűlés és a megyeszék precedens döntései). A fejezetet kiegészítik a jogi néprajz klasszikus területéhez tartozó jogi szimbolika tárgyai (pecsét, láda), a források: a megyebírói számadáskönyv (1728–1858), a megyekönyv és a megyejegyzőkönyvek (ez utóbbiak tartalmában 1714–1755 között a fegyelmezés, 1770 után inkább a gazdasági határozatok dominálnak, a harmadik jegyzőkönyv pedig már inkább protocollum iudiciale, azaz bejegyzéseire (például bevallás, végrendelet, egyezség) bíróság előtt is lehetett hivatkozni, az oklevéllel egyenrangú bizonyítékként szolgált.

Külön fejezet mutatja be a „megye” szervezetét. Rövid leírások ismertetnek meg a teljes gyűlés, az esküdtek gyűlése, a megyeszék feladat- és hatáskörével. A „megye” tisztségviselői köre az igazga-

tási egység feladataihoz igazodik: a megyebíró (aki az egyházközség szerepű megye világi vezetője, később gondnoka), a szentegyházfia, az esküdtek, a nótárius, a fiskus, a konzervátor (levéltáros) a közösség mindennapjait átfogó tevékenysége kiegészül a havasbíró, a határbíró, a megyetagok és a possessorok közötti munkamegosztás bemutatásával. Új szemlélettel közelít témájához a szerző, amikor a „megye” gazdasági erejét veszi számba: a „megye” javait (havasok, erdők és azok haszonvételei, a „megye” piaca, vására, háza, földje, gabonása, méhei), pénzügyeit (felvillantva a követelő, a támogatót és a támogató „megyét”). Az épületfenntartó és intézmény-működtető „megyéről” (például megyés templom, templomok, kápolnák, temetők, keresztek, kálvária, iskola, szolgálati lakások) is beszámol a szerző, és külön kitér a „megye” által fizetett alkalmazottak (pap, megyés mester vagy kántortanító, segédkántor és –tanító, harangozó-sekrestyés), javadalmozására is.

Izgalmas, az eredeti kutatási kérdésfelvetéshez is szorosan kapcsolódik a törvénykező, fegyelmező, rendtartó „megye” képének felvázolása a bőséges forrás és adat alapján válogatott példatárban. Egy a szerző által tervezett erdélyi „megye” történetet bemutató monográfia majd tisztázhatja a fegyelmező katolikus „megye” kapcsán felvetett kérdéseket is: az eddig a szakirodalomban kizárólag a reformátusok körében ismert egyházfegyelmezési gyakorlat jelenlétét a székely katolikus egyházközségek „megyeszéke” néven emlegetett fórumain, illetve az esperesi vizitációk alkalmával. A recenzáló mindössze fel kívánja hívni a figyelmet arra, hogy Erdélyben a 16–17. században a reformáció térhódítása nyomán egy sajátos római katolikus egyházmegyei („megyei”) autonómia alakult ki. Az *Approbatæ Constitutiones* (1653) rendelkezései értelmében a négy bevett vallás egyikeként a katolikusok is maguk intézhették ügyeiket. Az erdélyi katolikus „megyék” egyházi önkormányzata tekintetében egyrészt a világiak és egyháziak együttes státusgyűléseinek határozatai jelenthettek kiindulópontot, másrészt – főként Székelyföldön, és ezen belül is a legnagyobb számban katolikus Csíkban – a községi önszerveződések tapasztalataira alapozhattak. A plébános mellé világi vezetőt választottak (megyebíró), aki a templom vagyonának és jövedelmének kezelője, az egyházközség határozatainak végrehajtója lett, a szentegyházfia pedig eljáró fegyelmezési ügyekben. (Ez utóbbi a református egyházfegyelmezési gyakorlathoz való hasonlósága során figyelembe kell venni, hogy Erdélyben a katolikusok 1583 előtt a protestánsok egyházi joghatósága alá tartoztak. Felvethető, hogy ennek is szerepe lehet abban, hogy a szakirodalomban kizárólag reformátusok körében ismert eklézsiakövetésnek a katolikus székely egyházközségekben mellékbüntetésként történő alkalmazása is megjelenik a szerző által hivatkozott forrásokban.)

Bárh János munkájának alapvető érdeme a történeti néprajz új kutatási témával, forrásokkal gazdagításán túl a levéltári adatok összefüggéseiben, de elméletek felállítása vagy elméleti igazolásra törekvés nélkül történő bemutatása. E cél megvalósulásához járul hozzá a helyi egyházszervezet jelölésére használt „megye” szó erdélyi adattára, a népességmozgalmi adatok (1829), a megyebírói névsor (1696–1900-as évek közepe), a vétkek példatára. A szakemberek és az egyetemi hallgatók számára a tájékozódást megkönnyíti a gazdag irodalomjegyzék követő tájszavak és régies kifejezések, helynevek mutatója.

A *Szentgyörgy megyéje Alcsíkban* kötet az egyháztörténeti és társadalomnéprajzi kötődéseken túl a jogi néprajzi kutatások között is fontos helyet foglal el. Forráselemzése és –értékelése, közelítései és szemlélete, a kutatás módszertana, kérdésfelvetései e terület kutatói számára is meghatározóak.

Örsi Julianna: Parasztilág. A vidéki társadalom kapcsolatrendszere. Túrkeve, A Túrkevei Kulturális Egyesület kiadása. 2015. 312 p. /Alföldi Könyvtéka 10./

Bárh János

Az emlékező paraszti elbeszélések hangulatát tükröző rövid, szokatlan *Parasztilág* cím sejteti, hogy nem mindennapi könyv született Örsi Julianna intézményt helyettesítő, könyvteremtő, tudományos-irodalmi műhelyében. A történeti és néprajzi könyvek címében vagy legalább alcímében szokásos a téma területi és időbeli körülhatárolása. A szóban forgó könyv címe ilyenfajta körülhatárolást nem tartalmaz. Az alcím manapság fölöttébb közkedvelt *vidéki* kifejezése, amely a budapesti „tájszemlélet” egyik szavából magasztosult egy nehezen definiálható magyar közszavá, jelzi, hogy a könyv magyarországi témáról, mégpedig a magyar rurális valóság átalakulásának állomásairól szól. Mind-ehhez hozzátehetjük, hogy a vidék szó itt a Kárpát-medence azon tájaira vonatkozik, ahol a szerző valaha kutatott, illetve ahonnan szakirodalmi forrásokból adatokat gyűjtött. Ennek a kutatott területnek a középpontjában a Nagyikunság áll. Kiegészítésül csatlakoznak hozzá más tájak helységei a Fekete-Körös völgyi falvaktól a bácskai református településeken át a Kalocsai Sárköz és a Kiskunság határán elterülő Kecelig. A téma időhatárai némi középkori utalásokkal a 18. század elejétől a 21. század elejéig terjednek. A szerző történeti példái, levéltári idézetei nagyrészt a 18. századból és a 19. század első feléből származnak. Az elemzések a kései feudalizmus korából indulva áthaladnak a kapitalizmus időszakán, a 19. század második és a 20. század első felén, kitérnek a „fordulat éve” utáni proletárdiktatúra és a konszolidált államszocializmus nagy horderejű változásaira, majd az ezredforduló rendszerváltás utáni átrendeződéseinek bemutatásával zárulnak. A könyv széphangzású címére tekintve az is rejtve marad előttünk, hogy mely tudomány, vagy mely tudományok eredményei tárulkoznak föl a kötet olvasója előtt. A borító festmény-alapú képe: *A tarhót evő pásztorok*, valamint a szerző személye néprajzot sejtet. Az alcím valamiféle szociológiai szemléletet tükröz. Valójában történeti is, néprajzi is és szociológiai is a könyv. Emellett időnként eleven társadalompolitika, vagy ha úgy tetszik, egyfajta parasztpolitika is sugárzik belőle.

Joggal merül föl a kérdés: hogy lehet ennyi félélt elmondani egy könyvben? A válasz tömören megadható: nehezen. Nagy tárgyismeret és tanulmányírási gyakorlat kell hozzá. Örsi Julianna sok kutatói tapasztalattal és nagy szerzői rutinnal rendelkezik. Ezért vállalkozhatott erre a hallatlanul nehéz, bonyolult feladatra.

A szerző a könyv mondanivalóját hat téma köré csoportosította. Érdemes felsorolnunk itt ezeket a római számokkal jelölt témaköröket, valamint a nyomtatott betűkkel megkülönböztetett altémákat:

I. A vidéki társadalom szerkezete. A.) Paraszttársadalom, B.) Településtípusok: mezővárosok, falvak.

II. A lokális közösségek működésének törvényszerűségei. A.) A helyi társadalom csoportalakító magatartása: befogadás és kirekesztés, B.) Történelmi előzmények: lakosi jog, honosítás, kirekesztés, C.) Az alföldi mezővárosok lakosság-összetétele a török után, D.) Helybeliek, idevaló, idevalósíak, falubeliek, E.) Vidéki származású feleségek, F.) A helyi társadalom csoport-alakítást befolyásoló tényezők, G.) Közösség és társadalom.

III. Történeti-néprajzi csoportok. A.) Az etnikai és néprajzi csoportok jellemzői, B.) A migráció, mint dinamizáló tényező, C.) A történeti, etnikai, néprajzi csoport-tudat, mint stabilizáló tényező, D.) A Nagyikunság, mint történeti-néprajzi csoport, E.) Házassági körzetek a palócoknál.

IV. Egyéb lokális kapcsolatháló. A.) A település kisebb egységei, B.) Gazdasági társulások, civil szervezetek, C.) Település-irányítók és irányítottak közötti kapcsolatrendszer, D.) A vidéki társadalom a 20. századi rendszerváltások tükrében.

V. Az egyén helye a lokális társadalomban. A.) Az egyén a közösség tagja, B.) Tipikus életutak, életsorsok, C.) Mintaadó személyiségek, D.) Deviánsok, E.) Életutak, sorsok, F.) A kisvárosi értelmiség szerepvállalása a lokális közösségekben, G.) Magántörténelem, mint a közösség történelmi tudatának forrásbázisa.

VI. A paraszti szemlélet és mentalitás állandósága és változása.

(Közbevetőleg a recenziens sajnálattal állapította meg, hogy a számítógép ördöge aktívabbnak bizonyult. A 163. és a 259. oldalon a római számok sorrendjébe, a 7. oldali tartalomjegyzékbe és ezzel összefüggésben a 228. és a 249. oldalra az alfejezetjelző nagybetűk rendjébe hiba csúszott.)

A római számmal jelölt fejezetek, témák előadásának szerkezete nagyjából azonos elvek szerint épül föl. A szerző minden fejezetben először keresi a téma történeti gyökereit, 18–19. századi levéltári adatok idézésével „vezeti föl” a kiinduló jellegűnek tekinthető állapotot, legtöbbször a Nagykunság területéről. Utána következik a polgári kori állapot vázolása, benne a jellemző néprajzi adatok felemlegetése. A téma a szocializmus és az ezredforduló korának néprajzi jelenkutatásokra és szociológiai jellegű vizsgálatokra alapozott bemutatásával zárul.

A fejezetek utolsó részei több esetben tanácsokat is tartalmaznak a jelen és a jövő számára. Ez nem igazán gyakori a néprajzban és a történetírásban, de elgondolkodtató, megfontolandó, némely esetben követendő szerzői gyakorlat. Optimizmus kell hozzá, nevezetesen annak feltételezése, hogy a népeleti témájú könyvet döntéshozó politikusok is olvassák, amire ugyan volt és van is példa, de ma még nem túl jellemző.

Természetesen az érintett tudományok és kutatási módszerek nem egyforma hangsúllyal, nem azonos mértékben nyertek teret az egyes fejezetekben, témákban. A történeti módszer leginkább az I. fejezetre jellemző. „A Nagykun társadalom szabadparaszti állapota a 18–19. században” című téma kiváló teret jelentett a történeti elemzésre. A néprajzi módszer parádéi olvashatók a *Történeti-néprajzi csoportháló* című III. fejezetben, azon belül is a nagykunsági csoport-tudatról szóló oldalaikon, ahol nagykunsági és környékbeli asszonyok vallanak a nagykunságiakról és szomszédjaikról. A néprajzi módszer jól kibontakozik a nagykunsági tárgyi kultúra jellemzése során is. A jelenkutató szociológiai módszer sok helyen előbukkan a könyvben, például a IV. fejezetbeli *A vidéki társadalom a 20. századi rendszerváltozások tükrében* című alfejezetben, vagy például *Az egyén helye a lokális társadalomban* című fölöttébb terjedelmes V. fejezetben, különösen a kisvárosi értelmiség arculat-formáló erejét bemutató részben.

Örsi Julianna igen sokat írt az elmúlt 40 évben. Különösen fokozott volt műveinek születési ritmusa a 21. század első másfél évtizedében. Régi alkotói szokás, hogy a bibliográfiában és a jegyzetekben egy-egy szerző azonos évben megjelent írásait az évszám után tett a-b-c betűkkel különböztetjük meg. Ebben a könyvben rekord született. A szerzőnek a szokásos a-b-c betűk helyett a-tól t-ig kellett haladnia, hogy a hivatkozott 2013-as műveit meg tudja különböztetni a lábjegyzetekben. Nem hagyható szó nélkül az sem, hogy Örsi Julianna nemcsak megírta a műveit, hanem megszervezte helyi, tájbéli kiadásukat is. Aki próbálta, tudja, hogy ez a kiadási szervezőmunka mekkora szellemi energiát emészt föl.

Bár bőséges könyvtermés jellemzi Örsi Julianna munkásságát, ez a könyve nem egy írás a sok közül. A *Parasztilát* egy főmű. Egy összegzés. A szerző összefoglalja benne mindazt, amit 4 évtized alatt megírt. Felvezeti, majd lehetőség szerint összegezve lezárja a különböző témákat, közben lábjegyzeteivel az eredeti művekhez igazítja a bővebb tájékozódásra váró olvasót.

A könyv összefoglaló jellegére célzott a maga töprengő megfogalmazásával Szilágyi Miklós is, amikor bevezető ajánlásában „teljesség igényű összefoglalást” emlegetett, és „visszatekintés-számadásnak” nevezte a *Parasztilát*-ot.

Magam is úgy vélem, hogy ez a könyv pálya- summázat. Ezért is ajánlom a néprajz kutatóinak és barátainak figyelmébe.

Glässer Norbert – Zima András (szerk.): Hagyományláncolat és modernitás (Szegedi vallási néprajzi könyvtár = Bibliotheca religionis popularis Szegediensis 43.; A vallási kultúrakutatás könyvei / MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 2064-4825 ; 11.) Szeged, SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 2014. 348 p. ill.

Szarvas Zsuzsa

2012 februárjában rendezte meg a SZTE-BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszékének, az Országos Rabbiképző–Zsidó Egyetemnek, a Gál Ferenc Főiskola Bálint Sándor Valláskutató Intézetének és a Szegedi Zsidó Hitközségnek társszervezésében azt a konferenciát, melynek előadásából a tanulmánygyűjteménnyé formált, kötet 2014 nyarán jelent meg és most a kezünkben tarthatjuk. A kötet tartalmi kereteit, tanulmányainak széles spektrumát négy, a benne megjelent – különböző forrásokból származó – idézet alapján vázolnám fel. Voigt Vilmos a proverbiumok zsidó képe kapcsán idézi meg a 19. század elejének Csaplovics János által is bemutatott etnikus sztereotípiáit: „A magyar ad kenyeret, húst, bort, az orosz és oláh sőt, a rác szalonnát, a sváb krumplival kedveskedik, az olasz riskásával, a tót tejjel, túróval és konyhaedényekkel, a cigány pedig a nemzeti ebédnél muzsikát csinál, a zsidó messziről néz, s pénzt keres” (Voigt 108). Fenyves Katalin cikkében feleleveníti Balassa József 1899-ben, az IMIT évkönyvében megjelent felhívását, mely szerint „jó volna összegyűjteni s a tudomány számára értékesíteni a magyar zsidóság eredetét, életmódját, szokásait, nyelvét és költészetét megvilágító adatokat. Ma már kivesző félben van az ország legnagyobb részében a zsidóság életének majd minden eredetisége és sajátossága, ép ezért most kell munkához fogni, ha meg akarjuk menteni azt, ami még megmenthető” (Fenyves 188). Az 1920-as évek antiszemita jelenségeire reflektál Sass Irén írása, melyet Földvári József idéz tanulmányában: „A zsidó gyerek odahaza és az iskolában csak azt tanulta, hogy magyar gyerek ő is, mint a többi, büszke volt erre és büszkén vallotta is. Odahaza és az iskolában csak azt tanulta, hogy szeressük felebarátainkat, mint tenmagunkat és... most egy magyar gyerek, az első összekoccanásnál, szemébe vágja neki, hogy ő nem magyar, csak egy zsidó... és a magyar gyerekek elkerülik őt, nem játszanak vele” (Földvári 252). És végül, de nem utolsósorban Povedák Kinga citál tanulmányában egy Matisyahu rajongót: „Matisyahu hatására lettem jobb ember. Ő tényleg „menedék” volt számomra, fény a lelkemben. És emiatt hálát adok és imádkozom érted. Csodálatos vagy. Segít kikapcsolódni egy stresszes nap után vagy egyszerűen csak mosolyt csal az arcomra egy szomorú napon” (Povedák 323). Hagyomány és modernitás, a zsidó vallási élet, csoportstratégiák változása; 19-20-21 század; történettudomány, néprajz, nyelvészet, kulturális antropológia; történeti és recens perspektívák, a zsidó tudományosság széleskörű értelmezési lehetőségei; a források kezelésének sokrétősége – ezek mind e kötet sajátosságai. A konferenciát és a kötet húsz tanulmányát a szerkesztők különböző témakörök mentén igyekeztek csoportosítani. – *Szeged és a zsidó tudományosság kapcsolatát tematizálja Barna Gábor Bálint Sándor és Scheiber Sándor szakmai kapcsolatát, illetve Oláh János Löw Lipót zsidó emancipációban betöltött, illetve a rabbiképző létrehozásában vállalt szerepét elemző tanulmánya. – Bányai Viktória, Komoróczy Szonja, Zima András írásai A zsidó hagyományok és modernitás kapcsolatát boncolgatják a migrációs és integrációs stratégiák vallási hagyományra (házasságkötés) gyakorolt hatásának bemutatásán, a nyelvében változó vallási irodalom, a módosuló jövőképek, különféle Szentföld-értel-*

mezések, közösségi célok példáin keresztül. – *A modernizáció és integráció* különböző példáit járják körül Voigt Vilmos, Gyöngyössi Orsolya, Urbancsok Zsolt, Mód László, Kunt Gergely és Gantner Brigitta Eszter tanulmányai. Az emancipáció és az ahhoz vezető út csupán a befogadás jogi kereteit teremtetten meg. Az integráció társadalmi térben zajló útjai egyéni és közösségi, s nem utolsósorban csoportközi stratégiák és változó lehetőségek eredménye volt. A zsidókról alkotott sztereotípiák, a többgenerációs családi stratégiák, egyéni gazdasági és társadalmi sikerek, valamint a nemzedékek közötti viszony alakulásába nyerhetünk betekintést ezekből az írásokból. – *A változó életvilágok* címet kapta az a tematikus egység, amelyben Fenyves Katalin, Ábrahám Vera és Glässer Norbert tanulmányai a szövegfolklor, vallási szövegek és a nyomtatott sajtó példáin keresztül tekintik át, hogy a közösségek hagyományértelmezéseire milyen hatást gyakoroltak a tágabb társadalmi változások. – *Hrotkó Larissa, Földvári József, Fenyves Katalin és Frauhammer Krisztina* tanulmányai változó női szerepeket vizsgálnak a *Női világok hagyomány és modernitás között* című részben. Az 1990-es évek tudományos paradigmaváltását követően elevenedett meg a női világok iránti érdeklődés is, a nők vallási szocializációban játszott szerepének vizsgálata. A tanulmányok segítségével betekintést nyerhetünk a zsidó családi otthonok hagyományértelmezéseibe, a női szerepek újrafogalmazásának igényébe. – *A hagyomány és elmosódó határok* című fejezetben Vincze Kata Zsófia és Povedák Kinga írásai az eredeti kontextusukból kikerült hagyományelemek újraértelmezési lehetőségeinek példáit adják más hagyományteremtések, illetve a populáris kultúra részeként. Ugyanakkor a globalizált világ, a fogyasztói kultúra és a tömegkommunikáció jelenségei is hatást gyakorolhatnak azon közösségek életére, amelyek a hagyományaikat a megváltozott keretek közé is át szeretnék menteni. – A tanulmánykötet egy képriport zárja, ami a konferencián kiállítás formájában volt látható: *Az újratapasztalt óhaza – a makói zsidóság találkozó* címmel Glässer Norbert, Tóth-Ábri Péter és Urbancsok Zsolt képeiből válogatott. A Magyarországról elvándorolt ortodox és haszid közösségek a hátrahagyott világ alapjaira építkezve teremtették újjá életüket. A képriport a makói zsidók éves hazalátogatásainak terepfotóin keresztül mutatja be az elvándorlók által hátrahagyott közösségi élet emlékeinek újraalkotását. A kötet tanulmányai a szerkesztők által választottn túl többféle értelmezési keret megrajzolására is lehetőséget adnak, más szálakra is felfűzhetők. Rendező elv lehetne a szegediség, a Szegedhez, tágabban az Alföldhöz való viszony, vagy azaz írások kronologikus rendje, de akár a használt és elemzett forrástípusok csoportosítása is szolgálhatna irányításként. Talán éppen ez az egyik legérdekesebb, legtanulságosabb szála a kötet tanulmányainak, hogy a mikrotörténelem legkisebb egységétől a személyes naplótól, klasszikus zsidó történeti, olykor hagyományos néprajzi forrásokon, responsumokon, sajtótermékeken, női imakönyvek anyagának elemzésén keresztül átfogó források használatáig sokrétű forrásanyagra épülnek, s ezek feldolgozása segítségével az esettanulmányoktól széles spektrumú, színvonalas elemzésekig terjednek.

Sokféle téma, sokféle megközelítés, interdiszciplináris kötet. Igazán fontos, sokrétű lenyomata a 21. század magyar zsidó tudományosságának.

Kovács Ágnes: Népmese és közművelődés. Kolozsvár, Művelődés – Szentimrei Alapítvány, 2014. 131 p.

Keszeg Vilmos

Kovács Ágnes (1919–1990) Kolozsvárt született, kolozsvári középiskolai tanulmányait követően Budapesten szerzett néprajz szakos oklevelet, 1944-ben. Terepmunkája a kalotaszegi népmesékkal kapcsolatos. Az 1944-ben két kötetben (ÚMNyGy) közzétett gyűjtése az élő meséről, a mesemondás-

ról, a mesemondóvá válás folyamatáról, a férfi és a női mesemondás sajátosságairól a téma egyik legizgalmasabb, az egyéniségek kutatás szemléletével készült összefoglalás. A meseszociológia, az egyéniségek kutatás területén elvégzett kutatás után Kovács Ágnes pályája jelentősen fordult. A Kelet-Európai Tudományos Intézet, a Néprajzi Múzeum, majd 1963-tól az MTA Néprajzi Kutatócsoportjának munkatársa. Érdeklődése a mesetipológiai kutatások, a lejegyzett szövegek irányába terelődött. Irányítója volt a magyar és a nemzetközi népmese állományt egyazon rendszerbe helyező népmesekatalógust elkészítő munkaközösségnek. A magyar néprajztudomány kézikönyvébe, a *Magyar Néprajzi Lexikon* kötetébe ő írta meg a népmese szócikkeket, jelentős szerepet vállalva a néprajztudományos szemlélet normatívvá tételében és népszerűsítésében. Jelentős Kovács Ágnes szöveggondozói, kiadói tevékenysége, amely által magyar és nem magyar meseválogatások jutottak el szakemberek és a tág olvasóközönség kezébe.

A Magyar Rádió az 1970-1980-as években illesztette műsorába a Kis Magyar Néprajz rovatot. Az egyes adások 6–8 perc alatt számoltak be egy-egy néprajzi témáról. Fogalmakat tisztáztak, szemléleteket népszerűsítettek, a kultúra egy-egy elemét ismertették. A jegyzetnek, esszének nevezhető szövegeknek olyan követhetőnek, rövidnek kellett lenniük, s a figyelmet úgy le kellett kötniük, hogy az utazó, a lakásában rendezgető rádióhallgató követni és élvezni tudja. Ez magyarázza azt, hogy a témák kifejtésében nem a tudományos érvelés logikája érvényesült, nem a szaktudományos következtetések hangsúlyozódtak, s általában elmaradt a téma kutatástörténeti vonalba való illesztése. Az egyes jegyzetek egyediségét épp a rádióhallgatóság megszólításának, figyelmének az élőszó segítségével való ébren tartásának, egy tudományos kérdés popularizálásának szándéka adta.

Ebből az adássorozatból, az akusztikus médiumból az elhangzott szövegek többször kerültek át a másodlagos írásbeliségbe (Jávor katalin – Küllös Imola – Tátrai Zsuzsanna szerk.: *Kis magyar néprajz a rádióban*. Budapest, 1978; Lackovits Emőke – Lukács László – Varró Ágnes: *Íme az én népem*. Székesfehérvár, 1995). Az évtizedekkel ezelőtti rádiós szövegek kötetben, egymás szövegkontextusában való elhelyezése, az elsődleges kontextusból, az adásrácsból való kiemelése teljesen indokolt. A kötetek nagyszerűen példázzák a néprajztudomány eredményei recepciójának, kanonizálásának folyamatát. Évtizedek múltával, a néprajzkutatás és a média egy másik korszakából visszatekintve élményt nyújt annak nyomon követése, hogy a szaktudomány a népi kultúrából és kutatása történetéből, eredményeiből mit és hogyan ajánlott a nagyközönség figyelmébe.

Legutóbb a kolozsvári Művelődés Egyesület és a sztánai székhelyű Szentimrei Alapítvány a *Sztánai Füzetek* 16. kötete tette ismét hozzáférhetővé Kovács Ágnes 1972 és 1982 között elhangzott rádiós jegyzeteit. A kötetben 57 (közülük 8 újraközölt) tudománynépszerűsítő szöveg foglal helyet. Az első (nagyobbik) tömb a mesekutatás friss eredményeit vagy eseményeit tematizálja. Valamilyen aktualitásnál fogva – évforduló, könyvkiadás, újrakiadás – alkalmat kerít Benedek Elek, a százsz Josef Haltrich mesekutató és -népszerűsítő szerepének összefoglalására. Benedek Elek kapcsán azt az érdekes folyamatot követi nyomon, amely során Benedek Elek irodalmiasítja a magyar népmesét, majd később az olvasmányélmények hatására Benedek Elek meséi beépülnek a mesemondók repertoárjába, hatnak a mesemondói stílusukra. Egy méhkeréki román mesemondó ismertetésekor mutatja be azokat az eseteket, amikor ugyanaz a mesemondó két nyelv (esetünkben a román és a magyar) ismeretében két etnikus közösség igényét elégíti ki. Erre a helyzetre a szerző ismételtlen visszatér. A *Fedics Mihály mesél* című kötet második kiadása alkalmat szolgáltat az egyéniségek kutató iskola módszerének, szemléletének, jelentőségének bemutatására. Egy következő szöveg Szabó Judit Gernyeszegen elvégzett mesekutatásának újdonságait emeli ki (Berekméri Sándor repertoárjának eredete, a mesemondás helyzetei, a mesék racionalizálódása). Beszél a moldvai csángók, a buko-

vinai székelyek, az alföldi pásztorok, a cigányok mesemondói habitusáról. A mesemondás olyan alkalmait mutatja be, mint a legeltetés, a halottvirrasztó, a lakodalom, a közös munkaalkalmak, a katonaság. Katona Imre Tombác Jánostól lejegyzett meséinek bemutatásakor kitér a ponyvahistóriák szemléletének, tamatikájának a mesébe való beépüléséről, a férfi és a női meserepertoár eltérő voltára, a mese családon belüli átörökítésére, valamint a mesemondók egymással való rivalizálására. A férfiak és a nők mesekultúrájáról a következő tapasztalatokat osztja meg a rádióhallgatókkal: „Már a kalotaszegi Ketesden is tapasztaltam, hogy a mesemondók más meséket vesznek elő, ha meglett férfiak, ismét másokat, ha asszonyok és haramadik félét, ha gyermekek a hallgatóik. Tápén, akárcsak Iránban, külön mesekincsük van a férfiaknak és a nőknek, a kettő egymással alig néhány mesén keresztül érintkezik. A férfiak jobb mesemondók, meséiket az asszonyok úgyszólván nem is ismerik, s az asszonyok meséivel sem szokás előhozakodni férfitársaságban. Nemrégiben egy korasszáni perzsa város, Meched asszonymeséit olvastam, most egy dél-alföldi magyar falu férfi meséit tartom kezemben: a tápéi tündérmesék apáról fiúra, nagyapáról unokára, idősebb férfi mesemondóról fiatalabb férfi mesemondóra hagyományozódtak. »Szinte törvényszerű – írja Katona Imre –, hogy Tápén a hősies kalandmeséket férfiak, a családi témákat pedig a nők mondják el.«” A címadó szöveg kérdésfelvetése ma is időszerű. Az olvasóközönség felé továbbított mesekészletben dominálnak a klaszszikus mesegyűjtők meséi; nagyobb figyelmet kell fordítani a frissen gyűjtött mesék népszerűsítésére is, a mesekiadást pedig olvasmányossá kell tenni. A magyarországi diákok gyűjtőtáboráról írva teszi szóvá azt a felfedezését, miszerint Nagyváradon szokásban volt a regények, a színházi előadások meseként való reprodukálása. A folklórgyűjtés érdekes esete az, amelyben Rózsa Sándor unokájának felesége naiv íróként, amatőr gyűjtőként ragad tollat, hogy megörökítse a lázadó betyár hősről a családi szájhagyományban megőrződött tudást, majd ennek a repertoárnak a kimerülése után írott forrásokból gyűjtse össze a betyárhagyományt. Nem kevésbé érdekes Fincicky Mihály meséinek története, amely azt bizonyítja, hogy a népmesék a kutatók kezében sincsenek biztonságban. Ungvár nyugalmazott polgármestere 1860 táján egy kötetnyi ruszin mesét írt össze. Ezeket magyar nyelvre fordítva Budapestre küldte kiadás végett. A kiadás hosszasan elhúzódott. Időközben a ruszin nyelvű gyűjteménynek nyoma veszett, s a mesék egy fordítónak köszönhetően váltak hozzáférhetővé azon a nyelven is, amelyen eredetileg elhangzottak. Kovács Ágnes modern jelenséggként köszöntötte a mesemondók színpadra léptetését. A mese változását nosztalgia nélkül, természetes jelenséggként fogadta el. A Nagy Olga által közzétett *Széki népmesék* kötetének ismertetésekor írta: „A tündérmeséket más magyar falvakban is felváltják a tréfás mesék és az élményelbeszélések. Ha jó tehetségű a mesemondó, mint amelyen volt Győri Klára is, s repertoárja tudatos ilyen irányú gyarapításával ki tudja elégíteni közönsége igényeit, a mese élő marad, s megmarad a felnőttek szórakoztatója, érdeklődésük kielégítője, vágyaik táplálója. Előfordul azonban az is, hogy a mesemondó nem ismeri fel kellő időben felnőtt hallgatósága igényeit, vagy nem is alakul ki felnőtt hallgatósága, ilyenkor megmarad ugyan a tündérmesék bűvöletében, de mesekincsével és előadásmódjával kénytelen egy másik hallgatóság, a gyermekek igényeihez igazodni.” Vankóné Dudás Juli és Győri Klára emlékirata szolgáltatott alkalmat arra, hogy értekezzék a népi írásbeliség új műfajáról. Kovács Ágnes figyelemmel kísérte az erdélyi folklorisztika és tágabban, a néprajztudomány alakulását. Elismeréssel fogadta és népszerűsítette Nagy Olga széki népmesegyűjteményét, amely a széki repertoárnak a tréfás jelleg felé való eltolódását konstataálta, a *Hősök, csalókéak, ördögök* című kötetnek a mese morfózisára vonatkozó nagy gondolati ívét. Örömmel köszönti a *Népismereti Dolgozatok* 1976-os megjelenését, 1980-ban újra időt szán a kötet bemutatására. Gazda Klára játékmONOgráfiájának újszerűségét hangsúlyoztatja. De ugyanígy figyelemmel követi a jugoszláviai folklórkutatás eredményeit (Penavin Olga,

Matijevics Lajos). A kötetbe került szövegek kisebb hányada Kovács Ágnes másik kutatásterületére, a gyermekjátékokhoz vezet el.

A rádióműsorban Kovács Ágnes folyamatosan ráirányítja a figyelmet a kortárs tudomány és könyvkiadás azon eredményeire, amelyek szerint jelentősek, s amelyek közérdeklődésre tarthatnak számot.

Ha igaz az – s miért kételkednénk benne, hisz Harold Innis mondta, aki Marshall MacLuhan mestere volt –, hogy a második világháborúban a rádió legyőzte a nyomtatott sajtót, akkor a rádiónak ez a vállalkozása olyan jelentőségű, hogy akár a mi régióinkban, ma is érdemes lenne élni ezzel a lehetőséggel. A mai könyvbemutató egyik aktuális üzenete akár az is lehetne, hogy szükséges lenne a ma tudománykommunikációnak nevezett gyakorlatot átgondolnunk. Az az érzésem ugyanis, hogy az (erdélyi) néprajztudomány jelentős eredményeit nem sikerül eléggé hatékonyan közvetíteni a köztudat irányába. Miközben egyes múzeumok rugalmas és vonzó közönségpolitikát érvényesítenek, a napisajtó, a rádió és a tévé csupán alkalmyszerűen, és kizárólagosan zsurnalisztikai nézőpontot (érdekes, szenzációs, különleges) érvényesítve hoz forgalomba a néprajztudományra vonatkozó információkat. Az etnológus társadalom nem termelte ki vagy nem nyerte meg magának a maga újságíróit, akik a média nyelvén és stratégiáinak alkalmazásával a napisajtó felületén a népi kultúrára és kutatására vonatkozó tudást forgalmazzanak. A különböző médiumok igénybevétele különösen fontos lenne napjainkban, amikor a kulturális örökség számbavétele, leltározása, szerepének újrágondolása, a fesztiválok, a település- és emlékünnepek gombamódra szaporodó sokasága előre nem látott mértékben növelte meg az igényt és a lehetőséget a lokális, a regionális, a nemzeti és európai hagyományok megismerésére. Amennyiben a néprajztudomány nem válik alkalmassá a megnőtt populáris igények kielégítésére, a hagyományok rekontextualizálódása és revitalizálódása a szaktudást megkerülve zajlik le, a hamisításoktól, torzításoktól egyáltalán nem mentesen.

A kötetet Benedek Katalin és Tátrai Zsuzsanna tanulmánya nyitja és zárja.

Elhangzott 2015. június 5-én a Kolozsvári Ünnepi Könyvhét keretében, a Kriza János Néprajzi Társaság székházában.

Kónya Annamária – Kónya Péter: Szlovák reformátusok a XVI-XVIII. században. Sárospatak, Hernád Kiadó. 2013. 193 p.

Kósa László

Az 1918 előtti Magyarország nemzetiségi és vallási viszonyai között többé-kevésbé eligazodók sem mindig vannak tisztában azzal, hogy a tradicionálisan nagy többségben római katolikus, jellemző hányadban evangélikus szlovákság egy kicsiny csoportja református vallású. Ugyanakkor mélyen gyökerező, közismert azonosítás, hogy aki református, az a magyar etnikumhoz tartozik. Ez a történetileg több oldalról motivált vélekedés szomszédaink körében, így a szlovák köztudatban is elterjedt. A szlovák reformátusokra vonatkozó szakirodalom – magyar és szlovák egyaránt – azonban szegényes. A hiányt legfeljebb magyarázza, de nem menti, hogy mindkét nyelvterület szélén, illetőleg pereme közelében helyezkednek el a szlovák reformátusok. Az Eperjesen élő magyar történész házaspár úttörő érdeme, hogy könyvében tudományos igénnyel, levéltári forrásokra támaszkodva föltárta történetük első harmadfél századát.

Mielőtt közelebbről bemutatjuk a könyvet, hadd jegyezzük meg, hogy a magyar és nem magyar közvélekedés a pontatlanság miatt föltétlenül kiigazításra szorul, de nem téved sokat, mert az 1910. évi népszámlálás összesítése a magyarországi reformátusok 98,4 %-át találta magyar etnikumhoz tartozónak, 0,9 %-át németnek, 0,4 %-át szlováknak. Különben a könyv szerzői is említik, hogy az

idézett helytelen azonosítást nemcsak a szlovák reformátusok léte cáfolja, hanem például a XVIII. század elején végleg eltűnt román reformátusoké is, ugyanakkor a németekre nem hivatkoznak, és tévesen utalnak „szlovén”-ekre. Az utóbbiakon talán a máig létező szlavóniai horvát református töredéket kell értenünk (113.).

A könyv három nagy részre tagolódik. Számba véve a hazai reformáció legfontosabb eseményeit és állomásait, az első rész közelebbről a svájci irány megjelenését és elterjedését vázolja a magyarországi reformáció nem csekély, de gazdagnak sem mondható szakirodalma alapján. A szerzők több, a tárgy szempontjából fontos historiográfiai és kritikai észrevételt tesznek. Számolnak azzal, hogy a magyarországi reformáció története forráshiány miatt hiányosan ismert. Például éppen a svájci irány protestantizmuson belüli túlsúlyra jutásának okaira sincs egységes és kielégítő válasz. A többiek által vitatott kérdésben, vajon a XVI. században Kálvin közvetlen hatása érvényesült-e Magyarországon vagy csupán a zwingliánus befolyással kell számolni, a szerzők a korai kálvini hatás mellett foglalnak állást.

A svájci reformáció terjedését követve, meggyőző az érvelés a prédikátorok meghatározó szerepéről. A könyv tematikájához szorosan kapcsolódó és ismételten hangoztatott, lényeges megállapítás, hogy míg Európa nyugati és északi tájékain a királyi és fejedelmi udvaroké volt a fő szerep, nálunk ezek hiányában a főurak, nemesek, szabad királyi városok polgárai, majd a mezővárosi lakosság támogatták döntő súllyal a reformáció befogadását valamint intézményi megszilárdulását. Ugyanakkor regionálisan jelentősen eltérhettek a társadalmi feltételek és a politikai körülmények. A könyv első részének alfejezetei a lassan formálódó, majd a református egyház legmagasabb fokú igazgatási egységeivé váló egyházkerületeket veszik alapul. Egyik kulcskérdésként, hiszen ezek biztosították a reformáció gondolatainak megszilárdulását, a könyvben fokozott figyelem irányul az egyházszervezet minden szintjére.

A könyv második nagy részében az elsőhöz hasonló vagy azonos szempontok mentén a szerzők Felső-Magyarország reformátusaira összpontosítják kutatói érdeklődésüket. Ennek fő oka, hogy itt alakult ki a szlovák reformátusság. Felső-Magyarország fogalmát a korabeli, XVI. századi jelentésében használják. Mint a Királyi-Magyarország legkeletibb, a Szent István koronája Magyarországnak északkeleti országrésze tizenhárom vármegyét foglalt magába. Központja, a Felső-magyarországi főkapitányság székhelye Kassa volt. A középkortól etnikailag-nyelvtileg összetett területet magyarok, szlovákok, ruszinok, németek lakták. A kálvini (svájci) reformációt – mint más országrészekben – itt is megelőzte a lutheri, de már a XVII. század elejétől egyre komolyabb eredményeket ért el a rekatolizáció.

Ebben a korszakban vált gyakorlattá a református egyházlátogatás (*canonica visitatio*). Az egyházmegyék vezetői lehetőleg évi rendszerességgel fölkeresik az egyházközségeket. Tájékozódhatnak állapotukról, személyi, anyagi, hittani problémáikról és igyekeznek azok megoldásában segíteni. (Jelen időben fogalmazok, mert ma is folytatott egyház igazgatási eljárásról van szó.) A látogatásokról jegyzőkönyvek készülnek, amelyek a 17. század első felétől növekvő számban fennmaradtak. Forrásértékük igen nagy, amit azért is hangsúlyozunk, mert a könyv alapvető adatbázisát képezik. A szerzők elsősorban ezekre támaszkodva rekonstruálták Felső-Magyarország reformátusságának kiterjedését. Több időmetszetben áttekintették az anya- és leányegházakat, amelyek száma és elterjedése gyakran változott. A 17. század második felében a rekatolizáció fölerősödésével egyértelmű a fogyás és a területi összehúzódás. Többször olvashatjuk, hogy egy-egy gyülekezet etnikai hovatartozását nem mindig lehet pontosan meghatározni, mert az egyházlátogatási jegyzőkönyvek erre ritkán tértek ki. Ilyen esetekben más (közvetett) forrásokat kellett bevonni, gyakorta későbbi biztosan ellenőrizhető adatok alapján visszakövetkeztetni.

A szerzők nem említik, pontosabban nem nevezik nevén – jóllehet művét idézik – a Heinz Schilling fölvetéséhez kapcsolódó, az újabb nemzetközi irodalomban nagy visszhangot kiváltó „konfesszionalizáció” fogalmát, pedig a könyv túlnyomóan a két nagy protestáns felekezet – és a rekatolizáció kapcsán a római katolikus egyház konfesszionalizációját is – tárgyalja. Jellemzően és folyamatosan figyelmük homlokterében áll az egyházmegyéek (esperességek) kialakulása, az egyes egyházközségek szervezeti hozzátartozása.

Ellenben az ugyancsak Schilling nevéhez kötődő „második reformáció” gondolatára, mint a magyarországi reformáció egyik jellemzőjére többször hivatkoznak. Azaz – mint fentebb említettük – nálunk nem közvetlenül a római katolikus egyháztagokból váltak ki a svájci irány követői, hanem előzőleg lutheránussá lett hívek fogadták el azt. A szlovák reformátusok közvetlen elődei is evangélikusok voltak. Ennek a ténynek figyelembe vétele nélkül nehezen magyarázható történetük. A svájci reformáció ott hódíthatott igazán eredményesen, ahol még nem szilárdult meg az evangélikus egyházszervezet, és ahol nem patronálták az ugyancsak fentebb említett hithű lutheránus mágnások, nemesek, polgárok. Ez a tétel fontos értelmező szerepet kap a felekezeti területek határainak változásában. Amikor a korábban a protestantizmust támogató befolyásos személyek, földesurak, polgárok, társadalmi csoportok a rekatolizáció eredményeként a római katolikus hit hatékony pártfogói lettek, előbb-utóbb megváltozott a terület vagy a település vallási hovatartozása. Ha egy református gyülekezettől elvették a templomát, parókiális házát, iskoláját és más ingatlan vagyont, s nem tudta magát fenntartani, belátható időn belül megszűnt. A reformáció kibontakozásában, majd a rekatolizációs folyamatban egyaránt jelentős szerepe volt például a főrangú Drugeth-családnak.

Voltaképp a harmadik nagy rész (*Szlovák reformátusok a tiszáninneri kerületben*) tartalmazza legnagyobb súllyal, amit a könyv címében megjelöl, kik voltak, hol éltek és milyen társadalmi, egyházi körülmények között a 16-18. században a szlovák reformátusok. Alfejezetei változatos tematikájúak. A szerzők itt fejtik ki bővebben nézetüket a „magyarországi kálvinizmus etnikai determinációjá”-ról, amit írásunk elején már érintettünk. Visszatérően foglalkoznak az egyházmegyéek szerveződésével. A szlovák reformátusok az abaúji, ungi, zempléni és a rövid ideig fennálló, legkisebb lélekszámú sárosi egyházmegyében éltek. Az utóbbi volt az egyetlen szlovák többségű református egyházmegye. A másik háromban a magyar hívek alkották a többséget, de a magyar-szlovák megoszlásról, minthogy a források ritkán nyilatkoznak etnikai kérdésekben, nehéz pontosabb képet alkotni.

A mezővárosoknak a reformátusság életében játszott fontos szerepét figyelembe véve, hét településsel külön fejezetekben foglalkoznak a szerzők (Gálszécs, Varannó, Homonna, Töketerebes, Nagymihály, Szobránc, Vinna). A vizitációs jegyzőkönyvek alapján egyházközségeik működését röviden áttekintik. Példaként két fontos területet említünk: a gazdasági kérdéseket valamint a két-nyelvűséget. Ahol lehetőség nyílt, a hívek törekedtek egy-egy magyar és szlovák vagy mindkét nyelven beszélő papot alkalmazni. A városokban általában a parókus lelkész elsősorban magyarul, a leányegyházakban a káplán szlovákul prédikált és vezette a liturgiát.

A vizitációkban visszatérően előfordul többnyire orvosolandó panasz vagy teljesítendő kérés formájában a vegyes etnikumú gyülekezetekben a szlovákul tudó lelkész hiánya. A korban az a törekvés, hogy ki-ki anyanyelvén szeretett volna részt venni az istentiszteleteken, még nem nemzetiségi ellentéteken, hanem hitbuzgalmi igényeken alapult. Az egyházi vezetők elfogadták a hívek anyanyelvre vonatkozó kívánságait, ám a szlovák paphiányon nem mindig tudtak segíteni. Igyekezettük csúcspont külön képzést segítő alapítvány létrehozása jelentette (1740). A szlovák reformátusság megmaradását segítette öt egyházi-vallási kiadvány megjelentetése a 18. században. A fordítás valamint az eredeti szöveg kelet-szlovák nyelvjárásban készült (ágenda, énekeskönyv, genfi zsoltárok, imakönyv,

káté). Tudott, hogy a korban a szlovák irodalmi nyelv még nem létezett, a lutheránus szlovákok pedig cseh eredetű liturgikus nyelvet használtak.

A felekezeten belüli és a felekezetek közötti ellentétek az adott korban nem etnikai kötődésűek voltak. Okaik között nemcsak anyagi vonatkozásokkal és a nyelvhasználattal kapcsolatos, hanem személyi és más érdekkülönbségeket találunk, illetőleg lutheránus-kálvinista vallási különbözőségek is szerepet játszhattak.

Visszatérve az egyházközségek, gyülekezetek és a hívek számának alakulásához, apadásukat mindenek előtt a rekatolizáció okozta, aminek olyan radikális megnyilvánulásai is voltak, mint az 1674-i pozsonyi „véstörvényszék”, melynek következtében települések sora veszítette el papját és tanítóját. A patrónusok hiánya döntően befolyásolta egy adott terület vagy település népességének felekezeti hovatartozását. A felekezeti közösségek gyengülését – magyarokét és szlovákokét egyaránt – fokozták a háborúk (Thököly felkelése, Rákóczi szabadságharc), a pestis-járványok és a belső „vándormozgalmak”, a népesség délre húzódása is.

Más véleményekkel szemben a szerzők tudományos érvekkel alátámasztott, határozott álláspontja, hogy a szlovák reformátusok nem elszlovákosodott magyarokból eredtek és erednek, akik pedig közülük elhagyták a református hitet, azok nem magyarok, hanem szlovák katolikusok lettek. Nyilvánvalóan kivételek is adódtak, bár nem nagy számmal. A kötet összegzéséből idézzük, hogy az anya- és leányegházakat egybe véve, „legkevesebb száz” szlovák református gyülekezet alakult a „második reformáció” terjedése idején, azonban a 18. század végén már csak 33 létezett (185.).

A protestantizmuson belüli felekezeti szembenállás ellenére rövidebb ideig a területen helyenként evangélikus-református „unió” is fennállt, azonban kizárólag szervezeti és nem hittani alapon. Ugyancsak rövidebb időtartammal a protestáns felekezetek szimultán templomhasználata szintén előfordult. Végül egy rövid fejezet a ruszin reformátusokkal foglalkozik. Létezésükre szórványos és bizonytalan adatok utalnak.

Kónya Annamária és Kónya Péter könyve egyháztörténeti, művelődéstörténeti és társadalomtörténeti vonatkozásait egyaránt tekintve, hiánypótló, értékes mű. Nem dicsérheti azonban a recenziens a kiadót a kötet szövegének nyelvi lektorálatlansága miatt.

Bartha Elek – Csiszár Imre – Forisek Péter (szerk.): Ünnepek, ünnepkörök történelmi és néprajzi vonatkozásai. Studia Folkloristica et Ethnographica 57. Debreceni Egyetem Néprajzi Intézete, Debrecen, 2013.

Verebélyi Kincső

A Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori iskolája 2012 decemberében az ünnep témakörében konferenciát rendezett oktatók és volt, illetve akkori doktoranduszok részvételével, amelynek anyagát kötetbe foglalva is közzé tette 2013-ban. Bartha Elek tájékoztató bevezetésén kívül tizennyolc tanulmány szerzői rendkívül széles körből merítve választottak témát, hogy az ünnep, mint vallási és társadalmi jelenség sokarcúságát élénk tárják. Mykénétől Köröstárkányig művelődés- és vallástörténeti értelemben is hosszú az út, különösen ha - mint a kötetben - annak a követése nehéz ám, érdemes az érdeklődésre.

A Doktori Iskola két programja mondhatni arányosan osztozott a publikálási felületen: a kötet első tíz tanulmánya a történezszer, a további nyolc a néprajzosok tollából származik. Az indítást Tegyei Imre *Ceremoniális lakomák mykénéi ünnepeken* című dolgozata adja, igazán magasra téve mércét a továbbiak számára. Szöveg- és régészeti emlékek alapján tömören, mégis plasztikusan mu-

tatja be az ünnepi lakomák háttérében meglévő szervezési munkát és azok gazdasági vonatkozásait Mikénében és Thébaiban. Ez a megközelítés a korabeli életről teljesebb áttekintést (is) nyújt, mintha csak az ünnep vallási vonatkozásairól esett volna szó. A következő írás *Tellus-Terra mater ünnepei* is egy vallási fogalom alakulásának társadalmi beágyazottságával foglalkozik. Gesztely Tamás a vallásmélethez kevésbé járatos olvasó számára is érthetővé teszi azt, ahogyan a korai római vallás keretében a személytelen Tellus isten az antropomorf Terra Mater anyaistennővé alakul át, amivel egyszersmind az istenség kialakulása vallásméleti elgondolásának konkrét példáját is adja. A vallástörténeti szál a középkorban folytatódik, Pósnán László *Egyházi ünnepek és vallásosság a Német Lovagrend államában* című írásával. Az említett lovagrend jelentősen hozzájárult a katolikus Európa ünnepi rendjének a kialakításához, amely a hétköznapi kötelezettségek és kötöttségek szabályozását is jelentette.

Hagyományos történetési felfogást mutat Kónya Péter *Az eperjesi vértörvényszék emlékezete* című, az 1687-es vallásellenes és politikai célú, Eperjesen végrehajtott eseményekről, kivégzésekről és a huszadik századi megemlékezésekről szóló leírása. Hasonló szemléletről tanúskodik Kónya Annamária Thököly Imre 20-ik századi késmárki újratemetéséről szóló helytörténeti adatokkal is teli – *Két város versengése- (Néhány adat Thököly Imre újratemetéséhez)* – tanulmánya. Az előző szerzőkhöz hasonlóan a tények és adatok szigorú és kicsit szikár kezelését láthatjuk a fiatal Dobos Sándor dolgozatában. Nem könnyű eldönteni, hogy dicsérjük vagy bíráljuk azt az önmeztartoztatást, amivel a szerző témáját – *Helység névváltoztatások Kárpátalja területén. (1898–2010)* kezeli. A mozgalmas időszak ugyancsak mozgalmas eseményeinek olvasatát érthetően közvetítik Kárpátalja valaha négy megyére is kiterjedő területén elhelyezkedő falvak és közigazgatási egységek neveinek a változatai. A névváltoztatás, megyék, járások, települések, terek intézmények esetében, a mindenkorai politikai hatalom szimbolikus térfoglalásának eszköze, a közösségek történeti emlékezetének felszámolását szolgálja. A Kárpát-medencében – és azon kívül is – jól ismert ez a hatalom-technika.

Egészen más léptékű és szemléletű a következő tanulmány: *A szakrális tér kiterjesztésének lehetősége és lehetetlensége: millenniumi történelemszemlélet a 16-17. századi Angliában a 16-17. századi, Új Angliában és Magyarországon*. A publikáció szerzője – Lévai Csaba – a korabeli protestáns szerzők apokalipsziszértelmezésével nemcsak teológiai szempontból foglalkozik, hanem a változó vallási értelmezések mentalitásra gyakorolt hatását és politikai cselekvésben is megvalósuló következményét tárja fel. Az angol és új-angliai puritánok valamint a magyar kálvinisták világfelfogása, a híveknek a hirdett apokalipszissal kapcsolatos elvárásai és a teendőkről való felfogása az elmúlt évszázadokban sok hasonlóságot mutatott. A szerző hallatlanul éles logikával mutat rá azokra a következményekre, amelyek az egyházak által közvetített, a társadalmi cselekvésekben való hol passzív, hol aktív magatartásból fakadt. Rámutat arra, hogy az Észak-Amerikába kivándorló puritánok történelmi esélyt – helyet és időt – nyertek a világ alakításában való aktív részvételre. Ezzel szemben a magyarországi protestánsoknak a 16–17. században – lényegében később sem – adtak meg hasonló lehetőségek és alkalmak, következésképpen a világ illetve környezet eseményeivel kapcsolatos passzív attitűd és pesszimista gondolkodás vált hosszú időre általánossá. Még a mai politikai gondolkodás és szóhasználat elemeinek is igazán távoli forrásai tűnnek elő a feltárt gondolkodásmódot visszafelé követve.

A debreceni egyetemen dolgozó és kutató történészek közül többen is hajlanak arra, hogy a korábbi eseményközpontú történeti bemutatásoktól eltérjenek. Miru György, aki több művében is foglalkozott a 19. század történeti és politikai eseményeivel, új hangvételt képvisel a kötetben is. *Biblikus képek, Kossuth szövegeiben. Hit, tudomány, történetiszemlélet* című tanulmánya tulajdonképpen kontextusba ágyazott, alapos szövegelemzés. Eredményként a magyar történelem legendás

alakjáról, Kossuth Lajosról kapunk egy egyáltalán nem folklorisztikus portrét, noha hihetnénk, hogy Kossuthról már mindent tudunk.

Úgy látszik, hogy a kötet történéseit az ünnep nemcsak mint társadalmi jelenség érdekelte, hiszen az elemzett jelenségek mindig többszörösen is rétegezett kontextusba vannak beállítva, amelyben a politikai árnyéka is feltűnik. Ez az irányultság nem kényszer, hanem a történeti interpretáció eszköztárának egyik eleme. Nem is kell hangsúlyozni, hogy a *Hivatalos ünnepek és szerepük a nemzetiszocialista Németországban* című írás szerzője, Pallai László mennyire frappánsan érvényesíti az említett szemléletet. Ő az idő szimbolikus elfoglalásának a nácik által gyakorolt módját mutatja be, felsorolva mindazokat az ünnepeket, amelyeket átneveztek, áthangoltak ahhoz hasonló céllal, mint ahogyan az a szimbolikus térfoglalások esetében is tapasztalható. A hatalmi technikák az emlékezet felszámolását, átformálását illetően, egyetemesen ismertek és gyakoroltak. Ezt bizonyítja Németh Vera tanulmánya is, amely a Kr.u. 132–135 között Róma uralma ellen folytatott utolsó felkelés és legendás hőse Bar Kochba emlékünnepe a közelmúltban, Izraelben történt megkonstruálását dokumentálja. *Lag Baomer cionista újraértelmezése* kimerítően illusztrálja azt a modern társadalmakban oly jól ismert törekvést, amely az állam önigazolása céljából nemzet-vallást igyekszik teremteni nemcsak írásban, szóban, hanem kvázi rituális cselekvések révén is. A kötetben Marinka Melinda néprajzkutató dolgozata, *21. századi sváb ünnepek identitásörző jellege Szatmárban*, elismerésre méltó módon hasznosította a hazai sváb ünnep-konstrukcióit illetően a hagyományalkotás Hobsbawmtól (is) származó elméletét.

A kötet második felének néprajzi tanulmányai közül több is a kalendáris ünnepekhez, a tudományok (folklorisztika) mondhatni egyik központi témájához kapcsolódik. Ilyenek Bolya Anna Mária *A kalendárium legfőbb keresztény ünnepeihez kapcsolódó szokások a macedón hagyományban*. Berdán Zsuzsanna *Újévi és farsangi szokások párhuzamai Közép-Európában* valamint Simon Krisztián *Vallásos népszokások Vámszer Géza életművében* című közlései. A kevésbé látványos református ünnepek és a mai turisztikai kapcsolódási pontjait, a „kölcsonhatásokat” választotta kutatása tárgyául Szászfalvi Márta. Az „egyházi ünnepek” és „vallási tartalmak” sajátos módon épülnek be a református Debrecen turisztikai kínálatába, ahogyan *Az ünnepek vallásturisztikai vizsgálata a Debreceni református Nagytemplom példáján* ezt bemutatja. Az okosan érvelő és jól követhető okfejtés végén, mégis megkérdeznénk a szerzőt, lenne-e bátorsága a következtetéseiben egy lépéssel tovább menni? Értékközzétételről vagy szimbolikus áruk vásárlásáról van tulajdonképpen szó?

Jól illeszkedik az utóbbi évtizedekben népszerűvé vált, a szakrális kisemlékek számbavételét és jellemzését célul kitűző kutatási irányhoz Szonda István dolgozata – *Szagrális építmények és kulturális emlékhelyek* –, amelyben Gyomaendrődön a ma már divattá vált keresztfelújításokról is beszámol. Lazábban kapcsolódik az előzőekben ismertetett témákhoz Kavacsánszki Máté, aki *Változó ünnepek és hagyomány. Átalakuló táncműveltség Köröstárkányban* címen egy Fekete-Körös völgyi falu táncéletének feltárására vállalkozott. Saját megfogalmazása szerint *a táncélet kontextuális megközelítése* volt célja, amelyet mintaszerűen valósított meg.

A néprajzi tanulmányok közé illesztve jelent meg Lovas Kis Antaltól a *Glokális jegyek a 21. századi falunapok struktúrája* című nagyívű elméleti áttekintése. (Glokális = globális + lokális). Tudvalévő, hogy a szerző hosszabb ideje tanulmányozza a mai falusi élet változásait. Volt tehát gazdag és konkrét anyaga ahhoz, hogy ne levegőben lógó általánosításokat fogalmazzon meg. A mai falunapok vizsgálata – az ünnepség általános, divatos és hagyományos elemeiből sajátos logika szerint megvalósuló 'performance'-ai – éppen sokféleségük miatt nem is olyan könnyű. Lovas Kis Antal biztosan jelöli ki a mai nagyon heterogén társadalmi és kulturális környezetben a falunap, mint ünnep típus értelmezésének kereteit és struktúráit, messze túlmutatva a lokális meghatározókon.

Végül ismételt és hangsúlyozottan hívjuk fel a figyelmet a kötet tartalmi és módszertani gazdagságára. A kiemelt 'ünnep' téma feldolgozásaiban érzékelhetően közös a kontextuális megközelítés igénye, amelynek kielégítése változatos eszközökkel történik. Az is tanulságos, hogy időtől és tértől szinte függetlenül történészeket és néprajzosokat egyaránt foglalkoztatja az 'ünnep' létrehozásának és működtetésének gazdasági és politikai háttere. A szerényebb igénnyel megformált dolgozatok egyrészt megemelkednek ebben az összeállításban, másrészt hozzájárulnak a mestermunkák ragyogásához.

Voigt Vilmos: A folklorisztika alapfogalmai. Szócikkek. Budapest, Argumentum Kiadó – Equinter Kiadó, 2014. 519 p.

Smid Bernadett

A folklorisztika alapfogalmai című kötet egy régi-új ismerős a könyvpiacra a szakmai közönség körében, és eligazodás segítő kézikönyv a szakmába belenevelődők számára. Akik jártak Voigt tanár úr óráira, megszokhatták, hogy az olvasmánylisták oldalakon hömpölygő kötelező, ajánlott és segédanyagként javasolt bibliográfiája előtt, a fogalmi tisztázást megkönnyítendő, a *Világirodalmi Lexikon* (VIL) a tananyaghoz kapcsolódó, körültekintően egybegyűjtött címszavai nyitották a sort. Ezek az átgondolt rendszerben megírt címszavak könnyítették a tájékozódást a magyar és külföldi szakkönyvek és tanulmányok, valamint a folklorisztika műfajrendszerébe rendezett ismereteinek dzsungelében. Ezért nem meglepő, hogy *A folklorisztika alapfogalmai* című kiadvány elsődleges, explicit célközönsége az egyetemi hallgatók tábora. Eddig – kisebb megszakításokkal – az ELTE Gépeskönyvében is meg-megjelentek (http://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Neprajz/82Verebe9lyi/folklorisztika_es_rokonteruleteinek_fogalmi_rendszere/bev.html [2015. június 25.]), mostantól pedig könyv formájában vehetik kezükbe az érdeklődők a VIL Voigt Vilmos által írt címszavait. Nem a világ teljes folklór címszóanyagáról van tehát szó, senkit ne tévesszen meg az 519 oldal terjedelmű, tekintélyt parancsoló, vaskos kötet. Ráadásul a kiadvány „csak” a szerző VIL-ben megjelent címszavait tartalmazza. Vajon mekkora terjedelmet igényelt volna, ha ebbe a kötetbe bekerülnek az *Esztétikai Kislexikon*, a *Kulturális Kisenciklopédia*, valamint a *Magyar Néprajzi Lexikon* Voigt Vilmos által jegyzett címszavai is?

Az 1970 és 1995 között megjelent *Világirodalmi Lexikon* világszinten egyedülálló és rendkívül adatgazdag teljesítmény, amely a magyar és egyetemes irodalom kapcsolatainak precíz dokumentációját tűzte ki céljaként. Ebben a vállalkozásban a magyar-külföldi, külföldi-magyar irodalmi kapcsolatok, fordítások, eszmeáramlatok, módszerek bemutatása mellett kiemelkedően fontos szerepet töltött be a folklorisztikai tények, elmélet módszeres beépítése is. Amikor Elek Oszkár méltatta a VIL elődjét, a Dézsi Lajos által szerkesztett, 1930 és 1934 között kiadott háromkötetes *Világirodalmi Lexikont*, hangot adott néhány folklorisztikát érintő meglátásának is (Elek 1935. ItK. 45. 2. 199–202). Való igaz, hogy azokban a kötetekben is szerepelt folklóranyag, de a recenzius kifogásolta, hogy *A jávorfa meséje* nem kapott önálló címszót a kézikönyvben, pedig a megelőző évek folklorisztikai kutatásai felhívták a szakmai közönség figyelmet a történet háttérében álló, világméretű folklórkapcsolatokra, ami éppen saját munkásságának eredménye volt (Elek 1935. ItK. 45. 2. 201–202). Azt is felrótta, hogy *Child-balladák* helyet sem kaptak a lexikonban. Megjegyzéseim itt csak azért idéztem, hogy utalhassak arra a folyamatra, amely az irodalmárok lexikonszerkesztő törekvéséből is látszik: a szövegfolklorisztikai érdeklődés a kezdetektől fogva elválaszthatatlanul összefonódott az irodalomtörténészek tevékenységével és kölcsönösen kiegészíti egymást.

Egy lexikon nemcsak alapvető információk tárháza, hanem egy sajátos tudásforma is. Egy lexikon vagy enciklopédia szükségszerűen szerzők és szerkesztők együttműködésével létrejövő korrelatív tevékenység, amely egy bizonyos korszak interszubjektív memóriájának lenyomata. Egy ilyen „lepreollószerű” munka a tudás kollektív vízióját tárja elénk. Ebből kifolyólag *A folklorisztika alapfogalmai* című kötetnél nem árt, ha az olvasó néhány praktikus információval tisztában van, amikor a kézbe veszi a szócikkgyűjteményt. A kötet előszava alapos eligazítást nyújt ez ügyben. A szerző felhívja a figyelmet, hogy „jó lexikoncímszó” nincs, csakis „jó lexikoncímszavak” vannak. Itt nem is annyira a lexikonok munkatársai által végzett korrelatív tevékenységre utal, sokkal inkább arra, hogy egy tudatos szerzőnek a saját címszavait is logikus egységben kell tudni szemléltetnie: erre utal a könyv előszavában emlegetett „bokrosított címszavak” együttese (Voigt 2014. 13), és ez a sajátos, műfajalapú rendszerszemlélet vonul végig Voigt Vilmos teljes munkásságán, és a most megjelent „egyszemélyes lexikon” szócikkeinek szövegein is. Ennek értelmében természetesen nem a VIL összes folklorisztikai tárgyú szócikkeire vonatkoznak az én megjegyzéseim sem. Az újonnan kiadott kötet szócikkeit a szerző úgy közli, ahogy azok eredetileg megjelentek (így közülük néhány már elvesztette érvényességét), újakat nem írt, az elmúlt 20–30 évben megjelent szaktudományos könyvekkel, tanulmányokkal (például a közköltészet, iskoladráma, archaikus népi imádságok területén) bevallottan nem egészítette ki írásait, és csak indokolt esetben változtatott a bibliográfián. Beépítette viszont a pótkötet adatait. Az előszóban leírt őszinte tájékoztatás ellenére a figyelmes olvasó azért azt is észreveszi, hogy Voigt Vilmos néhol tesz egy-egy lakonikus megjegyzést, beszúr néhány bibliográfiai adatot a nemzetközi folklorisztika évszázadok óta produktívan működő orgánumai (*FFC, Folklore Fellows Communications*), és nemrégiben lezárt vállalkozásai esetében (*Enzyklopädie des Märchens*).

A szerző a szócikkek írásakor szabad kezett kapott professzora, Király István, valamint barátja, Szerdahelyi István jóvoltából. A bemutatott fogalmak, műfajok, jelenségek egy relatív elméleti kronológiába, azon belül pedig egy hierarchikus műfajalapú rendbe illeszkednek, ahol az egyes elemek viszonyítási pontja a folklór–nem folklór, és ahol ezek az elemek egymással is összefüggnek. Ezt a voigti esztétikát az olvasók jól ismerhetik *A folklór esztétikájához* című munka megjelenése óta (1972), amelynek első kézírata már 1963-ban összeállt (Voigt 2014. 10). Az ösköltészet, primitív költészet, népköltészet, irodalom négyelemű rendszerét tudatosítja minden szócikk, mind a műfaji kategóriák, mind a folklórelméletiek, és maga az utalási rendszer is. A *híresztelés* vagy a *hagiográfia*, a *daloskönyv* vagy a *démonológia* címszó például ebben a rendszerben műfajok kiindulópontjaként nyer értelmet. Más esetekben a szerző tudatosan a forma kifejezést használja, és rendre utal André Jolles formaelméletére. A kézikönyvben művelődéstörténeti (például *belorusz irodalmi formák, boszorkányok, erotikus irodalom, maszk, mediterrán irodalom, titkos társaságok irodalma*), széles értelemben vett tudománytörténeti-módszertani (például *diffuzionista irányzatok, etnolingvisztika, evolucionista irányzatok, finn iskola, heraldika, hermeneutika, gyűjtés, parömiológia*) címszavak is helyet kaptak. Viszonylag kevés a személyi címszó, ezek jellege, megoszlása (is) Voigt Vilmos széles érdeklődési körét támasztja alá. Csak maga a szerző tud magyarázatot adni arra, hogy ha létezik *harvardi epikakutató iskola* címszó, vajon miért nem kaphatott önálló szócikket a lexikonban Milman Parry és Albert B. Lord? Természetesen egy folklorisztikai áttekintés esetében nem csak szerzőkben lehet gondolkodni személyi címszók esetében, hanem lejegyzőkben, közreadókban, vagy akár egy művet fémjelező hős nevében is. Ez rendre meg is valósul a kötetben. Ha azonban létezik *Aulnoy* és *Bidpai* szócikk, úgy gondolom, jól esne például *Georg von Gaal*-ról (Gaal Györgyről) is olvasni. *Perrault*-ról és *Basile*-ről készült ugyan szócikk a VIL-ben (Szávai János írt a francia és Tótfalusi István az itáliai szerzőről), személy szerint mégis jobban örültem volna annak, ha ezek a szócikkek

ebben a kézikönyvben is megjelenhetnek, hiszen a szerző (egyik) kedvenc szakterületéhez, a meséhez kapcsolódnak. Kár, hogy társszerzőként nem működhetett közre ezek megírásakor.

A szócikkek között akadnak olyanok, amelyek egyértelműen Voigt Vilmos szemiotikai érdeklődését bizonyítják, ilyenek a *deviza*, az *embléma* vagy például a *graffiti* szócikk is. Külön „élmény” az élmény szócikk, amely a fentiekben bemutatott elméleti kerettől eltérő, pszichológiai irányultságú megközelítéseket tükröz (bartletti sémaelmélet, allporti pletykakutatás).

A kötetben a szerzőtől megszokott módon természetesen szerepelnek az eredeti kiadásig, de legfőképpen az 1970-es évekig megjelent angol, német, francia, orosz, román, dán, cseh, norvég, olasz, spanyol stb. idegen nyelvű szakmunkák. Ehhez kapcsolódhat az idegen nyelvű terminológia fordítási problematikája is. Szerencsére a magyar anyaggal kapcsolatba hozott külföldi fogalmak esetében (például *clock-tale*, *devinette*, *comptine*) eredeti nyelven és alakban maradtak a kifejezések, Voigt Vilmos nem domesztikálja, nem torzítja, hanem transzparensten hagyja őket, ezzel is lehetővé téve az összehasonlító szempont érvényesítését és továbbgondolását. Amolyan nemzetközi szinonima szótárt alkot, ahol az eltérő kulturális perspektívákról és történetiségről is tájékozódhat az olvasó. Ebből is látszik, hogy Voigt Vilmos számára a folklorisztika összehasonlító jellege egyfajta személyes hitvallás.

Nemcsak Voigt Vilmos, hanem mások is jegyeznek folklór címszavakat a VIL-ben, többek között Katona Imre (*bölcsődal*), Domokos Péter, Vargyas Lajos (*ballada*, *hősenek*, *sorozatosság* szócikkek, ezek közül az utóbbi Szerdahelyi Istvánnal közösen készült). Több, folklorisztikai vonatkozású esztétikai szócikket Szerdahelyi István írt meg. A szokás témáját Voigt Vilmos Dömötör Teklával közösen dolgozta fel. De a felsorolt szerzők folklorisztikai szócikkei még együttesen sem adnának ki *A folklorisztika alapfogalmai* című gyűjteményhez hasonlóan vaskos kötetet. Külön szerencse, hogy a könyvet az Argumentum Kiadó gondozta, így az irodalmi törzsközlöny is tudomást szerezhet róla.

Utolsóként annyit jegyeznek meg, hogy egy ilyen sokrétű anyag kapcsán a kötet végén egy nemzetek, országok szerinti mutató az olvasó nagy segítségére lett volna, már csak azért is, mert a VIL esetében nem vettek fel szerző nélküli műveket a földrajzi indexbe.

A célközönség így is haszonnal forgathatja a megjelent kötet, hiszen egy olyan alapfogalmi szótárt tarthat a kezében, amely egy korszakalkotó folklorista gazdag és következetes munkásságának lenyomata.

Bodor Anikó: Széles a Duna. Kupuszinai népdalok. Sajtó alá rendezte Juhász Gyula és Németh István. A helytörténeti bevezetőt írta és a nyelvjárási szövegeket ellenőrizte Silling István. Újvidék, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, Forum Könyvkiadó Intézet, 2015. 479 p., 230 kotta, 2 CD melléklet.

Paksa Katalin

A Vajdasági Magyar Művelődési Intézet és a Forum Könyvkiadó együttműködésében számos kiváló népzenei kiadvány látott napvilágot. Ennek a vonulatnak legújabb darabja egy nyelvjárást és viseletet tekintve különleges falu – Kupuszina – zenei monográfiája.

A szerző, Bodor Anikó, 1997 és 2008 között a vajdasági magyar népdalok összkiadásán dolgozott, és négy kötetet adott közre szövegműfajok szerinti csoportosításban (lírai dalokat, balladákat, betyár- és pásztordalokat, párosítókat és lakodalmasokat, gyermekjátékokat). Nagyszabású munkája során gyakran találkozott kupuszinai dalokkal, és egyre inkább meggyőződött arról, hogy e település zenefolklorja kivételes figyelemre érdemes. Az itteni anyag annyira megragadta, hogy külön is számon tartotta, sőt monografikus kiadását is előkészítette. A dalokat zenei jellemzőik alapján sorba

rendezte, jegyzetekkel látta el, a kották egy részét grafikáztatta. Bodor Anikó azonban 2010-ben eltávozott közülünk. Hagyatékának gondozását a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet vállalta, és nemcsak megőrzését tekintette feladatának, hanem közzétételét is szorgalmazta. Így kerülhetett sor ennek a könyvnek a megjelenésére.

Elszórtan, más dalok közé illesztve korábban is kinyomtatott kupuszinai dalokat, többek között Kiss Lajos *Délvidéki daloskönyv* című gyűjteményében, *A Magyar Népzene Tára* köteteiben, a *Magyar Népzenei Antológia*-ban, Bodor Anikó *Vajdasági magyar népdalok* sorozatában. (Ezekben a munkánkban a helység 1904–1918 között használt hivatalos *Bácskertes* neve van föltüntetve, amit azonban a lakosok nem használnak.) Mindegyik publikált dal érdekes és értékes (több közülük a népi énektanításban, a népzenei mozgalomban is meghonosodott), teljes, átfogó képet azonban természetesen nem nyújthattak a falu zenei hagyományáról. Kötetünkben ezek a dalok most együtt szerepelnek (a korábbi megjelenések helyéről a dalok forrásjegyzéke ad tájékoztatást), kiegészítve a terjedelmes, mindeddig kéziratban lévő anyagot (beleértve a 2010 utáni gyűjtéseket is).

A monográfia elkészítését nagy időszávet magában foglaló – 1942 és 2014 között folytatott – gyűjtőmunka előzte meg. A gyűjtők foglalkozása népzene-, néptánc-, néprajzkutató, helytörténész, tanár, koreográfus, zeneszerző, rádiós, néptáncsoport- és népdalkör vezető, tánccház zenész, közülük többben helybeliek. A kötet két szerkesztője szintén részt vett a legutóbbi gyűjtésekben, helyszíni tapasztalataik, személyes élményeik bizonyára segítették őket a sajtó alá rendezésben. Bodor Anikó, aki 1972–2006 között maga is gyűjtött Kupuszinán, monográfiájához természetesen igyekezett az elérhető összes dalt összeszedni, a népzeneidegen dalokkal azonban – korábbi gyakorlatát követve – nem foglalkozott „mert a hagyomány keretén zömmel kívül esnek” (*Vajdasági magyar népdalok* III. 11).

A dalok sorrendjének kialakításával, a dallamok rendszerezésével elsősorban zenei összefüggéseket kívánt megmutatni, és ezáltal sajátos stílár és történeti folyamatokra, kapcsolatokra derített fényt. Gyűjteményét a kötetlen szerkezetű, ütempáros felépítésű gyermekdalokkal indítja. A kötött szerkezetű (strofikus) dalokat Bartók Béla nyomán három csoportban tárgyalja: először népzenénk ősrétegét, a régi stílust, majd népzenénk „jövevény rétegét”, az ún. vegyes osztályt, végül az új stílust. Bevezető tanulmánya átfogó ismertetés és értékelés a település dallamvilágáról. Megállapítja, hogy Kupuszinán kevés régi stílusú dalt tudnak, de bizonyos típusok ma is népszerűek. A falu repertoárjának zömét a jövevény réteg és az új stílus alkotja. Régies vonásként mutat rá, hogy az új stílus típusainak száma a jövevény rétegével azonos, az új stílusban pedig többséget alkotnak azok a (régiesebb) dalok, amelyeknek szélső sorai kis ambitusúak. (Sajnos a dallamgyűjteményben a *Kis ambitusú dalok* cím a 249. oldalon és a *Nagy ambitusú dalok* cím a 329. oldalon hibás, mivel ezek a kritériumok nem a teljes dallamokra, hanem csak első és utolsó soraikra vonatkoznak. Helyesen így lenne: *Dalok, kis/nagy ambitusú szélső sorokkal*). Bodor Anikó arra a merész következtetésre jut, miszerint: „úgy tűnik, mintha Bácskertes népzenei életében ’új stílus előtti állapotok’ uralkodnának” (24. o.). Régies vonás az is, hogy más vidékektől eltérően itt az alkalomhoz kötött dalok aránya nagyobb (vö. *Műfajmutató*), mint az alkalomtól függetleneké.

Bodor Anikó összegző jellemzését nagy anyag elemző vizsgálatára alapozta. A kötet 230 kottájában 544 dallamváltozat van összesűrítve, ami szemléletesen jeleníti meg a színhagyományban élő népzene létezési módját, a variálást. Egy-egy dal után gyakran több, sőt néha 6–7 énekes neve is olvasható, akik azonos módon vagy több-kevesebb hangvariánssal, esetleg más versszakokkal vagy egészen eltérő szövegekkel tudták azt. Felsorolásuk a tudományos pontosság követelményének tesz eleget, egyúttal pedig a dal hagyományba ágyazottságának mértékét is megmutatja. Néhány adatközlő neve kiugróan sokszor fordul elő, ami a kiváló énekeseknek a hagyomány fenntartásában játszott

meghatározó szerepére hívja fel a figyelmet. (Ezzel kapcsolatban érdemes fellapozni az *Előadók jegyzékét* is.)

A olvasót bizonyára az érdeklí elsősorban, hogy a kupuszina népzene mennyiben rendelkezik sajátos vonásokkal. Nos, kevés olyan falu létezik a magyar nyelvterületen, amely kizárólag helyben ismert dallal dicsekedhet, de Kupuszina ilyen. Csak itt találták meg a gyűjtők a *Kurta farkú fecske* kezdetű dalt (15–17. sz.) és a *Reggel van, harmat* kezdetű, lakodalmi éneket (29. sz.). Egyedi dallamtípusok ezek, ugyanakkor szervesen illeszkednek zenei anyanyelvünkbe, az előbbi a nagyívű, ereszkedő, régi stílusba, az utóbbi a „Rákóczi-nóta” dallamkörébe – sok-sok más dallal együtt.

A lakodalmi gyertyás tánc *Hej, madár, madár, cinegemadár* kezdetű dallamának különlegessége (51. sz.), hogy a falu közelebbi és távolabbi környezetéből, vagyis mind az Alföldről, mind a Dunántúlról „hiányzik”, a Felföldön viszont rendkívül sok változata él. Bodor Anikó szerint „egyetlen olyan dallamörökségnek tekinthetjük, amelyet a kupuszinaiak hajdani településhelyükről hoztak magukkal 250 éve.”

Bár Kupuszina az alföldi népzenei dialektusterülethez tartozik, népzenejének sajátos színezetet kölcsönöz néhány régi dallam dunántúli kapcsolata, mely szintén településtörténeti okokkal, illetőleg a Dunántúl viszonylagos közelségével magyarázható. Ilyen a nagyívű, ereszkedő, refrénes dal, a *Kis kertemben a viola* (18. sz.), a pentaton, kvintváltó *Hej, Dunáról fúj a szél* (21. sz.) és a „Rákóczi-nóta” dallamkörébe tartozó *Elszegédtem bérésnek*, meg a *Ha mindég így lenne* kezdetű dal (30, 31. sz.).

Kupuszina zenei életében igen jelentős helyet foglalnak el az egyházi népénekek, melyek nemcsak a templomban hallhatók, hanem házi ájtatosságokon, búcsújáráskor, sőt kalendáriumi népszokások keretében is. (A naptári ünnepekhez és az emberélet fordulóihoz tartozó szokásokról Silling István helytörténeti bevezetőjében olvashatunk). A tágabb értelemben vett népzene körébe soroljuk őket, hiszen olyan szájhagyományban élő dallamokról van szó, amelyeknek eredete kapcsolatban áll az írásos kultúrával, a szövegeket pedig nem ritkán énekeskönyvek, ponyvanyomtatványok, kéziratos füzetek segítségével idézik föl. Csoportos megszólalásukat általában előénekesek irányítják, olyan jó hangú, a helyi szokásokban otthonos, olvasásban is kellően járatos férfiak, mint Buják Mihály (született 1894-ben), Gábor József (született 1898-ban) és Dienes Pál (született 1933-ban). 16–17. századi, köztük népzeneink sirató stílusával is rokonságot tartó egyházi népénekek alkotják a hagyomány egyik legszebb, legmegindítóbb dallamcsoportját (például 58, 61, 63, 75, 80, 82, 92, 93, 100, 101, 103, 105, 109–111. sz.). Többségük halottas ének, régebben a temetést megelőző napon, házaknál tartott virrasztóban szokták elővenni őket, vagy nagybőjt idején hangzanak el.

Az olvasónak bizonyára feltűnik, hogy ugyanaz a népének-dallam többféle vallásos szöveggel fordulhat elő. Ennek oka az úgynevezett „ad notam” technika, mely ismert dallamokat társít egyházi énekeskönyvben, aprónyomtatványokon megjelent vagy kézzel másolt szövegekkel. A „nótautalás” gyakorlata fontos szerepet játszik a régi dallamok életben tartásában. Egy 16. századi dallamhoz például hat különböző (de minden esetben szomorú tartalmú) szöveg társul: gyászdal Jézus halálára, Mária-siralom, nagypénteki ének, bőjti ének, virrasztó fiatal lány és kisgyermek halálára (111. sz.). A 17. századi „Rákóczi-nóta” dallama mint szentségi ének, bűnbánati ének és Szent Annát köszöntő ének használatos (87. sz.). Egy 18. századi dallam halottas- és búcsúének (81).

A 19. század utolsó harmadában fejlődött ki a magyar népzene új stílusa. Új stílusú dalok éneklésére bármilyen alkalom megfelelő: hétköznapi, vasárnap, mindenféle társas összejövetel, mulatság, bál, lakodalmos; hangszeres előadásban pedig táncot, leginkább csárdást kísér. Annál meglepőbb, hogy ebbe a kifejezetten profán dalanyagba vallásos szövegű egyházi énekek is besorolhatók – viszonylag nagy számuk kupuszina jellegzetesség. Eredetük különféle: régi, 16–17. századi népéne-

kek, melyek visszatérő szerkezetűvé alakultak át a modern, megváltozott ízlés ösztönzésére (például 175–177. sz.), 18. századi dallamok, melyek mintegy az új stílus előzményeként ahhoz hasonló formát valósítanak meg (például 223–226, 230. sz.), továbbá a 19. századi népies daltermés mintájára képződtek (például 179, 227–229. sz.). Az új stílus „profán” dalaitól eltérően ezek az énekek kalendáriumi népszokáshoz is kapcsolódhatnak (például szentcsalád-járáshoz a 225. sz., névnapköszöntéshez a 227, 230. sz.), és terjengős, vallásos ponyvai szövegeket is szívesen illesztenek hozzájuk.

Az új stílusú dallamok szövegállománya döntő többséggel lírai: általában szerelmi dal, katona- és mulató nóta. Mellettük balladák is elő-előfordulnak, Kupuszinán azonban arányuk nagyobb a szokásosnál. Ezek zömmel a műfaj legújabb, 19–20. századi termései: betyár- és ponyvaballadák (például 123 D, J, 124, 125, 132, 138B, C, 140, 196. sz.). Sőt két középkori eredetű ballada is kapcsolódik új stílusú dallamhoz, egyik a *Megszólaló halott* (166. sz.), amely alkalmi ráhúzás katonanótából kialakított lakodalmas dallamra (167. sz.), másik a *Halálra táncoltatott lány* (133–135. sz.), melynek dallama az új stílus korai szakaszában keletkezett.

Kupuszina énekes hagyományának gazdagsága nem független a népzene magas helyi presztíztől. Ehhez bizonyára hozzájárult az 1930–40-es évek Gyöngyösbokrétá mozgalma, melyben a falu saját táncsoporttal vett részt. Mára a zenei élet hagyományos közösségi formái itt is jobbra megszüntek, de más, megváltozott módon használják, sőt terjesztik dalaikat (például a Petőfi Sándor Művelődési Egyesület három műsoros kazettát adott ki 1988–1990 között *Kupuszinai lakodalom*, *Kupuszinai vidám népdalok* és *Karácsonyi énekek* címmel). Énekesek-táncosaik a kezdetek, 1977 óta nagy sikerrel szerepelnek a vajdasági magyar népzenei- és néptáncgyűttesek *Durindó* és *Gyöngyösbokrétá* elnevezésű évenkénti találkozóján. A Durindókon készült felvételekből ad ízelítőt a könyvhöz mellékelte 2. CD, a Krajcárka népdalkör és Csizmadia Anna, a 2012-ben megrendezett *Főlszállott a páva* budapesti népzenei vetélkedő kupuszinai győztese énekével.

A kupuszinai dalok népszerűsítésén, hiteles előadásuk biztosításán Bodor Anikó sokat fáradozott. Személyes tanácsait most már ennek a könyvnek kell pótolnia, melynek eredeti népzenei felvételeket és a helyi hagyományörző tánc- és énekszoport, valamint fúvószenekar felvételeit tartalmazó 1. CD mellékletéről a dalok nagy része meghallgatható, és akár hallás után megtanulható. Bodor Anikó életművében a hagyományápolás-népművelés és a tudományos kutatás egyenlő súllyal van jelen. Posztumusz könyve szintén ezt a kettősséget mutatja: zenei falumonográfia összefoglaló értékeléssel, az egyes dalokhoz írt jegyzetekkel, irodalmi utalásokkal, bibliográfiával, forrásjegyzékkel, zenei mutatókkal – és azzal a nem titkolt céllal, hogy „a jellegzetes helybeli dallamtermést a közéletbe visszaszármaztassa”.

Sándor Ildikó: A néprajz és a népművészet alapjai. Budapest, Nemzeti Munkaügyi Hivatal Szak- és Felnőttképzési Igazgatóság, 2014. 188 p.

Máté György

A néprajzi oktatáshoz készült tankönyvek – nem túl hosszú – sora bővült egy tartalmas, jól felépített és a mai kor viszonyaihoz igazodni igyekvő kiadvánnyal. Amikor egy ilyen újonnan megjelenő kötetet kellő szakmai kíváncsisággal kézbe veszünk, rögvest az merülhet fel, hogy miben hoz újdonságot, mennyire sikerül a meglévő hiányérzetet csökkenteni? Hiszen több hasonlóan remek néprajzi tankönyv megjelent már korábban, azonban, aki belekóstolt a tanításba, várja az újabb, minél szélesebb réteg számára használható könyvfarmatúmu vagy elektronikus segédleteket. Az eddig használt kiadványok között van, amelyik nem is tananyagnak készült (gondoljunk például a csak *Balassa–Ortutay*-ként

emlegetett *Magyar néprajzra*), és van, amely túl speciális és így csupán egy-egy iskola hasznosíthatja. Nos, Sándor Ildikó könyve átfogó ismereteket foglal magába, több korosztály és oktatási modul is használhatja, annak ellenére, hogy kifejezetten OKJ-s képzésekhez íródott. Ez utóbbi okán meghatározott tematikát hordoz, amely az eddigi „kánon”-nal mutat párhuzamot (népi kultúra fogalma, folklór, ünnepek-szokások, táplálkozás, település-ház, társadalomnéprajzi jelenségek, majd a főbb tájegységek szerint jellegzetességek). Ebből a szempontból nem hat az újdonság erejével, de nem is kérhetjük ezt számon a szerzőtől, hiszen a kiadónak az akkreditált képzések során tanult *általános néprajz* tantárgyhoz illeszthető könyvre volt szüksége. Elsősorban a népi kézműves szakképesítést megszerző tanulók használhatják nagyobb óraszámban, viszont azok számára is kötelező ez a tankönyv, akik tanulnak néprajzot, mint például a látszerész-, vagy éppen a hidegburkoló képzésben résztvevők.

A kiadvány megszületésének háttérinformációja, hogy korábban elkészült egy elektronikus tananyag, amelyet Sándor Ildikó mellett e könyv lektorai jegyeztek. Ez az anyag formálódott tankönyvé a most megjelent formában.

Aki átlapozza ezt a könyvet, érzékelheti, hogy a fogalmak közérthető formában vannak magyarázva, viszont a jelenségek bemutatásánál a jelen idő használata olykor megtévesztő lehet. Ami nagy érdeme a szerzőnek, hogy bátran emel be mai jelenségeket és használ sokak számára érthető fogalmakat. Ilyen például a napjainkban népszerű, de számos történeti és néprajzi vonatkozással bíró csiksomlyói búcsú, amelyen keresztül több dolgot is el lehet magyarázni a tanulóknak. Sándor Ildikó láthatóan keresi azokat a népi kultúrával kapcsolatos dolgokat, amelyekhez egy mai középiskolásnak, illetve felnőttnek valamilyen élménye fűződhet. Részben erre épített a fejezetek végén lévő feladatlapok összeállításában is. Ezek az egyéni munkát ugyanúgy ösztönzik, mint az órán halott ismeretek elsajátításának kontrollját. Szintén ki kell emelni, hogy nem zárkózik el az internet használatának lehetőségétől (például önálló tanulás a wikipédia megadott szócikkei alapján), hiszen a mai kornak megfelelni csakúgy lehet, ha egy ilyen tankönyv is lépést tart a technikai és egyéb fejlődési mutatókkal, és nem negatívan viszonyul ezekhez, hanem felhasználja a széles körben elterjedt újításokat.

Fontos az is, hogy egy ilyen kiadványnak milyen a külleme és az illusztrációi. Az A/4-es formátum sok szempontból jó választás, igényes külsejét is értékelni kell, hozzáátve, hogy ennek a kiadónak nem ez az egyetlen, hasonló formájú megjelent tankönyve, így ez egy sorozat darabjának is tekinthető. A belső színes és fekete-fehér képek, illetve rajzok összeállításánál is látszik, hogy nagy gondot fordítottak ezekre. Jól idomulnak a szöveges anyaghoz, még akkor is, ha szerencsésebb lett volna néhány kép helyett másikat választani.

Egy ilyen munka elkészítésénél nem a kötet végén helyet foglaló különböző jegyzékek a legfontosabbak, viszont a szerző gondosan összeállította ezeket is. Ugyan kisebb nehézséget okoz egy-egy ábra ebben a formában közölt forrásának kikeresése, és a jobban elmerülő, szakavatott szem észrevesz apróbb hibákat, de ezek a könyv értékét egyáltalán nem csorbitják. Nagyon jó ötlet, hogy a szövegben szereplő személyekről a lábjegyzetben többet megtudhatunk. Az egyszerű, de választékos nyelvezete is a tananyag jobb megértését szolgálja.

Összességében elmondhatjuk, hogy könyv végigolvasása után tartalmilag nincs hiányérzetünk és a kiadvány formailag is megállja a helyét. Mindemellett újabb és újabb együttgondolkodásra is ösztönzi a szakmát a néprajzoktatás jövőjével kapcsolatban. Nagyon nehéz áttekinteni, hogy jelenleg hol és milyen formában tanítják ezt a tantárgyat vagy „rokonát” (ezzel kapcsolatban jegyezzük meg, hogy nagyon várjuk Baksa Brigitta *Néprajz az iskolában* című kötetének megjelenését...), viszont a tananyag átadásának módján el kell töprengenünk. Például hogyan lehet lépést tartani a korrallal a néprajz oktatása terén? Mennyire lehet hasznosítani a táblagépeket, okostelefonokat, illetve az

applikációkat? Rohamosan szaporodnak a digitális tartalmak a néprajz és a hozzá kapcsolható intézményekben, ezeket is bátrabban kell már beemelni az oktatásba. Szintén el kell gondolkozni azon, hogy hogyan tud belehelyezkedni egy mai, a hagyományos kultúráról nem, vagy csak keveset hallott tanuló (felnőtt) a néprajz légkörébe? S itt már nem is a „téesz-generációról” van szó, hanem egy teljesen más tapasztalatokkal rendelkező rétegről, akiknek egyre kevesebb személyes kötődése, élménye van a bemutatott tankönyv anyagával kapcsolatban. Ezért is fontos Sándor Ildikó munkája, illetve az ehhez hasonló színvonalas, az ismereteket minél szélesebb körnek átadni akaró többi kiadvány is.

P. Szalay Emőke: Református egyházművészet. Debrecen, Magyar Református Egyház Gyűjteményi Tanácsa. 2012. 276 p. / Magyar Református Egyháza Javainak Tára 24./

Veres László

A Magyar Református Egyház Zsinata 1995-ben indította útjára azt a kutatási programot, amelynek célja a Kárpátaljai Református Egyházkerület templomaiban levő tárgyi emléktárgyak feltérképezése volt. A feltáró munka sikere arra ösztönözte a Zsinat vezetőit, hogy a kutatásokat kiterjesszék a Délvidékre, a Muraközre, a Felső-Örvidékre, majd a Felvidékre, ezután pedig az anyaország református egyházkerületeire is. A kutatómunka irányítását az induláskor Molnár Ambrus esperes és P. Szalay Emőke, a debreceni Déri Múzeum munkatársa végezte, majd Molnár Ambrus halála után P. Szalay Emőke kezébe összpontosult.

A református gyülekezetek gazdag tárgyi emléktárájának bemutatására, megismertetésére 1999-ben kezdődött el a Magyar Református Egyház Javainak Tára (A református gyülekezetek templomai, felszerelési tárgyai, könyv- és irattanyaga) című sorozat kötetének kiadása. A periodika XXIV. kötetében P. Szalay Emőke a református egyházművészet általános jellemzőit tárja elénk a templombelső berendezéseinek, valamint a klenódiák közül az edények központba helyezésével. A feldolgozás nem érinti az orgonákat és a textíliákat. Ennek kapcsán kell megjegyeznünk, hogy P. Szalay Emőke a Magyar Református Egyház Javainak Tára XIII. kötetében mutatta be a Beregi, a Szabolcsi és a Szatmári Egyházmegyéek úri hímzéses úrasztali terítőit. 2014 végén pedig Pocsainé Eperjesi Eszter és Rádainé Bodnár Katalin nagyszerű monográfiát jelentetett meg a Sárospataki Református Kollégium Múzeumának református úri hímzéses úrasztali terítőiről.

A Református Egyházművészet című feldolgozás, P. Szalay Emőke munkája várhatóan sokak érdeklődésére számot tartó, 301 színes mellékletet is tartalmazó monográfia, amely a maga nemében hiánypótló alapmű. Ezzel a megállapítással nem akarjuk kisebbiteni a nagy elődök, a református egyházművészet kiemelkedő kutatóinak, (mint Illyés Endre, Palotay Gertrud, Takács Béla) munkásságát. Csupán azt akarjuk kifejezésre juttatni, hogy ezek a kitűnő tudósok a református egyházművészet egy-egy szűkebb területén fejtették ki munkásságukat. Velük szemben P. Szalay Emőke több irányból, sokoldalú megközelítéssel vizsgálta a református egyházművészetet a komplexitást, az interdiszciplinaritást szem előtt tartva, monografikus igénnyel. Összefoglaló munkájába beépítette az 1995 óta folyó páratlan jelentőségű terepmunka legfőbb eredményeit. A tudományos feldolgozás a várható nagy érdeklődést figyelembe véve a népszerűsítésre, a közérthetőségre is törekszik. E célkitűzéseket szem előtt tartva P. Szalay Emőke olyan kérdéskörök felvillantását, tömör összefoglalását is feladatának tekintette, amelyek alapvetően indifferensek az általános, cimbén megjelölt mondanivaló szempontjából, ugyanakkor a laikus olvasót segítik az eligazodásban, így szól a szerző a bemutatott tárgyak korára jellemző művészeti stílusirányzatokról, az egyes tárgytípusok kultúrtörténetéről és a termék előállítás legfontosabb technikai, technológiai kérdésköréről. Rendkívül hasznosnak tartom

azt is, hogy egy-egy rövid fejezetben lényegre törően, csak a legfontosabb szakirodalmi utalásokkal meghatározásra kerültek olyan fogalmak, mint az egyházművészet, az iparművészet és a népművészet. Ezáltal válik mindenki számára világossá, hogy a szakralitás a tárgyak funkcióját megjelölve határozza meg a művek igazi értékét. A tárgyak ugyan közvetlen a liturgiát szolgálják, de ezek egy-egy korstílus jegyeit is viselő iparművészeti remek, vagy a tárgyakhoz kapcsolódó mesterségekben nem igazán járatos magánszemélyek egyháznak adományozott alkotási népművészeti tárgyaknak is tekinthetők.

A világos szerkezetű, logikus felépítésű monográfia kiemelkedő jelentőségű és alapvetően új tudományos eredményeket felvonultató fejezetei a református templomok berendezési tárgyait, a klenódiumok közül pedig az anyagukban, formai megoldásaikban rendkívül változatos egyházi kincseket mutatják be. Az egyes tárgytípusok elemzésekor a szerző az általános felől közelít a konkrét, egyedi tárgyak felé. Vagyis először a szakirodalom adataira és az 1995 óta zajló kutatások eredményeire építve kapunk egy általános képet, majd ezt követően a levéltári források, konkrétan az egyházi vizitációk bemutatását, elemzését végzi el P. Szalay Emőke. Egy-egy fejezet mindig az adott területen létező tárgyi emlékek megszólaltatásával, a konkrét tárgyak vizsgálatából levont következtetésekkel zárul. Az egyes fejezetek általános mondanivalója után következő bemutatások, elemzések egy-egy református egyházkerület (Bereg, Máramaros, Zemplén, Abaúj, Szatmár, Szabolcs, Borsod-Gömör-Kishont, Közép-Szolnok és Hunyad-Zaránd) emlékeire épülnek.

Érdekes és ugyanakkor értékes megállapításra jutunk, ha összehasonlítjuk a templomi berendezési tárgyairól és a klenódiumokról, esetünkben az úrvacsorai és keresztelő edényekről szóló fejezeteket. Az összehasonlítás után leszűrhető az a következtetés, hogy a templomi berendezési tárgyak anyag és technika, forma és díszítménybeli sajátosságok alapján jóval homogénebb tárgycsoportot képeznek, mint a református sákramentumokkal kapcsolatos tárgyak. Az alapvető különbség abból adódik, hogy az 1561-62-ben tartott debrecen-egervölgyi zsinatokon a templomok kérdése volt a központi téma és a templomokra, a templomok berendezési tárgyaira vonatkozó, mindmáig érvényes határozatok születtek. A szent cselekmények, a sákramentumok, az úrvacsora osztás és a keresztelés céljaira használt tárgyakra semmilyen előírás nem született. Ez a magyarázata annak, hogy a református egyházban az elmúlt évszázadok alatt minden olyan anyagú és formájú edényt használhattak az úrvacsora osztás és a keresztelés során, amelyeket a gyülekezet tagjai megfelelőnek éreztek e célokra. Ezért a református egyházközségek a régi korok iparművészeti tárgyainak és népművészeti alkotásainak felbecsülhetetlen tárházai, amint ezt P. Szalay Emőke élvezetes olvasmányt is nyújtó munkájában bizonyítja.

Árendás Zsuzsa – Szeljak György (szerk.): Vándorló tárgyak. Bevándorlók tárgykultúrája Magyarországon. Tabula Könyvek 12. Budapest, Néprajzi Múzeum, 2014. 280 p.

Lajos Veronika

Közismert, hogy a posztmodern megkérdőjelezte a világot hierarchikus bináris oppozíciókba – mint például a kultúra és természet, szavak és tárgyak, ész és test – rendező modern gondolkodásmód ismeretelméleti alapjait, annak következményével együtt. Az 1980–90-es években tapasztalható különböző típusú „fordulatok” voltak azok a változások, amelyek az oppozíciók korábban háttérbe szorult elemeit – a természet, a tárgyak, a test, stb. – a társadalomtudományi kutatások fókuszába emelték. Az anyagikultúra-kutatásnak a dolgokat immáron aktív ágensként, cselekvőképességgel rendelkező, valódi társadalmi szereplőként tekintő új irányzata is ebben az időszakban jelent meg.

Az Árendás Zsuzsa és Szeljak György szerkesztette *Vándorló tárgyak* című kötet egy olyan OTKA kutatás összegző tanulmányait tartalmazza, amelynek három kulcsfogalma mindenki számára jól is-

mert, még ha a hozzá társított jelentéstartalmak minden valószínűség szerint nagyon eltérőek is: múzeum – bevándorló – tárgy. A kutatási projekt keretében jelent meg egy interjúkötet is, ami a személyes tárgy- és élettörténeti narratívákon keresztül mutatja be a migránsok és tárgyaik összetett kapcsolatát.

A tanulmánykötet első három írásának szerzői (*Árendás és Szeljak*, Wilhelm Gábor, Árendás) az említett fogalmak összefüggéséből bontják ki a kutatási témát – a helyváltoztatás és annak a tárgyi világra tett hatása – és az előzetes feltevéseket, továbbá azok értelmezését tudománytörténeti és elméleti kontextusba helyezik. Wilhelm Gábor a tárgyanropológiai megközelítéseket tárgyalja, metodológiai fogódzókat keresve a migránsok és tárgyi környezetük viszonyának vizsgálatához (kapcsolódó fogalmak: otthon és határtárgy). *Árendás Zsuzsa* a migrációelméleteket, elsősorban az identitással és a többes kötődések kérdésével foglalkozó elképzeléseket, a hibriditás-megközelítéseket és a bevándorlókhoz kötődő kortárs anyagikultúra-kutatásokat mutatja be. A kötet további részében az olvasót az ezekben a szövegekben kifejtett fogalmak, elméleti és módszertani összefüggések kalauzolják a megértésben.

A *Vándorló tárgyakban* szereplő írások nagyon szemléletesen mutatnak rá a hiány-metaphora jelentőségére és funkciójára a migránsvilágok tárgyi kultúrájának megértésében. Már az első, bevezető fejezetben felsejlik a hiányfogalom fontossága, elsősorban ott, ahol a szerkesztők az alapfogalmak konceptualizálását végzik. A vizsgált tárgycsoport meghatározása esetében a hiány például definícióképző szerepű: a vándorlóval együtt érkezett és a migránstapasztalattal összefüggő tárgyak, beleértve azokat is, „amelyek nem fizikai mivoltukban, hanem hiányként, emlékként” vannak jelen a migránsok mindennapjaiban, illetve életútjában (*Árendás és Szeljak* 13). A hiány – például a japán lakásokba épített ultramodern fürdőszoba – ugyanakkor könnyen etnicizálódhat is olyan esetekben, amikor a „megszokott dolgok nélkülözése egy másik helyen felhívja a figyelmet azok hangsúlyos, sajátosan otthoni voltára” (Wilhelm 163–164).

A 21. század elején az infokommunikációs technológia gyors terjedésének köszönhetően a migránsvilágokban megélt hiányok egy része a korábbiakhoz képest bizonyos mértékben orvosolható, például a gyorsabb és ingyenes kapcsolattartásnak (email, Skype, stb.), a közösségi média oldalainak és a felhasználó által létrehozott tartalmaknak a segítségével. Az egyik iraki bevándorló maga is utal erre a gyakorlatra: „Ha látnád a Facebookon, kirakják a pálmafát...” (Földessy Edina 240).

Az infokommunikációs technológia extenzív használata különösen jellemző a többféle transznacionális (gazdasági-pénzügyi, nemzeti, társadalmi, rokoni-baráti, stb.) kötődést fenntartó migránsvilágokban és a migrációs folyamatokban, aminek vizsgálata nemzetközi szinten is meglehetősen új kutatási terület. A jelen kötet meggyőző eredményei alapján mindenképpen arra biztatnám a szerzőket, hogy a megkezdett munkát a „valós” társadalmi tér keretei közül „kilépve” folytassák, s végezzék el az online (közösségi média, fájlmegosztó oldalak, bevándorlók online közösségei, stb.) és offline szinterek együttes értelmezését is. A bevándorlók digitális személyiségéhez (például a Facebookon mint önreprezentációs felületen) tartozó tárgykészlet beemelése a vizsgálatba a maga komplexitásában közelítene a kortárs migránsvilágokhoz, amelyek természetüknél fogva egyesítik az online és offline valóságokat.

A legtöbb írásban előforduló másik téma a tértermelő (*place-making*) gyakorlatként értelmezett ételkészítés és az ételek kérdésköre (*Árendás*), ami az önazonosság és ön-megkülönböztetés folyamatainak nélkülözhetetlen részét képezi a migránsok életének nyilvános és privát, hétköznapi és ünnepi színterein. A bevándorlók mindennapi tapasztalatának multilokalitása az étkezés minden területén megmutatkozik: a vásárlás és/vagy beszerzés külföldről, vagy importtörtől; a konyhaművészet, főzés és az ehhez szükséges eszközök; az ételek tárolása, tálalása és fogyasztása. A hazánkban élő külföldiek az ételek által különböző földrajzi, esetenként már csupán az emlékekben létező helyhez

kötődnek. Az orosz feleségek esetében például a füstölt halféleségek és a fekete kenyér jelentette az „otthon ízét” (Kerezi Ágnes), míg az indiaiak az ételeken keresztül egyszerre teremtettek önazonosságot Indiával, Magyarországgal és egy harmadik, esetleg negyedik helyszínnel (*Árendás*). A budapesti török éttermek rendszeresen importálnak az anyaországból, valamint anyagi forrás hiányában Németországból vagy Ausztriából, vagy legalábbis a helyi török péktől rendelik meg a szükséges alapanyagokat, fűszereket, török kenyeret, stb. (Vörös Gabriella).

A kötetben különösen izgalmas a szerkesztőknek az a döntése, hogy a bevándorlók tárgykultúrájának, vagy annak a folyamatnak az értelmezése mellett, amelyben összekapcsolódik az etnikus jellegű tárgyak globális vándorlása és az etnikus identitásukat előtérbe állító migránsok helyváltoztatása (Szeljak és Széli Júlia), egy tanulmány erejéig tárgyalják a vándorló eszmék, elképzelések, gondolkodásmódok és dolgok hatását az otthoni – jelen esetben magyarországi – tárgyi környezetre. Farkas Judit írása az Indiából Nyugat-Európán és Észak-Amerikán keresztül Magyarországra érkező Krisna-tudat teremtette sajátos szociokulturális életvilág tárgykultúráját, konkrétan a somogyvámosi Krisna-völgyben tartott éves zárandoklathoz kötődő tárgykészletet mutatja be.

A tanulmánykötet utolsó két írását Földessy Edina készítette egy, eddig hazánkban kevéssé ismert szakanropológia (*anthropology of the senses, sensuous* illetve *sensual anthropology* és a vitatott *sensory anthropology*) területén, aminek többféle magyar fordítása létezik: érzékek antropológiája, érzékelés- vagy észleleti antropológia. Ez a nemzetközi szinten az 1980–90-es években létrejött tudásterület a diszciplína egészéhez hasonló módszertani és ismeretelméleti kérdésekkel küzd, például a kulturális reprezentáció problémájával. Pontosabban azzal, vajon az antropológus rendelkezhet-e olyan pozícióval, amelyből képes bemutatni az érzékekre, illetve az érzékelésre vonatkozó kulturális sajátosságokat, vagy ez a helyiek sajátja. Földessy Edina két tanulmánya határozott és jól kimunkált állásfoglalás mellett, hogy a mindennapok elemző leírásával párhuzamosan a kutató képes értelmezni a szociokulturális gyakorlatokba ágyazott észlelést és érzékelést is. Jelen esetben a látás, belelátás és láttatás kérdését, valamint a bőrérzés és tapintás érzékelési módját a magyarországi közel-keleti és egyiptomi migránsvilágokban.

A szerkesztők állításával egyetértésben kijelenthető, hogy a bemutatott kötet hiánypótló, két területen is az. Egyrészt a nemzetközi gyakorlathoz hasonlóan a magyar tudományos térben is összekapcsolja az új anyagikultúra-kutatás irányzatát a migráció-kutatással, másrészt pedig a szerzők a nem nyugat-európai – például délkelet-ázsiai országokból származó – bevándorlók életvilágának tárgyközpontú vizsgálatát végzik el. A kortárs migránsvilágokban használt és kitermelt dolgok, illetve hiányok a személyes történeteken és az etnográfiai leírásokon keresztül kelnek életre, a bevándorlók jó érzékkel szemléltetett komplex valóságának, többretegű és többes kötődésének értelmezése magával ragadó. A kötet egyaránt érdeklődésre tarthat számot az egyetemisták, a tárgykultúrával foglalkozó szakemberek és a migráció-kutatók körében, akárcsak a bevándorlás kérdése iránt érdeklődő laikus olvasók körében is.

L. Juhász Ilona: A harmincnégyes kőnél... Haláljelek és halálhelyjelek az utak mentén. Fórum Kisebbségkutató Intézet – Etnológiai Központ. Somorja – Komárom, 2013. 244 p.

Klamár Zoltán

„A kötet gerincét a Dél-Szlovákia közútjai mentén végzett kutatási eredményeimnek több szempontú elemzése képezi, mint például a kapcsolódó kultusz, hivatalos szervek és a társadalom viszonyulása ehhez a szokáshoz, az emlékezés megnyilvánulásainak különféle formái a nyomtatott és elektromos sajtóban egyaránt.” – olvashatjuk L. Juhász Ilona könyvének bevezetőjében.

Az első fejezetben a kegyeleti jelek, haláljelek, halálhelyjelek állításának régi-új szokását mutatja be felvázolva azt a gyakorlatot, ami nagy tömegben a 20. századra lett jellemző. Ahogyan L. Juhász Ilona fogalmaz: „A haláljelek megtalálhatók a legkülönbözőbb helyeken: a közutak mentén, vasúti sínek mellett, de tó- vagy folyópartokon, hegyekben ugyanúgy, mint más közterületen – azaz lakott vagy lakatlan területen egyaránt.”

A szerző térben és időben távolságokat tesz meg a bevezető fejezetben – ír a háború jeleiről, mint haláljelekről, a gépjárművek megjelenése előtti közlekedési balesetek halálhelyjeleiről, illetve a 20. században történt közlekedési balesetek áldozatainak állított emlékjelekről, valamint a szerencsés kimenetelű balesetek emlékjeleiről. Könyvének első fejezete voltaképpen egy szakmai bevezető, felsorolása mindannak, amivel a későbbiekben jóval részletesebben foglalkozik majd.

A második fejezet kutatástörténeti áttekintés, a témára vonatkozó paradigmák elméleti megalapozása, közben a kárpát-medencei kutatási eredmények mellett áttekinti a német, angol, délszláv, illetve kitekintve a világ más kontinenseinek kutatási példáit is.

A harmadik fejezetben – halálhelyjelek Szlovákiában – indítja el részletekbe menő elemzését, példákat hozva a mécsesek, virágok a baleset színhelyén; fából készült keresztek, emlékoszlopok/kopjafák és fatáblák; időtálló anyagból – fémről, kőből stb. – készült emlékjelek; egyéb formák és variációk, fejezetcímek alatt.

Mint írja, ezeknek a jeleknek változatos megjelenési formája az állítatók akaratának, szándékának tudható be és azon példáknak, melyeket sok esetben követtek. Ilyen a kopjafa is. „A szlovákiai magyarok által nemzeti szimbólumnak tekintett emlékmű jellegű folklorizmus-kopjafák, emlékoszlopok állításának szokása 1977-ben vette kezdetét, s a rendszerváltás után hatványozottan megnőtt a számuk.” L. Juhász Ilona arra is kitér, hogy a halálhelyjelek emlékmű jellegük mellett nem ritkán sírformát öltenek. „A kvázi sírok – mint írja – lényegében azt a típust képviselik, amelyek valamilyen állandó kegyeleti jellel együtt fordulnak elő, legyen az kereszt, faoszlop, vagy kőből, esetleg más anyagból készült emlékjelel.”

Évekre, hónapokra bontva elemzi a hozzátartozók, barátok és ismerősök által látogatott hely körül kibontakozó kultusz tárgyi reprezentációját. A szerző fotókkal és deskriptív módon mutatja be a táj- és térfoglalás objektumait.

Elemzése során rámutat a temetői gyakorlat átsugárzására, pl. a fakeresztet megőrzik az átalakított emlékhelyen és ott hagyják a vas-, kő- és egyéb állított jel mellett.

Az átalakulás, változás vonulatába sorolja a szellembiciklit csak úgy, mint a szakrális kisemlékből lett halálhelyjelet, illetve a szimbolikus politikai üzenetet hordozó halálhelyjelet, ami a hatóságok által eltávolított első kétnyelvű útjelző táblára utal Dunaszerdahely közelében.

Az objektumok vizsgálata során L. Juhász Ilona a jelenség és a kialakult gyakorlat társadalmi hátterét is vizsgálja. Nagy adattárát vonultat fel a megjelent sajtóanyagból, melynek egy része a balesetekről tudósít. Számba veszi a gyászjelentéseket és a szubkultúrák megjelenésére is figyel: sportegyesületek, motorosok, kerékpárosok stb. által közreadott emlékezések, videók, honlapok új elemei az igen szerteágazó vizsgálatnak.

Külön elemzi a közreadott szövegeket, verseket. Utóbbiak szerzőinek kiderítésére is kísérletet tesz, de ezeknek a kompilált alkotásoknak az eredete többnyire visszakövethetetlen. Ráadásul – az írásos formától függetlenül – teljesen folklór alkotásként viselkednek és variálódnak vagy éppen statikus a szövegkorpuszuk!

Kitér a halálhelyjelek mellékleteire és a kapcsolódó kultuszra is, mint amilyen a délszláv térségben dívó, az elhunyt kedvenc élvezeti cikkeit kihelyező gyakorlat.

Arról is olvashatunk L. Juhász Ilona könyvében, hogy a valláshoz kapcsolódó angyalfigurák, Mária- és Jézus-szobrok, rózsafüzérek is kihelyezésre kerülnek, illetve adventi koszorút, karácsonyfát, húsvéti barkát, festett tojást, Valentin-napkor szerelmi ajándékot is tesznek a jelhez.

Az áldozatok temetői síremlékeit is bevonja vizsgálódásába a szerző. Arra keresi a választ, hogy utalnak-e feliratok, képi ábrázolások az elhalálozás körülményeire.

Egy újabb fejezetben tekinti át a társadalom viszonyát a halálhelyjelekhez. A hivatalos szervek és a törvényi háttér valamint a gyakorlat közötti különbségeket szépen felfejti.

Végezetül a témához kapcsolódó Szent Kristóf kultusz alakulását elemzi, majd egy összegzéssel zárja a monografikus igényű munkáját. Megállapítja, hogy a szokás nem új keletű: „A gépjárművek nagymértékű elterjedése következtében nőtt a balesetek száma is, így napjainkra az út menti halálhelyjelek száma is jelentősen megnövekedett: a fákra, oszlopokra, korlátokra, kerítésekre erősített koszorúktól, virágoktól kezdve a fából, fémről, kőből, márványból vagy ezek kombinációjával készült számtalan változatával találkozhatunk.” – írja L. Juhász Ilona.

Úgy véli, hogy a halálhelyjelek által a térnek a harmadik szakralizációja folyik. A kultusz sok elemében eltér a klasszikus értelemben vett vallásosságtól, hiszen a szekularizált világképben a halál szimbólumaként megjelenő kereszt, a keresztények számára a feltámadás, vagyis az örök életre utaló szimbólum.

L. Juhász Ilona, habár húsz év kutatási eredményét prezentálja, ám a jelenségek oda-vissza kövése okán könyve mégis a néprajzi jelenkutatás egy fontos mérföldkövének tekinthető, fontos ismeretanyaggal bővíti eddigi tudásunkat.

Szalma Anna-Mária: A fénykép a mindennapi életben. Kolozsvár, EME. 2014. 352 p.

Biczó Gábor

A szerző 2011-ben Kolozsvárott megvédett doktori disszertációjának a szélesebb közönség számára átdolgozott változata a magyar nyelvű társadalomtudományi könyvpiac elmúlt évi termésének egyik valódi gyöngyszeme. A téma iránt érdeklődő olvasót egyrészt jó érzéssel töltheti el, hogy a magyar társadalomtudományi képzésnek léteznek olyan kvalitásos műhelyei, amelyek avatott szemmel képesek a fiatal generációk tehetségeinek kiválogatására, majd szakmai pályára állításukra. Másfelől, és nem különben lényeges, hogy a kortárs antropológia egyik legnépszerűbb szakterületéhez tartozó vizuális antropológiában hazai kutatási anyagra épülő, de nemzetközi érdeklődésre is okkal számot tartó tudományos mű született.

Szalma Anna-Mária könyve a fényképek, pontosabban egy meghatározott terület, a privát fotográfia társadalomtudományi jelentőségének kérdését a modern szociokulturális antropológia keretei között teszi átfogó vizsgálat tárgyává. A kötet műfaji értelemben deduktív logikájú, primer kutatáshoz kapcsolódó értekező típusú társadalomtudományi szakszöveg. Fejezetei koherens szerkezetet képezve vezetik el az olvasót a téma általános elméleti, módszertani és kutatástörténeti kérdéseitől az elemzés tényleges alapját képező három privát fotógyűjtemény antropológiai interpretációjához.

Persze mint minden deduktív társadalomtudományi gyakorlat, Szalma Anna-Mária vállalkozásának esetében is felvethető, hogy a kiinduláshoz választott elemzési horizont fő támpontjai miként rögzíthetők kellő egzaktással. A könyv első két fejezete, az elméleti alapvetés szempontrendszerének kijelölése körüli nehézségeket a szerző cseppet sem leplezi. Ugyanis a szociokulturális életvilág reprezentációjaként és az erre vonatkozó ismeretek forrásaként elgondolt fénykép-entitás lényege olyan fenomenológiai és hermeneutikai természetű kérdések tisztázását követelné, amelyek partta-

lanná tennék az elemzés tartalmi kereteit. A szerző jó érzékkel kerül el a csapdát – „...*az elméleti keret még mindig kidolgozatlan, részben az anyag nehezen megragadható volta miatt.*” (42.) – és azt a megoldást választja, hogy a téma magyar nyelvű szakirodalmának reprezentatív szintézisével orientálja olvasóját. A fénykép társadalomtudományi értékének szempontrendszerét – forrásérték, közlésmód, tématerület, kutatástörténet – Bán András, Fejős Zoltán, Béres István és nem utolsósorban Kunt Ernő vonatkozó szövegeinek értelmezésén keresztül dolgozza ki.

A téma pozicionálásának diszciplináris sajátosságait tárgyaló szövegrészek talán egyetlen elemével kapcsolatos tisztázó állásfoglalás hiánya az, amit az olvasó az igényesen és szakszerű stílusban kidolgozott fejezetekkel kapcsolatban felvethet. Jelesül a szerző leegyszerűsítő megoldását, melylyel a téma néprajzi/antropológiai értelmezési horizontját a terminológia szintjén, valamint ennek jelölését illetően összevonja. Nem mintha a hazai tudományterületi gyakorlat értelmében erre ne volna lehetőség, hisz a kortárs magyar néprajzi és antropológiai kutatások egymást megtermékenyítő témavilága, valamint a diszciplináris átjárás és átjárhatóság ténye, az utóbbi évtizedben kölcsönösen affirmatív kapcsolatviszony kifejlődése mindezt alátámasztja. Ugyanakkor a nemzetközi társadalomtudományi kultúra finom distinkciónak, a terminuskészlet jelentésárnyalatainak, például éppen a fotóantropológia esetében elméleti és módszertani jelentősége van.

Mindettől elvonatkoztatva a szerző áttekintő bevezetése az olvasó számára színvonalas eligazítást kínál a privát fényképek társadalomtudományi és elsősorban antropológiai elemzésében, valamint a téma kortárs határainak megjelölésében. Szalma Anna-Mária eljárásában precíz és nem véletlenül hivatkozik hangsúlyosan Bán András vonatkozó értelmezésére. „A fotográfiáról nincs már mit mondani. A kémiai technikai eljáráson túllépett az idő, minden lehetséges kép elkészült, a fotóapparátus programja kimerült. Ezentúl már csak a digitális állóképről érdemes értekezni, amelyet sajátos nyelvi balszerencseként szintén fotográfiának neveznek, ám amelynek a filozófiája is, a gyakorlata is minden elemében távol áll a régi negatív-pozitív fotografálási eljárástól.” (45.)

Szalma Anna-Mária az igényes elméleti felvetést követően a téma bonyolult és szerteágazó részeit szem előtt tartva, felvetésével összhangban dolgozta ki hasonló módon komplex hipotéziseit. A teljesség igénye nélkül legfontosabb állításai szerint: a privát fényképek olvashatóak biografikus szövegeként; az egyéni fényképkorpusz rálátást biztosít az egyén társadalmi beágyazottságára; a fénykép – használatában – felfogható kommunikációs folyamatként; a privátfotók analízise a társadalomtudományokra formai és tartalmi értelemben is megtermékenyítő hatást gyakorolhat.

A szerző a hipotézisrendszer felállítását és értelmezését követően vezeti be olvasóját a fő fejezetekbe, három családi fényképgyűjtemény átfogó antropológiai elemzésébe. A gyergyószentmiklósi, a mezőkeszűi és a kolozsvári illetőségű gyűjteménytulajdonosok eltérő szociokulturális beágyazottságának és személyes karakterológiájának kidolgozását követően a könyv részletesen tárgyalja a fényképkorpuszok társadalomtudományi (fotóantropológiai) jelentésvilágát.

Természetesen jelen rövid ismertetőnek nem lehet feladata Szalma Anna-Mária interpretációjának minden részletét kidolgozó vállalkozás. Egyetlen összefüggés kiemelésre szorítkozunk, ami reményeink szerint akár a társadalomtudományi szemléletű fényképelemzés iránt kevésbé érdeklődő olvasó számára is kedvesínlő lehet.

A kötet kétségtelenül egyik legfontosabb erénye, hogy az antropológia szemléletmódját egyfajta tudománytörténeti kánonként átható holisztikus látásmódot a szerző következetesen igyekezett érvényesíteni elemzésében. A gyakran félreértett szemlélet, tehát az antropológia ismerettárgyát képező jelenség, itt a fényképkorpuszok a jelenség-egészként (a görög *όλος* átírásából) történő megragadására tett kísérlet azt jelenti, hogy Szalma Anna-Mária párhuzamosan érvényesít egymást kiegészítő,

de önmagukban is érvényes értelmezési aspektusokat. Így válik rendkívül életszerűvé, az olvasó számára hús-vér személyiséggé a gyergyói illetőségű B.I., akinek biográfiája a 20. század kelet-európai tragikus sorstörténeteinek típuspéldája lehetne, vagy a hagyományörzésben tevékeny mezőiségi H.E., aki közössége tánc kultúrájának avatott tolmácsolódja. A kortárs antropológia a személyiség szintjén tetten érhető kulturális mikrovilágára irányuló figyelem ugyanakkor a teoretikus makroperspektíva hatékony értelmezési aspektusaival egészül ki. Így találkozhat az olvasó a privát fényképben kifejezésre jutó személyes tér ismerettartalmának kérdésével (135.), vagy a gyűjtemények tulajdonosainak elbeszélte narratíváiban érvényesülő konstrukciós elvek narratológiai elemzésének témájával (171.).

Szalma Anna-Mária szerteágazó és sokszínű elemzése remek példája a kortárs antropológiában kínálkozó és működtethető, a tudásterületi határkérdéseket feszegető és az olvasót együttgondolkodásra késztető interpretációnak. *A fénykép a mindennapi életben* éppen ezért és ezáltal messze túlmutat a szokványos tudományos értekezések hatókörén, a szakmai olvasóközönség mellett joggal tarthat számat a társadalmi jelenségek, a fényképek, vagy egyszerűen csak a „jó” történetek iránt érdeklődők figyelmére.

Viga Gyula (szerk.): Fejezetek Cigánd néprajzából. Cigánd Város Önkormányzata. Cigánd, 2014. 518 p.

Páll István

E néprajzi monográfia tizenhat szerzője a néprajz és a rokontudományok legjelentősebb képviselői közé tartoznak. Viga Gyula szerkesztőnek sikerült megnyernie budapesti és vidéki múzeumok aktív munkatársai mellett a már nyugdíjba vonult munkatársakat is, akik tudásukkal, tapasztalataikkal Cigánd hagyományainak gazdagságához méltó írásokkal jelentkeztek. A megjelent írások nagy része hagyományos, feltáró jellegű néprajzi alapkutatás eredménye, s közülük két olyat emelhetnénk ki, amelyek a jelenben divatos, nyugati antropológiai irányzatokon, illetve szociológiai jellegű kutatásokon alapszanak: Nagy Károly és Szuhay Péter tanulmányaikban a cigándi vizuális atlaszról és a cigándi cigányok szegregálódásáról értekeznek.

Bodnár Mónika *Cigánd 18. századi társadalmának történetét* taglalja az anyakönyvi bejegyzések adatai és az azokból leszűrhető és tanulságok alapján. Az 1749-től vezetett református anyakönyvek adatai tartalmazzák a családneveket, ragadványneveket és névadási szokásokat, ezek táblázatba foglalt összesítésében vizuálisan is tanulmányozhatók az egyes keresztnévek évenkénti gyakoriságai, azok változása. A születések, keresztelek és elhalálozások táblázatba és grafikonba foglalása az életkor szerinti megoszlást emeli ki. Cigánd házassági kapcsolatainak térképen való ábrázolása egy szerteágazó, az egész akkori Bodroghöz-Rétköz-Nyírség térséget magába foglaló területet fed le. A házassági szokások közül a lakodalmak hónapokra elosztott kördiagramja igen plasztikus, de az anyakönyvek bejegyzéseiben olvasható erkölcsi megjegyzések sem tanulság nélküliek.

Bodnár Zsuzsanna alapos adattári és helyszíni kutatásból szerzett adatai alapján átfogóan ismerteti a cigándi lakáskultúrát. Tanulmánya bemutatja a lakótereket, a lakóházak alaprajzi és funkcionális tagolódását, a hagyományos berendezési tárgyakat, a bútortzat jellegzetességeit és ezeknek az 1950–70-es években bekövetkezett változásait, emellett külön kitér a tájház berendezésére is. Fontos részlet a mai, a már az 1960-as években kialakult lakásbelső szerepeltetése, hiszen a szabadtéri múzeumok is ebbe az irányba szélesítik bemutatandó házberendezéseik palettáját.

A folklórtémák közül Damos Istvánnak *a település 20. századi táncéletéről* szóló tanulmányát említem először. A szerző számbaveszi mindazokat a fénykép-, filmfelvételeket és táncgyűjtéseket,

melyek az 1920-as évektől egészen 2013-ig folytak Cigándon, majd részletesen taglalja a táncalkalmakat, a bálrendezést, a táncillemet, valamint a hagyományos táncokat Cigándon, végül az utolsó fejezetben szóla tánctanulásról, a tánciskolákról és a tánccsoporthoz is.

Fejős Zoltán a cigándiak Amerikába illetve onnan vissza történő vándorlásáról emlékezik meg tanulmányában. A szerző a 19–20. századforduló tájkán Amerikába „ingavándorló” lakosok személyének és számának kiderítésére alkalmas amerikai és magyar forrásokat elemezve a kutatások módszertani problémáiról is értekezik, majd az amerikai kikötők utaslistái alapján 434 cigándról érkezett személyt sorol fel. Ez a lista nem csupán önmagában nagy érték, hanem lehetőséget nyújt a további kutatásokhoz is. Dokumentumértékűek az Amerikában, és a visszajöttekről itthon készült korabeli fényképek, a lábjegyzetekkel együtt. A *Visszatérés, maradás* fejezet arról a dilemmáról szól, amely a kivándoroltakban óhatatlanul felmerült: hazamenni vagy kint maradni? Egyéni sorsok elevenednek meg – nem minden tanulság nélkül.

Frisnyák Sándor a tőle megszokott alaposággal tárgyalja a *község tájhasználat-változásait*. A tágabb bodrogi tájból kiindulva szűkíti le a kört Cigándra, s térképek, grafikonok, táblázatok segítségével mutatja be a település tájhasználatát a folyószabályozás előtti ártéri gazdálkodástól a 2008. évi árvízi vésztárazó-építés hatásáig. A szerző végső konklúziója, hogy „a kialakult helyzetben egy új – a természeti adottságokhoz jobban alkalmazkodó – agrár-környezetgazdálkodási szisztéma formálódik, amely visszavezeti a tájat az öfenntartásra képes állapotba.”

Hajdú Ildikó a cigándiak közötti együttműködés különböző rendszereit veszi számba a kollektív cselekvés elmélete alapján. Vizsgálja, hogy mit jelent ma az együttműködés egy kisebb, viszonylag zárt közösség tagjai között a globalizált világban. A szerző a szakirodalom alapján felvázolt országos történeti keretbe ágyazva, sok helyi adat birtokában mutatja be a cigándi Hitelszövetkezet, a Hangya Szövetkezet működését, az 1945 utáni földosztást, majd az erőszakos kollektivizálást. A Hangyából átszervezett ÁFÉSZ és a Szovjetuniótól adoptált termelőszövetkezeti forma a politikai megoldási alternatívákat jelentették a korszakban. A dolgozatot a cigándi gazdasági közösségek és gazdasági szervezetek név- és időintervallum szerinti felsorolása zárja. Katona Edit *Az eltűnt és újra felfedezett népviselet* című dolgozatában a cigándiak öltözködésének alakulását tekinti át a 19. század elejétől a 20. század közepéig gazdag fotóanyaggal illusztrálva. E másfélszáz év alatt a cigándi népviselet is folyamatosan változott, alakult, alkalmazkodott a kívül ható, belülről fakadó igényekhez. Ahogyan a legtöbb magyar népviselet, a cigándi sem emelkedett az alkalmi öltözékek sorába, jelmezzé, a színpadi néptáncbemutatók szükséges kellékvé vált.

Knézy Judit a *Hagyományok és változások a mezőgazdasági népesség táplálkozásában* című téma kidolgozását vállalta. A dolgozat a 20. század táplálkozás-szerkezetének rajzát adja a hagyományok és változások egymáshoz való kapcsolódásában. 17–19. századi történeti források segítségével mutatja be az élelmiszer-alapanyagok táji sajátosságait, majd a *Változások a táplálkozás fejadagjainak arányában* című fejezetben a 20. század első felének táplálkozási szokásait ismerteti. A társadalmi (nemek, korcsoportok közötti) különbségek bemutatását követően az ételféleségek rendszerét is felvázolja ételalapanyagai szerint.

Németh Péter régész-történész *A 13–14. század fordulójának Cigán falujáról és a Cigáni családról* címmel a kötetbe került, családfákkal kiegészített tömör történeti áttekintése maga a tömény történelem. Ehhez hozzátenni vagy ebből elvenni merészség lenne, s egyébként sem lenne semmi értelme. Ez úgy jó és tartalmas, ahogy van.

Szabó Sarolta *Iparosok Cigándon* című rövid összefoglalása a 20. század első felében a településen iparszerű tevékenységet folytatókat veszi számba. Megállapítása szerint a kézműipar szerkezete az

1920-as évektől – alkalmazkodva a helyi kívánalmakhoz – lassú változáson ment keresztül. Elsősorban azok az iparágak domináltak, amelyek a földműveléssel foglalkozó lakosság szükségleteit voltak hivatva kielégíteni. 30 oldalas listája a településen működött iparosokról ad táblázatba foglalt képet.

Szuhay Péternek Kőszegi Edittel közösen jegyzett munkája már alcímében is (*Adalékok a cigándi cigányok közelmúltbeli történetéhez, és elmélkedés arról, miért is élnek végzettszerűen a társadalom peremén*) összefoglalja a tárgyalt témát. A szerzők lehetőséget biztosítottak a cigándi romáknak, hogy ők mondják és mesélgék el saját közösségük történetét. Kisebb csoportjaikkal ún. fókuszos beszélgetéseket folytattak, s ezeket videóra is rögzítették, így azok visszanezézhetővé és jegyzetelhetővé váltak. A cigányok jellegzetes foglalkozásai egészen a legutóbbi időkig követhetők a tanulmány alapján. A *Kronológia a településen belül elfoglalt térbeli pozíciók alapján* című fejezetben képet kapunk a cigánytelepről, a „C” lakásokról, s az egykori cigánytelep, a Gödény mítoszáról, s eljutunk egészen a cigányok rétegződéséig és a jövő kilátásaiig.

Tóth Arnold *A népi írásbeliség, kéziratos vőfélykönyvek Cigádon* című munkája a folklór határterületének számító, ma is élő műfajokat mutat be. A *vőfélykönyv*, a *nótás* és *diktálás füzet* ma is rendszeresen használatos Cigádon. A szerző a vőfélykönyvek általános jellegzetességeinek ismertetését követően 7 különböző időszakban készített vőfélykönyvet mutat be, végül szól a lakodalom menetéről és a vőfélyek abban betöltött szerepéről is. A vőfélyversek sajátosságait a hét vőfélykönyv 185 szövegének 92 féle típusából állapítja meg a szerző, majd egy 50 oldalas szövegkönyvben tárja elének a legjellegzetesebb versváltozatokat.

Sz. Tóth Judit *A szokások változó világa* címmel a születés és keresztelés hagyományait, a lakodalmi szokások változását veszi számba. A tanulmány egyik érdekessége egy anya 1983-as és lánya 2010-es lakodalmának összehasonlításáról készült táblázat. A halotti szokások változásai után az esztendő szokásait veszi sorra a szerző, majd a dolgozat végén a cigándi falumúzeumban 1987–2014 között lezajlott hagyományéltetés (kiállítások, kalendáris szokások, vetélkedők stb.) eseménynaptárát is közli.

Viga Gyula tanulmányában a cigándiak 18–20. századi *gazdasági kapcsolatait* veszi górcső alá. Előljáróban a gazdasági kapcsolatok táji kereteit Zemplén megye és a Bodroghöz 18–20. századi forgalmában vázolja fel, majd a kisebb egység, Cigánd gazdasági kapcsolatainak jellemzőit taglalja. Ír a vásárokról és a piacokról, a különféle javak forgalmáról, majd a szállítás néhány jellemzőjéről, és külön fejezetet szentel a munkaerő vándorlásának is.

Összegzésül annyit: ez az imént felsorolt „néprajzos kavalkád” olyan könyvet jegyez Viga Gyula hathatós közreműködésével, amely alapmunkaként fogja szolgálni a későbbi kutatókat és a Cigánd népi kultúrája iránt érdeklődőket egyaránt.

Formai követelmények szerzőink számára

1. A kézirat terjedelme ne haladja meg a 40 000 leütést.
2. A kéziratot .rtf (rich text format) vagy .doc (Microsoft Word) formátumban, e-mailben vagy CD-n, valamint kinyomtatott formában kérjük a szerkesztőhöz eljuttatni. A tanulmány szövegéhez 1200–2000 karakternyi magyar, vagy angol és magyar nyelvű tartalmi kivonatot kérünk csatolni.
3. Könyvismertetés maximális terjedelme: 3000–4000 n.
4. A szövegközi kiemelésekhez *dőlt* (italic) betűt használjanak.
5. A hivatkozásokat lábjegyzetek formájában kérjük megadni, ne használjanak szövegközi jegyzeteket! A lábjegyzet formája: Vezetéknév Évszám: Oldalszám.
Pl. Balassa 1973: 59.
6. A tanulmányokhoz mellékelte ábrák, rajzok, fotók elkészítésénél vegyék figyelembe, hogy azok fekete-fehérben kerülnek a kötetbe. A fénykép rövidebb oldala maximum 9 cm legyen. A képek hátoldalán tüntessék fel azok sorszámát, valamint talpas nyíllal a helyes orientációt. A digitális képeket legalább 300 DPI felbontásban kérjük, tömörítetlen .TIFF, esetleg .JPG formátumban. Külön mellékeljenek képjegyzéket a sorszám, a pontos szövegközi hely, valamint a képaláírás feltüntetésével. A képaláírásban kérjük megadni a fotós (vagy rajzoló) nevét, és a fényképfelvétel helyét és idejét is. A kéziratokhoz mellékelte képek közlési jogának rendezése a publikáló szerző feladata.
7. A tanulmányhoz kérjük csatolni a szerző nevét, munkahelyének megnevezését, tudományos fokozatát, valamint – ha van – e-mail címét. Lehetőség szerint kérjük közölni a szerző azon telefonszámát is, ahol a szerkesztő elérheti.
8. Az irodalomjegyzék a tanulmány végén szerepeljen. Az irodalmi hivatkozásokat lábjegyzetben szerepeltessék. Azonos szerző ugyanabban az évben írt tanulmányát a, b, c betűkkel különítsék el. Az irodalomjegyzék formátuma a következő legyen:
 - 8.1 Önálló kötet esetében: VEZETÉKNÉV Keresztnév
Évszám *Kötetcím*. Kiadási hely: Kiadó.
Pl. BALASSA Iván
1973 *Az eke és a szántás története Magyarországon*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
 - 8.2 Tanulmánygyűjtemény esetében: VEZETÉKNÉV Keresztnév
Évszám Cím. In Szerkesztő: *Kötetcím*. Oldalszám. Kiadási hely: Kiadó.
Pl. ORTUTAY Gyula
1941 Népköltészet és műköltészet. In Eckhardt Sándor (szerk.): *Úr és paraszt a magyar élet egységében*. 161–181. Budapest: A Budapesti Királyi Pázmány Péter Tudománygyetem Bölcsészettudományi Karának Magyarástudományi Intézete.
 - 8.3 Folyóirat esetében: VEZETÉKNÉV Keresztnév
Évszám Cím. *Folyóiratcím* Évfolyam. Szám. Oldalszám.
Pl. LENGYEL Dénes
1982 Álmos vezér születésének mondája. *Ethnographia* XCIII. 2. 259–268.
9. Hol és milyen kutatási pályázat keretében készült a tanulmány.

Előfizetés

Magyarországon és külföldön előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletága (1088 Budapest, Orczy tér 1.). Előfizethető valamennyi postán, interneten (hirlapelofizetes@posta.hu) vagy faxon (+36-1-303-3440). Az éves előfizetés díja: 3500 forint. További információ: +36- 80/444-444. Az egyes lapszámok és a korábbi példányok – a Társaság egyéb kiadványaival együtt – megvásárolhatók vagy megrendelhetők a Magyar Néprajzi Társaság Titkárságán (1055 Budapest, Kossuth tér 12.) személyesen vagy interneten (neprajzitorsasag@gmail.com). További információk telefonon: +36-1-269-1272. A folyóirat korábbi évfolyamainak elektronikus változata olvasható a világhálón: <http://www2.arcanum.hu/ethnographia>.

Subscription

Ethnographia is a peer-reviewed academic journal of the Hungarian Ethnographic Society since 1890. Manuscripts and editorial correspondence should be addressed to the editor-in-chief (vigagyula@gmail.com). All contents of *Ethnographia* published between 1890 and 2014 are available in a digitized fulltext format with search options on the internet (<http://www2.arcanum.hu/ethnographia>). *Ethnographia* is distributed by the Hungarian Post Inc. (Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletága; 1088 Budapest, Orczy square 1.). It can be subscribed at post offices, in e-mail (hirlapelofizetes@posta.hu) and by fax (+36–1–303–3440). Subscription fee for one year is 3500 HUF (including four numbers a year). Further information about subscription: +36–80–444–444. Current and previous copies of *Ethnographia* as well as other relevant publications can be purchased or ordered at the Secretariat of the Hungarian Ethnographical Society (1055 Budapest, Kossuth square 12, neprajzitorsasag@gmail.com). Further information about *Ethnographia* and other ethnographic and folklore publications: +36–1–269–1272.

Ethnographia

Journal of the Hungarian Ethnographic Society

Vol. 126.

2015

No. 4.

Advisory Board:

ILDIKÓ LEHTINEN (Finland), JÓZSEF LISZKA (Slovakia), DZENI MADZHAROV (Bulgaria), VILMOS KESZEG (Romania), ISTVÁN SILLING (Serbia), GABRIELLA SCHUBERT (Germany), MÁTYÁS SZABÓ (Sweden)

Editorial Board:

ELEK BARTHA, ÁGNES FÜLEMILE, LAJOS KEMECSEI, LÁSZLÓ KÓSA, IMOLA KÜLLÖS, TAMÁS MOHAY, ATTILA PALÁDI-KOVÁCS, FERENC POZSONY, ZSUZSA SZARVAS, GÁBOR VARGYAS

Editor:

GYULA VIGA

Editorial Office Address: Institute of Ethnology, Research Centre for the Humanities, Hungarian Academy of Sciences [MTA BTK Néprajztudományi Intézet], H-1014 Budapest I. Országház u. 30. Telephone: +36-1-3588888
Telephone/telefax: +36-1-3588888, e-mail: vigagyula@gmail.com

TABLE OF CONTENTS

Articles

<i>SÁBA TESFAY:</i> Hospitality and gift-giving in Eritrean Tigrinya society	557
<i>BALAJTHY KATALIN:</i> Priests from Hungary and Transylvania in the Moldavian Roman Catholic Mission in the first half of the 19 th century	580
<i>BÓDÁN ZSOLT:</i> „May I greet you on this glorious day...” Celebrating birthdays and name days in a middle class family in Gyula at the turn of the 19 th and 20 th century	597
<i>VÁRKONYI-NICKEL RÉKA:</i> The „Rima workers’ colony and housing estates in Salgótarján (1871-1945)	617
<i>OROSZ GYÖRGY:</i> The lament of Adam: Russian religious chants in the Christianised Kievan Rus’	630
<i>BÓLYA ANNA MÁRIA:</i> The making of ritual baking lid in Macedonian tradition	642

Discussions

<i>SZULOVSZKY JÁNOS:</i> Old problems, new data, and a revised history of Hungarian ethnogenealogy	652
<i>SZÓKE NOÉMI:</i> The hidden rules of English behaviour: Reflections on Kate Fox’s new book	670

Book reviews

677